

Rengia

Eugenija Urbonienė

(kultūros aktualijos)

Violeta Aleknienė

(kraštiečiai, istorija)

Aušra Jonušytė

(istorija)

Lina Matiukaitė

(literatūra, kronika)

Danutė Baronienė

(kronika)

Julius Alekna

(fotografija)

Danguolė Gudienė

(redaktorė)

Vidmantas Jankauskas

(sudarymas, apipavidalinimas)

Talkina

Jonė Žebrytė

Alvydas Totoris

Juozas Kraujūnas

Andrius Kleniauskas

Kazys Stančikas

Remia

Kupiškio rajono savivaldybė

Medžiaga ir pastabas siųsti:

jankauskasvidmantas@yahoo.fr

Leidžia ir spausdina VSPĮ

1 viršelio puslapyje:

Adomas Petrauskas. 1985 m.

Vidmanto Jankausko nuotr.

4 viršelio puslapyje:

Kęstutis Krasauskas. Račiupio bučinys.

Juliaus Alekno nuotr.

TURINYS

metų renginys

Eugenija *URBONIENĖ* Kupiškio 475-asis jubiliejus / 2

Violeta *ALEKNIENĖ* Medžio drožėjų pleneras / 4

projektai ir konkursai

Aušra *JONUŠYTĖ* Senųjų Kupiškio krašto kaimų etnografinis paveldas / 5
sukaktys

Eugenija *URBONIENĖ* Šviesioji negandos pusė / 7

Bronius *KURKULIS* Jonui Beleckui – 80 / 11

Eugenija *URBONIENĖ* Tėviškėnas – mūsų mokytojas / 13

istorijos puslapiai

Alvydas *TOTORIS* Kupiškio valsčius 1843–1929 metais / 15

Darius *VILEIŠIS* Kupiškio žydų bendruomenė 1918–1940 m. / 23

Jonė *ŽEBRYTĖ* „Geležinis vilkas“ kupiškėnuose / 35

tėviškėnai

Violeta *ALEKNIENĖ* Rytų Aukštaitijos svieto budintojas – kunigas Jonas Katelė / 41

Jonė *ŽEBRYTĖ* Sugrįžimas tėviškėn / 48

palikę pėdsaką...

Vidmantas *JANKAUSKAS* Knygnešių kariuomenės generolas – Felicijonas Lialis / 51
albumas

Irena *ŽVILIUVIENĖ* / 57

senoji fotografija

Vidmantas *JANKAUSKAS* Jonas Jakutis / 61

kaimų istorijos

Vidmantas *JANKAUSKAS* Bražiškiai / 69

rezistencija

Violeta *ALEKNIENĖ* Albinas Tindziulis: „Aš niekada neišduosiu Lietuvos“ / 76
atsiminimų puslapiai

Bronislava *JACEVIČIŪTĖ-JĖČIŪTĖ* Praeities knygą atvertus / 84

Akvilė *MARCINKEVIČIŪTĖ-BALZIENĖ* Buvęs Strošiūnų kaimas / 87

Viktoras *SAKALAS (SAKALAUSKAS)* Skurdžios nuotrupos iš Laičių dvaro
istorijos / 90

paveldas

Kazys *STANČIKAS* Pažadinta atmintis / 92

skaitiniai

Marija *BALTUŠYTĖ, Leonardas JUOŽENAS* Valsčiaus teismas / 94

lėvens balsai

Vida *KAULAKIENĖ, Danutė JUOŽENAITĖ* / 96

spaudoje rašyta ...

prieš 100 metų, prieš 90 metų / 100

in memoriam

Elena Juškienė, Birutė Kriogaitė-Urbonienė, Linas Valbasys, Algimantas

Kinderys / 102

kronika

Knygos apie Kupiškio kraštą, išleistos 2004 metais / 99

2004-ųjų kultūros kronika / 104

Kupiškio kalendorius 2005 metams / 111

KUPIŠKIO 475-asis JUBILIEJUS

Eugenija URBONIENĖ

Pirmąjį liepos savaitgalį kupiškėnai šventė savojo miesto pirmojo paminėjimo istorijos šaltiniuose kaip valdovo miestelio 475-ąsias metines. Kupiškis šia proga tapo ir visos Panevėžio apskrities meno ir sporto šventės „Aukštaičių suėjimas“ centru: liepos 3-ąją, šeštadienį, kaimynai panevėžiečiai, pasvaliečiai, biržiečiai ir rokiškėnai mums atvežė margą ir skambią savo dovanų puokštę.

Visi įmanomi amatai

Pirmasis dovanų puokštės žiedas – Amatų miestelis, nuo pat šeštadienio ryto šurmuliavęs Lauryno Stukos-Gucevičiaus aikštėje. Juo ir prasidėjo Kupiškio jubiliejui skirta Apskrities diena.

Tautodailininkai ir amatininkai šventėn suplaukusiems krašto žmonėms siūlė pirkti ir demonstravo savo kūrinius bei dirbinius. Jų buvo devynios galybės ir kuo įvairiausių: paveikslų ir paveikslėlių, iš vytelių pintų dekoratyvinių buto puošmenų ir net baldų, medžio drožinių, nėrinių ir mezginių, keramikos dirbinių. Kieno pinigėnė storesnė, galėjo netgi ir originalių tautinių kostiumų nusipirkti.

Ši šventė tautodailės kūrėjus ir amatininkus ne vien iš kaimynų, bet ir iš tolimesnių Lietuvos vietų priviliojo. Antai Telšių keramikų dirbiniai – vazelės, lėkštutės, puodeliai – su Kupiškio miesto herbu ir jo 475-ųjų metinių skaičiumi – buvo ypač geidžiama prekė.

Dar vienas siurprizas – iš paštininkų rankų: jie specialiu Kupiškio miesto jubiliejui skirtu spaudu ženkli-

Panevėžio aps. meno ir sporto šventė „Aukštaičių suėjimas“, skirta Kupiškio miesto 475-osioms metinėms. Koncertas prie Pyragių ežero. Pristatoma Zgiežo delegacija.

no vokus, prieinamus ir pačiai skurdžiausiai piniginei, o prekybininkai pasirūpino, kad šventės svečiai neištrokštų, neišalktų ir dar kiškio pyragų namiškiams parvežtų.

Prie marių

Vidurdienį sporto mėgėjus ir sirgalius iš miesto centro prie Kupiškio marių išviliojo sportinių renginių programa.

Daugelio akis traukė buriuotojų varžybos. Kam rūpėjo jų rezultatai, o kam pakako ir to grožio, kai vėjas išskleidžia spalvingas bures, o burlentės ar jachtos lenktyniauja, skriedamos banguotu marių paviršium.

Žiūrovai su įkarščiu ragino savąsias komandas joms rungiantis virvės traukimo, paplūdimio tinklinio ar kvadrato varžybose. Nepritūko palaikymo ir krepši-

Parodos „Krašto veidas“ autoriai (iš kairės) J. Vaupšas, M. Šileikaitė-Čičirkienė, J. Alekna, J. Kraujūnas

nio baudų mėtytojai, svarsčių kilnotojai, o juolab – neįgaliųjų slalomo su vežimėliais dalyviai.

Akimirkų blyksniai

Popietę Kultūros centre pristatyta Panevėžio apskrities fotomenininkų darbų paroda „Krašto veidas“, veikusi visą vasarą.

Biržietis fotomenininkas ir poetas Alis Balbierius šiai parodai pateikė nuotraukų ciklą „Biržų piliakalnio motyvai“, o pasvaliečio Vido Dulkės darbuose – jo krašto kultūros paveldo bei reliktiniai gamtos objektai. Šių dviejų kaimynų nuotraukos – spalvotos, o štai panevėžiečio Juliaus Vaupšo darbų koloritas visai kitoks. Jų rusvi tonai ir pustoniai, būdingesni senajai fotografijai, pritiko ciklui „Upytei – 750“, iš nuotraukų padvelkė istorija.

Kupiškėnas Juozas Kraujūnas parodoje eksponuotose nuotraukose atspindėjo 475-ąjį gimtadienį švenčiantį Kupiškį bei jo žmones, kelionėse „atradusius“ Europą, tuo tarpu Juliaus Alekno darbų stiprybė – pastebėtas rakando detalės grožis ar švelni buitinių scenelės ironija.

Vienintelė parodos autorė moteris – panevėžietė Marija Šileikaitė-Čičirkienė – tokia garsi ir darbais, ir vardais. Nuo 1999 metų ji yra Tarptautinės meninės fotografijos federacijos fotografė – menininkė, per savo karjerą Lietuvoje ir užsienyje surengusi net 16 personalinių parodų. Šiai parodai pateikti jos darbai traukė lankytojus ypatinga šiluma ir fotografuojamo žmogaus dvasinės būsenos atvėrimu.

Su K. Šimonio paveikslų šviesa

Šimonių krašte, Starkonyse, 1887 m. gimusiam Kaziiui Šimoniui buvo lemta tapti vienu iš plačiausiai žinomų dailininkų Lietuvoje. Ir tikru pasididžiavimu kupiškėnams, kad jų tėviškėno paveikslo žmonėms teikė, teikia ir teiks dvasios šviesos ir optimizmo.

„Šimoniška“ šviesa nušvito Etnografijos muziejaus salės, kur eksponuota per 40 paveikslų iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus rinkinių, eksponuoti ir K. Šimonio atvirukai, iliustracijos knygoms, paties parašyta ir dviejų leidimų sulaukusi knyga „Gyvenimo nuotrupos“ bei dar tarpukario laikais pasirodžiusi poetiška knyga „Girių giesmės“.

Per atidarymą muziejus buvo sausakimšas lankytojų – ir garbingų svečių, ir šimoniškos dvasios pasiilgusių jo tėviškėnų, kurie godžiai klausėsi muziejininės Liucijos Dobrickienės, panevėžietės aktorės Astos Preidytės, dailininko marčios Janinos Šimonienės pasakojimų apie K. Šimonį bei Panevėžio kanklininkų ansamblio „Sigitė“ atliekamos muzikos.

Po fejerverkų žvaigždėm

Iškilmingiausias Apskritis dienos renginys – didysis koncertas Pyragių estradoje, sutraukęs per 1000 atlikėjų ir keleriopai daugiau žiūrovų. Šventės vyriausiosios režisierės Vilijos Morkūnaitės sumanymas, kad garbingus svečius – apskrities rajonų merus į aikštę įvestų jų miestų ikūrėjais kunigaikščiais persikūniję kupiškėnai, pasidabinę to laiko istoriniais kostiumais, sulaukė audringų aplodismentų. Jų negailėta ir svečiams iš užsienio – miestų, Kupiškio partnerių, delegacijų vadovams.

Sujungus Panevėžio apskrities rajonų meninių kolektyvų – koncerte jų dalyvavo per 60 – pajėgas, koncertas sukosi metų laikų kaitos ratu, o kiekvieną jų

Kazio Šimonio parodos atidarymas Etnografijos muziejuje. Pasakoja dailininko marti Janina Šimonienė

žymėjo į koncerto lauką įplaukianti milžiniška lėlė, išdabinta pavasario, vasaros, rudens ar žiemos atributais.

Iš atnaujintos estrados keičiantis dirigentams galinagai aidėjo chorų atliekamos dainos. Dar niekad Kupiškyje vienu metu neskambėjo tiek kanklių, mat prie nedidelio vietos kanklininkų pulkelio prisidėjo didžiulis jų būrys iš Aukštaitijos vasaros stovyklos „Skambantys kankleliai“.

Koncertas tęsėsi ir saulei nusileidus. Žiūrovai mėgavosi folkloro dainininkais, istorinių, sportinių ir liaudies šokių šokėjais, kapelių muzika, jungtinio pučiamųjų orkestro uždegančiais maršais... Jau buvo gili naktis, kai nutilo paskutiniai koncerto akordai. Visiems dalyviams padėjo meras Leonas Apšega, o kultūros darbuotojos kolektyvų vadovams įteikė po tautodailininkės Irenos Vapšienės iš vytelių nupintą ilgakoję fantastišką paukštę su gėlių puokšte tarp sparnų. Tuomet sudundėjo žemė ir padangėn šovė įvairiaspavės fejerverkų strėlės, o tamsoje už tvenkinaičio suliepsnojo ugnies skulptūros, sukurtos dailininko Antano Kalvelio.

Apskritis šventė baigėsi ugnies bei fejerverkų švytėjimu ir žiūrovų pasigėrėjimo šūksniais.

Šventės uždarymo Pyragių estradoje akimirka

Miesto diena

Sekmadienio rytą šv. Mišiose Kristaus Žengimo į Dangų bažnyčioje meldėmės už save, savo miestą ir jau Anapilin išėjusius jo žmones. Kapinėse tądien padėta gėlių ant krašto kultūrai nusipelnusių kupiškėnų kapų.

Vidurdienį Viešosios bibliotekos parodų salėje įvyko lenkų menininkų Kšištofo Deronio ir Marijušo Sviončako iš kupiškėnų kultūrinės partnerystės miesto Zgiežo parodos „Kupiškis lenkų akimis“ pristatymas.

Per literatūrinę valandą aktorė Virginija Kochanskytė gausiai susirinkusius parodos lankytojus užbūrė magiška žodžio galia – skaitydama lietuvių ir lenkų poetų eilėraščius ji įdėmius klausytojus vedė abiejų tautų kultūros keliais.

Prieš gerą pusmetį Kupiškyje lankęsis K. Deronis fotoaparatu fiksavo vaizdus, labiausiai kritusius į akį, o grįžęs į Zgiežą nespalvotas tų vaizdų nuotraukas parodė bičiuliui dailininkui M. Sviončakui, kuris nuotraukų motyvus perkėlė į tapomus paveiklus. Kupiškėnams didelį išpūdį paliko dviejų vaikinių iš Lenkijos savaip pamatytas ir fotonuotraukomis bei tapyba įamžintas jų kraštas.

... Nušniokštus sodriam lietui vakare miestelėnai ir svečiai rinkosi į aikštę prie „Dogrimos“ prekybos centro, kur jiems koncertavo Klaipėdos grupė „Studija“ ir dainininkas Edmundas Kučinskas. Paskutinis miesto jubiliejaus renginys baigėsi fejerverku, kuriuo iš tolo gėrėtis galėjo net ir aplinkinių kaimų žmonės: jo ugnys tarsį krioklys šniokštė nuo visiems netikėtos vietos – vandentiekio bokšto, aukščiausio statinio Kupiškyje. *J. Kraujūno nuotraukos*

MEDŽIO DROŽĖJŲ PLENERAS

Panevėžio apskrities medžio drožėjų pleneras „Žmogus ir vanduo“ vyko birželio 21–liepos 2 dienomis Kupiškyje. Jis buvo skirtas miesto jubiliejui bei apskrities meno ir sporto šventei „Aukštaičių suėjimas“. Be to, šis kultūros renginys yra įtrauktas į Lietuvos tūkstantmečio paminėjimo programą ir tapo mieste įgyvendinto „Kupos upės ekologinis tvarkymas“ ir pradėto vykdyti „Kupos slėnio parkas“ projektų tęsinu.

Apie tokį plenerą rajono kultūros įstaigų darbuotojai ir tautodailininkai pradėjo galvoti jau prieš porą metų. Kultūros centro direktoriaus R. Lukoševičiaus rūpesčiu gauta finansinė parama iš Panevėžio apskrities administracijos. Kupiškio etnografijos muziejus subūrė devynių vyrų komandą.

Prieš prasidedant renginiui miesto vyr. architektas V. Buzas su tautodailininkais apžiūrėjo skulptūroms parinktas vietas. Vieni norėjo papuošti Kupos slėnį nuo „Atodūsių tilto“ iki miesto centro, kiti siūlė skulptūrų parką pradėti kurti buvusių kareivinių teritorijoje. Nuspręsta pirmašias skulptūras statyti miesto centre, prie Kupos.

Nepaisydami blogo oro dešimt dienų ąžuolo skulptūras kūrė aštuoni medžio drožėjai ir vienas akmentašys. Tai – Jonas Tvardauskas (Anykščiai), Vidas Jatulevičius (Biržai), Kęstutis Krasauskas (Pasvalys), Vytautas Jackūnas (Pasvalys), Vytautas Jasinskas (Kupiškis), Jonas Šmigelskas (Kupiškis), Jonas Remeikis (Kupiškis), Ramūnas Vizbaras (Kupiškis), Pijus Aižinas (Kupiškis), Leonas Perekšlis (Kupiškis). Darbo vietoje jau tėsį gera nuotaika, vyko diskusijos, nestigo pašmaikštavimų.

Plenero metu sukurtos medžio ir akmens skulptūros gražiai papuošė Kupos slėnį. Prie pat tilto tūno V. Jatulevičiaus išdrožtas „Bebras“ (nuotr. kairėje), tolėliau pasislėpusi prie vandens atklydo V. Jackūno gražuolė „Raganaitė“. Tvirčiausiai jaučia-

tos išdaigų. P. Galaunės premijos laureato L. Perekšlio išdrožta ąžuolinė skulptūra „Gamta ir mes“ tarsi primena, koks šiltas ir mums reikalingas gyvūnijos pasaulis. Apie tautos tradicijų tvirtumą byloja trijų skirtingų savo amžiumi medžio drožėjų P. Aižino, R. Vizbaro, J. Šmigelsko išdrožta medžio skulptūra „Kupa ir Lėvuo“ (nuotr. dešinėje). Tarsi amžiną bučinį Kupai dovanoja K. Krasausko skulptūra „Račiupio bučiny“, žmogaus minčių pakilimus ir kryčius simbolizuoja J. Remeikio „Paukštė“, J. Tvardauskas savo kūriniumi „Kupa“ tarsi prisiliečia prie Kupiškio miesto ištakų. Visi drožiniai funkcionalūs, pritaikyti žmonių poilsiui. Žvelgdamas į juos pamatai ne tik Kupos slėnio vaizdo pakitimus, bet ir pajunti kiekvieno medžio drožėjo individualumą. Plenero organizatoriai tikisi, kad nauja poilsio vieta skatins gyventojus saugoti miesto kraštovaizdį, naujus kultūros paveldo objektus, geranoriškai tvarkyti aplinką.

Plenero uždarymo šventė vyko Kupos slėnyje ir Kupiškio kultūros centro Vitražų salėje. Medžio drožėjams padėkos raštus įteikė rajono meras L. Apšega. Su naujomis skulptūromis šventės metu susipažino Panevėžio, Rokiškio, Biržų, Pasvalio rajonų vadovai ir svečiai.

Plenerą rėmė Kupiškio rajono savivaldybė, Kupiškio miškų ūkio urėdija, A. Mažeikio individuali įmonė. Panašaus pobūdžio plenerus numatoma rengti ir ateityje. Mieste yra unikalių vietų, kurias gali papuošti įvairia tematika sukurtos medžio ir akmens skulptūros.

Violeta Aleknienė

J. Aleknos ir

J. Kraujūno nuotraukos

Senujų Kupiškio krašto kaimų etnografinis paveldas

Aušra JONUŠYTĖ

Kupiškio Lauryno Stuokos-Gucevičiaus gimnazijos muziejininkai jau ne pirmą kartą pasibaigus mokslo metams rengia ekspedicijas po savo rajono apylinkes. Šiemet, vykdydami bendrą etnografijos muziejaus ir gimnazijos edukacinį projektą „Senujų Kupiškio krašto kaimų etnografijos paveldas“, tris dienas keliavo per Dumbliūnų, Astravų, Viktoriškių, Antašavos ir Uoginių kaimus. Ekspedicijos projekto tikslas – užfiksuoti Kupiškio krašto etninės kultūros paveldą, papildyti etnografijos muziejų naujais eksponatais. Moksleiviai užrašinėjo senųjų kaimo gyventojų prisiminimus, matavo senuosius pastatus, braižė puošybos elementų, langų, langinių, durų apkaustų eskizus, įrašinėjo dainas, fotografavo.

Nuo Kupiškio iki Viktoriškių penkiolika kilometrų. Juos moksleiviai nukeliavo pėsti. Pekeliui, užsukę į Dumbliūnų kaimą, atkreipė dėmesį į Povilo Vanago sodybą. Vietiniai gyventojai pasakojo, kad namas gali būti statytas apie 1850-uosius metus arba truputį vėliau. O ūkininkai, gyvenantys toje sodyboje, turėjo keturiasdešimt vieną hektarą žemės.¹

Astravų kaime esanti Laužikų sodyba 2003 metais pripažinta gražiausia rajone. Dabar joje gyvenančio Gedi-

mino Laužiko tėvas Juozas buvo puikus stalius, pats statė pastatus, darė baldus. Pagal savo brėžinius pastatė medinį bokštą Adomo Petrausko muziejuje Uoginių kaime ir padarginę.

Namas, kuriame įsikūręs Gediminas su šeima, statytas 1920 m. senelio Antano Laužiko. Žemė likusi dar prosenelio. Namu išvaizda beveik nepakitusi, tik perdengtas stogas, sienos iš lauko apkaltos lentelėmis, padidinti langai². Ne per toliausiai – šimtametė klėtelė, statyta taip pat senelio. Seniau ji sodyboje buvo kitoje vietoje, dabar perkelta arčiau namo.

Antrąją ekspedicijos dieną jaunieji metraštininkai apžiūrėjo Antašavos dvaro rūmus, juos aprašė ir nubraižė eskizus. Dvaro rūmai projektuoti garsaus architekto Lauryno Gucevičiaus mokinio Mykolo Šulco. Šį gabų

architektą, universiteto profesorių pasikvietė Hiacintas Antošeuskis. Dvaro rūmai statyti 1811–1820 m. laikantis klasicistinių formų, ypač tai ryšku pažvelgus į išorės puošybos elementus.³

Rūmus statė iš savo plytinėje degtų plytų. Jos būdavo degamos visą parą, naktimis, kad būtų šviesiau, kurenti laužai. Plytas degdavo po atviru dangumi (viena plyta išlikusi ir saugoma A. Petrausko muziejuje. Joje matyti išspaudusi stirnos pėda). Statant rūmus (iki plytinės 2 kilometrai) plytos buvo perduodamos iš rankų į rankas iki statybos vietos. Dvaro sodybos ansamblių sudarė rūmai, svirnas, parkas ir klebonija. Pastacius rūmus, valdžia leido 1820 m. Papyvesius pavadinti Antašava⁴.

Jaunieji muziejininkai, apsistoję Viktoriškių kaime, kur įkurtas Kupiškio etnografijos muziejaus filialas – Veronikos Šleivyčės paveikslų galerija, sutiko kaimo senolį, 87 metų Viktorą Liobiką. Jis papasakojo, kad kaimas Viktoriškais imtas vadinti atsidėkojant poniam dvaro

Jaunosios muziejininkės su Viktoriškių kaimo senoliu Viktoru Liobiku. Iš kairės: Deimantė Jančytė, Simona Palivonaitė ir Vaida Vaižmužytė

Dainininkas Algirdas Zaveckas iš Viktoriškių kaimo su Vaida Vaižmužyte (centre) ir Deimante Jančyte

savininkei Viktorijai Antošeuskai už tai, kad ji atidavė savo žemes jai dirbusiems darbštiesiems valstiečiams.⁵ Pasakotojas prisiminė apie Viktoriškių kaime buvusį tri-laukį ūkį: „Kur keliukas eina nuo Papyvesio, tai skyrė vieną lauką, o kiti du laukai buvo link Antašavos. Buvo laikomas pūdymas, sėjami žiemkenčiai ir vasarojus. Pūdyme ganėsi viso kaimo žąsys ir kiaulės. Ustovas su-

1. Ekspedicijos medžiaga, surinkta 2004 m. (Iš Kupiškio etnografijos muziejaus rinkinių).
2. Gediminas Laužikas, g. 1956 m. Astravų k. (Iš Kupiškio etnografijos muziejaus rinkinių).
3. Kupiškio rajono Antašavos dvaro istorija. Užrašyta 2000 m. (Iš Kupiškio etnografijos muziejaus rinkinių).
4. Ten pat.
5. Bartašytė Z. Moksleiviai tyrinėja kaimų paveldą // Lietuvos žinios, 2004 07 13.

triūbydavo ir šeimininkės suprasdavo, kad reikia leisti kiaules į pūdymą. Reikėjo žiūrėti, kad pakeliui varant statinių tvora nebūtų prasiskyrusi, nes kiaulės įpuolę į daržus viską išknistų“.⁶

Ypač Viktorui Liobikui, dar vaikui, įsiminė upelės Pyvesos sausinimo darbai. Antrą kartą sausinti Pyvesą pradėta 1928 metais. Dar prieš prasidedant darbams buvo tariamasi su ūkininkais, kaip tokią dumbblėtą upę reikia sausinti. Kai kuriose vietose tyvuliavo akivarai, žydėjo vandens lelijos. Brendant per upę, vietomis reikėjo pereiti liūliuojantį žolių tinklą, priaugusį pupalaiškių, asiuklių ir viksvų. Kartais einant jis trūkdavo, tai žmogus pasinerdavo į dumblą. Perkasus pelkę, vanduo nuseko, liko tik nedidelis dumblo sluoksnius. Išnyko vijūnai, karosai. Pyvesą kasė jauni, raumeningi vyrai. Per dieną jie uždirbdavo 10 litų. Seniau už penkis litus žmogus 1 ha pievos išpjaudavo per dieną.

Už griovio kasimą ir sausinimo darbus turėjo mokėti ūkininkai, gyvenantys šalia. Jiems buvo išdalintas griovys po tiek, kiek turėjo žemės. Už vieną pusę griovio mokėjo Žemaitėlių kaimo ūkininkai, o už kitą pusę – Viktoriškių. Viktoro Liobiko tėvams teko mokėti beveik už pusę kilometro griovio. Už kasimą jie turėjo mokėti kelis šimtus litų. Tokią sumą reikėjo sumokėti per 10 metų. Ūkininkai turėję daugiau žemės, mokėję po tūkstantį ir daugiau litų⁷.

Viktariškių kaimo linksmasis dainininkas, 67 metų Algirdas Zaveckas, sužinojęs kad netoliese apsistojo jaunieji muziejininkai, atėjo į svečius ir padainavo dainų, skambėjusių dar 1934–1970 metais. Algirdas ne tik puikiai prisimena dainų žodžius, bet ir turi gerą balsą, paveldėtą iš mamos, dainavusios chore. Jis pradėjo dainuoti nuo pirmos klasės. Baigęs mokyklą norėjo stoti į konservatoriją⁸, bet sutrukdė plaučių liga. Dabar dirbdamas darbus vis užtraukia kokią dainą. Kaip pats sako: „Dainuoti yra Dievo dovana“. Jam teko dainuoti ir su žinomais dainininkais. Kartą Albinas Laucius Antašavos kultūros namuose supažindino Algirdą su atvažiuojančiais į koncertą dainininkais Edmundu Kuodžiu ir Jonu Girijotu. Taip visi trys pasikeisdami jau prie vaišių stalo ir linksmo antašaviečius. Vėliau Kuodis su Girijotu, pasikvietę A. Zavecką į Vilnių, įrašė penkiolika jo dainuojamų dainų⁹.

Trečią dieną jaunieji metraštininkai ilgėliau užtruko dailininkės Veronikos Šleivytės sodyboje. Antašavos kolūkis tuometinio pirmininko Albino Vaižmužio dėka į sodybą atkėlė du gyvenamuosius namus ir šešias klėtis.

Moksleiviai fiksavo Antašavos dvaro istoriją, braižė brėžinius

Jose ekesponuojama 250 dailininkės dovanotų grafikos ir pastelinės tapybos darbų. V. Šleivytės perkeltose iš Antašavos pirkioje, kurioje ji gimė ir augo, eksponuojami buities apyvokos daiktai. Filialo vedėja Stasė Gruodienė supažindino su ekspozicija, papasakojo apie dailininkės kūrybą. Moksleiviai sužinojo, kad Veronika Šleivyte, gimusi 1906 m. Antašavos miestelyje, buvo keturioliktas vaikas šeimoje¹⁰. Kai Verutei sukako penkeri metai, tėvai atsikėlė į Viktoriškių kaimą. Dar pradinėje mokykloje mokytojai pastebėjo jos sugebėjimą piešti. 1924 m. V. Šleivyte išlaikė konkursinius egzaminus į Kauno meno mokyklos Grafikos studiją. Mokydamasi dirbo Žemės ūkio ministerijoje braižytoja¹¹. Baigus Meno mokyklą jai buvo pasiūlytas pedagogės darbas. Tuo laikotarpiu ji sukūrė geriausius savo grafikos darbus:

Jaunieji muziejininkai prie dailininkės Veronikos Šleivytės kapo

„Bulves skutant“, „Per audrą“, „Žiema“, „Sapnas“, „Laiškas dukrelei“, „Kanklininkas“ ir kt. Tačiau visą gyvenimą mėgstamiausi V. Šleivytės paveikslų motyvai – gėlės, kurių ji prisiskindavo pargrįžusi į tėvų namus. Jos paveiksluose matome paprastas pievų gėles, rožes, gvazdikus, pavasarį sprogstančias beržų, kaštonų, alyvų šakutes. Dailininkės kompozicijos paprastos, nesudėtingos, imtos iš gamtos¹². 1998 m. pavasarį mirusi dailininkė paliko per 2000 grafikos ir pastelinės tapybos darbų.

Gimnazistės Vaida Vaižmužytė ir Simona Palivonaitė, prie kurių prisidėjo ir berniukai, dailininkės mamos staklėmis išmoko austi grindų kilimėlių. Anot Stasės Gruodienės, visai neblogai pavyko. Kiti moksleiviai tuo

6. Viktoras Liobikas, g. 1917 m. Viktoriškių k. (Iš Kupiškio etnografinio muziejaus rinkinių).

7. Ten pat.

8. *Juškienė V.* Gimnazistai mokėsi austi ir vaidino gramuolius // *Panėvėžio rytas*, 2004 06 16.

9. Algirdas Zaveckas, g. 1937 m. Viktoriškių k. (Iš Kupiškio etnografinio muziejaus rinkinių).

10. Spauda apie Veroniką Šleivyte. Surinkta 1940-1994 m. (Iš Kupiškio etnografinio muziejaus rinkinių).

11. *Junevičius V.* Ištikima gamtos grožiui // *Laisvė*, 1977 02 02.

12. *Levickaitė D.* Gyvenimas tarp gėlių // *Šeimininkė*, 1994 07. Nr.27.

metu piešė, matavo, fotografavo XIX a. pabaigoje Veronikos Šleivytės tėvų statytą namą, aplankė dailininkės ir jos tėvų kapus Antašavos kapinaitėse.

Užsukę į Adomo Petrausko muziejų Uoginių kaime, susitiko su muziejaus specialiste Alvyra Dlutskiene. Jaunieji kraštotyrininkai susipažino su senaisiais eksponatais, jų išdėstymu ir grupavimu. Muziejininkas Adomas nuo pat jaunystės dienų namo gabeno įvairius keistus gamtos kūrinius – kreivas šakas, šaknis, laukuose surastus neįprastos formos akmenis, vėliau ėmė rinkti kaimiečių sodybose buvusius neberekalingus namų apyvokos rakandus ir įrankius¹³.

Klėtyje, išardžius buvusius aruodus, tie surinkti eksponatai ir buvo patalpinti. Odinės naginėlės su kuriomis dukra Onutė dar į mokyklą ėjo, buvo pakabintos ant vienes ir pasakyta: „Bus muziejus“¹⁴.

Nuo 1969 m., kai Adomas į sodybą užsukantiems ekskursantams ėmė rodyti, ką turi surinkęs, kolekcija buvo vis papildama. Į Petrauskų sodybą įvairiausias senienas atveždavo kaimynai, giminės ar šiaip atsitiktiniai žmonės, sužinoję apie kaimo keistuolį, kaupiantį neberekalingus daiktus. Daug eksponatų parsigabendavo ir pats Adomas¹⁵.

Dabar kaimo troboje kabantys lopšys – sodybos šeimininko relikvija. Jame mažąjį Adomėlį supdavo mama. Čia pat akys užkliūva už senos liktarnos, su kuria dvarininko Antoševskio darbininkai eidavo į klojimą. Toliau padėta puošni skrybėlė su futliaru, kainavusi daug pinigų¹⁶. O kokios gražios knygu spintos ir krėsiai! Klėtyje eksponuojamas lošimų stalelis mena, kad neužtektų abiejų rankos pirštų suskaičiuoti, kiek Lietuvos bajorų prie jo pralošė dideles pinigų sumas, o gal ir dvarus.

Neįprastos formos dvylikos metrų aukščio bokšte, pastatytame ant keturių didžiulių akmenų, gausu spaudinių. Senos knygos, laikraščiai, žurnalai, žemės nuosavybės dokumentai, šalia jų – senoji medžio skulptūra. Trijuose muziejaus pastatuose saugoma per 4 tūkstančius eksponatų. Tik gaila, kad paties muziejaus įkūrėjo Adomo Petrausko mokiniai nesutiko, 90-uosius einantis senasis muziejininkas jau nesikėlė iš lovos.

Grįžę į Kupiškį jaunieji muziejininkai parengė ekspedicijos medžiagą, pakoregavo padarytus vietoje brėžinius ir eskizus¹⁷. O integruotas etninės kultūros projekto turinys sudarė jiems puikias galimybes teorinę medžiagą susieti su praktinių išpūdžių ugdymu.

Sekmadienio rytą ristele bėgančio arklio pasagos gražiai caksi vieškeliu, o aš sėdžiu „lineikoj“, kietai išprausta tarp mamos ir krikšto mamos, dairaus į visus šonus ir gaudau judviejų šneką. Jau pervažiuoju Bikonis, už upelio jau ir Čiuladai prasidėjo... Mūsų traukėnas greitas – va, jau ir kelio juostos perpus perskelta, ūksmingoj medžių apsupty rymanti sodyba. Brazdžiūnų, šitą aš jau atsimenu iš ankstesnių važiavimų Antašavos bažnyčion.

Tuoj pat už šios didelės ir turtingos sodybos, kairėj kelio pusėj, žiogreliais aptverta Jankauskų sodybėlė su nedidele gryčiute ir tvarteliu. Užvis joj gražiausia – saulėj žvilgančios puodynės, pamautos ant tvoros žiogrelių, ir ant namelio palangių raudonai išsidėjusios pelargonijos.

Posūkis, Čiuladų pieninė, o už jos čia pat ir Duorpieiai. Kairėje, mano akimis – didokas miškelis atokiau nuo kelio. „Kas už to miško?“ – klausiu. „Uoginiai, – trumpai atsako krikšto mama, – gerai, vaikėl, kad priminei... Penktadienį, brolien, tariamės su Šimonies Onyte važiuot – Porcinkulės atlaiduos Uoginių koplyčion, tai užsimink Broniui, kad apseitų be šito arklio“...

Man anie atlaidai dar nerūpi, o va Uoginiai – tai net saldu, kaip būtų gerai juos pamatyt... Spoksau sau į tą mišką ir įsivaizduoju, kad už jo esantis kaimas – pilnas visokiausių uogu, kurias tik kabliuojį pasigardžiuodamas, tik kabliuojį, o jos vis nesibaigia...

... Vos spėjam bažnyčion, ir ant „viškų“ sugriaudžia vargonai, o balsai ten ir apačioj pagauna giesmę „Pulkim ant kelių“. Mama klūpėdama gieda išjautusi, o aš palengva čiūžt čiūžt keliais atgal, kad atsitolinčiau ir galėčiau kaip reikiant atgręžti akis aukštyn, į choro balkoną. Bent tol, kol mama peštelės už rankovės, kad sudrausmintų ir dar kartą pašnibždom primintų: „Giedok arba kalbėk poterėlius, o ne varnas gaudyk!“

Kokios ten varnos bažnyčioj! O ant viškų, kaip ir aną sekmadienį, į balkoną alkūnėm atsirėmusi ir delnais veidelį apkabinusi žemyn dairosi ta pati mergaitė,

13. *Urbonas R.* Kam Adomui muziejus // Respublika, 1991 12 13.

14. *Kudirkienė G.* Senienų muziejų pradėjo nuo naginių // Panevėžio rytas, 2000 12 20.

15. *Vaičeliūnienė E.* Dėl mūsų visų būk, Adomai! // Kupiškėnų mintys, 1989 10 10.

16. Kupiškio rajono garbės piliečiai. Surinkta 1970-2003 m. (Iš Kupiškio etnografinio muziejaus rinkinių).

17. *Žiūkaitė J.* Jaunieji muziejininkai siekia išsaugoti senolių palikimą // Kupiškėnų mintys, 2004 10 22.

kurią tada mačiau. Tamsiaplaukė, tamsiaakė, gal kiek už mane vyrėlesnė, aprenpta balta suknele.

Ji buvo aukštai, ir man regėjos, kad iš už to suknelės baltumo tuoj pasirodys angelo sparnai... Kad ir kiek grėžiojaisi atgal, sparnų nepamačiau, o į akis krito šalia mergaitės stovintis ir į vargonininką pasisukęs jos tėvas – tamsiaplaukis garbanius, kurio stiprų balsą giedant nesunkiai išskyriau iš kitų giedotojų.

Juodu – tėvą ir dukterį pamačiau ir po pamaldų šalia šventoriaus. Tėvas laikė mergaitę už rankos ir gyvai šnekučiavosi su kažkokiu vyriškiu.

Lygiai taip mane už rankos laikė mama, kalbėdamasi su jaunystės laikų bičiule. Į jų kalbą nekreipiau dėmesio, kol neišgirdau mamos pašnekovės: „Ar matai tą vyrą?“ Ir iškart pakėliau akis. Moteris suktelejo savo smakrą link mano seniai stebimo žmogaus: „Nepažįsti? Taigi giedorius, Uoginių Petrauskas, Adomas... Šitokį balsą turi, ir šitokia nelaimė žmogui, – toliau bėrė. – Pernai žaibas jo žmoną nutrenkė. Iškart – negyvai. Tai dabar vienas su savo tėvais dukrytę auginą... Vargšė našlaitytė, tik pažiūrėk, šypsosi, o be priekinių dantų – kumeliukas iššpyrė... Ale, ataugęs gal, – atsiduso. – Rask tu šiais laikais kitą tokį vyrą, kad našlys likęs taip vaiką dabotų?“

* * *

Akis į akį su Adomu Petrausku susitikau po gerų dvidešimties metų, jau dirbdama žurnalistinį darbą rajono laikraštyje. Nusibeldžiau į Uoginius, o kieme mane pasitiko jis pats. Su ta pačia garbanų kupeta, tik jau gerokai pamarginta šarmos, aplink akis įdegusiame veide – gilios juoko raukšlės.

Prisėdam ant prieklėčio, už kurio, anapus durų – muziejėlis, jau pirmų ekskursijų apžiūrimi jo surinkti eksponatai. Adomas neskuba supažindinti su savo lo-

biais, pirmiausia išsikalbam, randam visa pulką bendrų pažįstamų. „Pažinau tavo tėvą, – sako, – žinau, ir kur tavo gimtieji Bikonys, ale Čiuladai – arčiau, tai juos geriau ir pažinau, kol melioracija nebuvo nušelmavojusi... Vaikystėj gerą draugą iš Čiuladų turėjau, Jankauską Petriuką. Oi kiek metų kartu vasarom gyvulius ganėm! Ir eibes krėsdavom, po medžius karstydavomės, tik nebuvo taip, kad vien dūktume, karvėms gromuluot sugulus... Tai drožinėdavom ką ar rėtelius iš vytelių pindavom... Nemeluosiu, būdavo pikta, kad tie rėteliai – nuo tokio didumo, kad tik obuolys pareitų, iki tokio, kad bulvių prikassus vargiai sumitęs vyras patempia – jam vis dailiau ivedavo... Matyt, mano nagai ne tam buvo linkę... Dabargi, girdėjai tikriausiai, kad tas pats Petras Jankauskas Lietuvoje pirmuoju Pynėjų pynėju pakrikštytas ir išgarbintas, o tie jo darbeliai pirkėjų graibstyte graibstomi... Seniai su Petru nesimatėm, būtų gražu kada nors susieiti... Apie mokslą klausi? Taigi pati žinai, kiek mūsų kartai tu mokslų teko – pradžios mokykla – ir beveik viskas, paskui iš knygų, iš laikraščių, jei kuris ūpo turėjo, tai švietėsi. Taip ir aš, nes reikėjo su tėvais ūkininkauti, duonytės užsi- auginti, kad sotūs būtume“.

* * *

„Keturiasdešimt aštuntais, jau rudeniop, per didžiausius raginimus valdžiai pasisekė Uoginiuose kolūkį sutverti. Kad ir kaip kračiausi, o ėmė ir pastatė mane pirmininku“, – tada, 1971-aisiais, pasakojo Adomas Petrauskas, o jo tamsiai įdegusiame veide velniukais sužybčiojo akys: „Šešias dienas pirmininkauju, o septintą, kaip per trisdešimt ketverius metus įpratęs – meldžiuosi bažnyčioj, kad Viešpats Dievas pasigailėtų naujai iškepto pirmininko ir kad kada jo nenuverstų ant dirvono iš pamiškės atklydusi kulka...“

Pirmą rudenį, atsimenu, tik rugius kolektyviai pasėjom, o pavasarį jau reikėjo iš vienkiemių suvartytas krūvon karves moterims melžti ir kiaules, vienan tvartan uždarytas, būk tai fermoje, liuobti.

Tą pavasarį jau ir aplinkinius kaimus spaudė į kolūkius užsirašyti... Atsimenu, sykį atvažiuoja „ponas draugas viršininkas“ iš rajono ir sako: „Vilkis, Petrauskai, kostiumą, važiuojam Kupiškį. Fotografuoti reikės... Turim žmonėms parodyt pirmo kolūkio pirminką per laikraštį!..“

Apsivelku geriausią – šliūbinį – kostiumą ir einu kontoron. Ten buhalterė su popieriais – irgi rajonan ruošiasi... Aš, kad ir pirmininkas, sėdu sunkvežimio kėbulan. Džentelmenas, taip sakant, tegu dama kabinoj prie šoferio patogiai sėdi...

O kėbule – didžiulis bosas ridinėjasi: tuo pačiu važivimu išrūgų iš pieninės kolūkio kiaulėm parvešim... Keliai, žinai gi, kokie tada buvo: duobė prie duobės, o tose duobėse – dar duobelės. Tai bosas ir aš po kėbulą kaip du cirkininkai ridinėjomės, kuris kurį... Kai Kupiškį pasiekėm – dar nieko, o kai grįžom su išrūgom, žmona nebepažino... Mane – dar šiaip taip, bet šliūbinio, išmarginto išrūgom ir rūdim – mat dar gelžgalių visokių mieste prisipirkom – niekaip nepažino“, – kvatojosi Adomas.

Pustrečių metų pirmininkavimo karjera baigėsi. Naują pirmininką, „ideologiškai patikimą ir politiškai pasikausčiusį“, nesvarbu, kad apie ūkininkavimą menkai tenutuokiantį, atvežė iš rajono. Atkaklųjį bažnyčios giedotoją Adomą paskyrė... revizijos komisijos pirminku. Dar vėliau jis dirbo brigadininku, galiausiai – bitininku. „Netgi į kursus buvo išsiuntę, kad mokslo pasiekimus bitininkaudamas pritaikyčiau. Turiu ir gražų tų kursų baigimo pažymėjimą, galiu parodyt. Bet kai iš kursų grįžau, kolūkio valdyba nusprendė, jog bitinin-

kavimo reikia atsisakyti, esanti nepelninga ūkio šaka... Teko savo sodyboj bitelių užsiveisti, kad žinios nenucietų perniek“, – vėl plačiai nusišypsojo Adomas... „Tai va, o dabar aprodysiu, ką laikau šitoj klėty, kurią žmonės jau pakrikštijo Adomo muziejum, ir eisim gryčion mano medaus paragauti. Su šviežiais agurkais, mačiau – žmona Liuda ką tik iš daržo parnešė...“

* * *

Nepavykus bitininko karjerai, žmonių gyvenimams dirigavusi kolūkio valdžia Adomą Petrauską pasiuntė dirbti į stalių dirbtuves. Nesikratė žmogus šito darbo, nesvetimas jis jam buvo, nes ir savo namuose daug syk oblium darbuotasi, kai reikėjo ką pataisyti ar nesudėtingą baldelį sunarstyti.

„Rodos, šešiasdešimt aštuntaisiais tose dirbtuvėse besiplūkdamas sykį, visai užmiršęs atsargumą, per arti prikišau pirštus prie „obliarkos“, – ištiesia ranką Adomas, – matai, mažylio ir bevardžio tik strampai liko, dar aciū Dievui, kad kitų gatavai nenurėžė, – atsidūsta. – Kas gi liko veikti, kai nešiojies ranką kaip suvystytą lėlę... Tai nuo tada ir pradėjau „durniuoti“...“

Tai, ką Petrauskas vadina „durniavimu“, iš tiesų buvo naujas jo gyvenimo posūkis, apvertęs aukštyn kojom iki tol įprastą valstietišką gyvenimą.

Rankai sugijus nebegalėjo eiti prie sunkesnių darbų. Be darbo nesėdėsi. Pradėjo sargauti fermoje. Dar pojauniam vyrui argi tai darbas? „Senesnis būtum, gal ir visai nieko, o dabar?“ Dieną snustelėjęs pogulio prieš sargavimą naktį miegas nebeima. Adomas apeina, apžiūri gyvulius – ramu, viskas tvarkoj... Sėdėti rankas susinėrus? Kad gi būdas ne toks – vis ką nors krapštinti, dirbinėti reikia...

Dieną pjovė malkas. Išžiūrėjo į gražias beržo rieves, į standų, bet vietom sutrūkinėjusį ir smulkiom

V. Jankausko nuotr. 1985

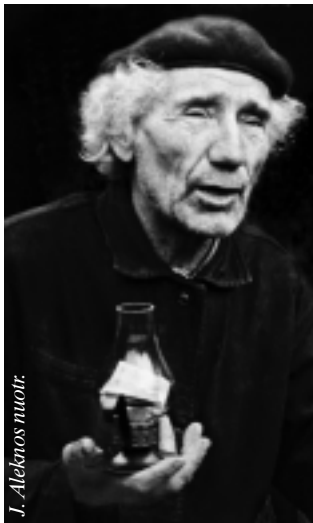
plunksnelėm pasiūšusį tošies bal-tumą – ėmė ir atpjovė įstrižą ovalą: „Kokius rėmelius bandysiu daryti, ar ką“... Naktį fermoje tą ripką išdailino, išskobė įgilinimą nuotraukai ir stiklui, pritaisë stovelį. Taip prabėgo viena sargybos naktis. O ką daryt toliau?

...Kai kam Uoginiuose ėmė atrodyti, kad Adomui po sužeidimo kiek pasimaišė protas. Mat jis, užsigalvojęs ir tyliai pasišvilpiniuodamas, užuot patį per tą patį balbatavęs su kaimynais, vis dažniau knaisiodavosi supjautų malkų krūvose, ieškodamas balažin ko, ar ilgai apžiūrindavo ir vartydavo pagrioviuose nuo dirbamų laukų suvežtus akmenis, vis bent vieną kitą parsinešdamas kieman. Arba dairydavosi galulaukėse kamienais susipynusių ar keistai išsišakojusių medžių... Lyg ir nebe toks kalbus liko. Kartais net pats savim stebėdavosi: kaip čia dabar jo akys seniai įprastuose daiktuose pradėjo išvelgti tai, ko anksčiau nepastebėdavo. Ras ką nors ir tempia į mažiukę savo klėtelę. Tiesa, į ją jau buvo sunešęs iš palėpių surinktas bumbas, piestas, kitokius seniai buityje nebenaudojamus rakandus...

* * *

„Pirmasis tėčio eksponatas buvo jo paties vaikystė – nešiota vyzelė“, – minint Adomo Petrausko 90-me-tį ir jo muziejaus veiklos 35-ąsias metines šį rudenį prasarė muziejininko duktė Onutė Karpienė, su vyru Vidmantu savaitgaliais atriedantys į Uoginius aplankyti pasiilgusio tėvo iš Panevėžio, kur nuo pat jaunystės ji augė suaugo su Juozo Miltinio dramos teatru ir jame tebedirba butaforininke.

„Mano žalioj jaunystėj mėgdavom su tėčiu susėsti ir ilgai šnekučiuotis, kaip jis sakydavo – pafilosofuoti apie gyvenimą, – prisiminė Onutė. – Ir taip vienąsyk besikalbant tėtis nei iš šio, nei iš to tarė: „Tu pamatysi, vaikėl, viena-kart gyvenime aš dar sublizgėsiu“... Man, regis, kad tada dar ir pats neįsivaizdavo, juolab neplanavo savo rankom sukurti muziejų, kurio aplankyti veršis ne tik kaimynai, ne vien kupiškėnai, bet ir žmonės iš tolimiausių Lietuvos kampe-

lių ir netgi iš užsienio... Bet tarsi jau buvo kažkas įsirėžę jo pašamonėn“.

... Pirmąsyk Adomo vedžiojama aplink klėtelės turtus, menu, klausiausi jo net išsižiojusi, nes kiekvieną eksponatą jis ne tik įvardydavo, bet ir papasakodavo, kaip jis vienas temokėjo, jo paskirtį ir netgi istoriją. Antai – kažkur pamiškę melioruojant ir drenuojant išvertus žemę rastos grandinės, kuriomis caro laikais buvo sukaustomi į katorgą varomi žmonės. Gal jas nudaužė ir numetė pabėgdamas 1863-ųjų sukilimo, o gal dar ankstesniojo dalyvis?.. Štai bizūnas, kokiais buvo plakami baudžiauninkai, o va čia – Smetonos laikais naudota rankinė dobilų sėjamoji... Štai visa kolekcija lempų – nuo seniausių

laikų gatvė apšviesdavusio žvakinio žibinto iki karo metų „gazelio“ ar karbitinės lempos...

Tuomet nė neįtariau, kad Adomo surinkti, o vėliau ir apylinkės žmonių jam rankioti padėti eksponatai greit į klėtelę nebetilps, kad Adomas reikliai prašys besikeičiančius kolūkių pirmininkus, kad skirtų transportą – į kiemą atitempti dar vieną įdomų akmenį ar iš melioruojamų plotų nukeldinamą klėtį vis naujiems ir naujiems eksponatams.

* * *

Metai bėgo, ir Adomo Petrausko muziejus išaugo iki viso komplekso pastatų: etnografinio gyvenamojo namo su visa įranga ir senoviniais baldais bei apdangalais, dar vienos klėties, padarginės ir talentingo Astravų kaimo žmogaus, savamokslio architekto Juozo Laužiko sumanyto ir pastatyto bokšto, atkartojančio netoliese pušų apsupty stūksančios Uoginių šv. Marijos Magdalenos koplyčios kontūrus. (Muziejininko 90-mečio proga šiame bokšte parengta jubiliejinė ekspozicija, kurioje prisiglaudė ir Adomui prieš keliolika metų jo buvusio vaikystės draugo Petro Jankausko padovanoti pintų vytelių dirbiniai ir, žinoma, daugybė dokumentų, nuotraukų, pasakojančių apie išskilmės kaltininko gyvenimą, jo veiklą, apie Uoginių ir kitų gretimų kaimų šviesiausias žmones.)

Vienoje iš klėčių, tiksliau – ant jos užlų, dar sovietiniais metais Adomas buvo sukaupęs visą teminę ekspoziciją, kurią ap-

Adomo Petrausko 90-mečio paminėjimas. Iš dešinės: Seimo narys Viktoras Rinkevičius, rajono meras Leonas Apšega, kultūros ir švietimo skyriaus vedėjas Vidas Vilimas, Adomas Petrauskas, A. Petrausko žmona Vidmantas Karpis
J. Kraujūno nuotr.

žiūrėti pakviesdavo tik patikimiausius žmones. Čia ant sienų buvo sukabinti iš apylinkių surinkti nuvirtę ar tyčia nugriauti ir išniekinti koplytstulpiai, jų skulptūrėlės, kryžiai su skrebų sutrupintomis kančiomis ar vėlesniais metais barbarų sutrypti Antašavos bažnyčios šventoriuje. Iš Gikonių ir Dilių koplyčių – šventųjų paveiksai išbadytomis akimis... Laimei, valdžios ausų žinia apie tokią ekspoziciją nepasiekė, antraip muziejninkas dar nežinia, kokią nemalonę būtų užsitraukęs.

„Ar čia nieko nepakliuvo iš Uoginių koplyčios?“ – sykį ją apžiūrėjusi ir padėkojusi už pasitikėjimą paklausiau Adomo. „Ne, mes patys ją saugojom ir Dievas apsaugojo nuo bedievių piktadarybių mūsų koplyčią“, – atsakė.

... 1996 metais Adomas Petrauskas rajono Savivaldybei padovanojo jo sodyboje per 35 metus atsiradusius muziejaus statinius bei juose sukauptas vertybes, kurias Etnografijos muziejaus darbuotojos suinventorino. Etnografijos bei istorijos eksponatų radosi sukaupta gerokai per 4 tūkstančius, jei neskaičiuosime daugybės sodybą puošiančių įvairiausių formų riedulių, iškastinių ažuolų stuobrių, paties darbo medžio drožinių ir kitų gamtos darinių.

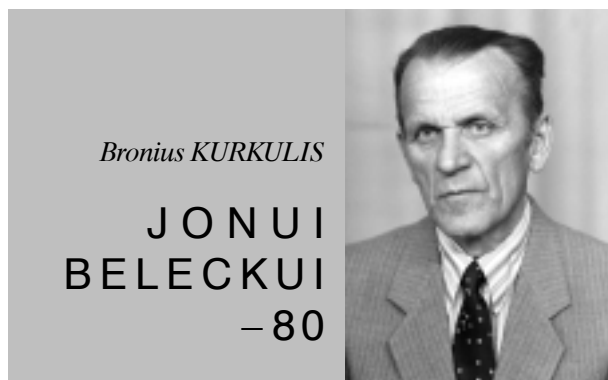
2001 metais muziejininkui Adamui Petrauskui – už didžiulį indėlį renkant, saugant ir puoselėjant kultūros vertybes – suteiktas Kupiškio krašto Garbės piliečio vardas. Jo muziejus jau kelinti metai – Kupiškio etnografijos muziejaus filialas, o atvykstantiems ekskursantams apie eksponatus su meile pasakoja specialistė Alvyra Dlutskienė.

* * *

Adomas Petrauskas savo nameliuose dienas leidžia lovoje, rūpestingai slaugomas ir laukdamas, kaip kitados pats juokavo, „kada ponas Dievas atšauks mano žemiškąją komandiruotę“. Per savo 90-mečio jubiliejų, kai kiemelis prisirinko pilnas gėlėmis ir dovanomis ratuotų žmonių – paprastų ir garbingais titulais vadinamų, jis tylus sėdėjo šiltai artimųjų apgobstytas vežimėlyje. Ir nepratarė nė žodžio, kai susirinkusieji jį vainikavo bei garbėstė gražiausiais žodžiais. Tiktai visiems giedant „Ilgiausių metų“ tyliai pakėlė rankas ir užsidengė veidą. Norėjosi išbučiuoti tas rankas, kurių dėka iš šios Uoginių kaimo sodybos į mūsų širdis teka išminties ir istorijos upė.

Jau baigiant ruošti šį almanacho numerį atėjo žinia, kad Adomas Petrauskas paliko mus.

Mirė jis gruodžio 11-ąją, šeštadienį, o pirmadienį atgulė poilsio šalia savo artimųjų Uoginių kaimo kapinaitėse.

Bronius KURKULIS

JONUI
BELECKUI
– 80

Mokytojo Jono Belecko biografija prašyte prašosi istoriko ar sociologo plunksnos – tokia ji būdinga didelei daliai XX a. antrosios pusės Lietuvos žmonių. Šis rašinėlis į tai nepretenduoja – čia tik žiupsnelis buvusio mokinio minčių Mokytojo jubiliejaus proga.

Jonas Beleckas yra gimęs 1924 m. lapkričio 1 d. Laibiškio vienkiemyje netoli Skapiškio, gražioje didelėje pasiturinčių ūkininkų sodyboje (apleista ir negyvenama ji dar tebestovi iki šiol). Tėvas buvęs santūrus, uždaroko būdo, labai darbštus ir plačioje apylinkėje gerbiamas žmogus, keletą metų dirbęs Skapiškio valsčiaus viršaičiu. Motina Emilija Pundzevičiūtė kilusi iš senos bajorų giminės. Jos du broliai buvo aukšti Lietuvos kariuomenės karininkai: pulkininkas Petras Pundzevičius reiškėsi ir kaip literatas, yra parašęs eilėraščių, pjesių (slapyvardis Petliukas); divizijos generolas Stasys Pundzevičius buvo Lietuvos aviacijos viršininkas, divizijos vadas, Generalinio štabo viršininkas. Motina buvusi linksmo būdo, gera dainininkė, mėgusi poeziją. Visai tikėtina, kad bajoriškos galėjo būti ir gilesnės tėvo giminės šaknys. Iš tėvų J. Beleckas bus paveldėjęs jiems būdingų būdo bruožų – linksmumą, subtilų sąmojų, ironiją ir net mokėjimą šyptelti pačiam iš savęs, grožinės literatūros pomėgį, o kartu ir atkaklumą, kultūrinį angažavimąsi, ne per didelį dėmesį praktinei gyvenimo pusei, buičiai. Šios savybės visada jį išskyrė iš kaimietiškos aplinkos.

Kai Lietuva atsidūrė sovietinės imperijos gniaužtuose, J. Beleckui tebuvo 16 – jis mokėsi Kupiškio gimnazijos ketvirtoje ar penktoje klasėje. Tai buvo riba, ties kuria baigėsi nerūpestinga vaikystė bei paauglystė ir atsivėrė visiškai kitoks, grėsmių ir pavojų kupinas pasaulis. Vakaruose griaudėjo karas. Lenkija jau parblokšta, kaustytas okupanto batas jau trypia Vakaru Europą. 1939 m. „savitarpio pagalbos“ sutartis su SSRS, Vilniaus ir dalies Vilniaus krašto gražinimas Lietuvai ir sovietinių įgulų („riboto sovietinės kariuomenės kontingento“, kaip pasakyta sutartyje) įvedimas. „Vilnius mūsų, o mes – rusų“, – kartojo daugelis tada Pupų Dėdei priskiriamus žodžius. Birželio 14 d. Vo-

kietijai be šūvio pasidavė Paryžius, o birželio 15-ąją sovietų tankai ir dulkėtos kariuomenės voros jau traukė Lietuvos keliais...

1940 m. vasarą išėję atostogų dar nepriklausomoje Lietuvoje, gimnazistai naujų mokslo metų pradžioje grįžo į klases jau kitoje valstybėje. Gyvenimas vis labiau drumstėsi. Sovietinės reformos sekė viena po kitos, „Stalino saulei“ kylant vis aukščiau smarkėjo represijos prieš kitaminčius, išsiliejusios į masines deportacijas.

1941 m. Vokietijai užpuolus SSRS, Lietuvoje vieną okupantą pakeitė kitas – kitos spalvos, bet ne mažiau aršus. Jo kietą leteną netrukus gavo pajusti ir Jonas su savo bendraamžiais. 1943 m. laidos Kupiškio gimnazijos abiturientai netrukus sužinojo, kad aštuoniolikmečius ir vyresnius jaunuolius vokiečiai ima į kariuomenę arba į Reicho darbo tarnybą. Norinčių kariauti už Hitlerio „naująją Europą“ atsirado vos vienas kitas, dauguma išsislapstė. Jonas su keliais mokyklos draugais kurį laiką dirbo Skapiškio geležinkelio stotyje darbininku – ten dirbančių vokiečiai neliesdavo. Bet neilgam: po kurio laiko pasklido žinios, kad vokiečiai gaudo visus abiturientus – neva už dalyvavimą slaptame jaunimo būrelyje. Teko mesti darbą ir porą mėnesių slapstyti.

1944 m. pradžioje generolas Povilas Plechavičius ėmė burti Vietinę rinktinę, tikindamas jaunuolius (ir pats tikėdamas), kad tai bus būsimos Lietuvos kariuomenės branduolys, vokiečiams pralaimint stosiantis ginti Lietuvos nepriklausomybės. Daugeliui patriotiškai nusiteikusių jaunuolių, tarp jų ir Jonui, tai pasirodė kaip gelbėjimosi ratas. Tėvams pritarus ir dėdei generolui rekomendavus, jaunuolis per porą dienų tapo Marijampolės karo mokyklos kariūnu. Žinoma, tuomet niekas negalėjo žinoti, kad po poros mėnesių vokiečiai Vietinę rinktinę nuginkluos (P. Plechavičius nesutiko siųsti jos į Rytų frontą), pats Plechavičius ir jo štabas bus suimti, apie 100 karių sušaudyta, keli tūkstančiai išvežta į Vokietiją darbams ir priešlėktuvinei tarnybai, kiti išsibėgios. Jonas buvo tarp tų, kurie paklausė gen. Plechavičiaus siūlymo išeiti „neribotų atostogų“ ir gegužės viduryje grįžo į gimtąjį Laibiškį.

Atėjo nerami 1944-ųjų vasara. Artėjo frontas. Reikėjo rinktis: trauktis į Vakarus ar pasilikti. Su geriausiu savo draugu Vladu Jonas nutarė trauktis. Trijų savičių klajonės dviračiais, artėjant prie Kuršo ir vėl nuo jo tolstant, neturint jokios informacijos, kur yra vokiečiai, o kur rusai, būtų vertos atskiros apybraižos ar apysakos ir tiktų papildyti M. Katiliškio „Išėjusiems negrįžti“. Pagaliau kelią į Vakarus, kažkur Biržų girioje, jiems pastojo sovietiniai partizanai, o netrukus ir raudonarmiečiai. Matyt, taip jau buvo lemta – pasilikti čia. Vėl kelionė į Laibiškį, šį kartą pėsčiomis (dvira-

čius atėmė partizanai). Lietuvoje jau šeiminkavo rusai. Po kelių savičių – jauni vyrai jau šaukiami į sovietinę kariuomenę. Kariauti už bolševikus? Ne, tokia mintis, matyt, nė nebuvo atėjusi į galvą. Buvo svarstytos ir persvarstytos kitos galimybės. Daug nerimo dienų, nemigo naktų. Kaip ir vokiečių, iš pradžių mėginta slapstyti. Bet ar ilgai išsislapstysi? Frontas praėjo, miestuose įsikūrė sovietinės karinės įgulos, visur siaučia „Smeršo“ daliniai, NKVD, visur tiesiasi valdžios čiuptuvai. Pasirinkimas nedidelis: arba su šautuvėliu į mišką ir bandyti priešintis milžiniškos, pasaulinį karą laimėjusios valstybės galiai, arba ieškoti būdų prisitaikyti (bet nebūtinai susitaikyti!) ir atsisvirti, dvasiškai nepalūžti. Dalintis bendru likimu su kitais pasilikusiais ir drauge mėginti išsaugoti tai, ką dar buvo galima išsaugoti.

Kas šiandien pasakys, kokie motyvai nulėmė tolesnio kelio pasirinkimą? Šiaip ar taip, ginkluotos kovos prasmingumu, matyt, buvo suabejota. Nėmaž neatsižadėdamas tautinių aspiracijų ir patriotinių nuostatų, J. Beleckas vis dėlto pasirinko antrąjį kelią. 1944 m. rudenį jis pradėjo dirbti Vainiškių (7 km nuo Skapiškio) pradžios mokyklos vedėju (mokytojų tada labai trūko ir jų neimdavo į kariuomenę). Čia jis pats turėjo savarankiškai mokytis pedagogikos pagrindų, iš čia nusitęsė ilgas ir prasmingas mokytojo lituanisto kelias, kuriuo eidamas J. Beleckas nė per žingsnį nenukrypo nuo užsibrėžto tikslo – dirbti Lietuvai, ugdyti jai ištikimą jaunąją kartą. Dirbdamas Vainiškiuose J. Beleckas palaikė nuolatinius ryšius su partizanais (net gyveno jų tėvų sodyboje, šalia kurios buvo įrengta slėptuvė) ir kuo galėdamas jiems padėdavo.

1945 m. J. Beleckas pradėjo studijuoti Vilniaus pedagoginio instituto neakivaizdiniame skyriuje lietuvių kalbą ir literatūrą. Po metų buvo paskirtas Skapiškio progimnazijos lietuvių kalbos mokytoju, o 1947m. – tos mokyklos direktoriumi. Vis dėlto pamažu išaiškėjo tikrasis J. Belecko politinis nusiteikimas, kurį valdžia nedviprasmiškai įvertino kaip antitarybinį (mo-

J. Beleckas (sėdi centre) su Skapiškio progimnazijos mokiniais. 1946 m.

kykloje nebuvo nė vieno komjaunuolio nei partinio, dalis mokytojų, tarp jų ir Beleckas, bei nemažai moki- nių šventadieniais eidavo į bažnyčią, saugumas suodė ir jo ryšius su partizanais). 1947 m. rudenį jis buvo at- leistas ne tik iš direktoriaus, bet ir iš mokytojo parei- gų. Laimei, nebuvo imtasi anuomet įprastų griežtes- nių sankcijų (dažniausiai tai būdavo Gulago stovyklos) ir po nemažų pastangų nuo 1948 m. rudens pavyko lai- kinai įsidarbinti lietuvių kalbos ir literatūros mokyto- ju Svėdasų gimnazijoje (ten labai reikėjo lituanisto). Tas „laikinumas“ užtruko gerus keturis dešimtmečius. Be lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo, Beleckas ke- letą metų dirbo mokymo dalies vedėju, daugelį metų buvo klasės auklėtojas, vadovavo mokyklos literatų, stalo teniso būreliams, apie 20 metų dar vadovavo ir Svėdasų kaimo jaunimo septynmetei, vėliau suaugu- siųjų vidurinei mokykloms. Rajono valdžia nenuleido nuo Belecko akių, nuolat ieškodavo priekabių, o nere- tai griebdavosi ir represijų. Sunkiai slėgė ir didėjanti visuomenės moralinė erozija (nors tokio masto kaip dabar gal ir nebuvo pasiekusi), plintantis jaunimo abe- jingumas mokslui, kultūros vertybėms, aukštesnių po- lėkių, idealizmo stoka.

Vis dėlto J. Beleckas išliko nepalūžęs ir savo idėji- nių nei patriotinių nuostatų niekada neišsižadėjo. Jis liko iki galo ištikimas ir mokytojo lituanisto profesijai, nors daugiau kaip keturių dešimtmečių darbas mokykloje pareikalavo daug fizinių ir dvasinių jėgų. Ir iš- ėjęs į pensiją (1987) jis dar kurį laiką dirbo, su mokykla galutinai atsiveikino tik 1991 m.

Rudenįjančią padangę J. Beleckui, kaip ir daugu- mai jo kartos žmonių, nuskaidrino prasidėjęs Atgimi- mas. Jis entuziastingai įsitraukė į prasidėjusį Sąjūdį ir labai aktyviai jame reikėsi. Buvo Anykščiuose susi- kūrusios iniciatyvinės Sąjūdžio grupės narys, keliskart per savaitę dalyvaudavo jos susirinkimuose, mitinguose, kituose renginiuose. Beleckas vadovavo ir Svėda- suose susibūrusiai Sąjūdžio grupei, su kitais organiza- vo plačiai nuskambėjusius jos renginius – 1989 m. Va- sario 16-osios minėjimą, kiek vėliau įvykusį politinių kalinių ir tremtinių susirinkimą ir kt. Į Sąjūdžio veiklą įsitraukė ir kiti Belecko šeimos nariai – žmona Stasė (jos tėvas Giedrys pokario metais žuvo nuo sovietinių baudėjų), Vilniuje gyvenantys vaikai – dukros Lina ir Živilė, sūnus Sigitas.

Keletas sąjūdietiškos veiklos metų tarsi apvainika- vo ir naujai įprasmino ilgametį J. Belecko pedagoginį darbą, palikusį ryškų ir šviesų pėdsaką daugelio kupiškėnų ir svėdasiškių dvasioje, jų biografijose.

Eugenija URBONIENĖ

TĖVIŠKĖNAS – MOKYTOJŲ MOKYTOJAS

Pagrandukui skyrė mokslo kelią

Gudgalio kaimą Kupiškio ir Panevėžio rajonai pa- sidalijo perpus. Bronius Piesarskas 1928-ųjų rugpjūčio 6 d. gimė dabartiniam mūsų rajonui priklausančioje kai- melio dalyje, Subačiaus valsčiuje. Šeimoje jis buvo šeš- tasis vaikas, pagrandukas. Būdamas penkerių neteko tėčio, tačiau vyresnieji vaikai buvo jau gerai ūgtelėję ir iš mažėlio nei motina, nei brolis ar seserys ūkyje di- delio pagalbininko nesitikėjo.

Aštuoniolikos hektarų ūkyje šeimyna darbavosi, dir- bama žemę atsikariaudama iš krūmynų, o Broniukui jei ir teko darbų, tai gyvulėlius ganyti: „Ganiau karves ir avių pulką, bet iš rankų nepaleisdavau „Vyturio“ žur- nalo ar kokios vaikiškos knygelės“, – prisimena tolimos vaikystės metus.

Pagrandukas augo imlus mokslui – kaip ir daugelio šeimų mažėliai. Skaitė jau penkerių būdamas, tad per pirmuosius mokslo metus Geležiu pradinėje mokyk- loje be jokio vargo baigė ir pirmojo, ir antrojo skyrių programas. Trečiąjį skyrių lankė Lukonių, o ketvirtą – Miliūnų mokyklose.

Motina, matydama vaiko gabumus, nusprendė jį leist mokyti toliau svajodama: gal Broniukas pasimokęs galėtų tapti valsčiaus raštininku, tokiu švarutėliu ir tvar- kingu, kokie anuomet dirbo Subačiuje.

Pirmasis žodynas – gimnazijoje

Subačiuje baigęs penktąjį ir šeštąjį skyrius 1941- aisiais, jau prasidėjus karui, Bronius Piesarskas tęsė mokslą Kupiškio gimnazijoje, kur gavo puikius lietu- vių, lotynų kalbų bei matematikos pagrindus. Ypač šiltai prisimena šviesaus atminimo mokytojus Joną Vilką ir Petrą Striupą bei vokiečių kalbos mokytoją Aksenavičių.

Gimnazijoje jis pats savo mokymuisi palengvinti su- darė pirmąjį žodyną. Iš vokiečių–rusų kalbos žodyno išvertė rusiškąją dalį į lietuvių ir tai jam padėjo skaity- ti literatūrą vokiečių kalba.

Kupiškyje puikiai išlaikęs abiturą, B. Piesarskas, kaip dabar prisipažįsta, „iš arčiau pažinęs tik mokyto-

jo profesiją, ir tai – iš mokinio pozicijų“, įstojo į Vilniaus pedagoginį institutą. Pasirinko anglų kalbą, su kuria... praktiškai beveik nebuvo susidūręs. Tačiau šios dienos akimis – tokia avantiūra jo nesužlugdė, o pareikalavusi kelerių metų įtempto darbo, tapo jo likimu. 1954 m. institutą jis, dar neblogai pramokęs ir prancūzų, vokiečių, rusų, lotynų ir esperanto kalbų, baigė su pagyrimu. Tą pačią vasarą įstojo į Maskvos užsienio kalbų pedagoginio instituto anglų kalbos aspirantūrą. Be pagrindinio dalyko, Maskvoje dar studijavo prancūzų, gotų ir sanskrito kalbas, o būdamas 25 metų apsigynė humanitarinių mokslų daktaro disertacija.

Devyniadarbis

Dar studijų metais B. Piesarsko veikla tapo daugiašakė: dirbo mokytoju, katedros laborantu, anglų kalbos dėstytoju. Vėliau net 16 metų Vilniaus pedagoginiame institute vadovavo anglų kalbos katedrai. Šalia to vis gilėjo ir plėtojosi jo – žodynininko veikla.

Daugelis ir mūsų rajono vyresnio amžiaus mokytojų, baigusių Vilniaus pedagoginį, prisimena Bronių Piesarską jiems dėščius anglų kalbos gramatiką, jos leksikologiją ir istoriją, vertimo meną, gretinamąją tipologiją, anglų ir vokiečių kalbų lyginamąją gramatiką ir net Didžiosios Britanijos istoriją ir geografiją.

Į žodynininko darbą, reikalaujantį ypatingo susikauptimo ir kruopštumo, B. Piesarskas „įklimpo“ dar 1956 m., leidyklos paprašytas parengti lietuvių–anglų kalbų žodyną. Kibo į darbą su kolega, ir 1960 metais šis žodynas, vėliau išleistas ir JAV, išvydo dienos šviesą. Po to Lietuvos moksleiviai, mokytojai, studentai ir vertėjai sulaukė daugybės jo mokyklinių bei mokomųjų anglų–lietuvių ir lietuvių–anglų kalbų žodynų, dažniausiai parengtų su bendraautoriais.

Jubiliejų paminėjo dvitomiu

Mūsų tėviškėno darbų kraitis – kelios dešimtys žodynų. Nuo bendrojo tipo mokomųjų iki kišeninių. O tarp jų visų pats iškiliausias – „Dabartinės anglų kalbos žodynas“, praturtintas jau XX amžiui baigiantis Anglijoje bei anglakalbiuose kraštuose atsiradusiais naujais žodžiais. Greta šio solidaus leidinio šliejasi ir su bendraautoriumi išleistas „Naujasis lietuvių–anglų kalbos žodynas“.

Septyniolikos įtempto darbo metų iš B. Piesarsko pareikalavo „Didysis anglų–lietuvių kalbų žodynas“, išleistas 1998 metais. Jis bemat buvo išgraibstytas, tad vėliau per trumpą laiką išėjo dar 3 papildyti ir pataisyti jo leidimai.

Šįmet į Europos Sąjungą įstojusi Lietuva sulaukė dar vieno jai taip reikalingo B. Piesarsko darbo – dvitomio anglų–lietuvių kalbų žodyno, kuriame pateikta

Bronius Piesarskas prie darbo stalo. 2004

per 100 tūkst. anglišių žodžių. Šį mūsų tėviškėno darbą mokslininkai laiko vienu iškiliausių lietuviškosios leksikografijos laimėjimų.

Vasaros – tėviškėje

Kiekvieną vasarą dr. Bronius Piesarskas atostogauti parvažiuoja į Gudgalį, kur dar gyvena aštuoniasdešimtmetį peržengusi jo sesuo Boleslova. Ir šįmet garbusis žodynininkas vasarojo tėviškėj, iš kurios netrukus į savo namus Terpeikiuose jį paviešėti parsivežė krikšto dukra Elvyra bei jos vyras Juozas Petručiai. Čia susirinkusi giminė atšventė ir šio garsaus, bet kuklaus žmogaus 75-erių metų jubiliejų.

Jubiliatas paklaustas, kaip spėjo per ligšiolinį gyvenimą parengti tiek daug žodynų, pajuokavo: „Vedžiau tik 40-ies metų, turėjau laiko, – o paskui pridūrė, kad ir jo žmona, buvusi kursiokė, taipogi žodynininkė. – Tačiau ji tik suredaguoja mano žodynus. Tam laiko reikia mažiau, negu man knebinėtis su kiekvienu žodžiu... Mat ir visi namų buities rūpesčiai ant jos pečių – aš gi amžinai prie savo popierių. Ji ir manim, ir abiem sūnumis – Tomu ir Edmundu, kurie neskuba vesti kaip ir aš, rūpinasi... Buityje iš manęs tai grynas nulis“...

...Viešėdamas tėviškėj B. Piesarskas nevaikštinejo palaukėm, kvėpuodamas grynu oru „kaip visi normalūs žmonės“. Ir šįmet kaip per kiekvienas atostogas dirbo prie naujo – turistams ir verslininkams skirto anglų–lietuvių ir lietuvių–anglų kalbų žodyno: „Dirbau pasiguliudamas, nes „atostogoms“ buvau užsibrėžęs padaryti žodyną nuo a iki g raidės, o iki spalio atiduoti jį leidyklai, tai kokiems niekam neturiu laiko“.

Šitaip ardamas B. Piesarskas netausoja sveikatos, skundžiasi širdim, tačiau darboholiką pergalėti šeimoje nepavyksta niekam. „Gyvenu Vilniuj Lazdynuose, mano butas 4-ame aukšte, o laiptais laiptais – man peilis. Užtenka to, kad grynu oru pakvėpuoju iš balkono“, – ramiai pasakojo apie savo gyvenimo būdą žodynininkas, per 75 gyvenimo metus taip ir neišmokęs tausoti savęs.

KUPIŠKIO VALSČIUS 1843–1929 metais

Alvydas TOTORIS

Kupiškio valsčiaus ištakų reikia ieškoti XIX a. I pusėje, nes jo branduolį sudarė buvusioji Kupiškio seniūnija, kurią iki 1835 m. valdė didikai Čartoriskiai.

Rusijos caro Nikolajaus I įsaku 1835 m. Kupiškio ir kaimyninė Pienionių seniūnijos buvo perimtos Rusijos imperijos valstybės izdo žinion. Kupiškio seniūnijai administruoti 1837 m. Vilniaus generalgubernatorius Nikolajus Dolgorukovas paskyrė valstybės patarėją Aleksejū Puzirevskį. Jo žinioje seniūnija išbuvo iki 1843 m.¹ Administratorius labai nualino seniūniją, neteisėtai pasisavino daug iš jos surinktų lėšų ir liko skolingas valstybei, todėl jam buvo iškelta baudžiamoji byla, kuri labai ilgai užsitęsė².

Vykdamas Rusijoje valstybinių valstiečių (vadinamąją Kiseliovo) reformą 1842–1843 m. buvo surengta ir Ukmergės apskrities Kupiškio seniūnijos liustracija, kurią vykdė matininkas Valavičius. Jos metu buvo kruopščiai permatuota seniūnijos žemė ir suskirstyta į 4 rūšis bei padalyta vietoje iki tol buvusių margų ir valakų į dešimties³. Valstiečiai neoficialiai ir toliau vartojo valakų pavadinimą.

Kartu buvo surašyti visi seniūnijos gyventojai, jų pastatai, gyvuliai bei kitas turtas. Buvo įvestos naujos prievolės bei mokesčiai (rubliais). Tuo pačiu metu buvo sudarytas detalus seniūnijos inventorių⁴ bei nubraižyti gana tikslūs visų seniūnijos kaimų ir užsienių planai⁵. Liustracijos metu nustatyta, kad Kupiškio seniūnijoje buvo 17 097 dešimtinės žemės, 5184 gyventojai.

Įvykdžius liustraciją, 1843 m. spalio 29 d. Kauno gubernijos valstybės turtų rūmų II departamento nutarimu Kupiškio seniūnija panaikinta, o jos vietoje įkurtas Kupiškio valstybinis dvaras. Jo teritorija padalyta į 2 kaimo bendruomenes: Kupiškio ir Virbališkių. Kupiškio bendruomenę sudarė Kupiškio miestelis ir 41 kaimas bei vienkiemis. Be to, kaip artimesni Kupiškiui, prijungti dar 21 kaimas bei vienkiemis ir 2 palivarkai iš buvusios Pienionių seniūnijos. Vėliau dar buvo numatyta prie Kupiškio valstybinio dvaro prijungti ir Palėvenės bei Bukonių valstybiniai dvarai. Toli nuo Kupiškio buvę dvaro kaimai priskirti Pienionių, Subačiaus bei Vabalninko valstybiniam dvarams⁶.

Po visų pertvarkymų suformuotoms Kupiškio bei Virbališkių bendruomenėms priklausė Kupiškio miestelis, 2 palivarkai ir 86 kaimai bei vienkiemiai su 23 075 dešimtinėmis žemės. Kupiškio bendruomenei priklausė

miestelis, 2 palivarkai ir 64 kaimai bei vienkiemiai su 17 367 dešimtinėmis žemės ir 3183 valstiečiais⁷. Iš buvusios Kupiškio seniūnijos Kupiškio bendruomenei atiteko Kupiškio miestelis ir 30 kaimų bei 11 vienkiemų (užsienių):

Kaimai

1. Astravai	11. Kuosėnai	21. Rudikai
2. Bikonys	12. Laičiai	22. Siauriai
3. Čiuladai	13. Likalaukiai	23. Suvainiai
4. Didžprūdžiai	14. Lukonys	24. Svideniai
5. Drūlėnai	15. Mažonys	25. Šalteniai
6. Dūbliškiai	16. Miliūnai	26. Terpeikiai
7. Gyvakarai	17. Oniūnai	27. Varnišškiai
8. Griciūnai	18. Pajuodupė ⁸	28. Vėžionys
9. Jauniūnai	19. Paketuriai	29. Žaideliai
10. Kreiveniai	20. Plundakai	30. Žeguniai

Vienkiemiai

1. Dūbliškiai II	5. Kirdišškiai	9. Šarkiškiai
2. Dūbliškiai III	6. Maldiniškis	10. Šnipeliškiai
3. Gaisiškiai	7. Mazgeliškis	11. Vivuliai
4. Gražiškiai	8. Morginė	

Prie Kupiškio bendruomenės buvo prijungti iš buvusios Pienionių seniūnijos – Paberžių palivarkas ir 3 kaimai bei 18 vienkiemų:

Kaimai

1. Kikonys	3. Šapalai
2. Šalnakundžiai	

Vienkiemiai

1. Bočiupis	10. Šalnakundžiai II
2. Girvalakiai	11. Šalnakundžiai III
3. Grauželiškiai I (arba Plytinė)	12. Šnipeliškis I
4. Grauželiškiai II	13. Šnipeliškis II
5. Jurėniškis I	14. Šnipeliškis III
6. Jurėniškis II	15. Užukupis
7. Karaliūniškis	16. Vivuliai
8. Lukošiškis I	17. Vidugiriai I
9. Lukošiškis II	18. Vidugiriai II

Taip pat prie Kupiškio bendruomenės dar prijungtos buvę Kupiškio bažnyčios valdos – Karsnavos palivarkas ir Pyragių kaimas. Toliau nuo centro nutolę buvusios Kupiškio seniūnijos kaimai paskirstyti taip:

- 1) Žvirblionys su Rudiškių bei Ploto užusieniais – Subačiaus valstybiniam dvarui,
- 2) Naiviai, Kereliai ir Tatkonys su Stukų užusieniu – Pienionių valstybiniam dvarui,
- 3) Kateliškiai – Vabalninko valstybiniam dvarui⁹.

Kaip jau minėta anksčiau, likusioji buvusios Kupiškio seniūnijos dalis priskirta Virbališkių bendruomenei, kurios pagrindu sudarytas Virbališkių valsčius.

Kupiškio bendruomenės pagrindu sukurtas Kupiškio valstybinių valstiečių valsčius. Jame įgyvendinta (pagal Kiseliovo reformos nuostatus) valstiečių bendruomenės savivalda. Buvo suformuota valsčiaus valdyba, kurią sudarė valdžios paskirtas viršaitis (*старшина*) ir 2 pasėdininkai iš vietos valstiečių. Valsčiaus valdyba taip pat turėjo savo raštininką (*писарь*) ir teismą. Jį sudarė viršaitis ir valstiečių išrinkti tarėjai. Vieną kartą per metus rinkdavosi valsčiaus susirinkimas, kuriame dalyvaudavo po vieną valstiečių atstovą nuo 20 kiemų.

Taigi valstiečiai jau galėjo svarstyti kai kuriuos savo reikalus, net pasiskųsti teismui. Tačiau jų priklausomybė nuo dvaro išliko. Liko prievolės bei mokesčiai. Skirtumas tik tas, kad vietoje panaikinto lažo buvo įvestas mokestis pinigais – činšas. Be to, atsirado dar valsčiaus mokestis, skirtas valsčiaus valdybai, grūdų magazinams, policijos dešimtininkams ir šimtininkams išlaikyti. Liko ir kitų smulkesnių prievolių dvarui, kaip talkos, sargybos, pastotės ir kt.

Kupiškio valstybinių valstiečių valsčiaus centras buvo Pajuodupėje. Čia iš buvusių 26 įvairios paskirties dvaro statinių trys paskirti valsčiaus reikmėms. Tai 1) valsčiaus valdybos namas, medinis, su čerpių stogu. Jame buvo 3 kambariai ir mūrinis rūsys; 2) Valsčiaus raštininko namas, medinis, perdirtas iš svirno, su šiaudų stogu. Jame irgi buvo 3 kambariai; 3) Valstiečių bendruomenės susirinkimų namas, medinis, iš vidaus ir išorės tinkuotas, šiaudiniu stogu. Visi šie pastatai buvo įvertinti 287 rubliais¹⁰.

Kol kas niekas netyrinėjo, kas buvo Kupiškio valstybinio dvaro valdytojai bei valsčių viršaičiai iki 1861 metų. Iš Petro Rusecko sudarytoje knygoje „Baudžia-

Kupiškio krašto administracinis padalijimas XIX a. pab.–XX a. pr.
1) Panevėžio aps., 2) Ukmergės aps., 3) Zarasų aps.

Kupiškio valsčiaus valdybos ir Kupiškio valsčiaus teismo antspaudai. XIX a. pab.

va“ išspausdintų Onos Vireliūnaitės-Augulienės, gyvenusios Paberžių kaime ir sulaukusios daugiau kaip 100 metų, prisiminimų sužinome, kad vienu iš Pajuodupės dvaro valdytojų buvęs rusas, pavarde Makarskis, o tįjū neblogas žmogus Šalkauskas¹¹. 1853 m. Kupiškio parapijos tikinčiųjų sąrašė nurodoma, jog Kupiškio dvaro būstinėje Pajuodupėje gyveno bajorai Adomas Šalkovskis, Vincentas Malinauskas bei Mykolas Daunoras Feldas¹². Matyt, jie ir atliko dvaro bei valsčiaus administracines pareigas.

1859 m. Kupiškio valstybiniame dvare buvo vykdoma patikrinamoji iliustracija. Tačiau valdžia nesirengė keisti valstybinių valstiečių padėties. Naikinant baudžiavą, jiems nebuvo leista išsipirkti skirtinę žemę. Kupiškio valstybinių valstiečių valsčius gyvavo iki baudžiavos panaikinimo manifesto paskelbimo 1861 m. Tada jo pagrindu sudarytas administracinis Kupiškio valsčius, bet jo centras ir toliau liko Pajuodupėje.

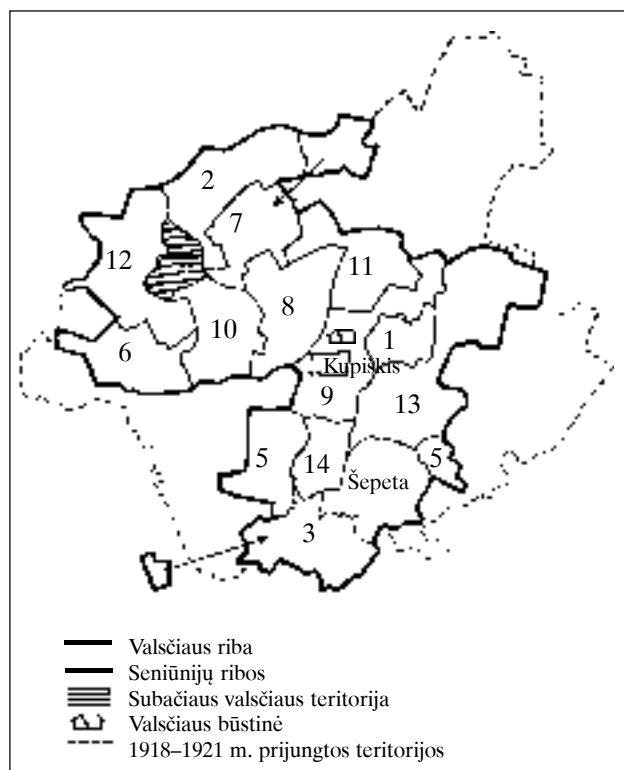
Remiantis 1861 m. vasario 19 d. caro Aleksandro II įsaku ir Vidaus reikalų ministerijos įsakymu Nr. 28, išleistu tų pačių metų gegužės 4 d., Kauno gubernijos valstiečių reikalų valdyba gegužės 25 d. nutarimu pasiūlė apskričių taikos tarpininkams nedelsiant įsteigti administracinius valsčius bei seniūnijas jiems patikėtoje taikos tarpininkų apylinkėse. Šį darbą buvo numatyta baigti iki liepos 1 d.

Ukmergės apskrities Kupiškio valsčiaus formavimo pagrindu tapo Kupiškio valstybinių valstiečių valsčius. Prie jo buvo prijungta:

1) Palėvenės valstybinis dvaras su jam priklausiusiais Didžprūdėlių, Intapų, Keršuliškių I, Keršuliškių II, Mutkūnų, Palėvenės ir Vizgiūnų kaimais (685 dešimtinės žemės)¹³,

2) Bukonių izdo dvaras su jam priklausiusiu Puponių kaimu (598 dešimt. žemės)¹⁴,

3) Mirabelio Šuazelio de Guffje dvaras su jam priklausančiais Bajorų, Juodpėnų ir Slavinčiškio kaimais bei Laibiškio, Mazgeliškio ir Šilaikių vienkiemiais (1153 dešimt. žemės)¹⁵.

Kupiškio valsčius 1882–1915 m.

Dalis buvusio Kupiškio valstybinių valstiečių valsčiaus, būtent Jauniūnų, Lukonių, Miliūnų, Šaltenių, Terpeikių ir Vivulių kaimai (priklausę Subačiaus parapijai, 1709 dešimt. žemės), buvo atskirta nuo Kupiškio valsčiaus ir prijungta prie Subačiaus valsčiaus¹⁶.

Suformuotame Kupiškio valsčiuje sudaryta 14 kaimo bendruomenių-seniūnijų su 68 gyvenamomis vietovėmis (14 627 dešimt. žemės)¹⁷. Seniūnijoms (išskyrus Bajorų) duoti rusiški pavadinimai (žr. I lentelę).

Kupiškio valsčius ribojosi su Ukmergės apskrities Pu-

I lentelė. Kupiškio valsčius 1870 m.

Bendruomenė (seniūnija)	Gyvenamosios vietovės	Žemės plotas (dešimtinėmis)
1. Aleksandro	Pyragiai, Plundakai	759
2. Aleksejaus	Gyvakarai, Likalaukiai, Rudikai	1368
3. Andrejaus	Dūbliškiai I, Dūbliškiai II, Dūbliškiai III, Karaliūniškis, Lukošiškis I, Lukošiškis II, Mažonys, Šapalai, Šarkiškis, Šnipeliškis I, Šnipeliškis II, Vidugiriai I, Vidugiriai II, Vilviškiai	953
4. Bajorų	Bajorai, Juodpėnai, Laibiškis, Mazgeliškis, Slavinčiškis, Šilankos	1153
5. Gavriolo	Bukėnai, Puponys	598
6. Iljos	Gražiškiai, Kirdiškiai, Oniūnai, Siauriai, Varniškiai	943
7. Ivano	Griciūnai, Kreiveniai, Laičiai, Morginė, Suvainiai	1328
8. Konstantino	Drūlėnai, Paketuriai, Svideniai	1167
9. Nikolajaus	Karališkis, Kupiškis, Zuntė	1511
10. Parfiono	Didžprūdėliai, Intapai, Keršuliškiai, Mutkūnai, Palėvenė, Vizgiūnai	616
11. Pavlo	Maldiniškis, Mazgeliškis, Pajuodupė, Vėžionys, Žaidėliai	1140
12. Piotro	Astravai, Bikonys, Čiuladai, Didžprūdžiai, Gaisiškiai, Žeguniai	1301
13. Sergejaus	Bočiupis, Girvalakiai, Jurėniškis I, Jurėniškis II, Kikonys, Kuosėnai, Užukupis	1221
14. Vladimiro	Grauzeliškiai I, Grauzeliškiai II, Paberžiai, Šalnakundžiai I, Šalnakundžiai II, Šalnakundžiai III.	569

ponių, Subačiaus ir Virbališkių; Panevėžio apskrities Stumbriškio ir Čypėnų bei Zarasų apskrities Pandėlio valsčiai. Trylikos Kupiškio valsčiaus seniūnijų teritorijos buvo išsidėstę kompaktiškai, o keturioliktosios (Bajorų) seniūnijos, sudarytos iš Mirabelio dvaro valdų, išsimėtę. Todėl 1882 m. Bajorų seniūnija panaikinta, o jos teritorija išskirstyta taip:

1) Mirabelis ir Slavinčiškis liko Kupiškio valsčiuje,
2) Juodpėnai, Mazgeliškis ir Šilaukiai priskirti Pu-
ponių valsčiui,

3) Bajorai ir Laibiškis atiteko Virbališkių valsčiui.

Toliau nuo Kupiškio valsčiaus buvęs (Subačiaus valsčiaus teritorijoje) Mažonių kaimas po 1892 m. priskirtas Subačiaus valsčiui, tačiau greta buvęs Šarkiškio vienkiamis ir toliau liko Kupiškio valsčiaus priklausomybėje kaip „sala“ tarp Subačiaus valsčiaus kaimų¹⁸.

Kupiškio valsčiaus teritorijoje irgi buvo „sala“, iki pat 1915 m. priklausiusi Subačiaus valsčiui. Tai Žemutinės Palėvenės dvarui (K. Komaro) priklausę Dumblūnų, Maugarų, Ožkinių ir vėliau atsiradęs Podaroko (Vilkiškių) kaimai, kurie įėjo į Palėvenės seniūnijos sudėtį, bet tuo pačiu metu priklausė Kupiškio parapijai¹⁹.

1884 m. Kupiškio valsčių sudarė 13 kaimo bendruomenių (seniūnijų), kurios be pakeitimų išliko iki pat 1915 m. Valsčiuje buvo 1326 žemės sklypai (15 871 dešimt. žemės) ir 5513 valstiečių²⁰.

1892 m. Kupiškio valsčiuje buvo 6814 valstiečių ir 1121 ūkis.

Iš jų turėjo:

20 dešimtinųjų ir daugiau – 448

10–20 dešimtinųjų – 189

3–10 dešimtinųjų – 82

mažiau negu 3 dešimtines – 402

Valsčiuje buvo ir 921 bežemis.

Taip pat valsčiaus gyventojai mokėjo:

Pastatas, kuriame 1898–1944 m. dirbo Kupiškio valsčiaus valdyba

- 1) Bendrųjų mokesčių 25 103 rb.
- 2) Išperkamujų mokesčių 21 753 rb.
- 3) Draudimo mokesčių 4608 rb.
- 4) Valsčiaus mokesčių 3069 rb.²¹

1903 m. Kupiškio valsčiuje jau buvo 98 gyvenamosios vietovės: 52 kaimai, 14 vienkiamų, 6 kolonijos, 18 užsienių, 2 atskiros smuklės, 5 palivarkai, 1 dvaras, 1 miestelis.

Daugiausia gyventojų gyveno:

1. Kupiškyje – 3986
2. Puponyse – 268
3. Vėžionyse – 241
4. Gyvakaruose – 223
5. Drūlėnuose – 195

Iš viso Kupiškio valsčiuje 1903 m. gyveno 9802 gyventojai²².

Nuo pat 1843 m. Kupiškio valsčiaus būstinė visada buvo Pajuodupėje, nors išdalijus dvaro palivarko žemę čia įsikūrė kaimas. Augant Kupiškio miesteliui, prireikė valsčiaus centrą perkelti į jį. 1895 m. valsčiaus bendruomenės susirinkime, vykusiame Pajuodupėje, vienbalsiai nutarta tai padaryti. Valsčiaus valdyba įpareigota surasti ir nupirkti miestelyje patalpas valsčiaus būstinei. Po trumpų derybų iš daktaro Graboveckio²³, kuris tada kėlėsi iš Kupiškio, už 6000 rublių nupirktas didelis raudonų plytų namas bei didžiulis mūrinis sandėlis netoli Kupos tilto. Suremontavus ir pritaikius pastatą naujoms reikmėms, 1898 m. valsčiaus būstinė iš Pajuodupės ir buvo čia perkelta²⁴. Būstinė įsikūrė labai patogioje vietoje, pagrindinėje gatvėje, netoli turgaus, ir išsilaikė čia iki 1944 m. Vėliau čia dar veikė teismas, po to ilgą laiką paštas²⁵. Buvusiame sandėlyje veikė Kupiškio vartotojų bendrovė, o vėliau – Kupiškio žemės ūkio draugijos paroduotuvė²⁶.

Kupiškio valsčiaus valdybą (*Купишское волостное правление*) sudarė valsčiaus bendruomenės renkamas viršaitis (*старшина*), samdomas raštininkas (*писарь*) ir kaimo bendruomenių (*сельских обществ*) arba seniūnijų renkami seniūnai (*старосты*). Viršaitis dokumen-

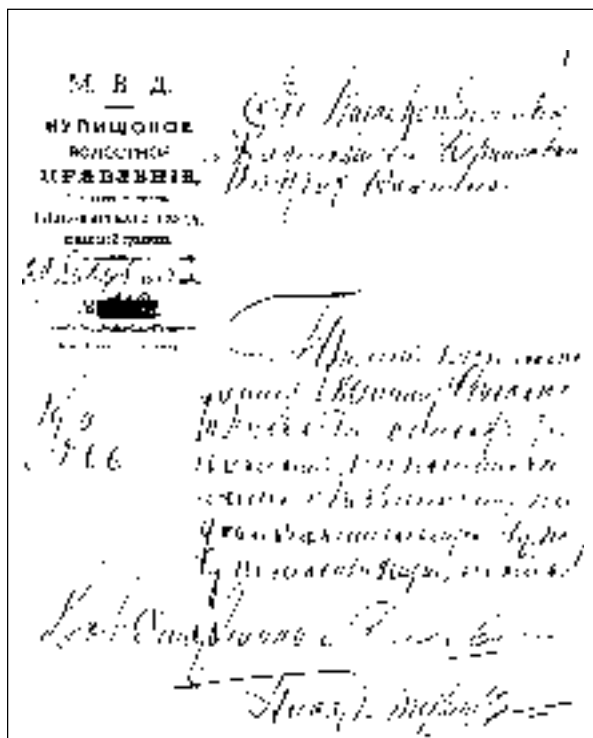
tus tvirtino savo parašu ir antspaudu, o kartais, kai dokumentai būdavo itin svarbūs, ir seniūnų anspaudais. Viršaitis tvirtindavo įvairius įgaliojimus, pažymėjimus, pasus ir kt. Raštininkas vedė visas valsčiaus valdybos posėdžių protokolų knygas, tvarkė susirašinėjamą su Ukmergės apskrities įstaigomis, rašė valsčiaus valdybos nutarimų knygas²⁷.

Kupiškio valsčiaus viršaičio antspaudas – arvalus su arpvade įrašytais žodžiais *Купишского волостного прав. Вилкомирского уез.* Arvado centre buvo pavaizduotas Ukmergės apskrities herbas (skyde – Kauno gubernijos obeliskas 1812 m. karui atminti), o virš jo karūna. Seniūnų antspaudai buvo standartiniai. Pavyzdžiui, Kupiškio miestelio seniūnijos seniūno antspaudė buvo užrašas *Староста Николаевского сел общ.*²⁸

Kol kas nepavyko nustatyti visų Kupiškio valsčiaus viršaičių bei raštininkų pavardžių. Yra žinoma, kad vienas pirmųjų viršaičių buvo Pranas Vaitiekūnas (1870–1876), prieš tai buvęs antrasis Kupiškio liaudies mokyklos mokytojas²⁹. Nuo 1883 m. žinomi visi valsčiaus viršaičiai. Visi jie buvo lietuviai, tačiau, be abejo, lojalūs carinei valdžiai. Valsčiaus raštininkų pavardės žinomos nuo 1879 m. Daugiausia tai rusų tautybės asmenys.

1905 m. lapkričio 11 d., vykstant revoliucijai, senoji Kupiškio valsčiaus administracija buvo pašalinta ir išrinkta nauja. Vietoj atsistatydinusio viršaičio Juozapo Jankevičiaus išrinktas Kuosėnų vals-

Kupiškio valsčiaus valdybos raštas su viršaičio J. Jankevičiaus parašu. 1905. MAB RS

tietis Juozas Madeikis, o sekretoriumi – Kostas Sadula iš Svydenių³⁰. Bendroje Kupiškio, Puponių ir Virbališkių valsčių atstovų sueigoje Kupiškyje dalyvavo lietuviai žemskis viršininkas, pristavas bei uredninkas³¹. Šie įvykiai Kupiškyje vyko prieš susirenkant Didžiajam Vilniaus seimui, tačiau jo išvakarėse lietuviškos valsčiaus administracijos veikla buvo nutraukta³². Viršaitis J. Madeikis bei sekretorius K. Sadula suimti, vėl atkurta senoji administracija. Nauju viršaičiu patvirtintas valdžiai lojalus ūkininkas Kazimieras Adomavičius, kuris šiame poste išsilaiškė net 10 metų, iki pat 1915-ųjų, vokiečių okupacijos pradžios (žr. II ir III lenteles).

1914 metais kilo pasaulinis karas. Į Rusijos kariuomenę buvo pašaukti valsčiaus atsarginiai. Apmirė kultūrinis ir visuomeninis krašto gyvenimas, sparčiai smuko pragyvenimo lygis. 1915 m. liepos mėnesį frontas priartėjo prie Kupiškio. Rugsjūčio pirmoje pusėje ties Kupiškio vyko aršūs mūšiai. Rusai bandė sulaukyti vokiečių veržimąsi³³. Mūšių metu buvo visiškai sudeginta ir nuniokota 14 kaimų ir vienkiemų:

1. Aukštupėnai	8. Pyragiai
2. Kikonys	9. Plundakai
3. Krasnava	10. Slavinčiškis
4. Laičiai	11. Suvainiai
5. Mazgeliškis	12. Užukupis
6. Mutkūnai	13. Vėžionys
7. Pajuodupė	14. Žeguniai

Kupiškio miestelyje sudegė visa Skapiškio gatvė³⁴, nukentėjo bažnyčia. Rugsjūčio viduryje visas Kupiškio valsčius atsidūrė vokiečių rankose. Okupantai rugsjūčio gale sušaukė valsčiaus seniūnus bei kaimų rinktinis. Pakvietė net buvusį viršaičio K. Adomavičiaus padėjėją P. Puroną. Vokiečių komendantas Kupiškyje pranešė, jog leis patiems lietuviams tvarkytis savo reikalus ir pasiūlė tuojau išrinkti valsčiaus viršaitį ir sekretorių. Susirinkusieji viršaičiu išrinko Jurgį Bukėną, o sekretoriumi J. Černiauską. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad šie asmenys vokiečiams netinka. Vokiečių valdžia pati paskyrė viršaitį (*Amtsworter*) 1915–1916 metams, o prie jo įstaigos įkūrė mokesčių komisiją, į kurią pakvietė J. Bukėną, Kazimierą Gasiūną ir P. Petronį. Jie vos porą kartų buvo susirinkę, nes paaiškėjo, kad vokiečiai nori juos paversti aklais savo įrankiais, reikalavo nuolat didinti mokesčius ir prievoles valsčiaus gyventojams³⁵.

Vokiečiai dažnai kviesdavo valsčiaus seniūnų sueigas. Jose viršaitis ir žandarai reikalavo didinti prievoles gyventojams, o už jų nevykdymą grasino įvairiomis bausmėmis.

1916 metai buvo lietingi, prastas derlius, žmonės badavo, kilo šiltinės epidemija. Vokiečiams leidus, Kupiškyje buvo įkurta savišalpos draugija. 1916 m. birželio 2 d. įvyko jos įgaliotinių sueiga. Į ją kiekvienas

Kuosėnų kaimo jaunimas su vokiečių kareiviais Pirmojo pasaulinio karo metais. KVB rinkiniai

valsčiaus kaimas atsiuntė po 2 įgaliotinius. Sueiga sudarė draugijos valdybą. Jos pirmininku išrinktas Kupiškio klebonas kun. Antanas Bajorinas, pavaduotoju – Kazimieras Gasiūnas, išdinininku – Ignas Plūkas, sekretoriumi – Jurgis Bukėnas, nariais – kun. Antanas Kripaitis ir Jonas Kulikauskas. Revizijos komisija: P. Sabulis, J. Kregždė, P. Matulionis³⁶. Oficialiai savišalpos draugija užsiiminėjo tik šelpimu,

II lentelė. Kupiškio valsčiaus viršaičiai

Viršaitis	Metai
?	1861–1870
Vaitiekūnas Pranas	1870–1876
?	1876–1883
Šlyžys Juozapas	1883–1885
Baikauskas Jonas	1885–1889
Grina Juozapas	1889–1891
Kriūka Kazimieras	1891–1893
Bliumeris Antanas	1893–1896
Gabrėnas Konstantinas	1896–1898
Augustauskas Jonas	1898–1900
Katelė Justinas	1900–1901
Juozevičius Ignas	1901–1902
Žalys Konstantinas	1902–1903
Jankevičius Juozapas	1903–1905
Madeikis Juozas	1905 11
Adomavičius Kazimieras	1905 12–1915

III lentelė. Kupiškio valsčiaus raštininkai

Raštininkas	Metai
Michalovskis Lukjanas	1879–1890
Jerezmokas Nikolajus	1890–1891
Galaunė Aleksandras	1891–1893
Pustovalovas Vladimiras	1893–1897
Radionovas Nikolajus	1897–1901
Kurčiakovas Josifas	1901–1903
Maksimovas Vasilijus	1903–1904
Ulanas Tamerlanas	1904–1906
Jonuška Andrejus	1906–1910
Belkevičius Vladimiras	1910–1912
Artemovičius-Stepanovas Vasilijus	1912–1915

tačiau slapta jau svarstė ir kitus aktualius reikalus.

Dar 1915 m. gruodžio 12 d. vokiečiams sudarius Kupiškio apskritį (*Kreis*), į jos sudėtį pateko ir Kupiškio valsčius. Kupiškyje įsikūrė vokiečių apskrities pareigūnai. Išnyko rusiški seniūnijų pavadinimai. Jos pavadintos svarbiausių seniūnijų kaimų vardais.

1918 m. Vilniuje sudarius Laikinąją Lietuvos Vyriausybę, lapkričio 17 d. Kupiškyje progimnazijos kieme įvyko pirmas viešas gyventojų mitingas. Jame dalyvavo apie 3000 žmonių. Pirmininkaujančiais išrinkti Lionginas Jonuška, Jurgis Bukėnas ir Lionginas Speičys, sekretoriais – Julius Špokevičius bei Povilas Sirvydas. Mitinge nutarta steigti Kupiškio valsčiaus komitetą. Tam tikslui sudaryta komisija, kuri greitai parengė valsčiaus komiteto veiklos nuostatus ir lapkričio 20 d. surengė 120 įgaliotinių iš 71 gyvenamosios vietovės susirinkimą. Jame ir buvo sudarytas iš 12 asmenų valsčiaus komitetas:

1. J. Bukėnas	7. J. Stasevičius
2. L. Jonuška	8. A. Gilvydis
3. L. Speičys	9. K. Jėčius
4. J. Špokevičius	10. P. Matulionis
5. J. Jankevičius	11. P. Puzinas
6. S. Kraičikas	12. P. Sirvydas

Komitetas išrinko Prezidiumą:

Pirmininkas Lionginas Jonuška

Vicepirmininkas Julius Špokevičius

I sekretorius Jonas Stasevičius

II sekretorius Jurgis Bukėnas

Netrukus buvo sudaryta 30 asmenų milicija (vadas J. Stašys). Kartu Kupiškyje ėmė formuotis ir apskrities administracija. Lietuvos Laikinoji Vyriausybė atsiuntė į Kupiškį savo įgaliotinį Joną Baroną, kuris ėjo Kupiškio apskrities viršininko pareigas³⁷.

1918 m. gruodžio 20 d. Kupiškio valsčiuje vyko nuolatinės valsčiaus Tarybos (pagal Lietuvos Vyriausybės paruoštus nuostatus), rinkimai. Ta proga valsčius buvo

padalytas į 57 rinkimines apylinkes, kuriose išrinkti 106 Kupiškio valsčiaus tarybos nariai. Gruodžio 27 d. įvyko pirmasis demokratiškai išrinktos Tarybos posėdis. Jame dalyvavo visi 106 išrinktieji nariai. Išklaudyta ir teigiamai įvertinta buvusio laikinojo valsčiaus komiteto ataskaita. Po to išrinktas valsčiaus Tarybos komitetas iš 7 asmenų:

1. L. Jonuška	5. J. Bukėnas
2. P. Vireliūnas	6. T. Kavoliūnas
3. L. Speičys	7. A. Gilvydis
4. K. Jėčius	

Komiteto pirmininku išrinktas Jurgis Bukėnas, vicepirmininku ir kasininku – Lionginas Jonuška, o sekretoriumi – Lionginas Speičys³⁸.

Po 2 dienų, gruodžio 29 d., ginkluotas vietinių bolševikų būrys užėmė Apskrities ir valsčiaus komiteto patalpas ir suėmė posėdžiaujančius jo narius. Po kiek laiko juos paleido ir pasiūlė bendradarbiauti. Susirinkę valsčiaus komiteto nariai iškėlė bolševikams 3 sąlygas:

- 1) pripažinti darbo žmonėmis ir valstiečiams ūkininkus,
- 2) pripažinti demokratiškai išrinktą valsčiaus Tarybą ir jos komitetą, leisti jam laisvai veikti,
- 3) nekviešti į Lietuvą rusų bolševikų karinių pajėgų.

Bolševikams atmetus šias sąlygas, komitetas išsiiskirstė³⁹. Visą valdžią Kupiškyje paėmė bolševikų Kupiškio apskrities revoliucinis komitetas. 1919 m. sausio pradžioje Kupiškį užėmė Raudonosios armijos daliniai. „Kupiškiui bolševikai uždėjo 130 000 rublių kontribuciją, o klebonui dar atskirai 18 000 rublių (vėliau sumažino iki 5000 rub.). Žmonės nekenčia bolševikų ir laukia ateinant lietuvių kariuomenės“⁴⁰.

„Svarbiausias Kupiškio revoliucinio komiteto uždavinys buvo aprūpinti apskrities teritorijoje esančius bolševikų dalinius maistu, nes iš Rusijos jie nieko negaudavo. Balandžio 18 d. (1919 m.) bolševikai Kupiškyje surengė vyrų mobilizaciją, bet į ją beveik niekas neatvyko. Jokia draugija ir partija, išskyrus bolševikų, negali gyvuoti“⁴¹. Tokias iškalbingas žinias iš okupuotojo Kupiškio skelbė Kaune leistas dienraštis „Lietuva“.

Pagaliau 1919 m. birželio 1 d. Lietuvos kariuomenė išvadavo Kupiškį ir Kupiškio kraštą. Jau birželio 18 d. Kupiškyje įvyko pirma vieša jaunimo manifestacija. Miestelis buvo išpuoštas žolynais ir vainikais⁴², lietuvių komendantas sušaukė buvusio Kupiškio valsčiaus komiteto narius į pirmąjį posėdį⁴³. Nauju komiteto pirmininku paskirtas J. Jankevičius. Miliciją organizuoti pavesta P. Puronui. Nutarta valsčiaus seniūnijų ribas palikti tas pačias, kokios buvo prie vokiečių ir bolševikų, tik seniūnijoms nurodyta išrinkti naujus seniūnus, o kiekvienam kaimui po seniūno pagalbininką. Gana greitai buvo suorganizuota 40 žmonių Kupiškio valsčiaus milicija. Vėl leista laisva prekyba. Bolševikų na-

Kupiškio valsčiaus komiteto nario Kazio Jėčiaus liudijimas. 1918 12 09. LCVA

cionalizuoti dvarai gražinti jų savininkams, o kur jų nebuvo – laikiniems administratoriams⁴⁴.

Komitetas atliko ir apskrities administravimo funkcijas ir siekė, kad Kupiškis toliau liktų apskrities centru. Tačiau Lietuvos Vyriausybė nusprendė Kupiškio apskritį panaikinti, o jos teritoriją prijungti prie Panevėžio bei Ukmergės apskričių. Todėl buvęs Kupiškio valsčiaus komitetas 1919 m. birželio 19 d. baigė darbą⁴⁵.

Birželio 22 d. įvyko Kupiškio valsčiaus įgaliotinių susirinkimas (seimelis). Jame dalyvavo 28 įgaliotiniai: 10 iš miestelio bei 18 iš seniūnijų:

1. Puponių	10. Akmenių
2. Rudilių	11. Pyragių
3. Buivėnų	12. Kuosėnų
4. Siaurių	13. Čivonių
5. Aukštupėnų	14. Keginių
6. Gyvakarų	15. Juodymo
7. Daukučių	16. Vidugirių
8. Drūlėnų	17. Račiupėnų
9. Vėžionių	18. Noriūnų

Iš likusių 6 valsčiaus seniūnijų (Svydenių, Keršuliškių, Gurno, Bikonių, Didžprūdėlių, Rudikų) įgaliotiniai neatvyko⁴⁶.

Taigi Kupiškio valsčiuje jau būta 24 seniūnijų. 14 iš jų – senojo Kupiškio valsčiaus, o kitos prisijungė: iš Suba-

čiaus valsčiaus 6 (Rudilių, Buivėnų, Akmenių, Noriūnų, Gurno, Keršuliškių); iš Puponių valsčiaus 3 (Čivonių, Keginių, Juodymo); iš Pandėlio valsčiaus 1 (Daukučių).

Įgaliotinių susirinkimo pirmininku išrinktas Justinas Jankevičius, sekretoriumi – Jurgis Bukėnas. Pirmininkaujantis pranešė, kad Lietuvos Vyriausybės nutarimu Kupiškio apskritis panaikinta. Kupiškis prijungtas prie Panevėžio apskrities ir lieka tik valsčiaus centru. Susirinkimas išrinko naują valsčiaus komitetą. Viršaičiu tapo Aukštupėnų kaimo ūkininkas Povilas Matulionis, jo pavaduotoju Justinas Jankevičius, o sekretoriumi Kazys Siurbykė⁴⁷.

Kitą dieną (06 23) įvykusiame naujai išrinkto komiteto posėdyje greta kitų svarstytų klausimų paskelbtas kreipimasis į buvusio Virbališkių valsčiaus kaimus, norinčius jungtis prie Kupiškio valsčiaus. Nutarta, kad į valsčiaus įgaliotinių susirinkimus (seimelius) kiekviena seniūnija turi siųsti ne po vieną, bet po du įgaliotinius, o Kupiškio miestelis – 10. Iš viso numatyti 58 įgaliotiniai⁴⁸.

Kadangi viršaitis P. Matulionis bei sekretorius K. Siurbykė netrukus dėl asmeninių priežasčių atsisakė toliau eiti savo pareigas, liepos 13 d. naujas valsčiaus įgaliotinių susirinkimas viršaičiu išrinko Jurgį Bukėną, sekretoriumi – Povilą Krapavičią, o Justinas Jankevičius sutiko toliau eiti viršaičio pavaduotojo pareigas.

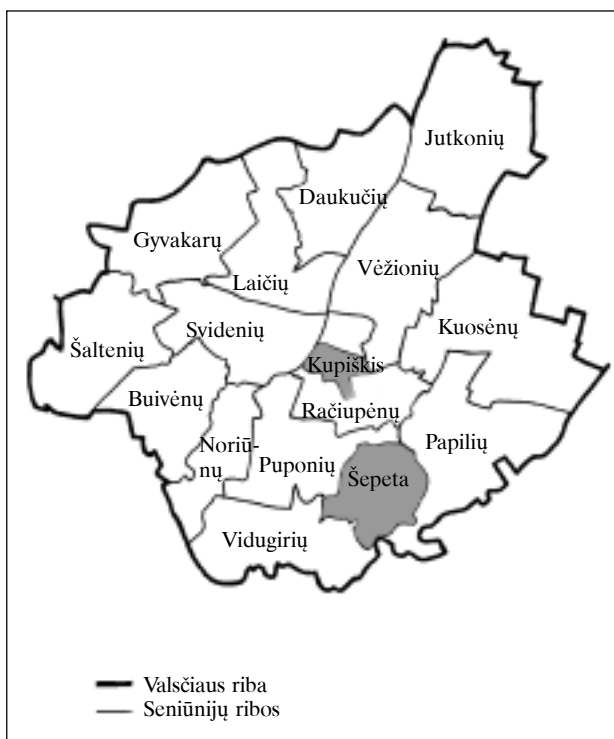
Šio susirinkimo metu pranešta, kad prie Kupiškio valsčiaus prisijungė buvusio Virbališkių valsčiaus Jutkonių seniūnija ir buvusio Pandėlio valsčiaus Miliūnų seniūnija. Todėl įgaliotinių skaičius padidėjo iki 63 (Jutkonių seniūnija – 3 įgaliotiniai, Miliūnų – 2). Buvo kreiptasi į visus seniūnijų įgaliotinius, kad iki liepos 17 d. visi jų seniūnijų kaimai galutinai apsispręstų, ar tikrai nori priklausyti Kupiškio valsčiui⁴³.

1919 m. rugpjūčio 6 d. Kupiškio valsčiaus viršaitis J. Bukėnas išsiuntė Panevėžio apskrities komitetui tokį raštą:

„Atsakydami į 1919 06 24 d. Panevėžio apskrities komiteto raštą Nr.45, pranešame, kad prie Kupiškio valsčiaus yra daug prisijungę aplinkinių sodžių, kuriems Kupiškis arčiau ir keisti negalvoja. Liepos 13 d. Kupiškio valsčiaus seimelis nutarė, kad iki liepos 17 d. parubežiniai sodžiai ir seniūnijos turi pranešti apie nebeprigu-

IV lentelė. **Kupiškio valsčius 1919 12 08**

Seniūnija	Seniūnas	Seniūnijos plotas (dešimtinėmis)	Seniūnijos gyventojų skaičius
1. Akmenių	Bukys Jonas	706	450
2. Aukštupėnų	Kukenys J., Lisas	799	319
3. Bikonių	Brazdžiūnas Povilas	994	396
4. Biriečių	Jugulys Tomas	877	369
5. Buivėnų	Monkevičius Povilas	732	413
6. Čivonių	Pečiūra Antanas	1266	560
7. Daukučių	Mažeika Juozas	980	406
7. Didžprūdžių	Žekonis Marcelinas	760	304
9. Gyvakarų	Zuoza Juozas	1091	401
10. Gurno ⁵¹	Silickas Mikas	152	260
11. Juodymo	Kalvelis Juozas	869	362
12. Jutkonių	Vidugiris P., Puronas P.	2325	1018
13. Keginių	Bukėnas Povilas	836	384
14. Keršuliškių	Dalbogas Jurgis	684	362
15. Kreiveniškių	Šlyžys Juozas	747	409
16. Kuosėnų	Jonušys Napalys	1888	569
17. Kupiškio (lietuvių)	Augulis Antanas		
18. Kupiškio (žydų)	Lurje Eizoras	100	2228
19. Laičių	Vaitkūnas Jonas	688	289
20. Miliūnų	Sadula Petras	994	344
21. Noriūnų	Puidokas Petras	?	334
22. Pyragių	Alekna, Burokas	686	335
23. Puponių	Žekonis Povilas	913	534
24. Račiupėnų	Karazija Liudvikas	806	369
25. Rudilių	Garbauskas Kazimieras	324	234
26. Siaurių	Apšega Domas	342	834
27. Svidenių	Karazija Juozas	802	358
28. Vidugirių	Kavoliūnas Teofilis	588	289

Kupiškio valsčius 1929–1947 m.

lėjimą prie to ar kito valsčiaus. Nepranešę skaitysis to valsčiaus piliečiais ir ribų keitimas nebus patenkinamas. Toks buvo valsčiaus įgaliotinių nutarimas. Niekas neatėjo iki šiol dėl prigulėjimo valsčiui keisti, todėl skaitykite, kad valsčius savo ribas yra galutinai nusistatęs⁵⁰ (kalba netaisyta) (žr. IV lentelę).

Kadangi 1919 m. gruodžio mėn. buvo likviduotas Panevėžio apskrities Geležių-Stumbriškio valsčius⁵², tai prie Kupiškio valsčiaus dar prisijungė Miliūnų, Parnakių, Šaltenių ir Varaniškių kaimai, iš kurių susiformavo dar viena – Šaltenių seniūnija. 1920 m. sausio mėn. pagal naujus savivaldybių nuostatus išrinkta Kupiškio valsčiaus taryba (36 nariai). Sausio 19 d. pirmajame posėdyje valsčiaus tarybos pirmininku tapo Juozas Jankevičius, jo pavaduotoju kun. Antanas Kripaitis, sekretoriumi Pranas Petrusis (iš Paketurių). Kadangi Jurgis Bukėnas buvo išrinktas Panevėžio apskrities tarybos nariu, naujo Kupiškio valsčiaus valdybos viršaičio pareigos patikėtos Aloyzui Madeikiui (iš Pyragių), padėjėjo – Domui Vaitkūnui (Iš Račiupėnų), o kasininko – Jonui Kukeniui (iš Aukštupėnų)⁵³. 1920 m. rudenį viršaitį A. Ma-

deikį mobilizavus į kariuomenę, lapkričio 11 d. jo vieton išrinktas Domas Vaitkūnas.

Baigiantis 1920 metams jau susiformavusio Kupiškio valsčiaus teritorijoje (27 seniūnijos) dar buvo likusi viena „sala“. Tai Bagdonių ir Čekaučiškio kaimai, kurie nuo 1861 m. priklausė Skapiškio valsčiui (Zarasų apskritis), bet tiesiogiai su jo teritorija nesiribojo. Dar 1920 m. gale Skapiškio valsčiaus (Rokiškio apskritis) Narbutų seniūnijos Bagdonių, Čekaučiškio bei Narbutų kaimų gyventojai raštu kreipėsi į Rokiškio apskrities tarybą prašydami, kad jiems būtų leista jungtis prie Panevėžio apskrities Kupiškio valsčiaus. 1921 m. sausio 20 d. Rokiškio apskrities taryba svarstė šį prašymą. Nutarta leisti prie Kupiškio valsčiaus prisijungti tik Bagdonių bei Čekaučiškio kaimams, o Narbutų kaimą palikti Rokiškio apskrities Skapiškio valsčiui. 1921 m. balandžio 15 d. Panevėžio apskrities taryba sutiko Bagdonių ir Čekaučiškio kaimus prijungti prie Kupiškio valsčiaus⁵⁴. Šią datą galime laikyti galutinio Kupiškio valsčiaus teritorijos susiformavimo data⁵⁵. Kadangi 1920–1924 m. Kupiškio miestas turėjo atskirą savivaldybę, tai Kupiškio valsčiuje 1920–1924 m. buvo 27 seniūnijos. 1924 m. vėl prijungus miestelį prie valsčiaus, suformuota Kupiškio seniūnija. Tad 1924–1929 m. Kupiškio valsčiuje buvo 28 seniūnijos.

1929 m. pagal naują savivaldos įstatymą Lietuvos valsčiuose buvo įvykdyta seniūnijų reforma. Kiekviena valsčiuje galėjo būti ne daugiau kaip 15 seniūnijų. Tokia reforma vyko ir Kupiškio valsčiuje. Iš 28 seniūnijų liko 15 (žr. V lentelę).

Taigi 1929 m. Kupiškio valsčiuje buvo 152 gyvenamosios vietovės, 14 532 gyventojai, 2283 ūkiai. Valsčiaus plotas 314,6 km². Toks Kupiškio valsčius išliko iki 1940 m., o su nedideliais pakitimais iki 1947 m.

V lentelė. Kupiškio valsčius nuo 1929 m.

Seniūnija	Kaimų skaičius	Gyventojų skaičius(1929)	Seniūnas ir jo padėjėjas (1932 m.)
1. Buivėnų	16	838	Juknevičius Aleksas, Somas Alfonsas
2. Daukučių	12	797	Gudonis Mykolas, Balčiūnas Danielius
3. Gyvakarų	10	814	Rudys Antanas, Vanagas Antanas
4. Jutkonių	6	1127	Čiurlys Kazys, Purėnas Kazys
5. Kuosėnų	14	1015	Žalnieriūnas Tomas, Marcinkevičius Albinas
6. Kupiškio	1	2672	Traubas Mauša, Kanapeckas Juozas
7. Laičių	9	779	Petrulis Kostas, Petrulis Kazys
8. Noriūnų	9	678	Juodiškis Domas, Stany Matas
9. Puponių	9	735	Baronas Pranas, Bukėnas Kazys
10. Papilių	12	985	Dulksnys Povilas, Balčiūnas Juozas
11. Račiupėnų	12	825	Augustinas Leonas, Tamošiūnas Pranas
12. Svidenių	11	790	Palileika Kazys, Kalamažnikas Petras
13. Šaltenių	12	842	Alekna Petras, Razmislavičius Mikas
14. Vėžionių	9	836	Pėža Povilas, Inčiūra Pranas
15. Vidugirių	10	798	Bironas Jonas, padėjėjas miręs

Nuorodos

1. LVIA. F.525. Ap.8. B.1094. L.1.
2. Ten pat. L.2.
3. 1 dešimtinė = 1,0925 ha
4. LVIA. F. 525. Ap.2. B.805.
5. Ten pat. B.808, 811, 813.
6. Ten pat. B.805. L.11-12.
7. Ten pat.
8. Vietoje panaikinto palivarko įkurtas kaimas.
9. LVIA. F.5825. Ap.2. B.805. L.12.
10. Ten pat. L.202.
11. *Ruseckas P.* Baudžiava. T.1. Kaunas, 1936. P.171.
12. MAB RS. F.268-122.
13. LVIA. F.525. AP.2. B.878.
14. Список мировых участков и волостей Ковенской губерний, Ковно, 1870
15. Ten pat.
16. Ten pat.
17. Ten pat.
18. Список населенных мест Ковенской губерний, Ковно 1892.
19. Алфавитный список населенных мест Ковенской губерний, Ковно, 1903 (*toliau* Алфавитный список...)
20. Памятная книжка Ковенской губерний на 1885 г., Ковно, 1884.
21. Памятная книжка Ковенской губерний на 1893 г., Ковно, 1892.
22. Алфавитный список...
23. Kitais duomenimis, namas ir sandėlis pirkti iš linų pirklio.
24. MAB RS. F.9–3455.
25. Senasis Kupiškio valsčiaus pastatas // Kupiškėnų mintys. 2002 02 28.
26. Kupiškėnai – vicinigi kooperatininkai // Talka. 1937. Nr.12.
27. *Dulaitienė-Glemžaitė E.* Kupiškėnų senovė. V., 1958. P.13.
28. Ten pat. P.14.
29. Ten pat. P.16.
30. 1905 m. Sąjūdžio atsiminimai (pasakoja Juozas Madeikis, rašo J. Žiurlys) // Lietuvos žinios. 1931 01 17 (*toliau* 1905 m. Sąjūdžio...).
31. Революция 1905–1907 г. в Литве. V., 1961, P.350–351.
32. 1905 m. Sąjūdžio...
33. *Позек М.* Германская конница в Литве и в Курляндий в 1915 г. Москва-Ленинград, 1930.
34. LCVA. F.404. Ap.1. B.5. L.21.
35. Ten pat. F.379. AP.2. B.1763. L.19–20.
36. Ten pat. L.21–22.
37. Ten pat.
38. Ten pat. L.24.
39. Ten pat. L.26.
40. Lietuva. 1919 02 15.
41. Lietuva. 1919 05 08.
42. Lietuva. 1919 08 08.
43. Komitetas vykdė ir Kupiškio apskrities administravimo funkcijas.
44. LCVA. F.379. AP.2. B.1763. L.97.
45. Ten pat.
46. LCVA. F.404. AP.1. B.21. L.2.
47. Ten pat. L.4.
48. Ten pat. L.5.
49. Ten pat. L.6.
50. LCVA. F.797. AP.2. B.4. L.37.
51. Aukštutinė Palėvenė (Polawen Górny) – buvęs K. Komaro palivarkas, kurio vietoje įsikūrė Aukštaičių kaimas.
52. LCVA. F.797. Ap.2. B.4. L.101.
53. Ten pat. F.404. Ap.1. B.21. L.60.
54. Ten pat. F.797. Ap.1. B.14. L.3–5.
55. Galutinai Bagdonių ir Čekautiškių kaimai prijungti prie Kupiškio valsčiaus 1931 m.

Darius VILEIŠIS

KUPIŠKIO ŽYDŲ BENDRUOMENĖ 1918–1940 m.

KUPIŠKIO ŽYDŲ BENDRUOMENĖ IKI PIRMOJO PASAULINIO KARO

Kada Kupiškyje apsigyveno pirmieji žydai, nėra žinoma. Matyt, jau po XVII a. vidurio karo, nes jau 1682 m., vyskupui Mikalojui Pacui leidus, žydai gavo teisę Kupiškyje statyti sinagogą. Tiesa, rašytiniuose šaltiniuose ji pirmą kartą minima tik 1722 m.¹

1765 m. atlikus iliustraciją Kupiškio dvare rastos 42 krikščionių ir 53 žydų sodybos. Taip pat įrašyti du žydai, mokėję už dirbamą žemę ir gyvenę dvaro smuklėse. Tuo metu miestelyje gyveno 413 žydų. 1781 m. Kupiškį nusiaubė didžiulis gaisras. Po gaisro atliktoje iliustracijoje minima sudegus 40 žydų ir 19 krikščionių pastatų. Tuomet miestelyje gyveno 307 žydai². 1788 m. Kupiškio seniūnijos inventorių fiksuoja gerokai sumažėjusią žydų bendruomenę – miestelyje gyveno vos 136 žydai, kuriems priklausė 45 dūmai (2 užvažiuojamos smuklės, 28 daržininkų ir 15 trobelininkų namų). Be to, minimi 2 kromininkai, 1 batsiuovys ir 3 siuvėjai³. Tikėtina, kad dalis nuo gaisro nukentėjusių žydų išvyko į gretimus miestus bei miestelius.

1804 m. paskelbus „Žydų statutą“, nuo 1808 01 01 Šiaurės vakarų krašto žydams buvo uždrausta kurtis kaimo vietovėse ir užsiimti verslu. Dėl šio draudimo dauguma žydų ėmė kurtis miestuose bei miesteliuose. Tokiu būdu XIX a. 2–3 dešimtmečiais Kupiškio miestelyje susiformavo nemaža žydų bendruomenė. Iš 1839 m. inventoriaus matyti, kad Kupiškyje tuo metu žydams priklausė 71 kiemas, tuo tarpu valstiečiai valdė 48, o miestelėnai – 45 kiemus. Miestelyje gyveno 759 žmonės.

Kaip tuo metu atrodė miestelis, sunku pasakyti. Pirmasis mums žinomas Kupiškio planas sudarytas tik 1842–1843 m. sandūroje. Plane nurodyti 229 sklypai. Iš tuo laiku čia gyvenusių 227 šeimų 107 buvo priskirtos valstiečiams, o 101 – žydams. Malūno, Karališkojoje, Dvaro gatvėse bei aplink aikštę gyveno daugiausia žydai, tuo tarpu miestelio pakraštyje stovėjo valstiečių sodybos⁴. Panašus miestelio vaizdas pateikiamas prof. Povilo Matu-

lionio atsiminimuose. Anot jo, ten, kur dabar gatvės ir tankūs žydų namai, seniau buvo miestelio vidurys, žydų gyvenamas, <...> tuo tarpu katalikai, kurių absoliučią daugumą sudarė valstiečiai, gyveno aplink miestelį esančiose gatvėse. Knygoje „Kupiškėnų senovė“ E. Glemžaitė-Dulaitienė, aprašydama XIX a. 7–8 dešimtmečio Kupiškį, taip pat užsimena apie žydus, gyvenusius miestelio viduryje, ankštu ratu apsuptus miestietišku ūkininkų, valakininkų sodybų⁵. 1847 metais Kupiškyje gyveno 1450 žydų⁶.

XIX a. 7 dešimtmečio pradžioje Kupiškyje veikė arti 70 mažų ir skurdžių krautuvėlių, kurių dauguma priklausė žydams. Apybraižoje „Kupiškis ir kupiškėnai“ prof. P. Matulionis mini vos vieną lietuvį, turėjusį nuosavą krautuvėlę, kitos krautuvės, anot autoriaus, priklausė žydų prekeiviams.⁷ Dalis miestelyje gyvenusių žydų užsiėmė amatais, tačiau dauguma jų vertėsi sunkiai. Apybraižoje užsimenama apie „sudriskusius ir alkanus žydėlius, iš geležinkelio stoties į centrą vežiojančius keleivius“⁸. Vienus žydus paremdavo svetur išvykę artimieji, kitais rūpinosi žydų šalpos draugijos, tretie sulaukdavo paramos iš vietos kunigų. J. Prunskis, rašydamas apie kanauninką Kleofą Kozmianą, mini, kad kunigas žydamas „duodavęs dėl šabo“⁹. Šabo išvakarėse, praeidamas pro žydų namus, jis ant vartelių stulpo padėdavo po pusrublį. Žydai, radę pinigų, žinodavo, kad pro šalį buvo praėjęs kanauninkas¹⁰. Savo labdaringa veikla šis kunigas pelnė ne tik lietuvių, bet ir žydų pagarbą. Jam mirus verkė ir lietuviai, ir žydai. Pastarieji netgi planavo suaukoti „gerą pinigų sumą“, kad kanauninko palaikus iš Vokietijos į Kupiškį pergabentų¹¹.

1876 m. birželio 28 d. Kupiškį vėl nusiaubė didelis gaisras. Po gaisro iš miestelio, anot amžininkų, liko „tik pelenai ir kaminaai“. 1896-ųjų „Tėvynės sarge“ Vaižgantas rašė, kad „gaisras prasidėjo nuo žydų gryčelių, nurydamas beveik visą miestelį“¹². Gaisro kaltininkais įvardijami žydai, kurie „varydami gelšėtą su apsisergėjimu nuo gaisro, iš to pelnėsi“¹³. Panašią gaisro versiją pateikia ir E. Glemžaitė „Kupiškėnų senovėje“. Ji rašo, kad „miestelį padegė žydai, nes jie savo namelius buvo aukštai kaina apdraudę“¹⁴. Tiesa, šioje knygoje minima ir kita

Tokiose lūšnelėse gyveno neturinti Kupiškio žydai. Apie 1935. LCVA

gaisro versija, kad miestelį netyčiom padegė pypkę rūkęs lietuvis senukas¹⁵ (Kulikauskas¹⁶). Po gaisro dauguma miestelyje gyvenusių valstiečių išsikėlė į užmiestį, taip suformuodami Aukštupėnų, Račiupėnų ir Trakagalių (Smilgių) kaimus. Tuo tarpu miestelyje liko vieni žydai ir vos vienas kitas lietuvis.

XIX a. pab. – XX a. pr. dalis miestelio žydų emigrovo į Pietų Afriką¹⁷. Net ir įsikūrę svečioje šalyje šie nepamiršo Kupiškyje likusių savo tautiečių ir visokeriopai juos rėmė: įkūrė ir išlaikė nemokamą liginę, kredito uniją bei religinę mokyklą su keturiais mokytojais¹⁸. Svetur emigravusius žydus keitė atvykėliai iš kitų miestų bei miestelių. 1897 m. Kupiškyje gyveno 2661 žydas – 71 % visų miestelio gyventojų¹⁹. Miestelyje veikė trys sinagogos: Kupiškio didieji maldos namai (dabartinė biblioteka) ir Misnagdų bei Chasidų religinėms bendruomenėms priklausiusios sinagogos.

1908 m. pradėta vesti žydų metrikų knyga. Metrikų įrašus tvirtino rabino padėjėjas Peresas bei du bendruomenės nariai A. Elijas ir J. Jachilovičius²⁰.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui nemažai vietos žydų išvyko į Rusiją²¹.

Pirmojo pasaulinio karo metais Kupiškis beveik nenukentėjo, tačiau patyrė nuostolių Lietuvos nepriklausomybės kovų metu, t. y. per 1919 05 27–06 01 kautynes. Tarp šių kautynių metu žuvusių karių minimas ir trečiojo pėstininkų pulko eilinis Malemanas, kuris palaidotas Kupiškio žydų kapinėse²². Ar tai vietinis žydas, šaltiniai nenurodo.

POLITINĖ-EKONOMINĖ BENDRUOMENĖS VEIKLA

Po karo prasidėjo pabėgėlių grįžimas iš Rusijos. Tarp jų buvo nemažai rusų ir žydų. Grįžtančiųjų antplūdis kėlė vietos lietuvių nepasitenkinimą. 1921 m. viduryje Kupiškio nuovados viršininkas Radavičius informavo Panevėžio milicijos vadą, kad krikščionių gyventojų tarpe jaučiamas nepasitenkinimas iš Rusijos grįžtančiais žydais. Esą vietiniai pageidauja, kad valdžia labiau rūpintųsi „gražinimu Lietuvon katalikų, negu rusų arba žydėlių“²³. Galima išvelgti keletą nepasitenkinimą inicijavusių veiksmų: religinį-kultūrinį, ekonominį ir politinį.

• *Religinis-kultūrinis*. Menkas šalia gyvenančios tautos religijos ir papročių suvokimas tapo įvairiausių gandų ir baimių priežastimi. 1920 m. Susisiekimo ministerijos kanceliarijos pranešime žydų reikalų ministeriui užsimenama apie Kupiškio pašto įstaigos laiškininkui Petruui Aleknai iškeltą bylą už agitaciją prieš žydus²⁴. Masha Greenbaum knygoje „The Jews of Lithuania“ patikslina, kad šis laiškininkas skelbė, esą žydai ritualiniams aukojimams vagia krikščionių vaikus. Autorės teigimu, Kupiškio visuomenė griežtai pasisakė prieš P. Aleknos teismą²⁵.

• *Ekonominis*. Žydai, nuo seno garsėję savo verslumu ir ekonominiu vieningumu, buvo neparankūs kon-

kurentai. 1921 m. pabaigoje Kupiškio nuovados viršininkas Radavičius informavo Panevėžio milicijos vadą, kad 1921 m. lapkričio 11 d. ant Kauno gatvėje esančio garinio malūno mūro rastas pritvirtintas užrašas, kurį malūno savininkas Chonelis Šmidtas perdavė Kupiškio nuovados žvalgui²⁶.

• *Politinis*. Žydai gąsdino savo politinėmis ambicijomis, kurios realizavosi ir per 1920 m. išrinktą žydų Kupiškio miesto tarybą.

1919 m. pabaigoje Kupiškyje gyveno 2228 žydai, 1921 m. – 1500, 1922 m. iš 2705 miestelio gyventojų 1444 buvo žydai²⁷. Taigi vietos gyventojų nuogaštavimai apie miestelį užplūsičius žydus nebuvo pagrįsti – jų skaičius čia nuolat mažėjo. Daliai atvykstančių žydų pabėgėlių miestelis buvo tik laikinas punktas tolesnei emigracijai į svečias šalis: Pietų Afriką, JAV, Palestiną.

Trečiojo dešimtmečio pradžioje Kupiškyje dominavo mediniai vieno aukšto pastatai šiaudiniais stogais. Dauguma pastatų buvo blogos būklės, apleisti. „Miestas ne per švariausias, gatvės pilnos žydų“, rašoma „Panevėžio balse“²⁸. „Miestas nepaprastai apsileidęs ir purvinas, nešvaresnį sunku kur užvažiuoti,“ savo įspūdžiais apžvalgė Kupiškį dalijosi „Praeivis“²⁹. Miestelio centre, rinkos aikštėje, glaudėsi dešimtys medinių namelių ir lūšnų su priestatais. Žydų krautuvėlės stovėjo pačiame aikštės viduryje. Mūrinių pastatų miestelyje buvo vos vienas kitas. Virš namų stiebėsi vėjiniai malūnai, priklausę pasiturintiems miestelėnams: lietuviams Vanagai, Bočiuliui, Jasinskui ir žydai Choneliui Šmidtui³⁰.

1920 m. pradžioje žydų bendruomenė inicijavo Kupiškio miesto tarybos rinkimus, kuriuos dauguma lietuvių boikotavo. Rinkimus laimėjo žydai, gavę 7 vietas iš 12. Miesto tarybos pirmininku buvo išrinktas B. Alperavičius.³¹ Atsiskyrimas nuo valsčiaus, miesto biudžeto formavimas didinamų mokesčių sąskaita bei vis didėjanti žydų bendruomenės įtaka Kupiškio miesto tarybos nutarimams paskatino 1051 lietuvių ir rusų tautybės asmenį kreiptis į Kupiškio valsčiaus tarybą su prašymu priimti juos į valsčiaus piliečius. 1921 m. gruodžio 28 d. valsčiaus tarybos posėdyje prašymas buvo patenkintas, o Kupiškio mieste suformuota valsčiui pavaldi seniūnija³².

Per visą Kupiškio miesto tarybos veiklos laikotarpį (1920–1924 m.) Kupiškio valsčiaus valdžia aktyviai siekė jos likvidavimo. Susirašinėdama su Panevėžio apskrities viršininku valsčiaus valdyba nuolat akcentavo tarybos neteisėtumą, esą miesto savivaldos organams formuoti nėra reikiamo gyventojų skaičiaus, daliai miestiečių boikotavus tarybos rinkimus, jos egzistavimas ir priimami sprendimai neatspindi visų miesto gyventojų interesų.

1924 m. viduryje, nesušaukus naujų rinkimų, Kupiškio miesto taryba buvo likviduota. Gaunamos pajamos nebeпадengė tarybos išpareigojimų ir ji tiesiog subankrutavo. Netrukus valsčiaus tarybą užplūdo prašymai ap-

mokėti miesto tarybos išsiskolinimus. Pavyzdžiui, Kupiškio žydų mokyklos tėvų komitetas pateikė prašymą apmokėti 375 Lt išsiskolinimą Apšagai už mokyklos nuomojamą butą. Valsčiaus taryba paaiškinusi, kad tai turėjo padaryti miesto savivaldybė, prašymo nepatenkino³³.

1924 metų viduryje įvyko rinkimai į Kupiškio valsčiaus tarybą. Rinkimuose dalyvavo ir Kupiškio žydų bendruomenė išskėlusi 9 kandidatus: 3 krautuviniukus, 2 pirkliaus, po vieną bankininką, mokytoją, kepurininką ir tarnautoją. Sąrašo priekyje įrašytas Žydų liaudies banko Kupiškio skyriaus direktorius Leiba Furmanovskis³⁴. Per rinkimus gauti 652 balsai, iškovotos 6 vietos (iš 48). Į valsčiaus tarybą išrinkti: Leiba Furmanovskis, Volfas Sachoras, Chaimas Hofmanas, Leiba Assas, Goldinas Kušelis, Berelis Furmanovskis³⁵. Dauguma balsų gauta mieste – 622, tuo tarpu kaimuose ir viensėdžiuose gauta tik 30 balsų.

Pirmojo posėdžio metu, renkant įvairių komisijų narius, žydų atstovai išrinkti į valsčiaus revizijos, sanitariinę, butų, valsčiaus atstatymo ir ūkio komisijas, bei komitetą žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę paminklui Panevėžyje pastatyti³⁶. Į valsčiaus revizijos komisiją buvo išrinktas Leiba Furmanovskis, į sanitariinę komisiją – Chaimas Hofmanas, į butų komisiją – Leiba Assas ir Goldinas Kušelis, į valsčiaus atstatymo komisiją – Volfas Sachoras, į komitetą žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę paminklui Panevėžyje pastatyti – Leiba Furmanovskis³⁷.

Kupiškiui perėjus valsčiaus žinion, jis pradėtas tvarkyti. 1925 m. pradžioje valsčiaus taryba nusprendė išgrįsti miestelio turgavietę ir šalia jos esančias gatves. Prekybininkai buvo įpareigoti pasirūpinti smėliu ir žvyru, kiti gyventojai – akmenimis. Nustatytos prievolės dydis priklausė nuo turimo turto ir gaunamo pelno. Dalis su paskirta prievole nesutinkančių žydelių pasisamdė advokatą ir Panevėžio apskrities valdytojiui perdavė skundą, kad miestelio gyventojai kelių taisyti neprivalą, nes tai turinti daryti savivaldybė. Tvarkant miestą pasitaikė ir nemalonių incidentų. Lietuvai pagražinti draugijos skyriaus nariams apsodinus Gedimino gatvę medeliais, krautuviniukai žydai juos ėmė laistyti silkių sūrymu. Medeliams ėmus džiūti, valsčiaus taryba įpareigojo krautuviniukus juos atsodinti³⁸. Pradėta rūpintis ne tik miestelio gražinimu, bet ir saugumu. Viena iš valsčiaus tarybos posėdžių žydų atstovas Leiba Assas pasiūlė Kupiškyje įvesti nakties sargybą³⁹.

Dauguma miestelio trobesių buvo mediniai, šiaudais ar malksnomis dengtais stogais, tad užsidegus vienam nameliui ugnis galėjo išplisti po visą Kupiškį. Siekiant efektyviau kovoti su gaisrais 1925 m. rugpjūčio mėnesį įsteigta Savanorių gaisrininkų draugija. Draugijos pirmininku išrinktas Jonas Češiškinas, vicepirmininku – Benjaminas Mejerovičius, išdininku – Nochemas Šmidtas, ūkio dalies vedėju – Hilelis Muzikantas⁴⁰. Draugi-

joje iki 1925 m. rugsėjo užsiregistravo 178 nariai. Iš draugijos narių buvo suformuotas ugniagesių būrys, kiekvieną sekmadienį po pietų Kupiškio nuovados policijos viršininko padėjėjo Janonio apmokomas rikiuotės. Draugija nusprendė savo lėšom suremontuoti rinkos aikštės viduryje esantį šulinį, ypač reikalingą gaisro atveju⁴¹.

1925 m. gegužės mėnesį miestelio gyventojų prašymu pirmadieniais įvestas antras turgadienis. Iki tol turgūs vykdavo ketvirtadieniais ir pirmą šiokiadienį po Šeštinių, Devintinių ir Angelų sargų⁴². Į turgų suvažiuodavo ne tik iš aplinkinių kaimų, bet ir tolimesnių apylinkių, tokių kaip Rokiškis, Biržai, Pandėlys, Svėdasai⁴³. Turgūs vykdavo Rinkos aikštėje ir pagrindinėje turgavietėje Kauno gatvėje (1933 m. ji pavadinta Dariaus ir Girėno gatve). Dalį jos nuomojosi prekių perpardavinėjimu besiverčiantys žydai. 1934 m. „Panevėžio balse“ rašoma, kad Kupiškio turgavietėje labai pabrango grūdai, kuriuos žydėliai iš žmonių supirkinėja ir vežimais „ant turgaus stato“, brangiau parduodami ir gerokai uždirbdami⁴⁴. Kupiškėnas P. Bukėnas pasakoja, kad „žydai iš gyventojų supirkdavo obuolius, kuriuos vėliau parduodavo turguje“⁴⁵.

1935 m. liepos mėnesį valsčiaus valdybos sprendimu Rinkos aikštėje veikęs turgus perkeltas į Dariaus ir Girėno gatvėje išikūrusią turgavietę⁴⁶. Turgavietė padalyta į dvi dalis: vienoje pardavinėti galvijai, kitoje prekiauta amatininkų gaminiiais bei ūkio produkcija.

Palei Dariaus ir Girėno gatvės pakraštį rikiavosi „kabelininkų“ palapinės, kuriose buvo prekiaujama duona, pyrago gaminiiais, namų ūkio rakandais ir kitokiomis smulkesnėmis prekėmis⁴⁷. Po turgavietę zujo riestainių pardavėjai, šūkaliudami ir siūlydami praeviams pačius skaniausius ir saldžiausius riestainius⁴⁸.

Teisė verstis turgaus rinkliava buvo teikiama konkurso keliu. Leidimas metams kainuodavo apie 8–9 tūkst. litų. Turgaus rinkliava vertėsi lietuviai ir rusai. Apie žydus šaltiniai neužsimena.

Nemaža dalis Kupiškio žydų buvo įsirengę parduotuves. Kiekvienas nors kiek prakutęs žydas šalia savo namų stengdavosi įrengti bent mažutę krautuvėlę. Pora silkių, dažai, dėžė su vinimis ir jau krautuvė⁴⁹, nevengdamas sarkazmo „Panevėžio garso“ korespondentas aprašo „tradicinę“ žydo parduotuvę, kurių Kupiškyje buvo gausu. Trečio dešimtmečio pabaigoje miestelyje veikė per 50 įvairių parduotuvių. Parduotuvė paprastai užimdavo vieną ir dažniausiai nekūrenamą privataus namo kambarį. Žiemos metu patalpa buvo apšildoma ant prekystalio ir ant grindų sustatytais žarijų puodais⁵⁰. Už prekystalio įrengtose lentynose buvo išdėliotos prekės. Vasarą parduotuvės durys būdavo atviros. Tarpdury stovintis savininkas kviesdavo praevius apsilankyti jo krautuvėje ir pigiai įsigyti kokybiškų prekių.

Pardavėjas už pirkėjui patikusią prekę užprašydavo gerokai daugiau, nei ši iš tikrųjų buvo verta. Matydamas, kad pirkėjas atkakliai derasi ir jau ruošiasi išeiti

norimos prekės nenupirkęs, pardavėjas padarydavo nuolaidą⁵¹. Toks sandoris paprastai tenkindavo abi puses: pirkėjas džiaugdavosi mokėjęs mažiau, pardavėjas pardavęs prekę ir uždirbęs pelno. Beje, derėjimasis buvo būdingas tik žydams priklausiusiose parduotuvėse. Tai, kad krautuvėje buvo galima derėtis ir pigiau nusipirkti norimą prekę, pritraukdavo nemažai klientūros.

Vėliau valdžiai nustačius, kad šalia kiekvienos prekės turi būti žymima ir jos kaina, žydų prekeiviai, net ir užrašę kainą (sąmoningai padidintą), leisdavo derėtis. Būdavo, kad pirkėjui aktyviai derantis, pardavėjas padarydavo nemažą nuolaidą. Vienoje „Panevėžio garso“ žinutėje rašoma apie pirkėją, kuris gerai pasiderėjęs už 60 centų nusipirko veidrodi, nors buvo nurodyta, kad šis vertas 1 Lt⁵².

Geriams pažįstamiems bei patikimiems klientams žydas prekybininkas prekes parduodavo skolon („bargan“). Skolą pasižymėdavo specialioje knygoje. Susidarius didesnei sumai jis primindavo pirkėjui, kad šis bent dalį savo skolos padengtų. Skolos garantas buvo skolininko asmenybė. Nepatikimi žmonės, girtuokliai skolon pirkti negalėjo. Vengiančiam apmokėti susidariusią skolą prekių skolon daugiau nebeparduodavo. Pardavimas skolon taip pat buvo būdingas tik žydų prekeiviams.

Pirkėjus masino ir žydo krautuvinininko dėmesys klientui. Ne vienas senesnis kupiškėnas prisimena apie kartu su preke gautą nors ir mažutę dovanėlę.

Pietų pertraukos žydo krautuvėje nebūdavo. Kadangi dažna krautuvėlė veikė tame pačiame pastate, kuriame gyveno ir jos savininkas, pietų metu prekeivis durų nerakindavo, o tam, kad išgirstų įeinantį pirkėją, viršum krautuvės durų pritaisydavo varpelį, kuris klientui įeinant skambtelėdavo. Išgirdęs skambutį krautuvėlės savininkas ar jo šeimos narys ateidavo aptarnauti pirkėjo⁵³.

Šeštadieniais ir žydų švenčių dienomis žydų parduotuvės nedirbdavo. Tuo pasinaudodami konkurentai tomis dienomis prekiaudavo 10–20 proc. didesnėmis kainomis⁵⁴. Prekių žydo krautuvė niekad nepristigdavo. Besibaigiančiomis vienos ar kitos prekės atsargomis buvo stengiamasi iš anksto pasirūpinti. Kartais prekeivis net kreipdavosi į tomis pačiomis prekėmis prekiaujantį tau-

S. Pinskio manufaktūra. 1935. LCVA

tietį, kad šis perleistų dalį savo prekių. Ne vienas tarpukarių menas kupiškėnas stebisi žydų solidarumu ištikus bėdai. Matydami savo tautietį bankrutuojantį, kiti stengdavosi jam padėti ir vėl pastatyti ant kojų.

Žydams būdingas paslaugumas, sumanumas ir vievingumas leido jiems dominuoti prekyboje ir suformuoti savų klientų ratą. Toliau apžvelgsime, kas ir kokiomis prekėmis prekiaavo.

Metalu, įvairiais jo dirbiniais prekiaavo Joselis Jachilevičius, Rafaelis Trapidas, tėvas ir sūnus Rabinovičiai,⁵⁵ pastarieji dar prekiaavo dažais, anglimi ir vežėčiomis⁵⁶. Joselio Jachilevičiaus prekybos centre, vietinių vadintame „Austerija“, buvo galima rasti įvairiausių prekių. Žemės ūkio technikos, motociklų, dviračių, variklių bei metalo dirbinių prekyba vertėsi tėvas ir sūnus Margoliai⁵⁷. Į Joškės Margolio urmo krautuvę prekės buvo vežamos net iš Vokietijos. Beje, senų kupiškėnų prisiminimuose Joškė minimas kaip vienintelis miesto gyventojas, turėjęs traktorių⁵⁸.

Odų ir avalinės prekyba vertėsi Ofmanas. Rinkos aikštėje savo krautuvę turėjo stambus audinių prekybininkas Irša Assas⁵⁹. Audiniais taip pat prekiaavo Leiba Sniegas, Benelis Kotleris. Pastarasis šiuo verslu vertėsi dar nuo caro laikų.

Kolonijinėmis prekėmis prekiaavo Ickas Sniegas, Judelis Šapiro. Ketvirtą dešimtmetį, prieš išvykdamas į Palestiną, Judelis Šapiro savo namus pardavė lietuviai Juozui Stukui, kuris netrukus ten įsteigė vaistinę⁶⁰.

Populiari buvo Maušos Ginzburgo krautuvė, kurioje prekiauta vietiniais ir egzotiniais vaisiais: apelsiniais, mandariniais, abrikosais, granatais, citrinomis, bananais. Čia buvo galima įsigyti riešutų, vynuogių, Provanso aliejaus, aukštos kokybės šprotų ir kitokių prekių⁶¹.

Miltų prekyba irgi nuo carinių laikų vertėsi Hofmanas. Miltais taip pat prekiaavo Zakas, Sacharas⁶². Linų, sėmenų ir grūdų didmeninė prekyba buvo sutelkta brolių Iciko, Chaimo ir Judelio Kraičikų rankose. Prekėms saugoti Kraičikai buvo įsirengę didžiulį sandėlį⁶³.

Žydas Grosas prekiaavo žibalu, lempomis, vinimis, silkėmis, muilu, degtukais. Veico krautuvėje vietinių vadintoje „apteikarskij magazin“ prekiauta parfumerijos, kosmetikos gaminiiais, nereceptiniais vaistais, akiniais, žindukais, tualetiniu muilu. Sagomis, siūlais, muilu ir saldinais prekiaavo krautvininkas Berelis Fainbergas. Berelis Furmanovskis pardavinėjo kepures, skrybėles ir veltinius (vailokus)⁶⁴.

Mažesniųjų parduotuvių savininkai dažniausiai prekiaudavo tik maisto produktais. Populiariausia ir paklausiausia iš siūlomų prekių buvo silkės (*hering*), anot pardavėjų, atvežtos iš Norvegijos. Už vieną litą duodavo 16 žuvų⁶⁵. Prekiauta ir vietine žuvimi. Kupiškėnas J. Kacinauskas pamena, kaip Lėvenyje ir Kupoje jis ir jo bendraamžiai gaudydavę žuvi, kurią vėliau parduodavę vietos žydams⁶⁶. Parduotuvėse taip pat buvo prekiaujama

Šmido šeima prie pirmojo Kupiškėje automobilio. Nuotrauka iš: www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/lithjews.htm

skerdiena, tačiau pasak P. Bukėno, žydas savo krautuvėje niekad nepardavinėjo kiaulienos⁶⁷.

Ketvirto dešimtmečio pradžioje prasidėjusi ekonominė krizė palietė ir prekeivius. Šie skundėsi kritusia apyvarta ir dideliais mokesčiais. Prekeivių padėtį dar labiau apsunkino Žydų liaudies banko Kupiškio filialo žlugimas, į kurį vietos prekeiviai ir amatininkai buvo investavę nemažai pinigų. Mažesnių krautuvėlių savininkai dėl užgriuvusių sunkumų buvo priversti užsidaryti.

1937 m. Banko namuose atidaryta Žemės ūkio kooperatyvo smulkių prekių parduotuvė dar labiau apkartino mažų krautuvėlių savininkų gyvenimą. Pigios, gražiai supakuotos ir tvarkingai išdėstytos prekės greitai surado savo pirkėją.

Dalis miestelio žydų keliaudavo per kaimus, prekiaudami adatomis, siūlais, skarelėmis, kojiniųėmis, tabaku, degtukais ir kitomis prekėmis. Tokie prekeiviai buvo vadinami „kromelninkais“. Kromelninkas Berelis šiuo verslu vertėsi iki senatvės. Ilgabarzdis, apsirėdęs tradiciniu juodu apsiaustėliu, raukta juoda kepurėle, ant nugaros per pečius persimetęs sunkų kromą (į audinio kuprinę – maišą įdėtą dėžę su prekėmis), pasiėmęs paprastą lazda nuo šunų atsiginti, Berelis keliaudavo per kaimus siūlydamas kromą, kuri sudarydavo muilas, degtukai, adatos, segės, siūlai, virbalai, pipirai, lauro lapai, cinamonas ir galybė kitų prekių⁶⁸. Kromelninkai savo prekes parduodavo tik už pinigus.

„Labą dieną, ne kasdieną, ką turi parduoti?“, „renku ryzus ir baibokus, senų bobų undarokus“⁶⁹ – taip kreipdavosi skudurų, šerių, ašutų ir „kitokio gero“ supirkėjas įjėjęs į valstiečio trobą. Liaudyje vadinami „ryzininkais“, jie už superkamas antrines žaliavas atsiskaitydavo ne pinigais, o druska, degtukais, siūlais ir kitomis prekėmis.

Žydas, neturintis savo krautuvėlės, paprastai imdavosi kokio nors amato. Dauguma amatininkų savo dirbtuves turėjo miestelio centre, išimtis buvo kalvės, kurias paprastai steigdavo miesto pakraštyje. Pasak A. Jonuštės, kiekvienos Kupiškio gatvės gale stovėjusi kalvė, o ilgesnėje gatvėje net kelios⁷⁰. Žydui Leibai Blochui pri-

klausė trys kalvės. Kalvis Meiška turėjo vieną kalvę. Pastarasis dar garsėjo ir kaip puikus lineikų meistras⁷¹.

Puodžiai iš vietinio molio gamino įvairių formų ir dydžio puodus, puodynes, ašočius, vazas, puodukus, o vaikams – molines švilpynes. Dirbinius parduodavo vietos turguje arba veždavo į artimiausias muges bei kermošius. Indų buvo galima įsigyti ir pačiose dirbtuvėse. Garsūs puodžiai buvo Gafanovičius ir Judelis. Pastarieji savo gaminius pardavinėjo ne tik turguje ar savo dirbtuvėse, bet ir per kromelninkus⁷².

Iki 1935 metų rudens, kai Kooperatyvas atidarė duonos kepyklą, duonos gaminius miestelėnus aprūpindavo privatūs kepėjai, naminę duoną pardavinėdami savo kepyklėlėse bei turguje. Kepyklėlėse buvo kepama duona, pyrago gaminiai, bandelės, riestainiai. Savo riestainių kepyklą turėjo Rufas Kaplanas. Žydas Meiša Blochas kepė bandeles ir gamino labai skanų limonadą. Tiek Kaplanas, tiek Blochas savo gaminius pardavinėjo nuosavose krautuvėse⁷³.

Mieste buvo keliolika privačių mėšinių, aprūpindavusių Kupiškio gyventojus įvairių rūšių skerdienu, dešromis, kumpiais ir kitais mėsos gaminiais. Savo mėšines turėjo buvęs policininkas Danielius Jafimka, Jonkėlis Cadovičius, Icikas Šneideris, Icikas Mejerovičius ir kiti. Miestelio pakrastyje, Zuntėje, veikė kelios žydų valdomos nelegalios skerdyklos, kuriose prekiauta veterinario nepatikrinta gyvulių mėsa. Čia dažniausiai apsipirkdavo neturtingiausi miestelio žmonės. Ketvirto dešimtmečio pabaigoje tarp Kupiškio gyventojų sklido kalbos, esą žydai papirkinėja vietinį veterinara ir jo antspaudu žymi kritusių gyvulių mėsa.

Aplinkinių kaimų gyventojai ir kai kurie kupiškėnai augino avis, kurių vilnas karšdavo Kupiškio karšyklose. Vilnų karšimu užsiėmė Judelis Chackelis.⁷⁴ Vilnų karšyklą ir molo vėlyklą prie malūno buvo įkūręs Nochemas Šmidtas⁷⁵.

1913 m. žydas Levas Jachilovičius Kupiškyje įsteigė generatorinę elektros stotį, kurios gaminama elektros energija švietė šešių miestelėnų: Jachilovičiaus, Hofmano, Kaplano, Rabinovičiaus, Kraičiko ir Trapido namuo-

Vytauto gatvės vaizdas. Matyti Joffaičių viešbutis. KVB rinkiniai

se. Elektros stoties paslaugomis taip pat naudojosi Vartotojų bendrovė ir Keningšteterio vaistinė. Buvo apšviestos ir pagrindinės Kupiškio gatvės bei Rinkos aikštė.

1921 m. elektros stotį prie savo malūno įkūrė Chonelis Šmidtas. Čia veikė akumuliatorinė, iš kurios miestui buvo tiekiami elektros. Nusipirkęs tris dyzelinius motorus tėvo įkurtą elektrinę patobulino sūnus Nochemas. 1932 m. Kupiškio elektros stoties savininkas, vietinių vadinamas „šviesos ministeriu“, Nochemas Šmidtas pakeitė senus elektros stulpus bei pertempė laidus ir pagerino tiekiamos elektros energijos kokybę. Visos miestelio gatvės buvo puikiai apšviestos, elektra tiekta naujai pastatyti geležinkelio stočiai ir priemiestiniam Račiupėnų kaimui, kur ją įsivedė kelios sodybos⁷⁶. Per metus Šmidto elektrinė pagamindavo per 10 000 KW elektros energijos.⁷⁷ Pradžioje elektros kilovatą kainavo 1,5 Lt. 1931 m. tarp valsčiaus tarybos ir N. Šmidto pasirašyta sutartis, pagal kurią elektrinės valdytojas buvo įpareigotas aprūpinti elektra visą miestelį 3 km spinduliu.⁷⁸ Pagal susitarimą elektra gyventojams turėjo būti tiekiamu nuo saulėlydžio iki 1 val. nakties. Ketvirto dešimtmečio viduryje valsčiaus tarybai pagrasinus boikotuoti elektros vartojimą ir nutraukti 1931 m. pasirašytą sutartį, elektros kaina buvo sumažinta iki 1,2 Lt už kilovatą. Radijo aparatų savininkai už elektrą mokėjo mažiau, t. y. 1 Lt už kilovatą. Nuo 1935 m. elektros energija visiems vartotojams kainavo 1 Lt už KW⁷⁹. 1937 m. išplėtus elektrinę per metus buvo pagaminama per 25 000 KW⁸⁰. Elektros energiją imta tiekti visą naktį. H. Paulausko knygoje „Kupiškėnų kraštas“ Nochemas Šmidtas įvardijamas kaip pats turtingiausias Kupiškio verslininkas. Beje, jis pirmasis Kupiškyje įsigijo lengvąjį automobilį⁸¹.

Jaunesni žydėliai, pinigų užsidirbdavo važnyčiodami arklius ir lineikomis iš geležinkelio gabendami prekes bei pavežėdami keleivius⁸². Važnyčiojimu vertėsi Icikas Levinas, Gutka Kvotskis, Chonelis Ševelis, Grenka Birgeris, Šustermanas⁸³. Vieni jų veždavo keleivius ir bagažą į geležinkelio stotį, tuo tarpu kiti užsiėmė krovinių pervežimu. Kupiškėnas Kazimieras Lisauskas iš vaikystės dienų prisimena žydą Grenką, savo karietaite keleivius vežiojusį į geležinkelio stotį ir atgal.⁸⁴ Krovinių vežikus samdydavo prekėms iš geležinkelio stoties pervežti bei statybinėms medžiagoms susivežti. Vežikai buvo susibūrę į artelę. 1924 m. gruodį artelės nariai valsčiaus tarybai įteikė prašymą, kad ši nebeišduotų naujų licencijų, nes esami vežėjai negauna pakankamai užsakymų⁸⁵. Iš šio prašymo matyti, kad tarp važnyčiojotojų buvo didelė konkurencija.

Žydas Chackelis, vietinių dar vadintas „vopniniu“, ant Kupos kranto buvo įrengęs nedidelę kalkių degyklą. Chackelio degykloje degtos kalkės pasižymėjo itin aukšta kokybe. Žaliavą kalkėms degti (dolomitus) Chackelis kasdavo Lėvens slėnyje, netoli Kupiškio⁸⁶.

Per kaimus keliaudavo siuvėjas Hešelis (Bulbala). Jis

apsistodavo pas užsakovą ir jo namuose siūdavo. Savaitgaliais Hešelis grįždavo į Kupiškį švesti šabo. Būdamas labai neturtingas ir misdamas vien tik bulvėmis, kurių prisiruošdavo visai darbo savaitei, Hešelis buvo pramin-tas Bulbala⁸⁷.

Trečiame ir ketvirtame dešimtmečiais Kupiškyje buvo nemažai „pasistiprinimo vietų“. Taip vietiniai vadino traktierius ir aludes, kurios, anot tuometinės spaudos, ypač didelio lankytojų dėmesio sulaukdavo turgaus dienomis ir šventadieniais – tada ten „žmonių net lūždavo“.

1920 m. Kupiškio valsčiaus taryba priėmė nutarimą, pagal kurį smuklės, pardavinėjančios svaigiuosius gėrimus, sekmadieniais ir šventadieniais privalėjo būti uždarytos iki 2 val. dienos⁸⁸. Toks sprendimas buvo priimtas, siekiant šventadienį į bažnyčią einančius miestelėnus nuo pagundų apsaugoti. Mišioms pasibaigus smuklės atsidarydavo.

Prekyba svaigalais buvo labai pelningas verslas – taryba sulaukdavo nemažai prašymų leisti atidaryti traktierių ar aludę. Daugiausiai tokių prašymų pateikdavo žydai. Pavyzdžiui, 1924 11 26 valsčiaus valdybos posėdyje duoti leidimai atidaryti 5 traktierius ir 9 aludes. Leidimus gavo Elijas Margolis, Chana Joffienė, Šeina Ezrachovičius, Chana Kaplanienė, K. Bliumas, Šorė Šapirienė, Leiba Šteinbergaitė. Už leidimą atidaryti traktierių nuspręsta imti 1000 litų mokesį, o už leidimą atidaryti aludę – 300 litų⁸⁹. Alkoholinius gėrimus pardavinėjančios įstaigos privalėjo mokėti patento mokesį ir papildomai skirti valstybei 20 proc. nuo bendrų pajamų⁹⁰. 1924 m. birželio 26 d. Kupiškio valsčiaus taryba miestiečiams Gofonui ir Ošenui leido atidaryti degtinės parduotuves iškelusi sąlyga, kad šie į miesto kasą įneš po 200 Lt⁹¹. 1926 m. valsčiaus taryba Šliomai Kaplanui leido atidaryti 6 aludes, sumokėjus 1800 Lt mokesį, bei vieną gėrimų krautuvę, sumokėjus 200 Lt mokesį. Pasak P. Bukėno, alaus bokalas pas žydą aludėje kainuodavęs 0,3 Lt. Prie alaus aludės šeimininkas nemokamai duodavęs sūdytų žirnių, kurių užvalgęs lankytojas vėl įsinorėdavo alaus. Nuo vieno alaus bokalo aludės savininkas užsidirbdavęs 2 centus pelno⁹².

Šalomo Šteinbergo traktieriuje „Šalameikoje“ darbuos dvi žydaitės „Šalameikaitės“ ir jų sena motina. Traktieriaus nebūta populiarus. Tarp nuolatinių traktierių lankytojų sklido gandai apie ypatingu „Šalameikišku“ būdu ruošiamus svogūnus silkei, esą jos svogūnų smulkiai nepjaustydavę, kaip tai buvo daroma kituose traktieriuose, o sukramtydavę ir svogūno gabalėliais apipurkšdavę silkę⁹³.

Populiarus buvo seserų Joffaičių traktierius. Jo lankytojai tiek užsisėdėdavo, kad net jiems patiems nežinomu būdu patekdavo į tame pačiame name esančio viešbučio kambarį. Žmonos, nesulaukiančios savo vyrų ir visur jų ieškodamos, užtikdavo šiuos linksmai beledžiančius laiką seserų kompanijoje. Tuomet kentėdavo

ne tik vyrų fizionomijos, bet ir seserų Joffaičių traktieriaus langai⁹⁴.

Valsčiaus taryba, neišgalėdama finansuoti kaimo mokyklų, nusprendė leisti atidaryti neribotą kiekį užėgų, o iš jų imamus mokesčius naudoti švietimo reikmėms. 1934 m. „Panevėžio balse“ rašoma, kad Kupiškyje veikia 3 traktieriai, 6 aludės ir net 12 vyno parduotuvių⁹⁵.

Nuo 1935 m. sausio 1 d. Kupiškyje traktierių neliko, juos pakeitė restoranai. 1935 m. jų buvo keturi⁹⁶. Restoranui, skirtingai nei traktieriui, buvo keliami didesni reikalavimai. Čia turėjo būti palaikoma švara, stalai uždengti staltiesėmis, o kiekvienam svečiui skirtas atskiras stikliukas, lėkštutė, peilis bei šakutė. Restoranų pajamos nuolat augo. Pavyzdžiui, 1935 m. birželį restoranuose išleista per 8000 Lt⁹⁷, o 1939 m. restoranų lankytojai vidutiniškai per mėnesį išleisdavo apie

Kupiškio austerija. KVB rinkiniai

70 000 Lt⁹⁸. Populiariausi gėrimai restoranuose buvo degtinė, vynas ir alus⁹⁹.

Kupiškyje veikė nemažai arbatinių. Jose buvo ruošiamas arbata ir įvairūs, dažniausiai saldūs, užkandžiai. Kadangi joms steigti patentas nebuvo brangus, apskresni žmonės čia slapta pardavinėdavo alkoholį, dažniausiai „ne valstybinės gamybos“. To meto spaudoje gausu žinučių apie nuo „stiprios arbatėlės“ įšilusius arbatinių lankytojus. Viena arbatinių priklausė žydai Icikai Gurvičiui.

Kupiškyje būta ir privačių viešbučių. Gedimino gatvėje dviaukščiame mediniame name veikė žydai Airidimui priklausantis viešbutis „Airidim“. Kitas privatus viešbutis veikė Jankelio Margolio name, Vytauto gatvėje. Pastatą iš Jankelio nuomojo seserys Joffaitės, šalia viešbučio įrengusios traktierių¹⁰⁰. Jis davė daugiau pajamų nei viešbutis. Prie traktieriaus kiekvieną dieną stovėdavo bent po keletą arklinių vežimų, kurių savininkai čia linksmai leisdavo laiką. Ypač daug žmonių į Joffaičių užėgą suplaukdavo švenčių bei turgaus dienomis. Viešbutį Gedimino gatvėje (priešais valsčiaus valdybos pastatą) buvo įkūręs verslininkas Mauša Polianas.

Kupiškyje veikė nemažai kirpyklų, kurių dalis priklausė žydams. Foto ateljė buvo įkūręs Joselis Šapiro.

1927 m. Kupiškyje Apšega pradėjo demonstruoti kino filmus. Prieš filmo pradžią kelios žydaitės linksmindavo žiūrovus grodamos mandolina, gitara ir balalaika¹⁰¹.

Žinias apie Kupiškio žydų gyvenimą pateikdavo dviejų jidiš kalba leistų dienraščių „Žydų balsas“ („Jidiše štime“) ir „Liaudies laikraščio“ („Folksblat“) korespondentai¹⁰². Korespondenciją nešiojo Nochumas Leibas. Jis pereidavo per miestelio žydus, surinkdavo iš jų korespondenciją ir pristatydavo ją į miestelio paštą¹⁰³.

Mieste stovėjo didelė žydų pirtis, kuria jiems skirtu laiku mielai naudojosi ir lietuviai. Skirtingai nuo kitų mieste veikusių pirtčių, šioje buvo įrengtas ir nedidelis

Šiame pastate buvo Šolomo Štombergo viešbutis. KEM

plaukiojimo baseinėlis. Už naudojimąsi baseinu buvo imamas papildomas mokestis¹⁰⁴.

Trečio dešimtmečio pradžioje Kupiškyje, kaip ir daugelyje kitų Lietuvos miestelių, savo filialą buvo įsteigęs Žydų liaudies bankas. Kupiškio žydų liaudies bankas (*Kupishker Judische Volks-Bank*), kuriam vadovavo Leiba Furmanovskis, buvo įsikūręs Rinkos aikštės 16-ame name. Banko būta populiaraus. 1929 m. čia savo santaukas laikė 369 asmenys, visi žydai. 1931 m. jo direktorius L. Furmanovskis su didele suma iš banko paimtų pinigų pabėgo iš Lietuvos. Banko žlugimas skaudžiai atsiliepė daugeliui žydų. Ne vienas prekeivis ar amatininkas skundėsi, kad praradę visus pinigus būsią priversti bankrutuoti. Miestelyje sklido kalbos, kad Leiba išvyko į Pietų Afriką¹⁰⁵.

Nemažai miestelio žydų laikė gyvulius: vieni ožkas, kiti karves. Ožkų ganyklos driekėsi už geležinkelio, į Aleksandrijos pusę. Karves ir priauglį ganydavo miesto ganykloje – Zuntėje¹⁰⁶. Prižiūrėti ganomus gyvulius žydai patikėdavo lietuviams¹⁰⁷.

Buvo žydų, kurie nuomojosi sodus bei vertėsi vaisių bei uogų pardavimu. Turbūt senesnis kupiškėnas prisimena Kupiškyje gyvenusį nedidelio ūgio žydelį, vadinamą Faifka. Iš miesto gyventojų išsinuomojęs žemės jis augino agurkus (ugerkes¹⁰⁸) ir kitas daržoves. Iš šio verslo Faifka ir pragyveno. 1934 m. „Panevėžio balse“ ra-

šoma, kad pastaruju metu daugelis labiau pasiturinčių Kupiškio žydų perka arba nuomojasi žemės sklypus, kuriuose sėja kviečius, sodina bulves, augina įvairias daržoves. Daugelis žydų patys aria, sėja ir akėja. Laikraščio korespondentas pastebi, kad kai kurių žydų ūkiuose javai auga kur kas geriau, nei pas patyrusius ūkininkus¹⁰⁹.

Šalia pasiturinčių žydų gyveno ir nemažai beturčių. Šie dirbo paprastais darbininkais. Įrodęs kad neturi sukaupto turto, beturtis gaudavo beturčio pažymėjimą. Turintys tokį dokumentą buvo atleidžiami nuo kai kurių prievolių, kartais gaudavo pašalpas, valsčius padengdavo beturčio gydymosi ligoninėje išlaidas. Būdavo atvejų, kad atleisti nuo prievolių ir mokesčių bei išmokėti pašalpą prašydavo ir pasiturintys žydai. Daugiausia beturčių gyveno Zuntėje bei Užkupio gatvėje.

1934 m. rugsėjo viduryje valsčiaus tarybai žydų atstovai įteikė prašymą su 103 miestelėnų (iš jų 96 žydų) parašais įsteigti Kupiškio miesto savivaldybę¹¹⁰. Kupiškio valsčiaus taryba atsiliepime į prašymą nurodė, kad miesto savivaldybei steigti Kupiškio gyventojų skaičius (tuo metu 2687) nėra pakankamas. Be to, patvirtinus tokią savivaldybę žydai įgautų daugumą ir visiškai kontroliuotų miesto valdžią. Savo rašte valsčiaus taryba priminė ir 1920 m. įkurtą miesto savivaldybę, kuri nieko gero nenuveikusi po ketverių metų likvidavosi¹¹¹. Apskrieties viršininkas rašte savivaldybių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos direktoriui pasiūlė netenkinti tokio miestelėnų prašymo, nes „būsimojoje miesto taryboje žydai turėsią didžią daugumą ir sudarysią sau palankius savivaldybės organus“¹¹². Gyventojų prašymas buvo atmestas, miesto savivalda nepatvirtinta.

1936 m. Kupiškio seniūnu išrinktas Nochas Jachilevičius juo išbuvo iki pat 1940 m. sovietų okupacijos¹¹³.

RELIGINIS GYVENIMAS, MOKYKLOS

Pirmoji sinagoga rašytiniuose šaltiniuose minima 1722 m. Skirtingai nei krikščionių bažnyčios, sinagogos paskirtis įvairialypė. Tai ir maldos namai, ir bendruomenės susirinkimo vieta, ir mokykla. Sinagogoje buvo teisiama, sprendžiami religiniai, ekonominiai, politiniai klausimai. Čia buvo studijuojama Tora. Sinagoga tai daugiau literatūrinis pavadinimas. Paprastai ji vadinta škala, uškala, šoule, šūle¹¹⁴.

Kaip jau minėta, Kupiškyje veikė trys sinagogos: tai didieji maldos namai (dabartinė biblioteka), Misnagdų ir Chasidų religinėms bendruomenėms priklausios sinagogos. Pastarosios, anot amžininkų, buvo įsikūrusios viename pastate, tik atskiruose jo priestatuose.

Pagrindinė miesto sinagoga buvo dviejų aukštų. Čia, anot J. Lipinskaitės, rinkdavosi senojo tikėjimo žydai¹¹⁵. Vyrai ir moterys meldavosi atskirai; vyrai – pirmajame sinagogos aukšte, tuo tarpu moterys – antrajame, atskiri buvo ir įėjimai į sinagogą. Iš pasakojimų matyti, kad sinagogos būta puošnios. Sviesiai mėlynai dažyti skliau-

tai, išpiešti debesimis ir žvaigždėmis¹¹⁶. Aron kodešas – spinta, kurioje saugotas Toros ritinys, buvo medinė, dekoruota medžio ražiniais. Per 1876 m. Kupiškio gaisrą ji sudegė. Gaisro metu nukentėjo ir pati sinagoga.

Kupiškyje gyveno gausi Chasidų bendruomenė, turėjusi savo sinagogą, dar vadinamą kloize, ir savo rabiną. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą chasidams priklausė ritualinė maudykla (mikveh), įrengta prie Kupos¹¹⁷. Mikvoje vykdavo ritualiniai apsiplovimai.

Šios trys sinagogos sudarė savotišką kvartalą. Šalia jų stovėjo religinio skerdko (riezniko), bendruomenės tarnautojo, mokačio skersti gyvulius ir paukščius pagal žydų teisę, namai. Savą riezniką turėjo kiekviena religinė bendruomenė. Kelią į jų namus buvo galima atsekti pagal kraujo žymes, kurias, anot „Panevėžio balso“ korespondento, palikdavo žydelkos, besinešančios papjautų gyvulių ir paukščių mėsa¹¹⁸.

1907–1928 m. vyriausiuoju Kupiškio rabinu buvo Eliyahu-Meir ben Boruch Faivelson. Jo duktė Chaja Lėja ištekdėjo už Zalmano Pertzovskio, paskutiniojo Kupiškio rabino.

Ankstyvą penktadienio rytą į namus sugrįždavo greitimuose miesteliuose bei kaimuose prekiaujantys miesto prekeiviai, nes pagal judaizmo papročius švenčių metu negalima pasitraukti toli nuo namų. Sugrįžę iš kelionių, vyrai netrukus grupelėmis traukdavo į pamaldas.

Po pamaldų buvo skubama nusipirkti žuvies. Penktadienio rytą po miestelį pasklisdavo šeiminkinių namuose kepamos chalos (šabo pyragas, kepamas pynutės formos, kad jo nereikėtų pjaustyti¹¹⁹) kvapas. Apie pietus žydai traukdavo į bendruomenės pirtį maudytis. Bendruomenės labdaros draugijų nariai pasklisdavo po miestelį rinkti „šabo pinigėlių“, už kuriuos buvo perkamas maistas pačių neturtingiausių bendruomenės narių „šabo stalui“¹²⁰. Labdara – viena svarbiausių žydų bendruomeninio gyvenimo prievolių. Ji laikoma įsakymo „mylėti artimą kaip save patį“ vykdymu. Tikėta, kad labdaringa veikla atleidžia nuodėmes, tad pagal išgales visi stengėsi aukoti. Pasiruošimas Šabui baigdavosi jo laukimu. Apie ateinantį Šabą pranešdavo Chonelio Šmidto malūno sirena. Pirmą

Trijų sinagogų kompleksas. J. Karazijos nuotr.

Lietuvos žydų švietimo draugijos Kupiškio skyriaus antspaudas. XX a. IV deš.

kartą sukaukusi sirena skelbdavo, kad atėjo metas uždaryti parduotuves ir baigti darbus. Maždaug po valandos sirena sukaukdavo antrąsyk. Taip buvo duodamas ženklas degti Šabo žvakes. Netrukus Rinkos aikštėje pasirodęs šamošas (sinagogos tarnautojas) kviesdavo į sinagogą pamaldoms¹²¹. Vyrai ir vyresni berniukai ėjo į sinagogą melstis, o moterys likdavo namuose. Po pamaldų visi sėdavo valgyti šventinės vakarienės.

Šeštadieniais žydams buvo nevalia dirbti. Visos žydų krautuvės ir amatininkų dirbtuvės būdavo uždarytos. Šabą švenčiantiems žydams už tam tikrą atlygį patarnaudavo krikščionys¹²². Vadinamieji „šabes goi“ turėdavo uždegti žvakę, jei ši netyčia užgestų, pakurti krosnį, jei ši šalta, atnešti ant stalo iš duonkepės šilto troškinio ir pan. Maistas šiai dienai, kaip jau minėta, buvo ruošiamas penktadienį. Kitatikiams maisto gaminimo nepatikėdavo, kadangi jis ruošiamas prisilaukiant judaizme įtvirtintų taisyklių. Pavyzdžiui, ruošiant maistą negali susiliesti mėsos ir pieno produktai bei įrankiai jiems apdoroti. Šabo dieną vyrai ir vyresni berniukai rinkdavosi į sinagogas studijuoti Toros¹²³.

Ruduo – švenčių laikas. Šiuo metu švenčiama Roš ha-šana – Naujieji metai ir Jom Kipuras – Permaldavimo dieną bei linksma šventė Simchat Tora – Toros džiaugsmas. Žiemą švenčiama Chanuka – žydų pergaltės II a. pr. Kr. prieš užkariautojus graikus, siekusius primesti žydams politeistinę helenų religiją, garbei. Pagrindinė pavasario šventė – Pesach, kuri švenčiama išsivadavimui iš egiptiečių vergovės paminėti.

Žydų Naujieji metai (*Roš ha-šana*) švenčiami rugsėjo mėnesį. Tą dieną sinagogoje pučiamas ragas, namuose vaišinamasi meduje pamirkytu pyragu ir obuoliu – kad ateinantys metai būtų saldūs. Tikima, kad tą dieną Dievas ima spręsti, kas žmogaus laukia kitais metais. Teisuolių ir nedorėlių likimas jau nuspręstas, tuo tarpu vidutiniškai nuo šios dienos turi skubėti taisyti, kad jų vardas būtų įrašytas šalia teisuolių. Tą dieną pradedama ruošti Permaldavimo dienai (*Jom Kipur*), per kurią švenčiamas žmogui suteiktas Dievo išgelbėjimas. Dienas iki Jom Kipuro žydai atgailauja, atsiprašo kaimynų už padarytas skriaudas. Tą laiką menantys kupiškėnai pasakoja matę, kaip žydų vyrai ir moterys eidavo prie upelio. Ten išversdavo ir iškratydavo kišenes (taip atsikratydami savo „griekų“¹²⁴).

Dešimtąją dieną po Naujųjų metų žydai švęsdavo Per-maldavimo dieną (*Jom Kipur*). Visą parą pilnamečiams žydams nevalia nei valgyti¹²⁵, nei gerti, nei praustis, nei dirbti. Vakare žydai rinkdavosi į sinagogą, kurios prie-angyje palikę apavą eidavo melstis¹²⁶. Per apeigas skai-tomas nuodėmių sąrašas, pamaldų dalyviai mušdamiesi į krūtinę atgailauja ir prašo Dievo gailėstingumo. Pa-maldos trukdavo visą naktį. Toji naktis vadinta Baisija, nes manyta, jog tada ateinantis nelabasis ir pagrobiantis atgailos neatlikusį žydą. Paaugliai, numanydami žydų baimės priežastis, kartais pasidarydavo sau pramogą juos gąsdindami. Kupiškietė Juzefa Lapinskaitė mini vieną atsitikimą. Lietuvis Antanas Kazlauskas prigau-dė žvirblių ir prileido į „škala“ (sinagogos vidų). Susi-rinkus maldininkams ir uždegus žvakės, nubudę žvir-bliai čirškėdami pradėjo skraidyti. Žvakės užgeso, o per-sigandę vyrai išsibėgiojo kas kur¹²⁷.

Netrukus po Baisiosios nakties, rugsėjo gale arba spa-lio pradžioje, švenčiama Palapinių šventė, liaudiškai va-dinta Būdinėmis arba Kučkomis. Šventė trunka savaitę. Ta proga kiekviena šeima prie savo trobos pasistatydavo prieangėlį su stogeliu ir lubomis, ant lubų užkraudavo eglėšakių¹²⁸. Visą šventės laikotarpį palapinėse buvo val-goma. Būdinių palapinės simbolizuoja 40 metų trukusias žydų klajones po dykumą, kai šie neturėjo gyvena-mosios vietos ir glaudėsi palapinėse. Palapinių šventės savaitė užbaigiama Simchat Toros (Toros džiaugsmo) – dieną, kada baigiamas skaityti Toros ritinys. Tądien iš sinagogų į Kupiškio gatves pasipildavo dainuojančių, šo-kančių bei šlovinančių Torą žydų minia¹²⁹.

Kovo mėnesį švenčiamas Purimas, menantis, kaip žydams pavykę išsigelbėti nuo priešo užmačios juos su-naikinti. Tai bene linksmiausia žydų šventė, kažkuo pri-menanti mūsų Užgavėnės. Šventės metu vaišinamasi, geriama, vyksta karnavalai ir vaidinimai.

Pavasari švenčiamas Peisachas (*Pesach* – žydiškos Ve-lykos) – šventė, kuria minimas žydų išvadavimas iš Egipto nelaisvės. Prieš šią šventę miestelio žydai viską „iška-šerydavo“ – išvalydavo kambarius, išsiplaudavo grindis (jų, anot P. Neniškio, nebeplaudavo iki kitų Velykų¹³⁰) bei apvalydavo indus. Velykomis tradiciškai buvo kepa-mi neraugintos tešlos paplotėliai – macai, mat žydai, sku-bėdami iš Egipto, nespėję užraugti tešlos ir turėję val-gyti prėskus papločius. Macai kepami specialiose kros-nyse iš kvietinių valcuotų aukščiausios rūšies miltų¹³¹. Jie valgomi visą savaitę, taip prisimenamas ir išgyvena-mas protėvių išėjimas iš Egipto į Pažadėtąją žemę. Pa-sak G. Šilinio, kiekviena žydų šeima macų pasirūpinda-vo tiek, kad jų užtektų patiems ir dar liktų klientų vai-kams¹³². Lietuviškai macus labai mėgdavę. Kartkarčiais miestelyje pasklisdavo gandai, esą žydai kasmet pagro-bia ir nukankina krikščionių vaiką, kurio kraujas vėliau neva vartojamas macams kepti. Šią dar viduramžiais at-siradusią istoriją dažniausiai atgaivindavo prieš Velykas

„pagrobtų“ ir vėliau pabėgusių vaikų pasakojimai. Štai Kupiškio nuovados viršininko Radavičiaus raporte Pa-nevėžio apskrities viršininkui užsimenama apie 1921 m. kovo mėn. žydų pagrobtą ir vėliau nuo jų pasprukusį try-likametį Migonių kaimo gyventoją Joną Petrylą¹³³. Pa-naši istorija apie žydų pagrobtą mokinį pasakojama G. Šilinio straipsnyje „Žydų macos“. Abiem atvejais ne-sant įrodymų bylos buvo nutrauktos. Visuomenė nepa-lankiai sutiko šiuos policijos sprendimus. Žmonės pik-tinosi žydais ir policininkais, kuriuos vadino kyšininkais bei žydų pataikūnais. Kupiškėnai nebeprimė žydų do-vanojamų macų, nebevežė jų savo vaikams¹³⁴.

Žydai pernelyg neviešino savo tradicijų, o ir patys lie-tuviai ne itin jomis domėjosi. Kitokia religinė praktika, žydams būdingas misti-cizmas, menkas jų tradicijų išma-nymas leido tokio pobūdžio gandams ir gandeliams apie žydus skliti, tačiau iš tikrųjų judaizmas draudžia gami-nant valgi vartoti kraują. Manoma, kad kraujuje slypi gyvybė, perteikianti valgytojui gyvuliškus instinktus¹³⁵.

Mirusį žydai šarvodavo ant lentų. Užklodavo jį dry-žuotu juodai baltu audiniu ir apstatydavo žvakėmis. Vė-liau mirusysis buvo įvyniojamas į maršką, paguldomas į medinę dėžę ir vežimu vežamas į kapines¹³⁶. Mirusį artimieji atlydėdavo tik iki kapinių vartų, jį laidodavo tam paskirti žmonės, dažniausiai labdaros draugijos na-riai. Į lentomis išklotą kapo duobę buvo guldomas dro-bėje įsuktas lavonas. Mirusysis laidojamas kniūpsčias. Namuose mirusiajam šeimos nariui atminti visą mėnesį degindavo lempelę¹³⁷. Kupiškyje žinomos dvejios žydų kapinės: senosios ir naujosios, beje, užsimenama ir apie šalia geležinkelio stoties veikusias trečiąsias žydų kapi-nes. Pačios seniausios žydų kapinės, kaip pasakojama, bu-vo įkurtos daugiau nei prieš 300 metų¹³⁸.

Šaltiniai nurodo miestelyje veikus Ješivą ir Talmud torą, du „Tarbut“ ir „Mizrachi“ religinėms partijoms priklausiusius chederius, bei pasaulietinę jidiš mokyk-lą ir vaikų darželį¹³⁹. Religinėse žydų mokyklose pa-grindinis dėmesys buvo skiriamas religiniam švietimui, tuo tarpu pasaulietinėse – daugiausiai dėstyti pasaulie-tiniai dalykai.

Žydų vaikų darželio klasė su auklėtoja Leiba Jakobson. 1928. Nuotrauka iš: www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/lithjews.htm

Purimo šventė Kupiškyje. Nuotrauka iš: www.shetlinks.jewishgen.org/kupiskis/lithjews.htm

Berniukų religinis švietimas prasidėdavo nuo 4–5 metų religinėje pradžios mokykloje – chedere. Vadovaujami mokytojo melamedo jie mokėsi pirmiausia skaitydami Penkiaknygę, mergaitės dažniausiai buvo mokomos namuose. Mokslai vyko hebrajų kalba. Dalis berniukų, baigę studijas chedere, mokslus tęsdavo aukštesniojoje religinėje mokykloje – ješivoje, studijuodami Talmudą. Kol Kupiškyje nebuvo ješivos, chederius baigę berniukai vykdavo mokytis į kitų miestų ješivas. Prof. P. Matulionis savo atsiminimuose mini, kad „besimokydamas penktoje klasėje, Dinabruke susitiko Abraomą Ferberį, Kupiškio žyduką, kuris išėjęs talmudą pas Kupiškio melamedus atvyko mokytis į Dinabruko talmudo mokyklą pas mokslingesnius melamedus“¹⁴⁰.

Kupiškio ješiva buvo įkurta 1886 m. Šią mokyklą įkūrė misnagdų rabinas Abba Jakovas, jai vadovavo rabinas Chaimas Halpernas¹⁴¹. Ješiva buvo išlaikoma į Ameriką emigravusių Kupiškio žydų lėšomis. Joje mokėsi vyresni berniukai ir suaugę vyrai. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas Talmudo studijoms. Bene žymiausias Kupiškio ješivos auklėtinis buvo uteniškis Izraelis Abba Citronas, vėliau tapęs Maskvos rabinu¹⁴². Tarpukaryje dauguma kupiškėnų studijavo Panevėžio ješivoje, po 30–40 žmonių per semestrą¹⁴³. Tikėtina, kad tuo metu ješivos Kupiškyje jau nebebuvo.

XX a. 3 dešimtmetyje įkurtas žydų lopšelis-darželis (kindergarten). Jis buvo išlaikomas privačiomis lėšomis, tačiau negaudamas papildomo finansavimo iš valdžios vertėsi labai sunkiai. Darželyje dėstyta matematika, muzika, gramatika, žydų istorija. Vaikų žinios vertintos penkių balų sistema. 1931 m. darželyje dirbo vos viena mokytoja¹⁴⁴, Kauno žydų mokyklos auklėtinė Leiba Jakobson¹⁴⁵. Baigę darželį, vaikai mokslus tęsdavo mokykloje.

Privačioje jidiš mokykloje studijų programos pagrindą sudarė pasaulietiniai dalykai. Kupiškyje veikusi jidiš mokykla nebuvo labai didelė. Štai 1931 m. joje dėstė vos 3 mokytojai¹⁴⁶. Mokykloje veikė keturi sky-

riai. 1937 m. pradžioje Kupiškio žydų pradžios mokyklos tėvų komitetas pateikė prašymą valsčiaus tarybai, kad būtų skirta lėšų 5 skyriui išlaikyti. Prašymas atmestas motyvuojant nepakankamu mokinių skaičiumi ir neįkurtu penktuoju skyriumi¹⁴⁷. Mokykloje buvo dėstoma Mozės tikyba, skaičiavimas, jidiš kalba, žydų istorija. Tikriausiai dėstyta ir lietuvių kalba, nes Kupiškio vidurinę mokyklą lankiusių mokinių atsiminimuose teigiama, kad iš žydų mokyklos į vidurinę atėję moksleiviai neblogai rašė, skaitė ir kalbėjo lietuviškai¹⁴⁸.

Kupiškio vidurinėje mokykloje iki 1925 m. žydai nesimokė. 1925 m. sausio mėn. į vidurinę mokyklą Mozės tikybos mokytoju pakviestas „Javne“ rabinų mokyklos absolventas Motelis Ofmanas, turėjęs vieną pamoką per savaitę¹⁴⁹. 1925 m. buvo jau 21 žydų tautybės mokinys. 1932 m. Mozės tikyba pradeda dėstyti Telšių rabinų seminarijos auklėtinis Mejeris Jankelevičius. 1935 m. jį pakeitė Izraelis Chackevičius, turėjęs dvi savaitines pamokas¹⁵⁰. 1934 m. Kupiškio vidurinėje mokykloje mokėsi 23 žydų tautybės vaikai. Mokykloje tarp lietuvių ir žydų didesnių konfliktų nekildavo, nes dauguma vaikų buvo draugai nuo vaikystės. Šeštadieniais, kai žydai negalėdavo rašyti, tai už juos padarydavo klasės draugai.

Suaugusieji vyrai studijuodavo prie sinagogos veikusiose religinėse mokyklose. Pasakojama, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą į Kupiškį atvykdavo minios perushim, vedusių vyrų, paliekančių savo šeimas ir keletą mėnesių per metus studijuojančių Torą¹⁵¹. Jauni vedę vyrai buvo susibūrę į „Tiferet Bachurim“ („Jaunimo grožybės) draugiją, kurios tikslas auklėti žydų jaunimą sąmoningais ir besivadovaujančiais Toros nuostatomis bei savo tautos gyvenimo pasaulėžiūra piliečiais. Vakarais, po darbo, Toros studijoms čia rinkdavosi jauni vedę žydai. 1928-aisiais įsteigta draugija 1940 m. liepos mėnesį buvo uždaryta¹⁵².

Nuorodos

- ¹ *Miškinis A.* Kupiškio urbanistinės raidos iki 1960 m. hipotezė // Kultūros paminklai, T. 4. V., 1997. P. 121.
- ² *Baliulis A.* Iš Kupiškio ir jo apylinkių praeities // Kupiškio kraštas, V., 1997. P. 54.
- ³ Ten pat, P. 57.
- ⁴ *Miškinis A.* Min. veik., P. 124.
- ⁵ *Glemžaitė-Dulaitienė E.* Kupiškėnų senovė, V., 1958. P. 64.
- ⁶ Еврейская энциклопедия, Т. 9., 1904. С. 911.
- ⁷ *Matulionis P.* Kupiškis ir kupiškėnai // Nepažįstamas Povyklas Matulionis: literatas, publicistas, kultūrininkas. Utena, 2000. P. 78.
- ⁸ Ten pat. P. 76.
- ⁹ *Prunskis J.* Kanauninkas Kleopas Kozmianas – švietėjas ir auklėtojas sunkiausios vergijos laikais // Panevėžio balsas, 1933 12 31. Nr. 53.
- ¹⁰ *Sasnauskas V.* Kleofas Kozmianas – žymus kupiškėnų švietėjas ir auklėtojas. Rankraštis. L. 16.
- ¹¹ *Prunskis J.* Min. veik.
- ¹² *Vaižgantas-Tumas J.* Miesto išsidalijimas // Tėvynės sargas.

1896. Nr. 9 P. 20.
- ¹³ Ten pat.
- ¹⁴ *Glemžaitė-Dulaitienė E.* Kupiškėnų senovė, P. 64.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ *Pruskis J.* Kupiškis // Panevėžio balsas, 1934.07.29. Nr. 30.
- ¹⁷ *Kagan B.* Jewish Cities, Towns and Villages in Lithuania until 1918//www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/kagan2.htm
- ¹⁸ *Aronson J.* Lithuanian Jewish communities// www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/lithjews.htm
- ¹⁹ Еврейская энциклопедия, Т. 9., 1904. С. 911.
- ²⁰ *Urbonienė E.* Kur Abelis, tavo brolis? // Kupiškėnų mintys, 1991 06 05.
- ²¹ *Sasnauskas V.* Kupiškio miesto amatai, prekyba ir kai kurie kiti verslai XX amžiaus pirmoje pusėje (iki 1940 m.). Rankraštis, L. 41.
- ²² *Kviklys B.* Kupiškis // Mūsų Lietuva, T. 2. V., 1991. P.627.
- ²³ Panevėžio apskrities milicijos vado susirašinėjimas su nuvadomis 1921 m. // LCVA. F.1505. Ap.1. B.21. L.286.
- ²⁴ Susirašinėjimas su žydų bendruomenių valdybomis organizaciniais ir finansiniais reikalais 1920 m. // LCVA.F.620. Ap.1. B.103.
- ²⁵ *Greenbaum M.* The Jews of Lithuania. A History of a Remarkable Community 1316–1945. Jarusalem, 1995. P.278.
- ²⁶ Panevėžio apskrities milicijos vado susirašinėjimas su nuvadomis 1921 m. // LCVA. F.1505. Ap.1. B.21. L.307.
- ²⁷ *Kleniauskas A.* Kupiškio valsčius 1918–1940 m. // Kupiškis: kultūra ir istorija, V., 2003. P. 30.
- ²⁸ Panevėžio balsas, 1924 10 24, Nr. 25.
- ²⁹ Ten pat, 1925 10 22, Nr. 43.
- ³⁰ *Kleniauskas A.* Min. veik., P. 28.
- ³¹ Ten pat, P. 30.
- ³² Kupiškio valsčiaus tarybos nutarimai. 1922 m. // LCVA. F.404. Ap.1. B.68. L.16.
- ³⁴ Kupiškio valsčiaus tarybos nutarimai. 1924 m. // LCVA. F.404. Ap.1. B.154. L.53.
- ³⁵ Panevėžio balsas, 1924 10 24, Nr. 32.
- ³⁶ LCVA. F.404. Ap.1. B.154. L.31–34.
- ³⁷ Panevėžio balsas, 1924 10 24, Nr. 32.
- ³⁸ Ten pat, 1925 04 30, Nr. 18.
- ³⁹ LCVA. F.404. Ap.1. B.154. L.51.
- ⁴⁰ Panevėžio balsas, 1925 09 17, Nr. 38.
- ⁴¹ Ten pat.
- ⁴² Kupiškio valsčiaus tarybos nutarimai, 1925 m. // LCVA. – F.404. Ap.1. B.194. L.4.; Panevėžio balsas, 1925 04 30, Nr. 18.
- ⁴³ Kupiškio vaizdas be akinių.// Panevėžio garsas, 1940 03 30, Nr. 13.
- ⁴⁴ Panevėžio balsas, 1934 02 11, Nr. 6.
- ⁴⁵ *Nedveckaitė J.* Tas pats miestas, ne tie žmonės // Kupiškėnų mintys, 1998 09 22.
- ⁴⁶ Panevėžio garsas, 1935 07 21, Nr. 23.
- ⁴⁷ Ten pat, 1937 11 27, Nr. 48.
- ⁴⁸ Ten pat, 1940 03 30 Nr. 13.
- ⁴⁹ Ten pat.
- ⁵⁰ *Vaičelūnienė E.* Sinagogos gatvelėje – ir paslaptinga, ir graudu// Kupiškėnų mintys, 2004 07 10.
- ⁵¹ *Sasnauskas V.* Min. veik., L.59.
- ⁵² Panevėžio garsas, 1935 06 16, Nr. 18.
- ⁵³ *Sasnauskas V.* Min. veik., L. 59.
- ⁵⁴ Panevėžio balsas, 1934 02 11, Nr. 6.
- ⁵⁵ *Sasnauskas V.* Min. veik., L. 41.
- ⁵⁶ Kupiškėnų mintys, 1998 09 22.
- ⁵⁷ *Sasnauskas V.* Min. veik., L. 41.
- ⁵⁸ Kupiškėnų mintys, 1998 09 22.
- ⁵⁹ *Jonušytė A.* Kupiškio žydų bendruomenė // Kupiškėnų mintys, 2004 07 10.
- ⁶⁰ *Sasnauskas V.* Min. veik., L. 42.
- ⁶¹ Ten pat.
- ⁶² Ten pat.
- ⁶³ *Urbonienė E.* Mįslė be įminimo // Kupiškėnų mintys, 1991 06 22.
- ⁶⁴ *Sasnauskas V.* Min. veik., L. 42.
- ⁶⁵ Kupiškėnų mintys, 1998 09 22.
- ⁶⁶ Pasakoja kupiškėnai, V., 1980, P. 99.
- ⁶⁷ Kupiškėnų mintys, 1998 09 22.
- ⁶⁸ *Petrušis J.* Kaimų ir miestelių amatininkai // Etnografija.V., 2000. P.49.
- ⁶⁹ Pasakoja kupiškėnai, V., 1980, P. 77.
- ⁷⁰ *Gražienė-Krasauskienė M.* Kur bėgiota vaikystėje // Kupiškėnų mintys, 1994 07 16.
- ⁷¹ Kupiškėnų mintys, 1998 09 22.
- ⁷² *Sasnauskas V.* Min. veik., L. 11.
- ⁷³ Ten pat. L. 17.
- ⁷⁴ Ten pat. L. 19.
- ⁷⁵ *Paulauskas H.* Kupiškėnų kraštas, V., 1978, P.103.
- ⁷⁶ *Kleniauskas A.* Min. veik.P. 34.
- ⁷⁷ *Paulauskas H., Račkauskas P.* Kupiškio rajonas, V., 1990, P. 6.
- ⁷⁸ Ten pat, P. 7.
- ⁷⁹ Panevėžio garsas, 1935 03 03, Nr.3
- ⁸⁰ *Paulauskas H., Račkauskas P.* Min. veik., P. 7.
- ⁸¹ *Smidt family* // www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/smidt.htm
- ⁸² Kupiškėnų mintys, 1998 09 22
- ⁸³ *Sasnauskas V.* Min. veik., L.30.
- ⁸⁴ Kupiškėnų mintys, 2004 07 10.
- ⁸⁵ LCVA. F.404. Ap.1. B.154. L. 60.
- ⁸⁶ *Sasnauskas V.* Min. veik., L.30.
- ⁸⁷ *Rabbi Oshry E.* The Annihilation of Lithuanian Jewry, / www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/oshry.htm
- ⁸⁸ Kupiškio valsčiaus Tarybos nutarimai, 1920 m. // LCVA. F. 404. Ap.1. B.21. L.19.
- ⁸⁹ Panevėžio balsas, 1924 12 18, Nr. 42.
- ⁹⁰ *Kleniauskas A.* Min. veik., P. 31.
- ⁹¹ Panevėžio balsas, 1924 07 07, Nr. 20.
- ⁹² Kupiškėnų mintys, 1998 09 22.
- ⁹³ *Sasnauskas V.* Min. veik., L. 46.
- ⁹⁴ Ten pat.
- ⁹⁵ Panevėžio balsas, 1934 06 17, Nr.24.
- ⁹⁶ Panevėžio garsas, 1935 02 16, Nr.1.
- ⁹⁷ Ten pat, 1935 07 28, Nr.24.
- ⁹⁸ Ten pat, 1939 01 07, Nr.2.
- ⁹⁹ Ten pat, 1940 03 30, Nr.13.
- ¹⁰⁰ *Sasnauskas V.* Min. veik., L.38.
- ¹⁰¹ Panevėžio balsas, 1927 12 22, Nr. 51.
- ¹⁰² *Deborah B.* Kupishok, Funken, 1931, Nr. 34. // www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/funken.htm
- ¹⁰³ *Rabbi Oshry E.* The Annihilation of Lithuanian Jewry // www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/oshry.htm

- ¹⁰⁴ *Sasnauskas V.* Min. veik., L.27.
- ¹⁰⁵ Kupishker Judische Volks-Bank // www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/Bank.htm
- ¹⁰⁶ Lipinskaitės Juzefos pasakojimas, 1998 m. rugpjūtį užrašytas Kupiškio viešosios bibliotekos bibliografijos skyriaus vedėjos Danutės Baronienės.
- ¹⁰⁷ Panevėžio balsas, 1925 10 08, Nr.40.
- ¹⁰⁸ Lietuvos žydai 1918–1940 m., V., 2003, P. 81.
- ¹⁰⁹ Panevėžio balsas, 1934 05 31, Nr.22.
- ¹¹⁰ Kupiškio valsčiaus tarybos ir viršaičio parėdymai. 1934 // LCVA. F. 404. Ap.1. B.623. L.45.
- ¹¹¹ Ten pat.
- ¹¹² Ten pat, L.47.
- ¹¹³ Kupiškėnų mintys, 2004 07 10.
- ¹¹⁴ *Morkus J.* Saulėlydis Lietuvoje: Pažintis su Lietuvos žydu bei holokausto istorija, V., 2001, P. 105.
- ¹¹⁵ Lipinskaitės Juzefos pasakojimas...
- ¹¹⁶ www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/oshry.htm
- ¹¹⁷ Ten pat.
- ¹¹⁸ Panevėžio balsas, 1934 02 16, Nr. 7.
- ¹¹⁹ Ten pat, P. 116.
- ¹²⁰ Kupiškėnų mintys, 1998 09 22.
- ¹²¹ www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/oshry.htm
- ¹²² Kupiškėnų mintys, 1994 07 16.
- ¹²³ www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/oshry.htm
- ¹²⁴ *Neniškis P.* Papročių turtinga tauta// Kupiškėnų mintys, 1998.
- ¹²⁵ Ten pat.
- ¹²⁶ Ten pat.
- ¹²⁷ Lipinskaitės Juzefos pasakojimas...
- ¹²⁸ Kupiškėnų mintys, 1994 07 16.
- ¹²⁹ www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/oshry.htm
- ¹³⁰ Kupiškėnų mintys, 1998.
- ¹³¹ *Šilinis G.* Žydu macos // Kupiškėnų mintys, 1998 04 07.
- ¹³² Ten pat.
- ¹³³ Žinios apie įvykius apskrityje. 1921 m. // F.404. Ap.1. B.49. L. 34–35.
- ¹³⁴ Kupiškėnų mintys, 1998 04 07.
- ¹³⁵ *Morkus J.*, Min. veik. P. 45.
- ¹³⁶ Kupiškėnų mintys, 1994 07 16.
- ¹³⁷ Ten pat.
- ¹³⁸ www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/lithjews.htm
- ¹³⁹ Ten pat.
- ¹⁴⁰ *Butėnas P.* prof. Povilo Matulionio atsiminimai // Židinys, XVI. 1932, Nr.7, P.41.
- ¹⁴¹ www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/oshry.htm
- ¹⁴² Ten pat.
- ¹⁴³ Ten pat.
- ¹⁴⁴ Kupiškio valsčiaus tarybos ir viršaičio nutarimai bei parėdymai // LCVA. F.404. Ap.1. B.452. L.60.
- ¹⁴⁵ www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/oshry.htm
- ¹⁴⁶ LCVA. F. 404. Ap.1. B.452. L.60.
- ¹⁴⁷ Kupiškio valsčiaus tarybos ir viršaičio nutarimai bei parėdymai. 1937 m. // LCVA. F.404. Ap.1. B.808. L.29.
- ¹⁴⁸ Ir mes kupiškėnai, V., 1997.
- ¹⁴⁹ Ten pat, P. 32.
- ¹⁵⁰ Ten pat, P. 34.
- ¹⁵¹ www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/oshry.htm
- ¹⁵² Lietuvos žydu draugijos „Tiferet Bachurim“ Kupiškio skyriaus valdybos byla // LCVA. F.404. Ap.2. B.301. L.1–21.

Jonė ŽEBRYTĖ

„Geležinis vilkas“ k u p i š k ė n u o s e

Lietuvos tautinė apsauga „Geležinis Vilkas“ – slapta, ryžtingų užmojų nacionalinė (tautinė) organizacija (toliau Apsauga). Jos užuomazga buvo nedidelė jaunesniųjų karininkų, studentų, tarnautojų grupė, be valdžios žinios atsiradusi tuojau po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo. Pradžioje ji buvo be pavadinimo. 1927 m. gruodžio 17 d. Apsauga oficialiai pripažinta. A. Smetona tapo Apsaugos garbės šefu, A. Voldemaras – vyriausiuoju vadu. Nedatuotuose Apsaugos statutuose (1928, 1929 m.) pabrėžiama: Apsauga nėra partija ar sąjunga, tai karinė organizacija, vidaus kariuomenė, veikli tautos ir valstybės sargyba, tvarkoma kariniais pamatais, geležine drausme, besiremianti vadų autoritetu. Apsaugos uždaviniai: remti kiekvieną tautinę vyriausybę, žodžiu ir darbu stiprinti lietuvių tautos sąmonę, tėvynės meilę, fizines ir dvasines tautos jėgas; valstybės ir atskiro žmogaus gyvenime puoselėti drausmę, darbingtonumą, sąžiningumą, priešintis pražūtingam tautai ir valstybei „partijaviškumui“ – daugiapartiškumui, visoms lietuvių vienybę ardančioms jėgoms, dvasiniam ir fiziniam tautos išstizimui ir išsigimimui, vienyti visus lietuvius bendram tautos ir valstybės darbui, gerbti tikybą ir asmeninės nuosavybės teisę. Šūkis „Tautos garbė, valstybės gerovė“¹.

Nors Apsauga rėmė tautininkų valdžią, tačiau jos nariai itin glaudaus ryšio su tautininkais neturėjo. Veikė pogrindyje. Per antrąjį 1927 m. pusmetį buvo sudaryti apskričių Apsaugos grupių branduoliai, lapkritį–gruodį jau veikė Šakių, Ukmergės ir Mažeikių grupės. Iš esmės veikla pradėta 1928 m. pradžioje. 1928 m. sausio 5 d. Vyriausiasis Apsaugos štabas išleido pirmąjį savo įsakymą. 1928 m. gruodžio 22 d. įsakyme primenama, kad 1928 m. sausio 5-oji esanti veiklos metinė data².

1928 m. sausio 5 d. įsakyme pranešama, kad Vyriausiojo Apsaugos vado įsakymu nuo 1928 m. sausio 5 d. iki atskiro nurodymo Vyriausiasis štabas veikia Vyriausiojo vado vardu; apskričių grupių vadams įsakoma iki sausio 15 d. užbaigti formuoti grupių štabus ir imti organizuoti kuopas, saugoti, kad į Apsaugą neįsiskverbtų įvairūs provokatoriai ir blogą vardą turintys asmenys; nurodoma, kad visi Apsaugos nariai turį būti ir Lietuvos šaulių sąjungos nariai³.

Apsaugos struktūrą sudarė Vyriausiasis štabas iš penkių šešių žmonių su Vyriausiuoju vadu priešakyje, ap-

skričių Apsaugos grupės su vadu ir grupių štabu iš penkių šešių žmonių ir kuopos bei kuopų būriai pagal valsčius. Pagrindinis organizacinis vienetas – kuopa. Kuopos ir nariai buvo numeruoti.

Su nedideliais pakeitimais Vyriausiąjį štabą 1928–1929 metais sudarė: štabo viršininkas A. Sliesoraitis, organizacijų skyriaus viršininkas K. Matulevičius, operacijų – J. Matulevičius, spaudos ir propagandos – A. Mačiuika, kiek vėliau H. Vaitkevičius, informacinio – V. Goštautas, nuo 1928 m. rugpjūčio 14 d. – Pranas Gudynas, sporto – J. Pyragius, ūkio skyriaus – V. Statkus, štabo viršininko adjutantas A. Starkus; nuo 1929 m. birželio – nauja pareigybė – teisių skyriaus viršininkas J. Indrišiūnas⁴.

Apsaugos grupės veikė visose tuometinės Lietuvos apskrityse ir Seinuose. 1929 m. sausį ketinta pradėti steigti grupes užsienyje⁵.

Apsaugos narys vadintas vilku. Juo galėjo būti tiktai lietuviai. Atranka į narius buvo kruopšti, pagal tam tikrą instrukciją. Asmuo, norintis būti nariu, 6 mėnesius turėjo pabūti kandidatu ir tiktai grupės vado įsakymu šis laikas galėjo būti sutrumpintas. Reikalavimai buvo gana dideli. Savo sąžiningumu, darbštumu vilkas turėjo būti pavyzdys kitiems, privalėjo laikytis duoto žodžio, negirtuokliauti, nevēluoti į sueigas, susirinkimus, į darbą. Už suteiktas neteisingas žinias apie asmenis, organizacijas, šmeižtą, priesaikos sulaužymą, valdiškų pinigų išievojimą ar iššvaistymą buvo šalinamas iš Apsaugos. Prasižengę vilkai negalėjo tikėtis jokio Apsaugos užtarimo. Toks vilkas buvo laikomas Apsaugai kenksmingu ir nepageidaujamu. Pašalinti nariai buvo sekami, persekiojami⁶. Žiūrėta į kuopos sudėties kokybę, bet ne į kiekybę⁷. Įspėta į vilkus nepriiminėti kriminalinės policijos valdininkų, kad vilkų užduotys neturėtų neigiamo poveikio pareigoms atlikti. Būta išimčių Kupiškio, Skapiškio kuopose. Nuolat perspėjama, kad vilkai, nepalankūs tautininkams, nesikivirčytų su jais, nekenktų jų veiklai, o pastebėję nedermus veiksmus, praneštų atitinkamam grupės štabui⁸.

Vilkai negalėjo priklausyti opozicinėms, nepalankioms Apsaugos požiūriu organizacijoms. Antai 1928 m. spalio 22 d. slaptame Vyriausiojo štabo įsakyme apskričių grupių vadams nurodyta įsakyti vilkams, priklausantiems ateitininkams ir kitoms opozicinėms organizacijoms, iš jų neatidėliojant išsibraukti⁹.

Vilkų apskaita buvo griežta. Kiekvienas vilkas turėjo savo nuolatinį numerį, kuris naudotas pranešimuose, įsakymuose, raštuose. Vilkui pakeitus gyvenamąją vietą, tuojau apie tai buvo pranešama apskričių grupės štabams, o pastarieji pranešdavo valsčiaus kuopai¹⁰. Nariai į kuopos sąrašus buvo įrašomi pagal įstojimo į Apsaugą datą. Beje, Skapiškio, Subačiaus kuopų sąrašuose būta nukrypimų nuo šio reikalavimo.

Vilkai rinkdavo žinias ir siųsdavo slaptus pranešimus grupių štabams apie a) partijų ir visuomeninių organizacijų bei asmenų priešvalstybinę ir žalingą esamai san-

tvarkai veiklą, b) apie valstybinių įstaigų tarnautojų nusikalstamus darbus – kyšininkavimą, valdžios ir visuomenės turto išievojimą, apsileidimą tarnyboje ir kitus valstybės ir valdžios garbę žeminančius veiksmus.¹¹

Grupėse ir kuopose buvo parenkama pora vilkų propagandos darbui tarp visuomenės, spaudoje, paskaitoms ir kitokiems renginiams rengti, spaudai platinti, bendradarbiauti Apsaugos laikraštyje „Tautos kelyje“, vėliau „Mūsų tautos kelyje“¹².

Kiekvienas vilkas buvo prisaikdinamas priesaika. Priesaikos tekstas ir stilius ne kartą taisytas.

„Vardan Visagalio Dievo, laimingos ir garbingos mamos tėvynės Lietuvos ateities ir gerovės, aš, vien kilnios idėjos vedamas, stodamas Lietuvos Tautinėn Apsaugon „Geležinis Vilkas“ iškilingai prisiekiu: žodžiu, veiksniu ir ginklu ginti Lietuvos garbę ir dirbti jos gerovei, būti paklusniu, gerbti savo vadus, griežtai ir be prieštaravimų pildyti visus jų įsakymus, šventai išlaikyti visas patikėtas man paslaptis, būti ištikimu Apsaugos idėjai, visur ir visada ją kūnyti ir ginti, nesigailint nei sveikatos, nei gyvybės, saugoti Apsaugos ir savo garbę, Apsaugos gyvenime niekad nesivadovauti asmens ambicijomis, būti vienminčiams nelaimėje ir visados draugu ir broliu. Šią priesaiką duodamas gerai žinau, kad ją sulaužęs galiu atsakyti savo gyvybe“¹³.

Apsauga reikalavo, kad visi vilkai būtų šauliai. Iš Panevėžio ir Rokiškio apskričių grupių kuopų tiktai Skapiškio kuopa atitiko tuos reikalavimus: visi vilkai buvo šauliai. Panevėžio grupės Kupiškio, Subačiaus, Viešintų kuopose būta vilkų, nepriklausiusių jokioms partijoms ar organizacijoms; Subačiuje buvo priešišku Apsaugos požiūriu sąjungų, partijų narių; Lietuvos jaunimo sąjungos, Lietuvos krikščionių demokratų partijos, Lietuvos socialdemokratinio jaunimo „Žiezirbos“ sąjungos narių, Šimonyse – Lietuvos krikščionių demokratų partijos narys.

Apsaugos veikla buvo visiškai slapta. Išlikusiose Apsaugos fondo bylose visi įsakymai, instrukcijos, be mažų išimčių, netgi susirašinėjimas su grupių štabais – be parašų. Pagal atskirą Apsaugos instrukciją nr. 2 „Ryšys“ susirašinėjimas buvo paprastas (retai), slaptas ir šifruotas. Turėti sutartiniai ženklai, slaptažodžiai, kilus pavojui – susirinkimo vietos-punktai¹⁴. Ne kartą Vyriausiojo štabo nurodoma: perskaityti, pasižymėti, sunaikinti¹⁵. Grupių štabų vadai buvo įspėjami dėl slaptumo nesilaikymo, neapdairumo. Netgi siųsdamas raštus valdiškoms įstaigoms Vyriausiasis štabas pasirašydavo Vyriausiojo štabo vardu be vyriausiojo vado pavardės. 1928 m. gegužės 19 d. rašte Vyriausiasis štabas įsako apskričių grupių štabų vadams savo įsakymuose neminėti pavardžių¹⁶.

1928 m. (?) pabaigoje Apsauga „LTA „Geležinis Vilkas“ išorinio veikimo“ instrukcijoje išsakė savo požiūrį į tuomet Lietuvoje veikusias visuomenines organizacijas ir partijas¹⁷. Visos veikusios organizacijos ir partijos suskirstytos į dvi grupes. Pirmajai grupei priklausė „su-

vilkinamos“, t.y. partijos ir organizacijos, į kurias Apsauga delsia išreikšti savo požiūrį, kol jų vadai pasens, tuomet vadovavimas būsiąs perimtas į Apsaugos rankas, ir remtinios organizacijos. „Suvilkinamoms“ organizacijoms priskirtos Lietuvos šaulių ir Lietuvos mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus vardo sąjungos. Remtinias organizacijas sudarė „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga ir jos moksleivių kuopos, skautai, Lietuvos tautininkų sąjunga, Lietuvių katalikų sąjunga, „Lietuvos ūkininkų vienybė“, Lietuvos kariuomenės kūrėjų-savanorių, Vilniaus vadavimo ir Lietuvių-ukrainiečių sąjungos.

Į antrąją organizacijų grupę pateko Apsaugos požiūriu priešiškos organizacijos, kurios suskirstytos į tris kategorijas.

Pirmajai kategorijai priskirtos priešvalstybinės ir nelegalios organizacijos: komunistai, plečkaitininkai, „Baltojo Žirgo“ organizacija, lenkų „Związek Bezpieczeństwa Kraju“ ir „panašios“. Jos visos turėjo būti nuolat sekamos, palaikomi glaudūs ryšiai su valstybės saugumu.

Antroje politinių organizacijų kategorijoje atsidūrė socialdemokratų, valstiečių liaudininkų ir „krikdemiškasis blokas“.

Trečiajai kategorijai priskirta visų partijų rezervai ir jų „maskuotos atžalos“. Tai socialdemokratinio jaunimo „Ziežirbos“ sąjunga, aušrininkai, varpininkai, ateitininkai, pavasarininkai, Lietuvos jaunimo, Lietuvos kultūros sąjungos, Katalikų veikimo centro, „Oświata“ („Švietimas“), „Pochodnia“. Patarta kiekviena proga tarp šių organizacijų skleisti savąją propagandą, bet vengti ideologinių ginčų. Kiekviena organizacija trumpai aptarta ir nurodyti veiklos būdai.

1928 m. gegužės 10 d. Vyriausiasis štabas pranešė grupių vadams, kad netrukus spaudoje pasirodysianti žinutė apie viešai veikiančią „Geležinio Vilko“ sporto sąjungą, ir įspėjo, jog visuomenė neturinti žinoti apie sporto sąjungos ryšius su Apsauga¹⁸.

„Geležinio Vilko“ sporto sąjunga įsteigta 1928 m. rudenį. Apsaugos instrukcijoje Nr. 5 (be pavadinimo) su įrašu „visiškai slapta“, o iš tikrųjų – sporto sąjungos statute – tikslas apibrėžiamas taip: duoti galimybę Apsaugos nariams viešai mokytis rikiuotės, šaudymo, lavintis fiziškai, ugdyti drausmę. Sporto sąjungos steigimas esąs pirmas Apsaugos išėjimas viešumon¹⁹. Kuopų vadams įsakyta griežtai skirti viešą sporto sąjungos „Geležinis Vilkas“ veiklą nuo slaptos Apsaugos veiklos, niekas pašalinis neturįs žinoti, kad sporto sąjunga dar turi kokią nors kitą organizaciją – priedangą užnugaryje. Sporto sąjungos nariai galį būti tiktai Apsaugos nariai, kurių amžius, visuomeninė padėtis ir sveikata leidžia būti veikliu sporto sąjungos nariu. Sporto sąjungos grandys steigiamos skaitlingose kuopose, o sporto grandžių vadai yra tie patys Apsaugos kuopų vadai arba bent tarnavę kariuomenėje. Visuose apskričių Apsaugos grupių štabuose numatyta įsteigti sporto skyrius. Visas susirašinėjimas dėl „Ge-

ležinio Vilko“ sporto sąjungos ir apie ją būsiąs viešas, o susirašinėjimas, kur į sporto sąjungą žiūrima kaip į turinčią ryšius su Apsauga – slaptas. Pažymėtina, kad dabartinio Kupiškio rajono teritorijoje veikusiose kuopose sporto grandžių nebuvo.

Per pasikėsinimą į A. Voldemarą 1929 m. gegužės 6 d. žuvo jo adjutantas kpt. Pranas Gudynas. Tuoj po P. Gudyno žūties Apsauga įsteigė P. Gudyno vardo fondą. Tikslas – sudaryti specialių lėšų fondą vilkams ir jų šeimos nariams, ištiktiems nelaimės ar ligos, sušelpiti ar suteikti paskolą. Lėšos – narių įnašai, aukos, pinigai už surengtas pramogas ir kt.²⁰

Vyriausiojo Apsaugos štabo 1929 m. gegužės 29 d. protokole pažymima: Apsauga ruošiasi išeiti viešumon. Tam tikslui nutarta kiek pataisyti statutą, liepą ketinta tartis su garbės šefu (A. Smetona)²¹. Numatyta parengti vėliavos, uniformos, nario ženkleto projektus²².

Tačiau Apsauga viešai neveikė. Kaip žinoma, A. Voldemaro vyriausybės pastangomis 1928 m. gegužės 15 d. paskelbta nauja Lietuvos Konstitucija. Ji išplėtė prezidento teises; vykdomosios valdžios kontrolė perduota iš Seimo prezidentūrai. Pradėta trikdėti opozicinių partijų veikla per žodžio ir spaudos cenzūrą, atsirado diktatūros požymių. Tai sukėlė krikščionių demokratų pakraipos grupių ir kai kurių vyriausybės narių priešpriešą. Tautininkai skaidėsi į nuosaukiuosius, su A. Smetona priešakyje, ir radikaliuosius, A. Voldemaro šalininkus. Po pasikėsinimo į Voldemarą pastarasis nutolo nuo nuosaukiųjų tautininkų, vyriausybės narių ir prezidento, savo veiklą dar glaudžiau susiejo su Apsauga. A. Voldemaras pabandė realią valdžią sutelkti į savo rankas – sudaryti Ministrų kabinetą vien iš radikalų. Tuomet visi vyriausybės nariai padavė atsistatydinimo pareiškimus, o A. Smetona, užuot pareiškimus priėmęs, 1929 m. rugsėjo 19 d. atleido Voldemarą iš ministro pirmininko pareigų.

Apsauga su savo vadu Voldemaru liko veikti pogrindyje, tapo arši valdančios partijos priešininkė, o tautininkų vyriausybė ėmė persekioti Apsaugą.

Paskutinis Vyriausiojo Apsaugos štabo protokolas rašytas 1929 m. rugsėjo 15 d. – svarstyti dienos reikalai²³. Tolesni protokolų knygos lapai tušti. „Lietuvių enciklopedijoje“ (t.7, p.101) rašoma, kad Apsauga 1934 m. persiorganizavusi į Lietuvių nacionalistų partiją. Atrodytų, slapta grupelė veikė iki pat 1934 m., tačiau reikšmingos Apsaugos veiklos bylos Lietuvos centrinio valstybės archyvo 563 fonde baigiasi 1929 m. gruodyje; pora esančių 1930 m. bylų dokumentų jau nebesisieja su Vyriausiojo štabo veikla. Tai Kėdainių grupės 1930 m. vasario–kovo mėnesių susirašinėjimas su Kėdainių grupės kuopomis apie veikiančias partijas, organizacijų prenumeruojamą spaudą, vienas antras pranešimas ir kt. Antroji 1930 m. byla – 1930 m. ginklus gavusių asmenų sąrašas rusiškai (!) (apskritai abejotina, ar tas sąrašas priskirtinas Apsaugai) ir negrupuoto 1929 m. susirašinėjimo pluoštelis – likučiai.

Iš viso LCVA Apsaugos fondą Nr.563 sudaro du apyrašai. Pirmajame apyraše – 197 bylos – Apsaugos veiklos dokumentai; antrajame apyraše – 3 bylos – 1926–1929 m. Apsaugos narių knygos.

Apsauga leido „Tautos kelio“, nuo 1929 m. gruodžio 17 d. „Mūsų tautos kelio“, laikraštį. Pirmasis numeris išėjo 1928 m. vasario 15 d., paskutinis – 1930 m. gegužės 15 d. Leidėjai ir redaktoriai buvo S. Banaitis, A. Sliesoraitis, J. Karutis, A. Grėbliauskas. Straipsniai dažniausiai pasirašyti slapyvardžiais. Žinučių ar korespondencijų apie Kupiškio ir Rokiškio Apsaugos grupių ar kuopų veiklą nerasta.

Panevėžio ir Rokiškio grupių kuopų veiklos žinios neišsamios arba jų nėra apskritai, vilkų sąrašuose kai kurių duomenų apie narius (išsilavinimo, užsiėmimo, gyvenamosios vietos) nerasta.

Žemiau išvardintos kuopos (be Skapiškio) priklausė LTA „Geležinio Vilko“ Panevėžio grupei. 1928 m. viduryje grupę sudarė 7 kuopos, 48 vilkai ir 34 kandidatai.²⁴ Grupės štabe 1928 m. dirbo:²⁵ štabo vadas Bronius Stosiūnas, organizacijų ir operacijų skyriaus viršininkas Tadas Chodakauskas, informacinio ir propagandos – Jonas Aleksa, sporto skyriaus – Antanas Rukša, apsaugos gynėjas – J. Aleksa, 1929 m. pašalintas iš Apsaugos dėl melagingų žinių teikimo apie Ramygalos kuopos vadą²⁶. Nuo 1929 m. balandžio informacinio ir propagandos skyriaus viršininkas buvo kupiškėnas Povilas Pakarklis, gimęs Smilgių k., Kupiškio vls., dirbęs ir „Tautos kelio“ korespondentu, rašęs ideologiniais ir politikos klausimais²⁷. Organizacinis grupės darbas pradėtas 1927 m. rudenį, gyviau imta veikti 1928 m. balandį²⁸.

Geležių kuopa įsteigta 1928 m. liepos 1 d. Turėjo keturis narius, kuopos vadas – Mykolas Kiaulėnas iš Paežerių dvaro. Kuopa veiklos neišvystė. Vadas M. Kiaulėnas perėjo į Subačiaus kuopą²⁹.

Kupiškio kuopa įsteigta 1928 m. gegužę. Pirmieji nariai, įsirašę į Apsaugą 1928 m. gegužės 27 d., buvo Jonas ir Antanas Adomoniai, Aleksas Bausys – visi iš Noriūnų; per birželį įsirašė dar trys: Jonas Lukoševičius, Antanas Matiukas ir Antanas Brazauskas. 1928 m. pabaigoje – 18 narių; per 1928–1929 m. – 26 nariai, iš jų trys išvyko iš Kupiškio ir įsirašė į kitas kuopas. Pirmasis kuopos vadas – Jonas Adomonis; nuo 1929 m. liepos 10 d. vadu paskirtas ir patvirtintas Stasys Miežinis³⁰. Apsaugos grupių štabų vadų suvažiavime, įvykusiame 1928 m. birželio 17 d. Kaune, pažymėta: Kupiškis vienas iš pirmųjų Panevėžio grupėje ėmėsi kurti kuopą³¹.

Kuopos nariai buvo šie:³²

1. Jonas Adomonis, g.1885, Noriūnų dvaro savininkas;
2. Antanas Adomonis, g. 1894, baigęs 6 gimn. klases, ūkininkas iš Noriūnų k.;
3. Aleksas Bausys, g. 1895 m., baigęs pradinę mokyklą, 15 ha ūkininkas iš Noriūnų;
4. Jonas Lukoševičius, g. 1891 m., Kupiškio policijos nuovados viršininkas;

5. Antanas Matiukas, g. 1900, Rygoje baigęs 4 gimn. klases, Kupiškio II kriminalinės policijos nuovados viršininkas, 1929 m. birželį išsikėlė į Biržus;

6. Antanas Brazauskas, g. 1901 m., baigęs 2 gimn. klases, Kupiškio pašto tarnautojas;

7. Jonas Karosas, g. 1905 m., baigęs pradinę mokyklą, ūkininkas iš Paketurių k.;

8. Juozas Grucė, g. 1905 m., baigęs 2-ųjų metų mokytojų kursus, Kupiškio vid. mokyklos raštinės sekretorius, Lietuvos šaulių, Vilniaus vadavimo sąjungų (toliau (LŠS, VVS) narys, ateitininkas, 1928 m. išsikėlė į Šiaulius aps.;

9. Domas Vaitkūnas, g. 1892 m., baigęs pradinę mokyklą, 19,5 ha ūkininkas iš Račiupėnų k., VVS narys;

10. Jonas Zaremba, g. 1898 m., Kupiškio policininkas, 1929 m. gegužę persikėlė į Šimonis;

11. Juozas Lapinskas, g. 1900 m., policininkas ir žemdirbys;

12. Kazys Andriuškevičius, g. 1905 m., baigęs 3 gimn. klases, Kupiškio pašto telegrafininkas;

13. Juozas Jankevičius, g. 1879 m., baigęs pradinę mokyklą, ūkininkas iš Girvalakių k., Lietuvos tautininkų sąjungos (toliau LTS) narys;

14. Justas Vaičaitis, g. 1904 m., baigęs universitetą, Kupiškio pradinės mokyklos vedėjas, mokytojas, VVS narys;

15. Vytautas Babickas, g. 1899 m., baigęs mokytojų seminariją, Noriūnų pradinės mokyklos vedėjas, mokytojas;

16. Julius Raišys, g. 1901 m., baigęs 5 gimn. klases, Kupiškio policijos nuovados taikos teisėjo sekretorius;

17. Stasys Miežinis, g. 1902 m., baigęs universitetą, 40 ha ūkio savininkas, Kupiškio m. teismo tardytojas, 1928 m. gruodį atsikėlęs iš Kauno;

18. Juozas Pakarklis, g. 1900 m., baigęs pradinę, ūkininkas iš Smilgių k.;

19. Domas Juodiškis, g. 1895 m., baigęs pradinę, ūkininkas iš Noriūnų k.;

20. Kostas Radavičius, g. 1905 m., baigęs gimnaziją, studentas juristas, iš Kupiškio;

21. Kostas Giedraitis, g. 1895 m., baigęs pradinę, ūkininkas iš Žvėrių k.;

22. Jonas Šlapkauskas, g. 1889 m., baigęs pradinę, ūkininkas iš Mirabelio k., Lietuvos ūkininkų sąjungos narys;

23. Antanas Matekonis, g. 1910 m., baigęs 4 gimn. klases, tarnautojas iš Kupiškio, VVS, LŠS narys;

24. Kazys Abakanavičius, g. 1901 m., baigęs 3 gimn. klases, tarnautojas iš Kupiškio, VVS narys;

25. Kazys Vrubliauskas, g. 1903 m., baigęs 4 gimn. klases, Kupiškio m. policininkas, 1929 m. kovą atsikėlęs iš Raguvo;

26. Vladas Kriščiūnas, g. 1891 m., baigęs Lietuvos universiteto Medicinos fakultetą, Kupiškio raj. gydytojas, LTS narys, 1929 m. gegužę atsikėlęs iš Raguvo, buvęs Apsaugos Raguvo kuopos vadas, „Tautos kelio“ korespondentas.

„Tautos kelyje“ bendradarbiavo vilkai V. Babickas ir J. Vaičaitis³³.

1929 m. sausio 8 d. pranešime (be pavardės ir parašo) iš Kupiškio Panevėžio grupės štabui rašoma apie Apsaugos nepalankiai vertintos „Baltojo žirgo“ organizacijos Viešintų skyriaus ir jo vadovo kun. klebono Aniceto Meškauskos veiklą³⁴; kitame be datos (1929?) pranešime skundžiamas Viešintų pradžios mokyklos mokytojas Vizbaras: esąs „komunistų veikėjas“.³⁵

Plačiau apie kuopos veiklą žinių nerasta. Manytina, veikė panašiai kaip ir Skapiškio kuopa.

Subačiaus kuopa įsteigta 1928 m. liepos 1 d. Buvo 6 nariai ir 12 kandidatų.³⁶ Narių skaičius greitai augo: 1928 m. pabaigoje – 20 narių, o 1929 m. balandį – 31 narys. Iš viso 1928–1929 m. buvo 48 nariai, iš jų vienas persikėlė į Skapiškį, antras tais pačiais metais mirė. Pirmasis kuopos vadas – Viktoras Zalanskas, prisaikdintas 1928 m. liepos 8 d., nuo rugsėjo – Jurgis Pakarklis. Kuopos nariai:³⁷

1. Juozas Medžius, g. 1885 m., savamokslis, 20 ha ūkininkas iš Usiškio vnk.;
2. Mykolas Kiaulėnas, g. 1880 m., savamokslis, Paežeriu dv. 80 ha savininkas, LTS narys, perėjęs iš neveikusios Geležių kuopos;
3. Povilas Tamošiūnas, g. 1889 m., baigęs prekybos ir sąskaitybės kursus, Valstybinio draudimo įstaigos agentas ir Butrimų k. ūkininkas;
4. Petras Kiaulėnas, g. 1877 m., Subačiaus pramonininkas-malūnininkas, turėjęs ir žemės, Lietuvos ūkininkų sąjungos narys;
5. Povilas Kubilius, g. 1890 m., baigęs pradinę, 30 ha ūkininkas iš Vareikių k., LTS narys;
6. Viktoras Zalanskas, g. 1891 m., Subačiaus vaistinės provizoriaus padėjėjas, LŠS Subačiaus būrio vadas;
7. Povilas Karazija, g. 1879 m., 19 ha ūkininkas iš Terpeikių k., Lietuvos žemės ūkio d-jos narys;
8. Antanas Pavilionis, g. 1901 m., pienininkas iš Pelyšų k., LTS, LŠS narys, miręs 1929 m.;
9. Antanas Sankauskas, g. 1888 m., baigęs pradinę, ūkininkas iš Pelyšų, LTS narys;
10. Jurgis Pakarklis, g. 1890 m., baigęs pradinę, ūkininkas ir siuvėjas iš Uoginių, atsikėlęs 1928 m. liepą iš Biržų grupės, Vabalninko kuopos;
11. Kazys Kurpis, g. 1898 m., Subačiaus policijos nuovados viršininko padėjėjas;
12. Jurgis Užsienis, g. 1883 m., baigęs pradinę, ūkininkas iš Užsienių vnk.;
13. Petras Jurkevičius, g. 1903 m., baigęs 6 gimn. klases, Subačiaus miškų girininkas, LŠS narys, 1929 m. sausį persikėlęs į Skapiškio kuopą;
14. Jonas Astrauskas, g. 1902 m., baigęs pradinę, eigulys iš Plėčiūnų k.;
15. Tomas Lukšė, g. 1886 m., baigęs pradinę, 28 ha ūkininkas iš Stračnių k.;
16. Kazys Sabalys, g. 1875 m., baigęs pradinę, Pelyšų dv. pieno perdirbimo bendrovės pirmininkas;
17. Bronislovas Kubilinskas, g. 1889 m., baigęs 4 gimn. klases, Subačiaus vls. sekretorius;
18. Pranas Linkevičius, g. 1895 m., baigęs 2 gimn. klases, 16 ha ūkininkas iš Subačiaus mstl.;
19. Jurgis Blaževičius, g. 1883 m., baigęs pradinę, 18 ha ūkininkas iš Dvariškių k.;
20. Vytautas Mintautas, g. 1907 m., baigęs 4 gimn. klases, tarnautojas iš Subačiaus, LŠS narys;
21. Juozas Klinga, g. 1891 m., baigęs pradinę, 30 ha ūkininkas iš Teresdvario;
22. Antanas Vengrys, g. 1888 m., baigęs pradinę, 36 ha ūkininkas iš Vareikių k.;
23. Matas Rudzinskas, g. 1866 m., savamokslis, žemės nuomininkas iš Bražiškių vnk.;

24. Antanas Rudzinskas, g. 1898 m., baigęs pradinę, žemdirbys iš Bražiškių k., Lietuvos jaunimo sąjungos (toliau LJS) narys;
25. Antanas Šulckis, g. 1891 m., baigęs pradinę, 22 ha ūkininkas iš Liudvinavos vnk.;
26. Antanas Barauskas, g. 1904 m., baigęs pradinę, stalius iš Zalietiškių vnk., LJS narys;
27. Jonas Barauskas, g. 1908 m., baigęs 4 gimn. klases, raštininkas iš Fermos k.;
28. Jonas Stakė, g. 1867 m., baigęs pradinę, 30 ha ūkininkas iš Vareikių k.;
29. Jonas Šumskis, g. 1906 m., baigęs 4 gimn. klases, ūkininkas iš Breiviškių k., LTS narys;
30. Jonas Jodikaitis, g. 1907 m., baigęs 3 gimn. klases, Subačiaus geležinkelio stoties telegrafo monteris, Lietuvos socialdemokratinio jaunimo „Žiezirbos“ sąjungos ir geležinkelininkų profsąjungos narys;
31. Vaclovas Kunda, g. 1905 m., baigęs 3 gimn. klases, Subačiaus mstl. pašto elektromonteris, paštų profsąjungos narys;
32. Mikas Kemeklis, g. 1903 m., baigęs pradinę, 16 ha ūkininkas iš Antalinos vnk.;
33. Juozas Soblys, g. 1904 m., baigęs mokytojų seminariją, Maksvyčių pradinės mokyklos mokytojas, 1929 m. sausį atsikėlęs iš Šiaulių grupės, LŠS narys;
34. Bronius Mackevičius, g. 1886 m., baigęs pradinę, 44 ha ūkininkas iš Kiaulėnų k.;
35. Juozas Bugailiškis, g. 1874 m., baigęs pradinę, 49 ha ūkininkas iš Pelyšų k.;
36. Antanas Skudas, g. 1897 m., baigęs pradinę, 24 ha ūkininkas iš Skaistkalnio k.;
37. Antanas Mičuda, g. 1903 m., baigęs pradinę, gyveno 11 ha tėvų ūkyje Paviešiničiuose;
38. Pranas Šataika, g. 1900 m., baigęs pradinę, 17 ha ūkininkas iš Butrimų k.;
39. Jurgis Katilevičius, g. 1902 m., baigęs pradinę, 10 ha ūkininkas iš Stračnių k.;
40. Bronius Vigelis, g. 1911 m., baigęs 4 gimn. klases, Subačiaus vls. raštininkas;
41. Marcelinas Čeriauka, g. 1905 m., baigęs pradinę, gyveno tėvų ūkyje Akmeniuiose;
42. Jonas Vizbaras, g. 1876 m., baigęs pradinę, 40 ha ūkininkas iš Dūdiškių k.;
43. Juozas Vizbaras, g. 1885 m., baigęs pradinę, 15 ha ūkininkas iš Navikų k.;
44. Jonas Gurklys, g. 1874 m., baigęs pradinę, 50 ha ūkininkas iš Šarkiškių k.;
45. Jonas Bačkulis, g. 1880 m., 29 ha ūkininkas iš Trakininkų k.;
46. Antanas Gurklys, g. 1910 m., baigęs pradinę, ūkininkaitis;
47. Antanas Pauliukas, g. 1894 m., baigęs pradinę, 7 ha ūkininkas iš Žiliškių k., LŠS narys;
48. Pranas Zubas, g. 1895 m., baigęs pradinę, 8 ha ūkininkas iš Putinų k.³⁷

Žinių apie veiklą nerasta.

Šimonių kuopa įsteigta 1928 m. spalį. Pirmieji 4 nariai Jonas Alekna, Antanas Turčinskas, Justinas Matulionis ir Petras Jacka į Apsaugą įsirašė 1928 m. spalio 14 d. 1928–1929 m. kuopa turėjo 9 narius, kurių vienas persikėlė iš Kupiškio. Kuopos vadas J. Alekna. Kuopos nariai:³⁸

1. J. Alekna, g. 1895 m., savamokslis, 24 ha ūkininkas iš Uldukių k.;
2. A. Turčinskas, g. 1889 m., baigęs pradinę, 27 ha ūkinin-

kas iš Bugailiškių k.;

3. J. Matulionis, g. 1895 m., savamokslis, 40 ha ūkininkas iš Dapšių k., Lietuvos krikščionių demokratų partijos (toliau LKDP) narys;

4. P. Jacka, g. 1898 m., baigęs pradinę, 22 ha ūkininkas iš Pelyšių k.;

5. Jonas Zaremba, g. 1898 m., Šimonių policininkas, 1929 m. gegužę atsikėlęs iš Kupiškio;

6. Adomas Šerelis, g. 1886 m., baigęs pradinę, 18 ha ūkininkas iš Šimonių, LTS narys;

7. Vladas Vileniškis, g. 1892 m., baigęs pradinę, 16 ha ūkininkas iš Bugailiškių k., LTS narys;

8. Jonas Mazurevičius, g. 1882 m., savamokslis, 25 ha ūkininkas iš Plikiškių k., LTS narys;

9. Jonas Manelis, g. 1876 m., baigęs pradinę, 28 ha ūkininkas iš Miškinėlių k., LKDP, LTS narys.

Žinių apie veiklą nerasta.

Viešintų kuopa įsteigta 1928 m. gegužę. Pirmieji nariai Povilas Senvaitis, Jonas Motiejūnas ir Aleksandras Jaloveckas į Apsaugą įsirašė 1929 m. gegužės 13 d. Iš viso turėjo 8 narius. Kuopos vadas P. Senvaitis. Kuopos nariai:³⁹

1. P. Senvaitis, g. 1878 m., savamokslis, 37 ha Viešintėlių dvaro savininkas, LTS narys;

2. J. Motiejūnas, g. 1897 m., baigęs pradinę, 67 ha Viešintų dvaro savininkas, LTS, LŠS narys;

3. A. Jaloveckas, g. 1890 m., baigęs 2 gimn. klases, Viešintų mstl. tarnautojas, LŠS narys;

4. Ambraziejus Paškauskas, g. 1860 m., savamokslis, Viešintų mstl. malūnininkas;

5. Juozas Vaitiekūnas, g. 1892 m., savamokslis, 45 ha ūkininkas iš Papiliškių vnk.;

6. Petras Alešūnas, g. 1902 m., baigęs liaudies mokyklą ir žemės ūkio kursų, bežemis žemdirbys iš Viešintų k., „Jauanosios Lietuvos“, LŠS narys;

7. Povilas Bekenis, g. 1906 m., baigęs liaudies mokyklą ir žemės ūkio kursų, bežemis žemdirbys iš Viešintų k., „Jauanosios Lietuvos“, LŠS narys;

8. Juozas Raščius, g. 1903 m., savamokslis, dailidė iš Šilų k., LTS, LŠS narys.

Žinių apie veiklą nerasta.

Rokiškio grupės štabą 1928–1929 m. sudarė grupės štabo vadas Jonas Merkys, g. 1892 m., Rokiškio aps. II policijos nuovados teismo tardytojas; organizacijų ir operacijų skyriaus viršininkas Aleksandras Serafinas, g. 1900 m., Rokiškio m. ir aps. policijos vadas; kiek vėliau – Mykolas Niaura, g. 1905 m., Rokiškio aps. karo komendantūros valdininkas raštininkas; informacijos ir propagan-

dos – A. Žilinskas ir Juozas Žilinskas, g. 1905 m., Rokiškio aps. policijos I nuovados teismo tardytojas; sporto skyriaus – Balys Mikėnas, g. 1897 m., vyr. leitenantas, LŠS Rokiškio rinktinės vadas; „Geležinio Vilko“ sporto sąjungos – Viktoras Urbonavičius; Apsaugos gynėjas A. Žilinskas. Visi LŠS, LTS (be vieno) nariai⁴⁰. „Tautos kelio“ korespondentai buvo J. Merkys, M. Niaura ir A. Serafinas⁴¹.

Skapiškio kuopa įsteigta 1928 m. vasarį–kovą. Pirmieji Apsaugos nariai buvo Jonas Gintautas, Antanas Ivaškevičius, Juozas Valentas ir Petras Žilinskas. 1928 m. pab. kuopa turėjo 14 narių, iš viso 1929 m. pab. buvo 17 narių. Kuopos vadas 1928–1929 m. – J. Gintautas, adjutantas – A. Ivaškevičius, kiek vėliau – Juozas Vaičikauskas; nariai – Jonas Urbietis, Juozas Valentas ir Kazys Aliušis. Kuopos nariai:⁴²

1. J. Gintautas, g. 1902 m., baigęs 2 mokytojų seminarijos kursus, Skapiškio pradinės mokyklos mokytojas;

2. J. Vaičikauskas, g. 1901 m., baigęs pradinę ir buhalterijos kursus, Skapiškio smulkaus kredito banko buhalteris;

3. A. Ivaškevičius, g. 1897 m., baigęs 4 gimn. klases, Skapiškio policijos nuovados viršininko pavaduotojas;

4. Antanas Vilimas, g. 1902 m., 18 ha ūkininkas;

5. Mykolas Liubauskas, g. 1887 m., Skapiškio geležinkelio stoties depo viršininkas, 1928 m. liepą išsikėlęs į Kazlų Rūdą;

6. Benediktas Vaičiūnas, g. 1898 m., bežemis žemdirbys, tarnavo pas ūkininką;

7. Petras Lechnickas, g. 1904 m., dailidė;

8. Juozas Valentas, g. 1906 m., baigęs 2 mokytojų seminarijos kursus, Mikniūnų pradinės mokyklos mokytojas;

9. Jonas Urbietis, g. 1897 m., baigęs Kauno mokytojų seminariją, Skapiškio vidurinės mokyklos mokytojas;

10. Kazys Aliušis, g. 1898 m., darbininkas mūrininkas;

11. Leonas Suveizdis, g. 1906 m., baigęs 2 mokytojų seminarijos kursus, Girvalakių pradinės mokyklos mokytojas;

12. Petras Jurkevičius, g. 1903 m., baigęs 6 gimn. klases, Skapiškio miškų urėdijos žvalgas, 1929 m. sausį atsikėlęs iš Subačiaus;

13. Jonas Bickus, g. 1909 m., baigęs 4 gimn. klases, ūkininkas iš Totorių k.;

14. Petras Žilinskas, g. 1903 m., savamokslis, bežemis žemdirbys iš Totorių k.;

15. Jonas Mažuolis, g. 1902 m., baigęs prekybos mokyklą, Skapiškio pašto telegrafininkas;

16. Juozas Vėgėlė, g. 1901 m., baigęs 2 mokytojų seminarijos kursus, Jokšių pradinės mokyklos mokytojas;

17. Julius Šakalys, g. 1898 m., ūkininkas iš Jokšių k.

Visi vilkai buvo Lietuvos šaulių sąjungos nariai.

Šaltiniai:

1. LCVA. f. 563, ap. I, b.2, lap.1; b.3, lap.1	11. Ten pat, b.2, lap.4	24. Ten pat, b.65, lap.17	36. Ten pat, b.65, lap.27
2. Ten pat, b. 3, lap.83	12. Ten pat, b.3, lap.10	25. Ten pat, lap.1	37. Ten pat, b.65, lap.27; b.66, lap.26–34
3. Ten pat, lap.3	13. Ten pat, b. 2, lap.1	26. Ten pat, b.7, lap.30	38. Ten pat, b.66, lap.77–79
4. Ten pat, b.182, lap.1, 15, 32	14. Ten pat, lap.3	27. Ten pat, b.64, lap.35, 41, 164, 165; b.184. lap.8	39. Ten pat, lap.71–72
5. Ten pat, lap.21	15. Ten pat, b.3, lap.4, 5	28. Ten pat, b.65, lap.17	40. Ten pat, b.125, lap.1, 12, 46, 47
6. Ten pat, b.3, lap.24	16. Ten pat, lap.32	29. Ten pat, b.65, lap.26,27,38	41. Ten pat, b.184, lap.10
7. Ten pat, lap.54	17. Ten pat, b.186, lap.3–8	30. Ten pat, b.64, lap.143	42. Ten pat, b.126, lap.90–92; b.129, lap.75–77
8. Ten pat, lap.76; b.182, lap.16 ir kt.	18. Ten pat, b. 3, lap. 29	31. Ten pat, b. 65, lap.17	43. Ten pat, b.126, lap.20
9. Ten pat, b.3, lap.74	19. Ten pat, lap.41; b.2, lap.42	32. Ten pat, b.66, lap.108–113	44. Ten pat, lap.44
10. Ten pat, lap.23	20. Ten pat, b.189, lap.1–2	33. Ten pat, b.64, lap.167; b.184, lap.8	45. Ten pat, b.127, lap.49
	21. Ten pat, b.182, lap.31, 36	34. Ten pat, b.67, lap.6	46. Ten pat, lap.72
	22. Ten pat, b. 63, lap.14	35. Ten pat, lap.11, 13	
	23. Ten pat, b.182, lap.40		

1928 (?) m. veiklos ataskaitoje vadas J. Gintautas rašė: vilkai sekdamo komunistinių atsišaukimų platinotojus, stovėdamo sargyboje, kai vykdavo socialistų ar komunistų susirinkimai, diskutuodavo su priešiškais Ap-saugos nuostatomis žmonėmis; vilkams buvo nuolat priemenama visuomenės ir valstybės turtą saugoti kaip savo; kiekvieną mėnesį būdavo vilkų susirinkimai; teikta parama tautiškomis organizacijoms, platintas „Tautos kelias“, pažymėta, kad kai kurie vilkai dar neturi ginklo⁴³.

1929 m. balandžio 14 d. kuopos veiklos patikros žinios (be parašo) buvo tokios: būta 12 narių ir 2 kandidatai, 3 vilkai dar buvę neprisaikdinti. Pažymėta, kad vilkai kaimiečiai esą pasyvūs, bet galimybės kuopai plėsti esančios kaip tikrai iš pastarųjų. Visuomenei įtakos turinti kunigija, bet jai priešintis kol kas būtų netikslinga. Propagandos darbas atliekamas per tautininkus – išklaustytos 4 paskaitos, ir per šaulius – su jais išklaustytos 6 paskaitos. „Tautos kelio“ korespondentai buvo kuopos vadas J. Gintautas ir vilkas mokytojas J. Urbietis. Šaulių būrio kuopos dėka karinis pasiruošimas ir apsiginklavimo būklė esanti gera. Nors vilkai sporto grandies neturėjo, sporto programa išeita su šauliais. Pažymima, kad Skapiškio kuopa savo veikloje glaudžiai bendradarbiauja su vietos šauliais. Vilkai esą siunčiami į įvairius susirinkimus, išaiškinami komunistai⁴⁴.

1929 m. balandžio 10 d. slapta pranešime (be parašo) iš Skapiškio Rokiškio grupės štabui rašoma: Skapiškio vidurinėje mokykloje esanti susidariusi nepalanki tautiškosios organizacijoms mokytojų grupelė – „blokas“, direktorius J. Žilvitis tautininkams neleidžias gimnazijos salėje rengti vakarų, visuomenėje skleidžiamai tautininkus žeminantys gandai, šmeižiamas vilkas mokytojas J. Urbietis ir pan.⁴⁵

Kitame 1929 (?), be datos) m. pranešime rašoma apie ginčą Skapiškio geležinkelio stotyje: pas stoties budėtoją buvę girti žmonės ir dainavę vulgarią rusišką dainą. Įspėjusiam asmeniui (vilkui?) apie nederamą elgesį užuot padavus skundų knygą paduota buhalterijos knyga, grasinata protestavusiam dėl rusiškos dainos dainavimo⁴⁶.

„Geležinio Vilko“ vadas prof. Augustinas Voldemaras išplukdomas į tremties vietą Platelių ežero saloje. 1929. Nuotr. iš A. Aleksos albumo

Violeta ALEKNIENĖ

Rytų Aukštaitijos svieto budintojas – kunigas

JONAS KATELĖ

Kunigo Jono Katelės švietėjiška ir religinė veikla yra susijusi su XIX a. antros pusės ir XX a. pirmo dešimtmečio tautinio sąjūdžio bajoriškuoju, „nekilminguoju“¹, pasaulietinės inteligentijos tautinio sąjūdžio etapais. Tačiau didžiausius savo darbus kun. J. Katelei buvo lemta nudirbti, kai „vienintelė organizuotai priešinusi jėga, nors irgi smarkiai nukentėjusi nuo represijų, tuomet buvo katalikų dvasininkija“². Švietėjo asmenybė ir veikla tampa suprantamesnė, kai į ją pažvelgiame to laikotarpio istorinių įvykių kontekste. Tada aiškėja, kad Rytų Aukštaitijos svieto budintojas „buvo ne tik nuošalios Panemunėlio parapijos geradarys ir švietėjas, bet visos Lietuvos kultūrinių siekimų savarankiškas vykdytojas“³, padėjęs ruošti dirvą Nepriklausomybei.

Jonas Katelė gimė 1831 m. sausio 13 d. Kupiškio parapijoje, Suvainių kaime, Kazimiero ir Salomėjos Katelių šeimoje. „Kazimieras Katelė buvo pasiturintis ūkininkas, baudžiavos bemaž beveik nepažino, nes Suvainiai ir kaimyniniai su jais Miliūnai buvo karališkieji sodžiai“⁴.

Jonas buvo pirmasis sūnus Katelių šeimoje. Jį ir dar tris sūnus – Ambrazą, Jackų ir Jurgį – tėvai išgalėjo leisti mokytis, o antrasis sūnus Juozas buvo paliktas tvarkytis tėviškėje. „Kunigas pradėjo mokytis tik paaukęs. Dirbti labai nenorėjęs. Mėždamas mėšlą, įbedavęs šakes į mėšlą ir šaukdavęs: „Pondiev, prisiųsk smertį“⁵.

Apie 1845 m. baigęs Kupiškio rusišką pradžios mokyklą šešiolikmetis Jonas Katelė pradėjo mokytis Panėvėžio bajorų mokykloje, Adomo Čartoriskio idėjų kupinoje lenkiškumo ir patriotinės dvasios aplinkoje. Motinos troškimo skatinamas pasirinko dvasininko kelią ir 1853–1855 m. mokėsi Varnių kunigų seminarijoje. „Per dvejus metus, sėkmingai išėjęs reikiamą kursą, 1855 metų lapkričio 17 dieną iššventinamas į kunigus“⁶. Nėra abejonės, kad mokytojo ir vyskupo M. Valančiaus veikla imponavo jaunajam kunigui. Čia jo įvairiapusių

pastangų saugoti gimtąją kalbą ištakos.

Pirmoji J. Katelės kunigavimo vieta – Naujamiestis Panevėžio apskrityje. Vėliau jis dirbo vikaru Jūžintuose, Dusetose, klebonu ir administratoriumi Zarasuose. „Gyvendamas Zarasuose, turėjęs nemalonumų dėl rusų valdžios uždraustų knygų slapstymo. Rusų žandarai, darę klebonijoje krata; knygos, buvusios paslėptos krosnyje, ir žandarai nieko neradę“⁴⁷.

Kunigas Jonas Katelė. 1894

1861 m. vyskupui M. Valančiui dar kartą paraginus kunigus ir bajorus steigti sodžiaus mokyklas, Zarasų krašto bajorai „pažadėjo veltui duoti žemės ir pagal išgales lėšų toms mokykloms išlaikyti“⁴⁸.

Atsidėkodamas už tai M. Valančius rašė: „Miliausieji Kristuje, su kokių rūpestingumu stengiaus nuolatos užvesti prie parapijiečių bažnyčių mokyklas, kuriose valstiečių vaikai, po kunigo priežiūra, gautų pradinį išsiauklėjimą, žodžiu ir raštu nuolat raginau jus, Miiliausieji, prisiminti ir uoliai vykdyti tą labai svarbią ganytojų priedermę“⁴⁹.

„Kun. Jonas Katelė, vyskupo rašto paskatintas, jau 1862 m. griebėsi švietimo darbo, nors Zarasuose tos rūšies savo veiklos pėdsakų jis nepaliko“⁵⁰. Visai kitaip atsitiko jo paskutinėje ir ilgiausioje gyvenimo stotelėje. „Žvarbų 1872 metų lapkričio vakarą prie Panemunėlio klebonijos sustojo lagaminų ir ryšulių prikrauti du poriniai vežimai. Apsirengęs pailgu milo paltu, briedkailių kepure, apie keturiasdešimties metų vyras kartu su vežikais nešė į vidų sunkius lagaminus“⁵¹.

Parapijiečiai labai domėjosi naujuoju kunigu. Dalis žinojo, kad naujasis klebonijos šeimininkas – kupiškėnas, atvykęs iš Zarasų. Panemunėlio krašto žmonės nenujautė, kad naujasis kunigas suras kelią į beveik kiekvieno tikinčiojo širdį. Koks iš tiesų buvo šis kupiškėnas? „Stambaus kūno sudėjimo – greitos eisenos, malonaus akių žvilgsnio, kuris ne į žemę rėmė, bet vis į tolį spinduliavo, – akyse vos pastebima kažkokia mistiška ūkana rodė amžinai nusistovėjusį, tvirtos valios žmogų“⁵². Mokėjęs savyje suderinti rimtumą su humoru, kunigas sugebėjo be jokios specialiai paruoštos pedagoginės metodikos išmokyti visą parapiją skaityti ir rašyti, suteikti ne tik tikybos žinių, bet ir matematikos, istorijos, geografijos. Panemunėliečiai savo prisiminimuose užsimena, kad tik sugebėjimas išgirsti ir suprasti kiekvieną leido pasiekti tokių puikių švietimo darbo rezultatų. „Ir menkas

Kun. J. Katelė (sėdi pirmas iš kairės) tarp giminių. 1902

žmogelis, nuo jo padrąsintas savo bėdoje, nuramintas savo nelaimėje, patartas ir neretai sušelptas“⁵³. Kaip vieną iš svarbiausių J. Katelės asmenybės bruožų galime išskirti meilę knygai ir mokslui. Jo bibliotekoje buvo lenkų, rusų ir vokiečių klasikų veikalų. Žmonės dažnai jį matydavę su knyga rankoje sėdintį akacijų alėjoje. Su namiškiais jis elgdavosi šiurkštokai, visi privalėdavo klausyti. Tačiau kasdieninį gerumą, dosnumą artimieji juto kiekvieną dieną. Nelengva jam buvo suderinti Dievo tarno ir pedagogo darbą. Tačiau kunigas sugebėjo „rasti tikrąjį kelią per jausmus į žmonių širdis, o nuo širdžių į protą“⁵⁴.

Iki atvykstant Jonui Katelei, Panemunėlis buvo girtuoklių ir nemokšų kraštas. Vieta niekuo nepasizymėjo. Dvarą nuo medinės bažnyčios skyrė pratekanti Nemunėlio upė. „Miestelyje, netoli gražios klebonijos, glaudėsi pardavėjo K. Bulovo rūmas, prie didžiosios balos stovėjo gana ilga Žvyrenė troba. Bažnytkaimio pagrindinė aikštėje buvo rusų pastatyta pradžios mokykla, o prie jos kaip šmėkla kėpsojo ubagų trobelė. Vėliau prie bažnyčios kampo parapijiečiai pastatė špitolę. Į dvarą nuo bažnyčios vartų vinguriavo kelias. Tik pakilus ant kalno, už didelių parko medžių galėjai įžiūrėti didelius rūmus. Dvarui priklausė pieninė, ledainė, keli tvartai, svirnas“⁵⁵.

„Kun. Jonui Katelei atvykus į Panemunėlį, parapijinės mokyklos, žinoma, jau nebuvo, užtat į bažnytkaimį buvo atkelta iš Rokiškio rusų mokykla“⁵⁶. Tuo metu dauguma Panemunėlio parapijos žmonių nemokėjo nei skaityti, nei rašyti. Tik dvare tarnus ir jų vaikus pamokydavo dvarininkaitės Jadvyga ir Bronislava Stravinskaitės. Tai labai pradžugino naujai atvykusį kleboną.

Norėdamas tikslą geriau pažinti žmones ir tęsti vyskupo M. Valančiaus darbus, J. Katelė įvedė gegužines pamaldas. Jų Panemunėlyje anksčiau nebuvo. „Sujudinęs žmones, įgijęs jų pasitikėjimą ir netgi meilę, kunigas tik po pusantų metų buvimo Panemunėlyje kas-

dien pradeda lankyti parapijos sodžius, pats pradėdamas mokyti žmones¹⁷.

Po parapiją važinėdavo vakarais. Atvykęs pirmiausia kalbėdavo apie bažnyčios reikalus, o paskui kviesdavo jaunimą dalyvauti chore, padalindavo išleistas knygeles, mergoms liepdavo iš linų kuodelių ploniausius siūlus suverpti, motinoms neleisti dukrų į karčemas, mažiesiems būti paklusniems, o visiems – Dievą mylėti. Tuojuo po kaimus paplito A. Vienažindžio, A. Strazdo, o vėliau ir A. Baranausko dainos. „Pirmoji kun. Jono Katelės [išplatinta] knygelė buvo 1865 m. išspausdinta tariamo klieriko Jono Jodelaičio iš lenkų kalbos išversta „Deszims uvogu“ (Dešimt pastabų)¹⁸. „Tai buvo paskutinis prieš spaudą uždraudžiant lietuviškas leidinėlis“¹⁹. „Šalia „Deszims uvogu“ iš kun. J. Katelės rankų Panemunėlio parapijoje paplito vysk. M. Valančiaus verstas Tomo a Kempis „Kristaus sekimas“, „Šiaulėniškio senelio“ (kun. J. Dovydaičio) apysakos, „Palangos Juzė“²⁰.

Uždraustų knygelių platinimas, gegužinių pamaldų įvedimas, parapijiečių skatinimas mokyti buvo tik pradėto darbo pradžia. Lietuvybei išsaugoti kunigas Katelė sugalvodavęs įvairiausių gudrybių. Jis „kviečia sekmadieniais rinktis šventoriuje klausytis tikiškinio turinio skaitymų ir pranešimų“²¹. Tais laikais slapta vaikų mokymas buvo ne naujiena, tačiau Panemunėlio parapijoje jo dėka slaptų mokyklų steigimas, daraktorių ruošimas, vaikų mokymas įgavo sisteminių pobūdį, kokio „jokioje Lietuvos parapijoje tada dar nebuvo. Kun. Jonas Katelė pasidarė savo rūšies visų parapijos slaptų mokyklų vadovu“²². Slaptas mokyklas jis steigė kiekviename kaime pas labai patikimus parapijiečius. „Slaptos mokyklos buvo įsteigtos Šetekšniuos, Tindžiuliuos, Viliuos ir kitose vietose“²³. „Vilių kaime mokykla buvo Marcijonų gryčioje. Toje vietoje stovi senas kryžius. Mokydavo tik sutemus. Langus užtiesdavo drobinėmis užuolaidomis. Apie kunigo atvykimą pranešdavo patikimi žmonės. Tik atidarius trobos duris, žilagalvis kunigas liepdavo mintinai išspręsti uždavinį „Septynios katės“. Lėtai pradėdavo sakyti: Ėjo septyni ubagai, kiekvienas nešėsi po 7 lazdas, o ant lazdu buvo po 7 terbas, o toje terboje sėdėdavo septynios katės, o tos katės turėdavo dar po septynis kačiukus. Kiek terbose buvo kačių ir kačiukų? Mano mama greit padarydavo šį uždavinį“²⁴.

Pirmieji kunigo paruošti daraktoriai mokė rašyti ir skaičiuoti. Pramokius šių dalykų, buvo dėstoma tikyba, istorija, geografija. Labai trūko knygų ir kitų mokymo priemonių. Geradaris kunigas kreipėsi į pasauliečius ir kunigus. „Tuo būdu atsiranda kun. J. Žebrio „Geografija arba žemraštis“, P. Matulionio ar dr. Spūdulio aritmetikos „Užduotynas“ ir kitos knygos²⁵. Panemunėlio parapijos slaptose mokyklose nuo pat pirmos savo laidos (1887 m.) buvo naudojama Serapino

Kušeliausko „Szkala pavargėlių siratų“. Joje dialogo forma buvo aprašyta Lietuvos praeitis. Tačiau knygų stigo. Jis pats „vertė iš lenkų kalbos vadovėlius, skleidė tarp gyventojų ranka rašytus, savo paties parengtus elementorius“²⁶. Skaiciavimo mokslui turėdavo lenteles, grifelius ir specialias lenteles. Geografijai naudotas gaublys ir žemraščiai (taip tada vadindavo žemėlapius).

„Turėjo geradaris beveik kiekvienoje gryčioje savo pavienių mokinių, J. Katelė mano tėvelį mokino. Užveždavo sąsiuvinių, knygų, užduodavo uždavinių, o man į saują saldainių įdėdavo. Pamenu, tėvelio sąsiuviniuose vis didelės raidės būdavo. Liepdavo kunigėlis tėveliui paskaityti vieną kartą per mėnesį. Jis suprasdavo, kad dirbančiam valstiečiui buvo sunku mokyti skaityti ir rašyti“²⁷. „Mamytė jis irgi buvo pamokęs ir skaityti, ir rašyti. Ji ir maldaknygę paskaitydavo. Mamytė labai norėjo, kad mes mokintumės. Klebonas buvo labai laukiamas, o mergos stengdavosi, kad tik pagirtų“²⁸.

Mokslas mokyklose trukdavo trejus metus. Tačiau ypač gabiems mokiniams J. Katelė neleisdavo mokslo mesti. Juos pats mokydavo dar keliolika metų. Kiekvieną šventadienį mokiniai turėdavo parodyti savo darbus. „1925–26 metais Panemunėlyje lankiau mokyklą ir gyvenau pas Katelės mokinę Karoliną Jagaitę. Ji pati pasakojo, kaip jis ją mokino. Sakė, davė jai knygą. Ji kamaron parsinešusi malkų, sukūrusi ant žemės pagaliukus ir skaičius. Knygą su suodinais pirštais sutepusi. Nunešusi pas Katelę, viską pasakė. Paskui jis nupirko lempą ir žibalo“²⁹.

Vargu ar be asmeninės kunigo paramos Panemunėlio parapijoje būtų taip ilgai veikusios slaptosios mokyklos. Jis jas rėmė „nemokamai popieriu, rašalą, plunksnas, plunksnakočius, liniutes ir net knygas dalindamas“³⁰. Steigdamas slaptąsias mokyklas ir lietuviškai jose mokydamas, J. Katelė nedraudė žmonėms leisti vaikų į rusiškas mokyklas. XIX a. paskutiniame dešimtmetyje Panemunėlio parapijoje rašyti ir skaityti buvo pramokę beveik visi. Rusų valdžios agentai jautė klebono veikimą, bet įrodyti to negalėjo.

Kunigas Katelė išsiugdė savo darbo talkininkus. Tačiau ilgą laiką jam labai nesisekė su vikarais. Tik kunigas K. Perekšlis niekad neatsisakydavo savo klebonui padėti. Nuo 1899 m. senstantį kleboną pavadavo kunigas P. Dogelis. Naujasis vikaras stebėdavosi mokinių stropumu, sudėtingiausių uždavinių mintiniu sprendimu. Talkino J. Katelei ir senyvas vargonininkas Silickas. „Tasai kuklus žmogelis daug dirbo, perrašinėdamas „geografijas“, „užduotynus“ ir kitokius vadovėlius, kad jam net pirštai sutindavę“³¹.

Didžiausias visų darbų pagalbininkas buvo knygų perrašytojas, platintojas ir knygnešys Jonas Šarkauskas. Jį švietėjas užsiaugino nuo 12 metų. Pasak J. Šarkausko anūkės, „senelis tapo kunigo mylimiausiu mokiniu, o vėliau pagalbininku ir draugu. Jo dėka prie klebonijos

buvo pasodintas sodas, o jame užveistas bitynas. Kun. Jonas Katelė mano senelį norėjo išleisti į kunigus. Tačiau šis troškimas neišsipildė. Jonas Šarkauskas savo gražia rašysena perrašydavo knygas, padėdavo jas slėpti ir platinti atokiausiuose kaimuose, ruošti daraktorius klebonijoje, dvaro pieninėje. Senelį kunigas išmokė lenkų, vokiečių, rusų kalbų. Iš jo gavęs ne tik enciklopedijas, bet ir daug knygų. Vėliau senelis savo turtą laikė bibliotekoje. Savo molinėje troboje buvo sumūrijęs dvigubą sieną, kuri skyrė kambarius. Slėptuvę dar papildomai saugojo pastatytas didelis pečius. Trobos viršuje dar buvo rūkykla. Tik atidarius josios duris, galima buvo patekti į slėptuvę⁴³².

Ištikimiausiai daraktorių darbą dirbo Teresė Kupetytė, Karolina Jagaitė, Elena Mekuškaitė, Marijona Gasiūnaitė-Jurgelionienė. Teresė Kupetytė savo namuose atokiame Moškėnų kaime slėpdavo lietuviškus raštus nuo rusų valdžios. „Paduoda jai pirmajai plunksną į rankas, padaro vaikų mokytoja. Palieka jai glėbį popieriaus, rašalo, plunksnų“⁴³³. „Karolina Jagaitė, pramokusi skaitymo ir rašto, mokė Roblių kaimo jaunimą. Mokė ir mano mamą, ir brolių. Karolina buvo iš Roblių kaimo, tačiau gyveno Panemunėly ir į Roblius atvažiuodavo tik pas gimines siūti. K. Jagaitė turėjo visokių knygų. Buvo labai gera, išsilavinusi ir protinga. Labai mėgo pasakas, kai išgirdavo mus skaitant, prašydavo paskaityti garsiau“⁴³⁴. Elena Mekuškaitė J. Katelės 50 metų kunigygtės sukaktuvių proga parašė didelę eiliuotą poemą.

Knygnešių veiklą savo parapijoje švietėjas ėmėsi organizuoti dar 1873-aisiais. Lietuviškų spaudinių J. Katelė pats negabeno ir neparsisiųsdindavo. „Turėjo jis patikimų žmonių ratą dar nuo Zarasų laikų. Be abejo, Panemunėlio negalėdavo aplenkėti būtent: Kazimieras Ūdra, Jonas Šemeta, Vincas Kazlauskas“⁴³⁵. Vienas iš jų buvo iki šiol neišaiškintas Jonas Rimša. Jį Vytautas Bičiūnas tapatina su Armoniškųjų sodžiaus J. Baranausku. Tačiau tai buvo Skirų kaimo gyventojas. „Mano se-

Kun. J. Katelės apie 1881 m. statyta klebonija Panemunėlio miestelyje (Rokiškio raj.)

nelis Jonas Rimša – knygnešys. Jis dirbo prie J. Katelės. Kai aš gimiau, jo jau nebebuvo“⁴³⁶. Atvykę knygnešiai pirmiausiai užeidavo į kleboniją. Klebonas slaptos literatūros savo bibliotekoje nelaikė. Daugiausiai knygų buvo slepiama klebonijos palivarke Naujininkuose. Patyrus, kad rusų žandarai taisosi daryti krata, knygos būdavo užkasamos žemėje, išmėtomos po apylinkę, padedamos kaimyninių sodžių daržinėse. Kita lietuviškų knygų slaptavietė buvo špitolė. „Reikalui esant, knygas slėpdavo klebonijos rūsio akmeninės sienos skylėje, pirtyje, Nemunėlio upės pakrantėse įrengtose slėptuvėse“⁴³⁷. Knygas platino ir slėpė K. Bulovas savo parduotuvėje. „Knygas ir laikraščius jam pristatydavo Baltakis. Jis reguliariai atgabendavo į Panemunėlį naujai pasirodančius lietuviškus laikraščius, kalendorius ir kitas knygas“⁴³⁸. Knygnešiai rinkdavosi dvaro kumetyne pas knygnešį Justiną Gylį. Iš ten visi atėjusieji pasiimdavo knygas. „Mama yra sakiusi, kad J. Gyliui knygas iš Subačiaus atnešdavęs Juozas Žemaitis. Ne iš gerų paskatų jis rūpinosi knygų saugojimu. Žmonės šnekėdavo, kad iš kitų knygnešių jis gaudavęs pinigų“⁴³⁹.

Iš Panemunėlio knygos iškeldavo į Kupiškį, Skapiškį, Rokiškį, Jūžintus, Kamajus. Ne veltui panemunėlio P. Rusecko redaguotame „Knygnešio“ pirmame tome įdėtas kunigo Jono Katelės atvaizdas ir skapiškietės A. Merkienės prisiminimai. „Mano tėveliai gautas knygas iš kunigo J. Katelės saugojo kaip savo akį: pasimels, paskaitys ir vėl slepia. Tėvas savo knygą slėpė šiene, motina gi kišdavo ją po girmomis“⁴⁴⁰. „Kunigas J. Katelė savo brolio Juozo aplankyti į Suvainių kaimą atvažiuodavo ne tuščiomis, o pilną maišelį knygų ir laikraščių sudėjęs. Vakaraus viešnagėn sueidavo viso kaimo jaunimas. Vieną kartą kažkas apie švietėjo apsilankymą pranešė Kupiškio žandarams, atėję jie rado elementorius ir kelias maldaknyges. Jie buvo pavaišinti, gavo lašinių ir duonos, todėl niekur nepranešė“⁴⁴¹. „Kiek ir kokiai sumai J. Katelė išplatindavo kasmet Panemunėlio parapijoje lietuviškų knygų, sunku pasakyti. Tačiau apytikriai galima spėti, kad jos į čia plaukė tūkstančiais, ištraukdamos iš geraširdiško švietėjo kišenės kasmet ne vieną šimtą“⁴⁴². Vyskupas M. Paliulionis yra sakęs, kad rašomai medžiagai ir knygoms J. Katelė yra išleidęs per 3000 rublių.

Išskirtinis kunigo J. Katelės bruožas – meilė vaikams. Beveik su kiekvienu pakalbėdavo, riestainiais, „barankomis“ pavaišindavo. Nemokėjusių skaityti ir rašyti neprileisdavo prie Pirmosios komunijos. Todėl tėvai iš paskutiniųjų stengdavosi vaikus pamokyti. „Jis, būdavo, atlaiko mišias ir eina vaikų mokyti. Su manim bent 10 vaikų susirinkdavo į klebonijos kiemą pasimokyti. Katelė labai vaikus mylėjo. Žiūrėk, prie bažnyčios pasisukinėsi – tai saldainį, tai bandelę ar net knygą gausi“⁴⁴³. Pavasarį ir vasarą prasidėdavo dainavimo pamokos špitolėje, pašnekesiai šventoriuje ir kleboni-

jos sode. „Tuo būdu žiemą ir vasarą Panemunėlio parapijoj mokslas nenutrūkdavo“⁴⁴.

Tautiška vietos visuomenės ir atvažiuojančio jaunimo veikla pranoko paties kunigo lūkesčius. Iš Mintaujos gimnazijos kartu su mylimiausiu kunigo mokiniu, būsimuoju viltininku, Lietuvos pažangos partijos nariu Juozu Kubiliumi atvykdavo vikaras J. Tumas, lietuvių kalbos mokytojas J. Jablonskis, mokiniai A. Smetona ir J. Tūbelis.

Inteligentiškas jaunimas, kunigui J. Katelei pritariant, ėmėsi naujos veiklos. Panemunėlin atvykti pakvietimą gavo Juozas O. Širvydas. „Jaunuomenei rašto mokyti jau neteko, tačiau atsirado platesnis darbas: kurti liaudies teatrą ir knygynėlius. Reikėjo knygas tik platinti ir or-

Prie kunigo J. Katelės paminklo Panemunėlio šv. Juozapo bažnyčios šventoriuje. Jo bendražygiai, paminėję šviesuolio 25-ąsias mirties metines 1933 05 08

ganizuoti skaitymo ratelius. Pirmiausia panaudojau santykius su visais man žinomais knygnešiais. Neužilgo pradėjome knygas gauti visomis pusėmis. Jis draudė Dr. Šliūpo ir kun. Dambrausko knygas, taip pat Prūsiose išėjusį „Parmazoną“ ir „Smertį“⁴⁵. Apie 1895 m. (tikslī data nenustatyta) Panemunėlyje pradėjo veikti slaptoji draugija „Žvaigždė“. J. O. Širvydas savo prisiminimuose rašo: „Panemunėlyje sutelkiau keletą prasilavinusių asmenų ir įkūriau „Žvaigždės draugiją“⁴⁶. Jos nariai turėjo savo knygynėlį, rinko šio krašto folklorą. „Surenkamą medžiagą aš pasiuntinėdavau Dr. Jonui Basanavičiui Bulgarijon. Dalį jos jis įdėjo į keturis tomus „Lietuviškos pasakos įvairios“⁴⁷.

„Žvaigždės“ nariai Panemunėly rengdavo slaptus vaidinimus. „Šiam darbui kun. Katelė buvo visa siela atsidavęs. Tačiau jau buvo senas, todėl darbą pavedė man“⁴⁸. Pirmasis slaptas vaidinimas įvyko 1893 m. Naujikuose (klebonijos palivarke). Buvo suvaidinta J. Tumo pjesė „Nepadėjus nēr ko kasti“. Šiandien dar neįrodyta, ar tai buvo pirmasis slaptas vaidinimas spaudos draudimo laikotarpiu Lietuvoje. „Šią pjesę dar rankraštyje J. Katelei pasiūlė tuometinis Kauno seminarijos paskutinio kurso klierikas J. Tumas. Šį pavadinimą būsimasis lietuvių kla-

sikas išgirdo kupiškėnų satyrinėje liaudies dainoje, kurią per pirmąją viešnagę dainavo kun. Jonas Katelė“⁴⁹.

Iki pat gyvenimo pabaigos senasis kunigas laukdavo J. Tumo apsilankymų. „Savo būdo tiesumu, atvirumu J. Katelė priminė kanauninką J. Tumą, bet skyresī nuo jo tuo, kad neturėjo (o gal likimas neleido turėti) visai Lietuvai taikytinų užsimojimų“⁵⁰. „Per porą-trejetą metų „pastatėm“ visą eilę lengvų veikalėlių. Gal stambiausia mums buvo „Amerika pirtyje“⁵¹. Žiūrovai į vaidinimus buvo leidžiami nemokamai. Spektaklių išlaidas apmokėdavo pats J. Katelė.

Artimai Aukštaitijos krašto švietėjas bendravo ir su Maironiu. Spėjama, kad klebonijos rūmė gimusi trilogijos „Kęstučio mirtis“ I dalis. „Panemunėlio klebonijoje lankėsi prel. A. Jakštas-Dambrauskas, dr. K. Jokantas, prof. M. Riomeris; iš mirusiųjų lankydavo kun. J. Katelę dr. Basanavičius, prof. P. Matulionis“⁵². J. Tumas dažnai svečiavosi savo mokytojo tėviškėje Suvainiuose ir Kupiškio klebonijoje, kur tuo laiku kunigavo Kleofas Kozmianas. Sekdamas savo vyresniojo draugo Katelės pavyzdžiu, K. Kozmianas irgi mėgo lankyti žmones, pabardavo neblavius, materialiai sušėlpdavo vargstančius, steigdavo slaptas mokyklas. „Čia beveik visa jaunuomenė buvo raštinga, knygnešiai šioje apylinkėje paskleisdavo daug spaudos. 1898 m. Pyragių kaime pas ūkininką Alekną buvo suvaidinta J. Tumo pjesė „Nepadėjus nēr ko kasti“ ir Keturakio „Amerika pirtyje“⁵³.

Kunigas J. Katelė nesuprato „Aušros“ idealų⁵⁴, nors jo straipsnis apie A. Strazdą, M. Davainos-Silvestravičiaus į lietuvių kalbą išverstas, su jo parašu buvo išspausdintas „Aušroje“. Priežasčių, dėl kurių kunigas laikėsi nuošaliau nuo šio laikraščio, matyt, būta įvairių. Anot V. Bičiūno, kovodamas prieš rusinimą, jis buvęs labai atsargus, išlaikė savo asmeninį požiūrį į lietuvių-lenkų santykius, jam buvo nepriimtinas jaunų švietėjų siekimas taikiai sutarti su rusų valdžia. „J. Katelė priskiriamas prie tų veikėjų, kuriems svarbiausias veiklos motyvas buvo religija, katalikų tikėjimas, kad brangino

Prie kunigo kapo Panemunėlio Jono Katelės pagrindinės mokyklos mokiniai, priėmę Pirmąją komuniją, su mokytoja Liucija Šemetiene. 1997

mokslą, susijusį su religingumu⁶⁵. J. Katelė buvo pavyzdingas ūkininkas, nors ūkininkauti didelio noro neturėjo. Jo rūpesčiu pastatyta nauja klebonija, tvirtai, plėtėsi palivarko pastatai Naujininkuose. Jono Šarkausko paskatintas nukasė terasomis Nemunėlio krantą, užveisė didelį sodą ir įkūrė bityną. Labiausiai J. Katelė mėgo arklius. Jų reikėjo lankant parapijos sodžius. Nuo Panemunėlio miestelio iki geležinkelio stoties buvo 3 kilometrai. J. Katelė į stotį išvažiuodavęs tik tada, kai traukinys būdavęs ties miesteliu. Sėda į ratus ir kartu su traukiniu būdavęs stoty. Iš ten pasiimdavęs, ko labiausiai laukdavęs⁶⁶.

Nuo 1904 m. J. Katelės sveikata nuolat silpnėjo. 1906 m. parapijiečiai iškilmingai atšventė jo kunigavimo 50 metų sukaktuves. Vyskupas M. Paliulionis pakėlė kunigą garbės kanaaninku. Geriausias jo mokinys Juozas Kubilius su kitais bendražygiais iškilnių proga įteikė albumą su mokinių padėkos parašais. 1908 m. gegužės 8 d. į pavakarę kunigas amžiams užmerkė akis. „Kai buvau maža mergaitė, kartu su mama J. Katelyte-Januškiene prieš dėdės mirtį gyvenome Panemunėlyje. Mamytė prižiūrėjo sergantį tėvelį. Gražios gegužės dienos pavakarę, atbėgę iš klebonijos sodo į vidų, išgirdome visus raudančius. Mama, priglaudusi mane prie savo plačio sijono, tarė, kad nebėra mūsų geradario“⁶⁷. „Suskamبėjo graudūs laidotuvių varpai, kviesdami atiduoti mirusiam seneliui paskutiniąją, tikrai užpelnytą pagarbą. Į laidotuves susirinko ne tik apylinkės žmonės – suvažiavo daugelis iš tolimų vietų“⁶⁸.

Garbaus kunigo bendražygiai nutarė pastatyti jam paminklą. Šiam kilniam darbui atlikti sudarytas komitetas. „Komiteto pirmininku buvo kun. J. Budrikas, nariais – K. Svionteckis, Juozas Katelė, J. Bitinas ir kiti“⁶⁹. Tačiau J. Budrikas statybą užvilkinio. Tai supratę, komiteto nariai, dvarininko K. Svionteckio vadovaujami, patys pastatė paminklą ir iškilmingai jį pašventino.

Vertos dėmesio ir Panemunėlio parapijos geradarių turto dalybos. Jas pradėjo kunigas J. Budrikas.

Prie kun. J. Katelės kapo jo vardo suteikimo Panemunėlio pagrindinei mokyklai metu. 1997 10 27

„Kun. Jonui Katelei, Panemunėlio klebonui, mirus man prisiejo priimti bažnyčios ir klebonijos inventorių, 1888 metais sustatytą ir patvirtintą. Kadangi klebonijos inventoriaus Gyvasis ir kai kurie inventoriniai daiktai buvo labai menkos vertės, tai man nebuvo pagrindo jo laikyti, ir kreipiausi į Žem. Konsistoriją, kad man leistų jį likviduoti ir paversti pinigais. Konsistorija 17 d. rugpj. 1909 m. iš dalies ant to sutiko: leido perduoti ir pinigais paversti iš viso už 199 rub. 65 kap.“⁶⁰ Pareiškime J. Budrikas nemini, kad svarbiausias pardavimo objektas – švietėjo biblioteka. „Tai buvo didelis įvairaus turinio knygų rinkinys, sutalpintas penkiose didžiulėse spintose“⁶¹. Daug knygų nupirko Gaidelių dvaro savininkas Vaitkevičius. Kitos buvo išgrobstytos. „Dalį gerų knygų išsivežė kun. J. Budrikas, likusias perdavė 1908 įsteigta „Saulės“ draugijos viešajai skaityklai ir bibliotekai. Karo metu ši įstaiga išnyko. Ne taip vertingos knygos ir laikraščiai liko klebonijoje. Kun. K. Mockus žmonių nemylėjo. Kitaip vertino parapijiečiai kun. J. Matulionį. Jis saugojo knygas iki išvežimo į Sibirą. 1948 metų pavasarį, dienos neprisimenu, skrebai nešė knygas iš klebonijos ir metė į kieme liepsnojančią laužą. Aš suspėjau dar kelias pasiimti ir išsaugoti iki šios dienos“⁶².

Amžinoji kunigo Jono Katelės dovana panemunėliečiams – 1898–1911 m. statyta neogotikinio stiliaus bažnyčia. „Dabartinė Panemunėlio bažnyčia pastatyta kanaaninko Jono Katelės rūpesčiu, lėšomis parapijiečių 1911 metais ir benevikuota tais pačiais metais prelado J. Maironio“⁶³. Pamaldos naujoje Šv. Juozapo bažnyčioje pradėtos laikyti Jono Katelės mirties dieną – 1911 gegužės 8 d. Tarpukariu buvę „Žvaigždės“ organizacijos nariai, likę gyvi daraktoriai, bažnyčios komiteto nariai, mokiniai Juozas Bieliūnas, Juozas Katelė, Juozas Tūbelis rūpinosi kunigo J. Katelės atminimo išsaugojimu. 1933 m., minint švietėjo 25 metų mirties metines, į Panemunėlį susirinko jo darbų ir idėjų tęsėjai. Juozo Bieliūno rūpesčiu įsteigta kunigo J. Katelės vardo biblioteka, jo vardu pavadinta Panemunėlio pradžios mokykla. „Džiugu, kad „Tautos mokykla“ ir Panemunėlio kilimo inteligentai pasiryžo atšventinti kan. J. Katelės 25 metų mirties sukaktuves. Kai pavaikštinėji po Panemunėlio apylinkę, sutinki užsilikusius jo mokinius ir išgirsti, su koku entuziazmu ir meile jie kalba apie Katele. Norėčiau, kad visi Lietuvos mokytojai atvažiuotų į Panemunėlį ir išgirstų, kaip suaugę vyrai ir sulinkusios senutės dar tebemyli savo brangų mokytoją“⁶⁴.

Sovietmečiu Rokiškio rajono kultūros ir švietimo darbuotojai retai prisimindavo kunigą J. Katelę ir jo nuveiktus darbus. Tik 1979 m. Lietuvos kraštotyros draugijos surengtos ekspedicijos po Panemunėlio kraštą metu buvo užrašyti tuo metu gyvenusių žmonių prisiminimai apie žymų švietėją.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, jo vardas vėl prisimintas. 1991 m. pavasarį Rokiškio, Zarasų ir Kupišk-

kie rajonų bibliotekininkai paminėjo kunigo J. Katelės 160 metų gimimo metines. Tai buvo prasmingas trijų rajonų, kuriuose gyveno švietėjas, bendro darbo projektas. 1993 m. Panemunėlio mokykloje įkurtas muziejus. Po metų Rokiškio taryba nusprendė „suteikti Rokiškio rajono Panemunėlio pagrindinei mokyklai žymaus krašto švietėjo Jono Katelės vardą“⁶⁵.

Kun. J. Katelės kapas Panemunėlio šv. Juozapo bažnyčios šventoriuje

Kunigo J. Katelės asmenybę ir veiklą išsamiausiai apibūdino Vytautas Bičiūnas 1934 m. išleistoje monografijoje „Kun. Jonas Katelė ir jo laikai“. Gaila, kad V. Bičiūno archyvas dingio Antrojo pasaulinio karo metais. Jonas Katelė buvo išskirtinė savo epochos asmenybė, per 36 darbo Panemunėlio parapijoje metus nuveikęs galybę darbų, kurių viename straipsnyje tiesiog neįmanoma aprėpti. Tiesa, nerašė jis dainų, kaip vyskupas A. Baranauskas ar A. Vienažindis, nebuvo visuomenės priešgina, kaip poetas ir kunigas A. Strazdas. Buvo jis visuomenės švietėjas, jos gerovės kėlėjas. Nors, anot amžininkų, atrodydavęs piktokai, paniuręs, bet štai – išsiveržia jo maloni šypsena, suskamba garsus juokas, lakus sąmojis ir iš lūpų liejasi skambi lietuvių kalba. Dėl gražiausios gamtos dovanos – savosios kalbos – jis paaukojo visą savo gyvenimą.

Aukštaitijos svieto budintojo kunigo Jono Katelės asmenybė ir švietėjiška veikla rado savo vietą Lietuvos istorijoje. Šiandien mes privalome apie tai priminti jaunajai kartai. Anot rusų filosofo N. Berdiajevo, „tauta amžinai gyvas istorinio vyksmo subjektas, joje gyvena visos buvusios ir dabartinės kartos“⁶⁴.

Literatūra

1. *Vėbra R.* Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje. Kaunas, 1992. P. 28.
2. Ten pat. P. 28.
3. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai. Kaunas, 1934. P. 5.
4. Ten pat. P. 33
5. *Katelė P.* Prisiminimai apie Katelių giminę. Kupiškio etnografijos muziejus. 1994. Byla Nr. 17. P. 7.
6. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 35.
7. Ten pat. P. 43.
8. Ten pat. P. 67.
9. *Valančius M.* Raštas 1861 m. gegužės 6 d. Nr. 1277.
10. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 68.
11. *Laurinaitis V.* Liaudies švietėjas // Panevėžio tiesa. 1989 02 16.
12. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 187.

13. Ten pat. P. 187.
14. Ten pat. P. 187.
15. *Pekšienė E.* Prisiminimai apie kun. Joną Katelę. Kupiškio etnografijos muziejus 1998. Byla Nr. 17. P. 6.
16. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 129.
17. Ten pat. P. 131.
18. Ten pat. P. 131.
19. *Biržiška V.* Lietuvių bibliografija. III dalis. 1929. P. 71.
20. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai...
21. Ten pat. P. 135.
22. Ten pat. P. 157.
23. *Vajėga J.* Kun. Jonas Katelė – žmonių švietėjo idealas // Tautos mokykla. 1933. Nr. 10.
24. *Pekšienė E.* Prisiminimai apie kun. Joną Katelę... P. 6.
25. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 158.
26. *Merkelis A.* Kun. Jonas Katelė // Lietuvos aidas. 1933 Nr. 113.
27. *Kaminskas K.* Prisiminimai apie kun. Joną Katelę. Kupiškio etnografijos muziejus. 1979. Byla Nr. 17. P. 13.
28. *Bitinienė E.* Prisiminimai apie kun. Joną Katelę. Kupiškio etnografijos muziejus. 1979. Byla Nr. 17. P. 26.
29. *Judikevičienė T.* Prisiminimai apie Karoliną Jagaitę. Kupiškio etnografijos muziejus. 1979. Byla Nr. 17. P. 17.
30. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 157.
31. Ten pat. P. 167.
32. *Dranceikienė A.* Prisiminimai apie senelį Joną Šarkauską. Kupiškio etnografijos muziejus. 2001. Byla Nr. 17. P. 2.
33. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 135.
34. *Judikevičienė T.* Prisiminimai apie Karoliną Jagaitę. P. 17.
35. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 181.
36. *Rimša J.* Prisiminimai apie senelį Joną Rimšą. Kupiškio etnografijos muziejus. Byla Nr. 17. P. 1.
37. *Bitinienė M.* Prisiminimai apie spaudos gadynę. Kupiškio etnografijos muziejus. 1979. Byla Nr. 17. P. 18.
38. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 184.
39. *Pekšienė E.* Prisiminimai apie kun. Joną Katelę. P. 6.
40. *Ruseckas P.* Knygnešys. I dalis. Vilnius, 1992. P. 36.
41. *Katelė P.* Prisiminimai apie Katelių giminę. P. 9.
42. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 179.
43. *Baranauskienė M.* Prisiminimai apie kun. J. Katelę. Kupiškio etnografijos muziejus. Byla Nr. 17. P. 16.
44. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 231.
45. *Širvydas J. O.* Biografijos bruožai. Cleveland, 1941. P. 51.
46. Ten pat. P. 51.
47. Ten pat. P. 51.
48. Ten pat. P. 51.
49. *Zulonas P.* Prisiminimai apie Katelių šeimą. Kupiškio etnografijos muziejus. 1993. Byla Nr. 17. P. 8.
50. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 45.
51. Lietuvių teatro raidos bruožai. Vilnius, 1972. P. 79.
52. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 236.
53. Lietuvos teatro raidos bruožai. Vilnius, 1972. P. 79.
54. *Žiurlys J.* Kun. Jonas Katelė // Švietimo ministerijos žinios. 1933. Nr. 5(29). P. 29.
55. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 133.
56. *Vajėga J.* Kun. Jonas Katelė – žmonių švietėjo idealas. P. 179.
57. *Januškaitė-Gurklienė E.* Prisiminimai apie Joną Katelę. Kupiškio etnografijos muziejus. 1970. Byla. Nr. 17. P. 37.
58. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 241.
59. Ten pat. P. 285.
60. Panemunėlio klebonas kun. J. Budrikas. Pareiškimas žemaičių vyskupijos bažnyntinių turtų valdymo tarybai. 1918 06 20. Panevėžio vyskupijos archyvas. Byla. „Panemunėlis“
61. *Bičiūnas V.* Kun. Jonas Katelė ir jo laikai... P. 242.
62. *Daujotis J. R.* Prisiminimai apie Panemunėlį. Kupiškio etnografijos muziejus. 1979. Byla. Nr. 17. P. 36.
63. Panemunėlio klebono Mockaus K. Raštas „Šviesiausiam mūsų Gerardariui (Vyskupui)“. 1922 05 17. Panevėžio vyskupijos archyvas. Byla. „Panemunėlis“.
64. Rokiškio rajono taryba. Sprendimas. Dėl vardo suteikimo Panemunėlio pagrindinei mokyklai. 1995 10 11 Nr. 50.
65. *Berdiajev N.* Filosofija Neravenstva. Berlyn, 1932. P. 76.

Jonė ŽEBRYTĖ

SUGRIŽIMAS TĒVIŠKĒN

Į kupiškėnų žemę su savo poezija sugrižta Kupiškyje gimęs Lietuvos bajorų Klivickų palikuonis Algirdas Kostas Aleksa.

Algirdo senelis, motinos Onos Aleksienės tėvas Konstantinas Klivickas (miręs 1937 m.), turėjo Kaino gubernijos bajorų deputatų susirinkimo ir Valstybės senato Heroldijos departamento 1883 m. liepos 7 d. išduotą liudijimą, kad esąs bajorų titulo paveldėtojas. Konstantino tėvas ir Algirdo prosenelis Julijonas Mikalojus Klivickas Panevėžio apskrityje valdė palivarką, kuris vėliau sudegęs. Panevėžyje turėjęs sklypą su kepykla, kuriuos paveldėjęs sūnus Konstantinas. Pastarasis visą tą turtą pardavęs ir Kupiškyje nusipirkęs kelis žemės sklypus, iš kurių viename su dideliu sodu (Malūnų–Maironio gatvių kampas, buv. Maironio g. 30) pasistatęs gyvenamąjį namą su ūkio pastatais, laikęs arklį, kitų naminių gyvulių, paukščių. Likusius sklypus atiduodavęs nuomon, o pats nuomojęs keletą Kupiškio apylinkės ežerų. Manoma, kad tarnavęs Panevėžio miškų urėdijoje, Kupiškyje buvęs atsakingas už tam tikrą geležinkelio ruožo ir šalia einančios telefono linijos priežiūrą. Nieko smulkiau nežinoma, nes dėl 1940 m. sovietų atneštų bėdų ir vargų Aleksų šeimai Klivickų dukros ir anūkai jau nebeturėjo galimybių daugiau pasidomėti giminės istorija.

Tačiau nėra abejonės, kad K. Klivicko Kupiškyje būta žinomo ir gerbiamo žmogaus. Su juo artimai draugavo gydytojas Ipolitas Franckevičius, vaistininkas Jonas Stukas, Kupiškio viršaitis Domas Vaitkūnas, policijos nuovadų viršininkai ir kt. Ypač bendravęs su I. Franckevičiumi, mat abu buvę „prisiekę“ medžiotojai ir su gydytojo automobiliuku dažnai važiuodavę į Šepetą ar Šimonių girią pamedžioti. Abu mėgdavę tarp savęs lenkiškai pasišnekėti. Beje, dėl kalbos Klivickų šeimoje kartais kildavę nesusipratimų, nes vyresnioji dukra Petronėlė kalbėjusi lenkiškai ir lietuviškai, o jaunesnioji Ona ir motina Ona Barbora – tiktai

lietuviškai... Kur susitiko ir kaip pamilo nebeįotina prasilavinęs Konstantinas paprastą ūkininkaitę, daugiavaikės Inčiūrų šeimos dukterį Oną Barborą iš Šalnakandžių kaimo, jau paslaptis, o galėtų būti graži novelė apie valstietės ir bajoraičio meilę. Giminės sako, kad ir Ona Barbora buvo raštinga mergaitė. Kad Klivickai buvo viena iš šviesesnių Kupiškio šeimų, liudija ir gausios žymesnių žmonių, tarnautojų, kultūrinių ir visuomeninių įvykių nuotraukos P. Klivickaitės-Klodienės ir O. Aleksienės albumuose.

Klivickai užaugino dvi dukteris – Petronėlę ir Oną (vėliau Aleksienę, 1905–1995). P. Klivickaitė dalyvavo „Dainų mėgėjų“ choro, Lietuvių katalikių moterų draugijos Kupiškio skyriaus veikloje. Ona iš jaunų dienų buvusi guvi, draugiška, sumani, ryžtinga mergaitė, turėjusi organizacinių gabumų, artimai draugavusi su Glemžomis, ypač Elvyra ir Stefanija, gerai pažinojo ano meto kupiškėnų inteligentų šeimas. Lankė Kupiškio progimnaziją ir baigė pienininkystės kursus Panevėžyje. Dirbdama Klykolių (dab. Akmenės raj.) pieninėje susipažino su Kasparu Aleksa (1899–1944), Vegerių pašto viršininku, kilusiu iš Veliuonos valsčiaus, Antakalnės kaimo. 1928 m. gruodį jiedu susituokė.

Dažnai būdami Kupiškyje jie draugavo su Jono ir Julijos Apšegų, Jodelių šeimomis; Kupiškyje, tėvų Klivickų sklype, 1938 m. pradėjo statydintis savo namą, ketino čia apsigyventi. 1940-iejai suardė Aleksų sumanymus. Atėję sovietai namą nacionalizavo.

Senelių Klivickų namuose 1930 m. kovo 11 d. ir gimė būsimasis poetas, tremtinys Algirdas Aleksa. Mat seneliai Klivickai norėję padėti jaunai motinai paauginti vaiką. Kupiškyje jis ir pakrikštytas, krikšto mama – Julija Apšegienė.

Po keleto mėnesių O. Aleksienė su sūnumi Algirdu išvažiavo pas vyrą į Vegerius. Tačiau Kupiškis Aleksams liko kaip tėviškė. Čia, senelių kieme ir sode, Kupos ir Levens pakrantėmis bei skardžiais mėgo vasaromis

Ona Barbora ir Konstantinas Klivickai su dukromis Ona ir Petronėle. Apie 1916 K. Juozako nuotr.

bėginėti mažasis Algirdas. Ne kartą būta prie Varležerio, ant piliakalnio, prie Pyragių ežerėlio, Beržytėje ir Kiškio miške, dažnai senelės tėviškėje Šalnakandžiuose.

1941 m. birželio 14 d. Aleksų šeima Užventyje – ten K. Aleksa dirbo pašto viršininku – areštuota. Motina, vienuolikmetis Algirdas ir penkiametė sesuo Vitalija (g. 1936) gyvulinuose vagonuose nutremti į Altajaus krašto Staro Bardinsko rajoną; tremtyje dirbo Staraja Barda sovchoze. K. Aleksa atskirtas nuo šeimos, kalintas Krasnojarsko Rešiotų lageryje, žuvo 1944 m. sausio 7 d.

Našlaičių ir motinos laukė sunki Sibiro tremtis: badas, šaltis, patyčios. „Į darbą varė visus, išskyrus mažamečius ir nepacinančius. Trūko maisto. Nuo jaunų dienų už kilogramą raugintų sugedusių žalių pomidorų tekdavo dirbti ištisą savaitę. Paauglys ganiau arklius, kroviau silosą, jaučiais vežiau šieną ir žabus <...>, tampa maišus su grūdais, <...> mėšiau mėšlą, kojomis minkiau mėšlo ir šiaudų mišinį kuro briketams – „kiziakui“, – rašo A. Aleksa „Tremtinio Lietuvoje“ (V., 1990, p.523).

1947 m. vasarį, gavusi neoficialų leidimą atostogoms, O. Aleksienė ryžosi su vaikais bėgti iš tremties.

Algirdas Aleksa

Žiemą? Per speiguotą Altajų? Iš kur tiek valios, ryžto ir jėgų? O kur dėtis sugrįžus? Kupiškyje tebegyveno sesuo Petronėlė Klivickaitė-Klodienė (mirė 1965 m.), senelė Klivickienė jau buvo mirusi 1943 m. Tad senelių namų palėpė tapo pabėgėlių prieglauda. Tiktai kaimynų malūnininkų Vanagų šeima težinojo, kad senosios Klivickų gryčios palėpėje leidžia valandas ir dienas į nedraugišką tėvynę sugrįžę Sibiro tremtiniai. 1948 m. visi trys pusiau legaliai apsigyveno Kaune, Aleksos giminaičių Veličkų namuose.

Vaikai motiną vadindavo teta, o motina vaikus – seserėnu ir dukterėčia. Bet NKVD susekė O. Aleksienę ir ji 1950 m. liepos 24 d. buvo suimta. Be maž trejus metus kalėjo Archangelsko lageriuose. Į Lietuvą grįžo 1953 m. pavasarį, iškankinta, be sveikatos. O vaikai? Vaikų nesusekė, motina nieko neprasitarė. Sesuo Vitalija, svetima Dobrovolskytės pavarde, 1947–1948 m. lankė Kupiškio pradinę mokyklą, nuolat globota tetulės Petronėlės. Tiktai 1954 m. vėl susitiko visa šeima (be tėvo) Kaune. Po tremties visų dažnai lankytas Kupiškis.

A. Aleksa atkakliai siekė mokytis, o kelias į mokslą – itin vingiuotas. 1941 m. baigė Užvenčio pradinę. Po tremties per pažįstamus kupiškėnus įsigijęs asmens do-

Ašarėlė

Tolimos šalies žemelėj
Guli mano tėvužėlis.
Jis negirdi, kaip benamiai
Graudžiai verkia našlaitėliai,
Kaip pūga laukuose šėlsta
Ir vaikų lūpelės mėlsta.
Svetimoj kančių šalėlėj
Tėvužėlis mano guli.
Vietoj kauburio žemelės
Pušys kūną jo užgulė.
Kuo tie kaulai nusidėję,
Kad juos varnos lesinėja?
Numylėtojų gimtinių
Svetimi šeiminkauja.
O vaikai savoj Tėvynėj
Pavergti ir elgetauja.
Eit kasdien prie tėvo kapo,
Bet nežino jie ten tako.
Klaidūs toliai, aklas laikas
Ir kurti gviejė žmonės.
Meldžiasi prie kryžiaus vaikas,
Kad sulaukt dangaus malonės.
Žemėn kritus ašarėlė
Dar nė vieno neprikėlė.
1949

Tyli ir jie

Rudens dargana slegia
Sumintus lapus.
Vėjas užpučia žvakę,
O laikas – metus.
Žiūri akys rasotos
Į kauburius tuos,
Chrizantemom užklotus
Aplietus raudos.
Noris medžių paklausti,
Tavęs, o viltie:
Ar mirties verta laukti?
Bet tyli ir jie.
Tik į dumbantį kapą
Suleidžia šaknis,
Nors į džiūstančią šaką
Gyvybė negriš.
Mintys skverbias pro tylą
Į driekias erdves
Į kurį gi žvaigždyną
Jos mus nusineš?
1987

Metų palydovas

Kelionėj kepurė nukėlęs,
Pračiviams pagarbiai lenkiuos.
O metai, kaip ilgas šešėlis,
Vis slenka tyliai iš paskos.
Sutikti teks draugą ir priešą,
Tart žodį arba patylėt.
O gal reiks aplenkti ne vieną
Ar žvilgsniu tolyn palydėt?
Ant kelkraščio kupsto prisėdęs,
Svajoju sau laiko tėkmėj.
Ir metai – pavargęs šešėlis
Išsitiesia lauko žolėj.
Kas pirmas keliu šiuo praėjo?
Kas juo niekada nesugrįš?
Kas prie šito vingio ilsėjos?
Ką guodė kely vytyrus?
Jau leidžiasi vėtrungėn saulė.
Pakyla nuo kupsto žmogus.
Ir eina, kol lydi pasaulin
Tas metų šešėlis kibus.
Tenai, už šilojų, – ramybė,
Tenai, už kalvelių, – naktis.
Keliausiu, kol bus galimybių,
Kol metų šešėlis išnyks.
1995

kumentus, 1948 m. baigė Veliuonos gimnazijos VI klasę, 1948–1951 m. mokėsi Kauno IV gimnazijoje ir baigė aštuonias klases. Nuo 1951 m. balandžio 20 d. iki 1954 m. lapkričio 26 d. tarnavo sovietų kariuomenėje, Turkmėnijos Karakumų dykumoje. Sutriko sveikata. Sugrįžęs iš kariuomenės 1955–1958 m. mokėsi ir baigė Kauno darbo jaunimo vidurinę mokyklą.

Dirbo kur papuolė ir kas papuolė po ranka: buvo darbininkas, tarnautojas, prekių žinovas... Jis buvo ir šeimos globėjas, ypač po to, kai suėmė motiną. Beje, matyt iš motinos, dailiadarbės mezgėjos, paveldėjo polinkį į meną: 1958–1988 m. tapė paveikslus ir kūrė mozaikas (peizažus, portretus), juos dovanodavo pažįstamiems, draugams, organizacijoms.

Tačiau kur buvo, ką bedarė, visą jo kelią lydėjo eilės, eilės pradėtos rašyti dar vaikystėje. Gal tai buvo ne tiktai įgimtas polinkis, paslėptas talentas, bet ir atrama baisiame našlaičio kelyje nepalūžti, nesuklupti, išlikti, nenusiminti. Atmintyje ir poezijoje liko šviesūs vaikystės vaizdai, gyva kupiškėnų žemė kaip gimtinė. Antai 1947 m. eilėraštyje „Čia gimiau“ A. Aleksa rašo: „Džiaugiaus pavasarį išvydęs,/ kai sprogo čia žilvičių pumpurai,/ Ir kad tu, kupiškėnų žeme,/ mano gimtine tapai“.

A. Aleksa yra parašęs ir sudaręs 13 poezijos rinkinių, tarp jų 8 rinkinius vaikams, romaną–atsiminimus apie tarpukario Lietuvą, sovietmetį ir tremtį. Viskas neišleista. Šiek tiek eilėraščių skelbta periodikoje, rinkinyje „Tremtinio Lietuva“, savo lėšomis išleista po-

eizijos rinktinė – 1944–1996 metų eilėraščiai – „Tylos versmės“ (V., 2000. 199 p.).

„Gyvenimas prasideda tylą ir baigiasi ja. <...> Tylos apsuptyje subrandiname sprendimus, ryžtą, viltis. Tyloje susirandame nusiramimo kampelį ir vienatvėje iškenčiame didžiausias kančias“, – rašo Aleksa šios knygos pratarinėje. Iš tiesų, juk gėlės pražysta tylėdamos, tylėdami auga medžiai, tylėdama žemė brandina sėklą... Deja, šių laiko žmonės per mažai beturi tylos, tikros ramumos savo gyvenimų ir išgyvenimų apmąstymui...

A. Aleksos poezija lyriška, nuoširdi ir paprasta, dažnai primenanti liaudies dainas, be įmantrių rimų ir ritimų, sutelkta į turinį. Eilėse amžinosios temos: tėvynė, tėviškė, meilė, motina, gamta, likimas, partizanų bei tremtinių dalia. O pats autorius – neaukšto ūgio, tvirtai sudėtas, vargintas ir varginamas sveikatos sutrikimų – Sibiro pasekmė, bet guvus, mažus, gyvai besidomintis Lietuvos reikalais žmogus ir tikras aukštaitis – draugiškas, malonus, nuoširdus. Gyvenimas A. Aleksai, nežiūrint patirtų vargų, bėdų, skaudžių išgyvenimų, susiklostė bemaž laimingai. Jau Kaune susipažino su Krasnojarsko krašto tremtine Brigita Kubiliūte ir 1961 m. susituokė. Užaugino su sūnus – Ridą ir Liutaurą. Abudu medikai.

Nors A. Aleksai, vienuolikmečiui paaugliui, nebuvo sudaryta byla, 1989 m. jis reabilituotas (!), tais pačiais metais išėjo į pensiją. Gyvena Kaune, Palemone.

Sugrįžkime

Vėl debesys vilioja, tolin plaukia
Su mūs nepaklusnia atmintimi.
Sugrįžkime į ten, kur širdį traukia,
Kur esame kasdieną laukiami!
Kalvelės ir pakalnės kvepia dūmais.
Po gudobele slepiasi pirtis.
Sugrįžkime, gal pasitiks Sargūnas,
Senelis dar pravers kibias duris?
Nasturtose paskendusi gryčiūtė.
Suklypusi prie šulinio tvora.
Sugrįžkime pro seną kiemo klevą,
Kol šviečia žiburys mažam lange.
Balta drobe užtiestas ilsis stalas,
Kryželis, puokštė Žolinės gėlių.
Sugrįžkime į pasakų tą šalį,
Į mielą globą motinos akių!
Laiko tyloj čia susitinka mintys,
Žila būtovė su dabartimi.
Sugrįžkime namo – surasim viltį,
Kurią palikome išeidami!
1971

Du ir viena

Nebaisios kliūtys, vingiai, toliai,
Aš – vanduo, o tu – vaga,
Tokie jau esame keistuoliai,
Krantai du, upė viena.

Ką tik sutikom vienas kitą,
Kaip rytdieną nežinia.
Surinkom laimę išbarstyta,
Žmonės du, meilė viena.

Vaizduotė – tai erdvė be dydžio,
Neužbaigta visuma.
Iš savo lizdo kyla skrydžiui
Sparnai du, paukštė viena.

Gyvenimas – gamtos išdaiga,
Pradžia ir net pabaiga,
Sutrikdo net vienatvės raidą
Lemtys dvi, būtis viena.

1973

Vidmantas JANKAUSKAS

KNYGNĖŠIŲ KARIUOMENĖS GENEROLAS –
FELICIJONAS LIALIS

1998-aisiais kupiškėnai plačiai paminėjo vieno iš svarbiausių XIX a. pabaigos tautinio atgimimo įvykių savo krašte – pirmojo lietuviško vaidinimo Plundakuose, Aleknų kieme – šimtmetį. Ta proga tarp kitko buvo prisimintas ir vienas iš pagrindinių to istorinio įvykio „kaltininkų“ – tuometinis Kupiškio bažnyčios vikaras (kamendorius) Felicijonas Lialis. Tačiau nei minėto jubiliejaus proga, nei vėliau su šio kunigo ir visuomenės veikėjo veikla kupiškėnai nebuvo plačiau supažindinti. Lietuviškos spaudos atgavimo šimtosios metinės – taipogi puiki proga prisiminti F. Lialį – vieną iš iškiliausių kovotojų dėl tos spaudos, lietuviško žodžio ne tik gimtojoje Aukštaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje. Juk neatsitiktinai būtent jo pavardė įrašyta tarp šimto kovotojų Knygnešių sienelėje prie Vytauto Didžiojo karo muziejaus Kaune¹.

Felicijonas Lialis. Apie 1900

Tačiau neužbėkime labai į priekį. Pirmiausia reikia pasakyti, kad apie F. Lialio gyvenimą ir veiklą yra jau šiek tiek rašyta. Bene pirmasis tai padarė garsusis istorinės atminties rinkėjas P. Ruseckas. Dar 1926 m., leidamas pirmąjį „Knygnešio“ tomą, jis pasigedo medžiagos apie F. Lialį ir knygos pabaigoje prie pastabų „kaip ir ką rašyti į antrąjį „Knygnešio“ tomą“, nurodė, apie kokius knygnešius dar neturįs žinių, paminėdamas kun. F. Lialį iš Alizavos ir Juodakį iš Račiupėnų². Ir iš tiesų antrajame tome pasirodė F. Lialio bendražygio kun. J. Kasperavičiaus prisiminimų žiupsnelis³. Apie F. Lialį užsiminė ir kito knygnešio sūnus P. Burokas⁴. Vėliau prisiminimus keitė mokslinės studijos. F. Lialio bičiulis ir bendražygis Vaižgantas, surinkęs daug vertingos medžiagos lietuvių literatūros istorijai, aprašė ir kunigų vargus spaudos draudimo laikais, ypač akcentuodamas Kretingos vienuolyno kalinių nuopelnus⁵. F. Lialio veiklą leidžiant „Tėvynės sargą“ prisiminė Vaižganto biografas A. Merkelis⁶, o lietuviškosios minties pasireiškimus Žemaičių seminarijoje tyrinėjęs J. Stakauskas publikavo įdomios iš paties Lialio gautos medžiagos ir faktų apie jį⁷. Platokas straipsnis apie F. Lialį įdėtas išėivijoje išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“⁸. F. Lialis

paminėtas ir ne vienoje vėlesnėje studijoje, skirtoje nacionalinio atgimimo laikotarpiui. Pastarąjį dešimtmetį į F. Lialį dėmesį atkreipė E. Vidmantas⁹ ir keletas kitų tyrinėtojų. Periodinėje spaudoje paskelbti keli populiarūs straipsniai, skirti F. Lialio asmenybei ir veiklai¹⁰. Pastebėtina, kad iš esmės visi vėlesni apie šį garsų knygnešių organizatorių rašę autoriai remiasi ir cituoja jo paties prisiminimus, P. Paystričio slapyvardžiu paskelbtus 1922 m.¹¹ Ši publikacija tai ne tik nepaprastai vertingas šaltinis „Tėvynės sargo“ genezei atsekti, bet ir ap-

skritai nedaug analogų turintis autentiškas knygnešystės epochos liudijimas. Antra vertus, ne mažesnės vertės šaltinis kunigo ir knygnešio biografijai yra ir kiti jo rašyti tekstai. Čia reikia paminėti tiek išlikusį gana gausų bei informatyvų epistoliarinį F. Lialio palikimą (keletas fragmentų iš šios korespondencijos publikuojama straipsnio prieduose), tiek ir periodikoje išsimečiusius rašinius. Pagal galimybes minėta medžiaga bus pasinaudota ir šiame straipsnyje.

Kelio pradžia

Būsimasis kunigas ir knygnešių organizatorius Felicijonas Lialis (jo pavardė yra rašyta ir *Lelis*, *Lelys*) gimė 1870 m. sausio 1(13) d. Pumpėnuose, dabartiniame Pasvalio rajone. Tėvai gyveno pasiturinčiai, turėjo apie 60 ha žemės, bet šeimoje augo net dešimt vaikų. Apie Felicijono vaikystę žinių nedaug. Žinoma, kad 1883–1888 m. mokėsi Minsko gimnazijoje. Rusų, lenkų, gudų apsuptyje anksti pasijuto esąs lietuvis patriotas ir to neslėpė, tokiu elgesiu ne tik stebindamas aplinkinius, bet ir keldamas jų pagarbą. Pragyvenimui (bent jau mokydamsis vyresnėse klasėse) užsidirbdavo korepeticijomis¹². 1888–1892 m. mokėsi Žemaičių vyskupijos kunigų seminarijoje Kaune, kur jau nuo mokslų pradžios įsitraukė į slaptos klierikų organizacijos, vadinamojo „Lietuvos mylėtojų“ ratelio¹³, kuriam vadovavo J. Tumas, veiklą. „Lietuvos mylėtojams“ priklausė tokie vėliau pagarsėję veikėjai, kaip J. Mačiulis-Maironis, K. Pakalniškis, P. Urbonavičius, J. Vizbaras ir kt. Ratelis turėjo programą, jo nariai – slapyvardžius. Dauguma šių klierikų pradėjo versti iš lenkų į lietuvių kalbą įvairius religinius veikalėlius ir siuntė juos į Tilžę arba Ameriką. 1889 m. nuo šio ratelio at-

Rašiniuose su rubrika „Palikę pėdsaką“ planuojame supažindinti skaitytojus su ne iš Kupiškio krašto kilusiomis, tačiau čia dirbusiomis ir daugiau ar mažiau ryškų pėdsaką kupiškėnų atmintyje palikusiomis asmenybėmis.

skilo Šv. Kazimiero draugija, į kurią perėjo visi minėtieji klierikai. Šios draugijos veikla iš esmės nesiskyrė nuo „Lietuvos mylėtojų“, tik nebebuvo kai kurių formalumų (pvz., rašytos programos)¹⁴. Išventintas kunigu, K. Pakalniškis netrukus pradėjo leisti ir redaguoti pirmąjį lietuvišką katalikišką periodinį leidinį „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“, kuriam medžiagos parūpindavo ir draugijos nariai. „Apžvalga“ apie rusų valdžią rašė tokiu bekompromisiniu tonu, kokiu po 1905 m. nelabai drįso prabilti net socialistų laikraščiai. 1889 m. Žemaičių kunigų seminarijoje prof. Petro Barausko iniciatyva susiorganizavo dar viena labai slapta klierikų organizacija – Kunigų savitarpio susišelpimo draugija, kurios tikslas buvo šelpti į vienuolyną uždarytus ar į Rusiją ištremtus kunigus. Šios draugijos pirmuoju kasininku tapo F. Lialis, vėliau, beje, ir pats iš jos gavęs paramos¹⁵. Akivaizdu, kad klierikų draugijų veikla, nors ir labai uždaro pobūdžio, tapo puikia organizacinio darbo mokykla, subrandinusi visą plejadą iškilų naujosios Lietuvos veikėjų¹⁶, tarp jų ir F. Lialį.

Kunigu išventintas 1892 m. lapkričio 29 d., F. Lialis nuo gruodžio 21 d. ėjo Kauno Švč. Trejybės parapijos bažnyčios vikaro pareigas, o nuo 1894 m., Vilniaus generalgubernatoriui P. Orževskiiui prašant, vyskupo M. Paliulionio buvo paskirtas rusų kariuomenės Kauno įgulos katalikų kapelionu. Jaunas kunigas uoliai ėmėsi naujųjų pareigų. Pastebėjęs, kad kareiviai (daugiausia gudai ir mozūrai) menkai moka katekizmą – visą gavėnią paskyrė jų mokymui. Pamokos vykdavo Švč. Trejybės bažnyčioje. Taip atsitiko, kad tą patį pavasarį pasimirė kunigų seminarijos inspektorius kunigas prelatas Edvardas Barauskas. Laidotuvės įvyko kovo 28 d. Po vyskupo M. Paliulionio laikytų pamaldų gedulinga procesija iš seminarijos bažnyčios patraukė į kapines. F. Lialis, tą dieną padirbėjęs su maždaug 200 karių Švč. Trejybės bažnyčioje, pasibaigus pamokoms išleido vyrus pietų, o pats prisidėjo prie procesijos. Tačiau kariai neišsiskirstė ir darnia greta paskui laidotuvių eiseną nužygiavo Šančių kareivinių link. Šis įvykis neliko nepastebėtas rusų karinės vadovybės: kunigą laidodo lyg kokį generolą! Įgulos komendantas, išsiaiškinęs aplinkybes, gal ir būtų palikęs kapelioną ramybėje, bet naujieną išgirdo garsusis Kauno gubernatorius, Kražių skerdynių organizatorius Klingerbergas. Dėl kareivių „demonstracijos“ tuoj pat buvo atliktas tardymas, o bylos medžiaga persiūsta generalgubernatoriui Orževskiiui į Vilnių. Generalgubernatorius tuoj tarp incidento Kaune įžvelgė paraleles su tuo pat metu įvykusia studentų demonstracija Varšuvoje ir bylą persiuntė į Vidaus reikalų ministeriją. Nors vyskupas per Velykas lankydamas Orževskį ir bandė užtarti niekuo dėtą kunigą, aiškino, kad kareivių dalyvavimas eisenoje nebuvo politinis poelgis, tai nieko nebepagelbėjo. Gegužės 23 d. kurią iš Peterburgo pasiekė oficialus nurodymas F. Lialį „už pakurstymą dalyvauti karius prelato Ba-

rausko laidotuvėse“ dviem metams ištremti į Kretingos vienuolyną – prasikaltusių dvasininkų kalėjimą. Jau kitą dieną kapelionas bažnyčioje buvo areštuotas ir išvežtas į tremties vietą...¹⁷

„Tėvynės sargo“ redaktorius

Kretingos bernardinų vienuolynas, nors ir neuždarytas po 1831 ir 1863 m. sukilimų, carinės valdžios valia buvo paverstas nepaklusnių kunigų kalėjimu. XIX a. pabaigoje čia kasmet kalėdavo bent po keletą kunigų¹⁸. Griežta drausmė ir visiška izoliacija buvo žiauri bausmė, kuri ne vieną kunigą gerokai iškankindavo fiziškai bei dvasiškai, prigesindavo užsidegimą aktyviau darbuotis Bažnyčios ir tautos labui. Tai laukė ir F. Lialio, bet paradoksalu, kad ši okupacinės valdžios kunigui skirta nuobauda atsigrėžė prieš jos iniciatorius: vienuolynas iš kalėjimo virto naujo katalikiškos pakraipos žurnalo „Tėvynės sargas“ redakcija, pagrindinės lietuviškos spaudos leidybos ir transportavimo centru.

Tiesa, ne iš karto. F. Lialis išvažiavo Kretingon palydėtas paguodžiančių vyskupo žodžių: „Dėkok Dievui už malonę – turėsi laiko dvejus metus sau pasidarbuoti“, rimtai planavo visą laiką skirti teologijos studijoms. Kai jau buvo beapsiprantąs naujoje aplinkoje, netikėtai atėjo žinia iš slaptosios Šv. Kazimiero draugijos kasininko kun. Kazimiero Pakalniškio. Buvęs seminarijos kolega atsiuntė jam visą draugijos kasą (215 rb) ir paragino vietoje rusų valdžiai įgrisusios ir smarkiai persekiojamos „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos“ organizuoti kito laikraščio leidybą. Kaip vėliau rašys atsiminimuose, tą mintį priėmęs „kaipo pareigą sau Dievo Apveizdos uždėtą tame ypatingame laike patarnauti Tėvynei“, tačiau „tam sumanymui kliūtys buvo beveik nenugalimos“¹⁹. Bet tik „beveik“, nes atsiradus pagalbininkui, laikraščio reikalai pajudėjo.

Tuo pagalbininku buvo lemta tapti kitam prasikaltusiam ir nuo 1895 m. rugsėjo metams į vienuolyną už-

Salamiesčio choristai. Prie fisharmonijos sėdi vargonininkas Vilčinskas. Antrame plane stovi Antašavos kuratas F. Lialis ir Salamiesčio klebonas J. Dementas. Apie 1911. Nuotr. iš K. Stančiko albumo

darytam kunigui bei Lialio moksladraugiui Kazimierui Kazlauskui (1865–194?)²⁰. Dueto būta tokio vykusio, kad Vaižganto biografui A. Merkeliui, atrodo, net nekilo abejonės, jog „Tėvynės sargas“ būtų ne judviejų kartu sumanytas. Jis rašė: „Tie du kunigai (Lialis ir Kazlauskas – *V. J.*), nuobodžiaudami vienuolyne šalia Prūsų sienos, ėmė tartis apie naujo laikraščio leidimą. Kun. F. Lialis parašė J. Tumui į Mosėdį apie savo sumanymus ir prašė atsiųsti medžiagos. J. Tumas tam sumanymui mielai pritarė, važiuodamas prie ligo, sugalvojo naujam laikraščiui „Tėvynės Sargo“ vardą ir netrukus nusiuntė kun. F. Lialiui į vienuolyną įžanginį ir kitus straipsnius“²¹. Iš tiesų, gauti pluoštelį medžiagos pirmajam numeriui buvo lengviausias ir mažiausiai pavojingas leidybos etapas. Beje, dėl medžiagos būsimajam laikraščiui F. Lialis kreipėsi ir į A. Jakštą, kitus bendraminčius. Žymiai sudėtingesnės problemos laukė organizuojant leidinio spausdinimą, tiražo gabenimą. Ištremitiems kunigams buvo griežtai uždrausta bet kokia visuomeninė veikla ir išvykimas iš vienuolyno. Norint palaikyti ryšį su pasauliu už vienuolyno sienų būtina reikėjo patikimų ryšininkų. Ir kaip tik rengiant pirmąjį numerį Kretingoje pasirodė eksklerikas Juozas Ložinskis, jau turintis nemažą slaptos veiklos patirtį. Jis noriai sutiko pagelbėti ir šiame darbe²². Ložinskiui buvo įduotas įžanginis laikraščio straipsnis bei kelios žinutės ir pavesta Rypriusiuose susitarti su kuriuo nors spaustuvininku dėl naujojo laikraščio spausdinimo. Kurjeris nuvyko pas M. Jankų ir sudarė sutartį, tačiau leidėjai ja nebuvo patenkinti, mat pagal sutartį korektūrą numatyta daryti Tilžėje, o ne Kretingoje, kas labai komplikuo- tų visą leidybinį procesą. Be to, Jankus neturėjo gero vardo ir su juo buvo pavojinga imtis konspiracinio darbo. Tačiau kai leidėjai nutarė sutartį nutraukti, Jankus jau buvo nusipirkęs šrifto ir pradėjęs darbus, tad nebenorėjo nusileisti ir išspausdino pirmąjį „Tėvynės sargo“ numerį, įdėjęs tik įžanginį straipsnį su keliomis žinutėmis. Numeris pasirodė per menkas, tad nutarta jo neplatinti. Kun. Kazlauskui teko slapta palikti Kretingos vienuolyną ir vykti į Tilžę tvarkyti reikalų iš naujo. Sumokėjęs Jankui 300 markių tariamų nuostolių, Kazlauskas „Tėvynės sargą“ atidavė spausdinti kitam spaustuvininkui – J. Schoenkei (Šenkei). Iš antro karto pirmasis „Tėvynės sargo“ numeris atspausdintas Tilžėje 1896 m. sausio mėn. 2000 egz. tiražu²³. Tiesa, tuo vargai su pirmuoju laikraščio numeriu dar nesibaigė. 1896 m. kovo 11 d. prie Kretingos muitinės užkardos pasienio sargybiniai paėmė 918 egz. pirmojo „Tėvynės sargo“ numerio egzempliorių ir kelias dešimtis kitų leidinių, taip pat kartu siųstus to „Tėvynės sargo“ numerio rankraščius, kurie galėjo tapti tiesioginiu įkalčiu ir beprasidedantis darbas būtų iš karto nutrauktas. Tačiau leidėjų ir muitinės tarnautojų – lietuvių bei lenko pastangomis tuos rankraščius pavyko pakeisti kitais, bereikšmiai, ir byla di-

desnio poveikio leidybai bei platinimui neturėjo²⁴. Beje, tai buvo pirmasis ir vienintelis įkliuvęs „Tėvynės sargo“ transportas. Vėliau laikraščiai Lietuvą pasiekdavo sėkmingai ir gana didelėmis partijomis.

Nuo pirmojo iki šeštojo numerių, t. y. 1896–1897 m., F. Lialis buvo faktinis „Tėvynės sargo“ redaktorius, korektorius ir administratorius²⁵. Be kun. K. Kazlauskos, atsirado ir daugiau pagalbininkų, rėmėjų, talkininkų. Vienu iš didžiausių pagalbininkų leidžiant „Tėvynės sargą“ reikėtų laikyti tame pačiame vienuolyne už knygnešystę uždarytą kunigą Stanislovą Stakele (1862–1930). Jis ne sykį slaptai išeidavo iš vienuolyno ir vykdavo į Prūsiją parsigabenti spaudos, nešdavo J. Tumo, A. Jakšto, F. Lialio ir kitų autorių rankraščius²⁶. Daug gelbėjo priešais vienuolyną gyvenusios „maldingos mergelės senutės“. Viena jų, Urbašalė, nešiodavo į paštą laiškus su rankraščiais, o iš pašto į vienuolyną parnešdavo korektūrų siuntas. Įdomu, kad į spaudos gabenimą buvo įtraukta ir grafitė Marija Tiškevičiūtė, kuri dažnai važinėdavo Klaipėdon. Grįžtant iš ten vežikas prikraudavo vežimam tiek knygų, kad „panelei vos rasdavos vietos atsisėsti“. O tarp aukojusių „Tėvynės sargo“ leidybai buvo Plungės kunigaikštis Mykolas Oginskis²⁷. Atgabentiems lietuviškiems spaudiniams saugoti vienuolyno jaujoje buvo įrengta speciali slėptuvė. F. Lialis su S. Stakele organizavo knygnešių tinklą. Ir ne tik Lietuvos teritorijoje. Štai per Peterburgo katalikų katedros zakristijoną Juozą Zauką spauda buvo platinama ir tarp Peterburgo lietuvių²⁸. Žandarai įtarė kunigą tremtinį užsiimančią nelegalia veikla, tačiau kratos nedavė rezultatų. Tiesa, vienos rimtos nesėkmės nepavyko išvengti. Sykį kunigas buvo žandarų užklyptas bažnyčioje giedantis mišias ir klausantis išpažinčių. Šio įvykio pasekmes paty-

F. Lialis
Romoje.
1912.
KVB
rinkiniai

rė tik tuomet, kai atbuvęs dvejų metų bausmę susitiko su vyskupu ir pamatė ministro Goremikino paliepimą už „vienuolyno įstatų 5 punkto nesilaikymą“ tremties terminą pratęsti dar vieneriems metams. Kartu buvo vyskupo apibartas už tai, kad persirengęs civiliais rūbais slapta lankėsi Palangoje ir taip išniekino kunigystę. O ten kaip tik važiavo susitikti su kun. Jonu Vizbaru, norėdamas jam perduoti „Tėvynės sargą“... Taigi „ministro valia“ laikraščių teko redaguoti toliau.

Kretingoje F. Lialis išbuvo iki 1897 m. vasaros. Birželio 11 d. išleistas iš vienuolyno „Tėvynės sargo“ leidybą perdavė kun. J. Tumui ir grįžo į Kauną. Tikėjosi ir toliau galėsias eiti savo pareigas, bet rusų administracija „kareivių demonstracijos“ organizatoriaus nepamiršo ir uždraudė jam ne tik čia pasilikti, bet ir apskritai dirbti bei gyventi miestuose, kur stovi kariuomenė. Vyskupas, pasikvietęs F. Lialį, pasakė jį skirias vikaru į Kupiškį. Ten situacija buvo nekokia: parapija susiskaldžiusi, parapijiečių vaidai jau pasiekę net ministeriją; be to, klebonas, buvęs Sibiro tremtinys, nusenęs, nervingas. „Jeigu Kupiškio parapiją suvienysi ir su klebonu sugyvensi, gausi aukštą vietą“, – pažadėjo vyskupas. 1897 m. birželio 22 d. F. Lialis atvyko į Kupiškį²⁹.

Darbai kupiškėnuose

Tuometinė Kupiškio parapija buvo gana didelė, turėjo apie 9 tūkstančius tikinčiųjų. Ji driekėsi nuo Šimonių girios pietryčiuose iki Alizavos šiaurėje, parapijoje veikė parapiinė ir trys filijinės bažnyčios. Po neseniai mirusio klebono Vincento Smilgevičiaus Kupiškyje klebonavo Juozas Laukevičius. Filialistas Šimonyse buvo J. Davidavičius, Palėvenėlėje – S. Šafranas, Alizavoje – M. Gulbinas³⁰. Kupiškio klebonui paprastai talkindavo du vikarai. Tą pačią vasarą, kai čia atvyko F. Lialis, antruoju vikaru į Kupiškį buvo paskirtas ką tik iš Rusijos (Saratovo) Lietuvon sugrįžęs kun. Julijonas Kasperavičius³¹. Šiedu jauni kunigai ir išvystė parapijoje iki tol neregėtą šviečiamąją veiklą. Tiesa, J. Kasperavičius Kupiškyje praleido tik vienerius metus, o F. Lialis čia darbavosi net pusketvirtų metų.

J. Kasperavičiaus teigimu, F. Lialis – „tas nenuilstąs vyskupo Valančiaus kariuomenės karininkas plačiai, bent 2–3 apskritims varė iš Mažosios Lietuvos literatūrą. Jo buvo gerai suorganizuotas knygnešių būrys“³². Tą patį patvirtina ir G. Petkevičaitė-Bitė, sakydama, kad Lialis Kupiškyje buvo išvystęs plačią lietuvišką veiklą, suorganizavęs gerą knygnešių tinklą³³. Tiesa, F. Lialiui nereikėjo visko pradėti nuo nulio. Knygnešystės kelius Kupiškio krašte buvo pramynęs kitas 1895–1897 m. čia darbavęs vikaras ir nemažiau garsus tos epochos didvyris – religinės literatūros autorius bei nenuilstamas knygnešių organizatorius Antanas Vytartas (1863–1932), dėl savo aktyvios veiklos vos ne pamečiui blaškytas iš parapijos į parapiją³⁴. J. Kasperavičius savo knygnešystės

veiklos kupiškėnuose nesureikšmina, užtat labai gerai vertina ir artimiausiu pagalbininku vadina Račiupėnų ūkininką P. Juodakį, gudrumu pagarsėjusį knygnešį, sugebėdavusį tiesiog vežimais atsivežti knygų. Kasperavičius akcentuoja būtent šviečiamąjį darbą, nes Kupiškio parapija buvusi labai tinkama tokiai veiklai. Čia ilgai dirbęs darbštus kunigas K. Kozmianas, mylėjęs parapijiečius ir važinėdamas po kaimus mokęs juos skaityti. Beveik visas parapijos jaunimas mokėjęs skaityti ir rašyti. „Radę gerai paruoštą dirvą, nenusileidom ir mudu su kun. Lialiu, – rašo J. Kasperavičius. – Kas sekmadienis ir šventadienis važiuodavom į sodžius su pamokomis ir prakalbotomis. Prisirinks, būdavo, pilnas kambarys žmonių, mes padalydavome juos į dvi grupes: Lialis paimdavo jaunesnius ir mokydavo juos skaityti, rašyti, aritmetikos, o aš imdavau kalbėtis su senesniaisiais apie ūkį“. Žinoma, jaunimas prašydavo leisti pasilinksminti; mes leisdavom pažaišti, padainuoti: šokių mudu nekėsdavom, tad ir neleisdavom“³⁵. Atsiradus daugiau prasilavinusių vaikų ir merginų, nutarta imti statyti vaidinimus. Jų parengti net du: Vaižganto „Nepadėjus nėr ko kasti“ (beje, pirmąsyk publikuoto „Tėvynės sarge“) ir Keturakio „Amerika pirtyje“. „Pirmą kartą vaidinome vasarą Pyragių kaime, ūkininko Alekno kieme (iš tikrųjų tai vyko Plundakų kaime, visai šalia Pyragių sienos – *V.J.*)“³⁶. Kaip artistas pasižymėjo Alekna. Tuos pačius veikalus vėliau statėme kituose kaimuose. Kartais vaidindavom tiesiog kieme. Vaidinimais žmonės labai gėrėdavosi“³⁷. J. Kasperavičiaus sesuo Bronė Knabikaitė-Zabulionienė papildė šiuos prisiminimus: „Mano brolių paskyrė į Kupiškį, kur jis uoliai darbavosi su kunigu Lialiu. 1898 m. nuvažiavus man pas jį svečiuos, pakvietė mane dalyvauti jų vaidinime. Statė „Nepadėjus nėr ko kasti“. Man buvo duota nesvarbi rolė, vos du žodžiu pasakyti. Bet jaučiausi ir aš „artistė“, taip buvau patenkinta savo role“³⁸.

Ir F. Lialis liko patenkintas savo darbuote Kupiškio parapijoje. Vėliau savo prisiminimuose jis parašys: „Čionai darbas ėjo pasėkmingai, per 3 metus darbavimos parapijiečiai užmiršo savo partijas dėl kunigų pasirinkimo, atgijo meilė, tarp visų vienybė, prasidėjo „Tėvynės sargo“ skaitymas, vyrų, moterų ir mergaičių rašymas, net eilomis, susitvėrė savoji teatralinė scena, po kaimus kilnojama, ir rados Kupiškėnuose tikra idilija.“ Įdomus iš to laikotarpio ir dar vienas nekasdieniškas epizodas: „Anuolaik atvažiavo iš Leipzigo Kaunan pas vysk. Paliuloną prof. Hirt'as, pareikšdamas, norįs Lietuvoje išmokti lietuviškai kalbėti. Su vyskupo rašteliu atvyko Kupiškį dr. Hirt'as; priima jį kun. Lialis; vedžioja po kaimus, rodo jam lietuvių papročius, senobės kalbą, pasakas ir patarles, svečias visa tai rašo, užmokėdamas bobutėms po 15 kap. nuo pasakos, ir, prabuvęs apylinkėje visą vasarą, džiaugdamas ir dėkodamas, grįžta Leipzigan, paketinę universitete atidaryti lietuvių kalbos katedrą. Kupiškėnams garbė“...³⁹

Senasis Kupiškio klebonas Laukevičius žinojo apie savo vikarų veiklą ir tam iš pradžių netrukde, bet jam pagaliau įgriso sekmadeniais vienam sėdėti klebonijoje arba vietoj vikaro važiuoti pas kokį ligonį paskutinio patepimo. Anot Kasperavičiaus, klebonas ir pagadinęs gerą liaudies švietimą, nes ne be Laukevičiaus žinios vienas iš veiklių vikarų dar 1898 m. turėjo palikti Kupiškį ir gavo vietą Kelmėje, o Kasperavičiaus vieton į Kupiškį atvyko Jonas Meškauskas⁴⁰. 1899 m. pradžioje į Kupiškį iš aplenkėjusios Upninkų-Veprių parapijos atkeltas naujas kelbonas Stanislovas Janulevičius⁴¹. Jis Kupiškyje taipogi rado veiklos – ėmėsi parapijiečių seniai laukiamos naujos, didelės mūrinės bažnyčios statybos. Jau 1900 m. pakloti naujosios šventovės pamatai⁴². Tačiau ir S. Janulevičiui, paskui tapusiam ir dekanu, užkliuvo kun. Lialis. Nepatiko jam toks vikaras, kuris visuomet parapijiečių apsuptyje, o klebono avys nepažįsta... Sykį neištverė: „Sakyk man, kas čia yra klebonu: tu ar ašenai?“ Ir paprašė vyskupo, kad vikarą iškeltų. M. Paliulionis prieš keletą metų duotą pažadą prisiminė ir surado F. Lialiu aukštesnes pareigas...

Blaškomas po parapijas

Nuo 1901 m. birželio 13 d. F. Lialis buvo paskirtas į Saudininkų (dab. Maironiai, Raseinių raj.) filiją, kurioje, anot paties vyskupo žodžių, klestėjo „nežd moralna i materialna“⁴³. Saudininkuose F. Lialis išbuvo pustrėčių metų. 1904 m. sausio 21 d. jis vėl sugrįžo į gerai pažįstamą Kupiškio kraštą – buvo paskirtas Antašavos filialistu⁴⁴. Nuo 1905-ųjų, pasikeitus politinei situacijai, gavo teisę mokytojauti, tačiau negalėjo pasinaudoti šia teise, nes gyveno ten, kur nebuvo mokyklų. Tiesa, aktyvi prigimtis gyventi be veiklos neleido. Žinoma, kad dar 1904 m. prisidėjo įkuriant Kupiškyje vartotojų draugiją, kuri miestelyje įsteigė krautuvę⁴⁵. 1905 m. rudenį aktyviai darbavosi Kupiškio apylinkėse skleisdamas Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimus⁴⁶. Porą metų teišbuves Antašavoje, nuo 1906 m. sausio 21 d. vėl sugrąžintas Žemaitijon, šįkart Budrių filialistu (Skudo dekanate). Budrių bažnytkaimis, priklausęs Kartenos parapijai, buvo gana nuošali vietovė. Didesnių ūkinių reikalų čia, matyt, neatsirado, nes medinė Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia buvo ką tik (1903 m.) pastatyta⁴⁷, bet energingam kunigui veiklos nereikėjo ieškoti ir jis netruko pasižymėti. Būtent F. Lialis 1906 m. vasarą iš Budrių suorganizavo pirmąją po 143 metų maldininkų procesiją į Žemaičių Kalvariją. Procesijoje dalyvavo apie tūkstantį žmonių⁴⁸.

1911 m. sausio 29 d. F. Lialis paskirtas Beržoro vikaru. Pastarojoje vietoje išbuvo neilgai, nes 1911 m. rugsėjo 24 d. trečiašyk sugrąžintas į Kupiškio kraštą ir vėl paskirtas šįkart jau parapijos teises įgijusios Antašavos bažnyčios kuratu⁴⁹. Šioje parapijoje išbuvo ilgiausiai per visą savo daugiau nei pusę amžiaus trukusią kuni-

gystę – net 12 metų. Rimtai užsuko naujos mūrinės bažnyčios statybą (jau buvo pradėti organizaciniai darbai ir imta ruošti statybinė medžiaga), tačiau gražius planus sugriovė kilęs Pirmasis pasaulinis karas⁵⁰. Tiesa, ši negandų meta, atrodo, pragyveno be didesnių sukrėtimų; nors apylinkėse vyko įnirtingos kovos, bažnyčia nenukentėjo. O ir be darbų nesėdėjo – įsteigė naujas kapines, dirbo su organizacijomis. Štai dar 1913 m. įkūrė Apaštalytės maldos, Šv. Antano Tretininkų ir Blaiybės draugijas, nuo 1916 m. veikė Šv. Cecilijos draugija, kurią sudarė parapijos giedotojai⁵¹. Verta paminėti, kad būtent F. Lialis pastebėjo gabią piešimui mergaitę iš Viktoriškių Veroniką Šleivytę ir pagelbėjo jai siekiant mokslų, o 1916 m. rekomendavo mokytoją Povilą Brazdžiūną dirbti „Saulės“ draugijos įsteigtoje gimnazijoje Biržuose ir taip savotiškai atvėrė kelią gabiam jaunuoliui į tolesnius mokslus⁵².

Ir visgi tiek metų vienoje parapijoje neabejotinai pabodo. 1919-ųjų vasarą Antašavoje apsilankiusiam kolegai kun. A. Pauliukui skundėsi, kad „daug metų sėdi ant vienos vietos ir labai trokšta būti iškeltu kur nors į platesnę vietą“⁵³. Tačiau tokios platesnės vietos dar teko palaukti keletą metų. Tik 1923 m. birželį F. Lialis perkeliamas į netolimą Alizavos parapiją – ne ką platesnę už antašaviškę (1924 m. priskaičiuota apie 1500 parapijiečių), gal net dar nuošalesnę. Bet kaip naujoje vietoje veiklos, ko gero, atsirado daugiau. Kadangi per karą stipriai nukentėjusi bažnytelė jau buvo suremontuota, galėjo daugiau pasirūpinti kitais pastatais. Štai 1924 m. perdengta klebonijos klėtis, 1925 m. remontuota klebonija, tais pačiais metais pašventintas už parapijiečių lėšas įgytas naujas nedidelis (75 kg) var-

F. Lialis.
XX a. III
dešimtmečio
nuotr.
NMB RS

pas. Vienu iš reikšmingesnių F. Lialio darbų Alizavoje reikėtų laikyti teisme apgintą bažnyčiai iš Zasinyčių dvaro priklausantį malkų servitutą. Šios dar Koscialkauskų patvirtintos fundacijos bažnyčia neteko valstybei nusavinus dvaro mišką, todėl kuratui F. Lialiui teko paduoti skundą Vabalninko nuovados Taikos teisėjui, ir šis 1924 m. kovo 12 d. nusprendė, kad Miškų departamentas privalo bažnyčios reikalams kasmet skirti po 50 erdmetrių malkų ir dvi kapas karčių. Buvo padirbėta ir sielovados bare. Apie tai 1925 m. rugpjūčio 17 d. F. Lialis rašys raporte Žemaičių vyskupui: „Alizavos bažnyčios rajonas yra mažutė Vyskupijos šakelė, kurią sudaro aplinkinių parapijų pakraščiai. Dvasinė gyvybė tosios šakelės yra šioki: didžioje dalyje religinis dekadentizmas, mažoje gi dalyje keliasi religinio atgimimo dvasia, iš to parapijiečių tarpe nėra meilės, nė vienybės. Savo dvejų metų darbuotėje, kiek sugebėjau, vadovavaudamas tėviškos meilės dėsniais, ėmiaus visų galimų pastangų idant parapijiečių religinis gyvenimas būtų intensyvesnis. Šiame darbe laikiaus nurodymų, Jūsų Ekscelencijos paskutiniame čionai atsilankyme pabrėžtų. Padaryta, kiek buvo galima: su entuziazmu parapijiečiai vedami prie atrpigimtosios gyvybės šaltinio – Sakramentiško Kristaus – ir štai organizuojasi Šv. Sakramento garbinimo ir permaldavimo draugija, privačiuose namuose Jėzaus Širdies intronizacija. Maldos Apaštalavimo brolija ir atgailos tretysis šv. Pranciškaus ordenas. Be to, jaunuomenė, paklausius paskutiniojo Jūsų, Šviesiausias Ganytojau, balso, susibūrė po „Pavasarininkų“ vėliava...“⁵⁴

Kaip tik tuo laiku (1924 m.) Alizavos apylinkėse dirbęs matininkas P. Lelis (taipogi kilęs iš Pumpėnų) porą mėnesių gyveno klebonijoje ir yra palikęs įdomią klebono charakteristiką. Anot jo, F. Lialis „buvo linksmo būdo, labai šnekus ir daug padėdavo žmonėms, užtardamas jų reikalus įstaigose. Pats rašė prašymus ministeriams, prezidentui – vis savo žmonių labui. Daug jo parapijiečių neidavo į teismą, bet eidavo pas kleboną, kuris saliamoniškai jų bylas išsprėsdavo. Klebonijoje niekuomet netrūkdavo svečių. Atlaidų metu privažiuodavo daug kunigų, tada būdavo baliai, išgėrimai, vintas, proferansas ir pan. Dėl savo linksmo būdo klebonas buvo dažnai kilnojamas“⁵⁵.

Pagaliau 1925 m. rugsėjo 30 d. F. Lialis sulaukė dar rimtesnio paaukštinimo – buvo paskirtas senos ir didelės Papilio parapijos administratoriumi, nuo 1926 m. rūpinosi naujos mūrinės (kupiškėno inžinieriaus Felikso Vizbaro projektuotos) bažnyčios statyba, akmenys kuriai buvo suvežti dar XIX a. pabaigoje. Tačiau ilgesniam laikui įsikurti Papilyje nepavyko. Kaip matyti iš vėlesnės korespondencijos, klebonavimą Papilyje apkartino susikomplicavę santykiai su dalimi parapijiečių ir kurija. Atvirai parėmęs tautininkų atėjimą į valdžią ir A. Smetonos viešnagės Biržuose proga pasakęs karštą patriotinę sutiktu-

F. Lialytės namas Pumpėnuose, kur gyvenimo pabaigoje gyveno F. Lialis. M. Kalvaičio nuotr. 2004

vių kalbą buvęs knygnešys užsitraukė dvasinės vyresnybės nemalonę. Kažkas dar paskleidė ir gandą, esą Papilio klebonas naktį laikęs pamaldas už tautininkų vyriausybę... Aiškiai dešiniąsias pažiūras deklaruojantis kunigas, matyt, nepatiko ir kai kuriems papiliečiams, greičiausiai būta kažkokių nesutarimų su tame krašte gausiau gyvenančiais evangelikais reformatais. Galiausiai susikirto klebono ir parapijos komiteto pozicijos dėl naujos bažnyčios statybos finansavimo⁵⁶. Šių priežasčių nežinantys piktesni liežuviai tiesiog malė, esą klebonui koją pakišęs polinkis į stikliuką. Negalėjo jų negirdėti ir jau minėtas Troškūnų klebonas A. Pauliukas, 1928 m. kovo 8 d. savo dienoraštyje parašęs: „Kurijoje sužinojau, kad kaimynystėn atvažiuoja iš Papilio kun. Lialis, kuris už girtuokliavimą kaip bausmę gauna prastesnę vietą – Velykius“⁵⁷.

Kaip ten bebūtų, kunigas buvo perkeltas arčiau vyresnybės akių. Naująja vieta F. Lialis tikrai nesidžiaugė. Parapijėlė nedidelė, neturtinga, be to – vietovė žema, drėgna, ne itin palanki sveikatai. Bet veiklus žmogus niekur nepražus. Nepritrūko buvęs knygnešys darbo ir Velykiuose. Dar 1928 m. pasirūpino bažnyčios remontu, sudėjo naujas grindis, po poros metų apdengė skarda stogą, 1931 m. nutinkavo bokštą, išdažė vidų. Tais pačiais 1931 m. bažnyčią konsekrovo vyskupas K. Paltarokas⁵⁸. Nepamiršo F. Lialio ir Panevėžio visuomenė. Jis buvo išrinktas Panevėžio apskrities tarybos ir apskrities Žemės reformos komisijos nariu. Ypač daug veiklusis kunigas pasidarbavo gindamas vietinių žmonių teises valdiškose įstaigose. Velykiuose išbuvo pusšesčių metų. Nuo 1933 m. gruodžio 12 d. F. Lialis paskirtas altarista be pareigų Krekenavoje⁵⁹. Sunkiai pragyvendamas iš menkų pajamų, keletą metų per buvusius savo bendražygius (J. Tumą-Vaižgantą, A. Jakštą-Dambrauską) rūpinosi gauti valstybinę knygnešio pensiją. Pastangos davė vaisių A. Smetonos jubiliejiniiais metais. Nuo 1934 m. liepos 1 d. F. Lialiui paskirta 150 Lt visuomenės veikėjo pensija⁶⁰. Už tai, kad keletą metų negaudamas algos dėstė tikybą Orelių, Radviliškių, Žydelių pradžios mokyk-

nukelta į 64 psl.

I R E N A Ž V I L I U V I E N Ė

Grafikė, knygų iliustratorė Irena Kaziūnaitė-Žviliuvienė gimė 1944 m. sausio 24 d. Tuitų kaime, Kupiškio rajone. 1960 m. baigė Salamiesčio septynmetę mokyklą, 1964 m. – Kauno Stepo Žuko taikomosios dailės technikumą. 1965–1971 m. studijavo Vilniaus dailės institute.

Respublikinės premijos laureatė (1987). Naujausias apdovanojimas – Knygos meno konkurso „Vilnius 2003“ Lietuvos dailininkų sąjungos premija už Martyno Vainilaičio knygos *Karaliaus žentas* iliustracijas. Iliustravo knygas: A. Zurbos *Ko verkė šaukštelis* (1973), A. Drėgvos *Riešutauti aš ėjau* (1974), *Dangus griūva* (1976), V. Giedros *Saulės lašeliai* (1978), J. Avyžiaus *Juodažvaigždis arkliukas* (1979, 1990), K. Sajos *Pasaka apie du karalius* (1980), J. Degutytės *Baltas gulbių sostas* (1982), H. K. Anderseno *Laukinės gulbės* (1984), D. Nevinso *Ant ugnies kalno* (1987), lietuvių liaudies stebuklinių pasakų rinkinį *Gyvasis vanduo* (1989), Vergilijaus *Orfėjas ir Euridikė* (1991), M. Vainilaičio *Žydras povas povinėja* (1995) ir *Bruknelė* (1996), T. Tolvaišo *Neišstarti žodžiai* (1997), M. Vainilaičio *Miško Monas* (1997) ir *Nykštukas Kilipštukas* (2004).

Su dukra Živile iliustruotos knygos: *Ištikimoji naktis* (Rytų meilės lyrika, 2000), V. Mizero *Tavo vaikai* (2000) ir dar keletas mylimiausio autoriaus M. Vainilaičio knygelių vaikams – *Kaulo bobos apžavai* (1999), *Pelėdos giesmė* (2001), *Sidabrinė kultuvėlė* (2002), *Karaliaus žentas* (2003).

I. Žviliuvienė – daugelio parodų Lietuvoje, Rusijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje, Lenkijoje, Estijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, JAV, Ispanijoje, Jugoslavijoje, Tunise, Šveicarijoje, Turkijoje dalyvė. 2004 metais dailininkės jubiliejui skirtos parodos buvo eksponuotos Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Kupiškio savivaldybės viešojoje bibliotekoje ir gimtojo Salamiesčio pagrindinėje mokykloje.

Iliustracija
M. Vainilaičio knygai
Nykštukas Kilpštukas. 2004

Iliustracija lietuvių
stebuklinėms pasakoms
Gyvasis vanduo. 1989

Iliustracija M. Vainilaičio
knygai *Kaulo bobos apžavai*.
1999

Iliustracija M. Vainilaičio
knygai *Pelėdos giesmė*.
2001. Kartu su Živile Žviliūte

Iliustracija K. Sajos knygai
Pasaka apie du karalius. 1981

Iliustracija M. Vainilaičio knygai
Miško Monas. 1997

Tarp senųjų Kupiškio krašto fotografų jis vienas iš mažiausiai žinomų. Taip atsitiko galbūt dėl to, kad Jakutis kupiškėnuose pirmiausia išgarsėjo kaip puikus stalius ir dailidė, o fotografija buvo tik viena iš jo plačios veiklos sričių ir dėl to mažai dokumentuota.

J. Jakutis gimė 1878 m. Miškinėlių kaime. Tėvai turėjo tris dešimtines žemės, o šeima buvo gana gausi – augo keturi sūnūs. Vyriausias Jurgis vėliau pėrėmė ūkelį iš tėvo, o kitiems broliams teko duoną uždirbti kas kaip sugeba. Jonui ryžio netrūko ir jis išvyko uždarbiauti į Jungtines Amerikos Valstijas. Ten vertėsi įvairiausiais darbais, tarp jų ir fotografo, išmoko stalius–dailidės amato. Jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą J. Jakutis Kupiškyje buvo žinomas meistras. Naujai statomai Kupiškio bažnyčiai padarė 8 klauptus. 1910 m. vedė Anelę Vaidilaitę, 1912 m., padedant broliams, Skapiškio gatvėje (dab. Vytauto 28) pasistatė namus ir čia visą amžių pragyveno. Su kaimynu Mažeikiu savame ir gretimame sklype prie Kupos buvo sumanę statyti garinį malūną, jau turėjo paruoštą jo projektą ir valdžios leidimą, tačiau statybos darbus nutraukė 1914 m. kilęs karas. Bene gyviausią J. Jakučio – dailidės paveikslą savo prisiminimuose bus nupiešęs rašytojas J. Baltušis.

Nors ir savamokslis, J. Jakutis buvo tam metui gana apsišvietęs ir Kupiškyje gerai žinomas bei gerbiamas žmogus, bendravo su miestelio šviesuomene: gydytojais Domu Jankevičiumi ir Ipolitu Franckevičiumi, kunigais Antanu Bajorinu, Antanu Kripaičiu, provizorium Jonu Stuku, mokytoju Julium Greimu ir kitais. Kurį laiką J. Jakutis ėjo „Saulės“ draugijos Kupiškio skyriaus sekretoriaus pareigas. Mirė 1960 m. liepos 11 d., palaidotas Kupiškio kapinėse.

Bene daugiausiai medžiagos apie garsųjų kupiškėnų meistrą išsaugojo jo dukra mokytoja Felicija Jakutytė, kurios namus iki šiol puošia tėvo daryti baldai. Iš šeimyniniuose albumuose išlikusio pluoštelio XX a. pradžios nuotraukų dalis neabejotinai daryta J. Jakučio. Dauguma jų – įvairių susibūrimų (gegužinių, vestuvių ir pan.) vaizdai. Kaip matyti iš 1914 m. „Panevėžio kalendoriuje“ įdėto skelbimo (žr. iliustraciją apačioje), J. Jakutis fotografija užsiiminėjo nuo 1909–1910 m., netoli bažnyčios turėjo savo ateljė, kurioje, beje, buvo galima ne tik pigiai nusifotografuoti, bet ir įsigyti ar užsisakyti tiek paties meistro gamintų, tiek iš kitur, netgi iš užsienio, atvežtų baldų, karstų. Turėjo fotografas ir savo asmeninį spaudą (kiek įmantroką kompoziciją su vietovės pavadinimu ir savo pavarde), tačiau šiuo spaudu pažymėtų nuotraukų – vos viena kita. Dažnai J. Jakučio nuotraukas galima atskirti tik pagal tai, jog tarp nusitografavusios kompanijos kur nors kampe ar priekyje matyti ir pats fotografas.

Tai, kad J. Jakučio darytų nuotraukų yra išlikę gana nedaug, liudytų, jog profesionalaus fotografo amatu jis užsiiminėjo vos keletą metų. Trečiajame dešimtmetyje Kupiškyje atsirado daugiau fotografų ir pripažintam staliui, matyt, nebeapsimokėjo su jais konkuruoti.

Vidmantas Jankauskas

JONAS JAKUTIS

Jonas Jakutis. Apie 1918

Jono Jakučio ateljė spaudas. 1909

JONAS JAKUTIS

Kupiškyje. Kauzo gab., prieš bažnyčią.

Geriausia ir pigiausia FOTOGRAFIJA.

Atlieku darbus pigiai ir gerai. Fotografija gyvena 3 metus. atsilankius maldžiu persitikinti gerumu ir pigia. Dirbu visokius dalyčius darbus: kompas, šėpas, kečes ir t.t. Pirmie užsaky-mas ir turis gatavų. Pasidary-gabus nuo 3 rub. iki 40 rub., komodus, kečes, veidrodžius ir t.t. Prekės kuogeriausios savo ir užsienio firmų. Kainos kuogeriausios. Remkite savų.

Jono Jakučio asmeninis spaudas

Kazimiero Alekno šeima iš Plundakų, 1909. KVB rinkiniai Vestuvės Šimonyse. Apie 1911. F. Jakutytės albumas

*Gegužinėje. Žaidimas „Trečias bėga“. Apie 1910–1912.
F. Jakutytės albumas*

*Kupiškio inteligentų Greimo, Plūko, Stuko ir Jakučio šeimos.
Apie 1920. F. Jakutytės albumas*

KNYGNĖŠIŲ KARIUOMENĖS GENEROLAS – FELICIJONAS LIALIS

atkelta iš 56 psl.

lose, 1936 m. dar norėjo gauti bent vienkartinę pašalpą, tačiau šikart prašymai buvo nerezultatyvūs⁶¹.

Paskutinis ryškesnis F. Lialio gyvenimo etapas susijęs su jo gimtaisiais Pumpėnais. Šio etapo priešistorė prasidėjo 1937-aisiais, kai Smilgelių kaimo gyventojas A. Dišaitė nusprendė savo turimą 32 ha ūkį dovanoti Pumpėnų bažnyčiai altarijos kūrimui su sąlyga, kad iki gyvos galvos gaus visišką išlaikymą, už ją kasmet bus laikomos mišios ir pan. F. Lialis tuo metu kaip tik dažnai lankėsi Pumpėnuose, nes vyko miestelio skirstymas į vienkiemius ir reikėjo tvarkyti sesers Felicijos žemės reikalus. Išgirdęs apie galimybę įkurti Pumpėnuose altariją, pasiūlė klebonui padėti derybose su Dišaitė ir jau rugpjūčio mėn. buvo paskirtas Pumpėnų altarista. Vyskupija priėmė Dišaitės dovaną ir sudarė reikiamą sutartį. Tačiau administruoti už miestelio esantį altarijos ūkį ir rūpintis įnoringa donatore pagyvenusiam kunigui pasirodė ne pagal jėgas ir netgi nuostolinga, nes ūkis tuo tarpu buvo atiduotas dirbti pusininkui, kuris jį visai nugyveno. Kad sumanymas steigti altariją buvo nelabai pamatuotas, parodė ir vėlesni įvykiai: 1938 m. F. Lialis pareiškė rūpintis donatore perleido klebonui B. Bumšui, kartu

jam šešeriems metams išnuomodamas ir buvusį Dišaitės ūkį. Pats Lialis pasižadėjo padėti klebonui dirbti pastoracinį darbą, taip pat pagal klebono nurodymą be atlygio dėstyti mokyklose tikyba. Tačiau klebonas jau tą patį rudenį, patyręs nemažų nuostolių, sutartį vienašališkai nutraukė... Bet F. Lialis administruoti Pumpėnų altarijos nebegrižo. 1938 m. minima jį trumpai buvus Šimonių altarista⁶², vėliau jis apsigyveno Pumpėnuose pas seserį Feliciją Lialytę, name, kurį buvo pastatęs savo lėšomis. Kaip matyti iš išlikusių dokumentų, atsisakęs altarijos, A. Dišaitė jis globojo ir toliau, iki pat šios mirties 1942 m.⁶³ Apie kokią nors kitą paskutinio jo gyvenimo dešimtmečio veiklą patikimų žinių trūksta. Mirė F. Lialis 1949 m. liepos 7 d. Pumpėnuose. Palaidotas Panevėžio katedros kapinėse greta kitų iškilų Aukštaitijos kunigų. Kapas pažymėtas knygnešių draugijos ženklų. Pumpėnuose, gimtosios sodybos vietoje, pastatytas kryžius, pasodintas ažuolas.

Pabaigos mintys

Kad ir greitomis perbėgus kun. F. Lialio gyvenimą, iš kurio net 56 metai atiduoti kunigystei, matyti, jog tai būta nepaprastai įdomaus, permainingo ir iš dalies tragiško likimo žmogaus. Nors iki šiol tyrinėtojus domino iš esmės tik ankstyvasis, „knygnešiškas“ šio veikėjo gy-

F. Lialio laiški Aleksandrui Dambrauskui-Jakštui

Aukštai Gerbiamas Kun. Prelatai!

Pradėjęs 1892 metais katalikiškai-tautiško atgimimo darbą brangioje Lietuvoje tėvynėje varau jį ta pačia kryptimi po šiai dienai; nebėgau pagaliau nuo pozicijos nė vokiečių okupacijos metu, nė bolševikų užplūdime, įkurdamas kaimuose mokyklas, gindamas tautiečių teisę ir jų turta, nesidrovėdamas pasiekti net Liūdeendorfą ir bolševikų vadų, nors buvau skirtas ištrėmimui, kaip tai buvo atsitikę su manim rusų laikais. Prie šventos atminties garbingų vyskupų Paliulionio ir Cirtauto negalėjau gauti parapijos, nes rusų valdžia neleido; paskutiniiais laikais irgi negalėjau gauti didesnės vietos, kadangi vysk. Karevičiui ir dabartiniam savo Vyskupui Paltarokui esu savo veikime nežinomas, todėl, tariant žodžiais savo vyskupo: „blaškaus po mažas vieteles iki šiai dienai“, – nors, apart žydų ir socialdemokratų, iš katalikų nėra buvę ant manęs jokių skundų vyskupams. Sudėjęs savo gyvenimą ant tėvynės aukuro ir eidamas 62 metus amžiaus, likau be sveikatos ir turto. Iš dvasinės Vyriausybės jokios pašalpos negaunu. Sumaniau prašyti pensijos iš tautinės vyriausybės. Tam tikslui 1930 m. gegužės mėn. 30 d. per savo kursinį ir vienintelį draugą Kan. Tumą pasiunčiau prašymą su Jo liudymu Komisijai prie Švietimo Ministerijos Liudo Girus vardu. Tokį pat prašymą buvau išsiuntęs 1929 m. gruodžio 11 d. Ministerių Kabinetui. Kan. Tumas pernai man rašė, kad man galės būti paskirta pensija kaip visuomenės veikėjui. Tuo tarpu sausio mėn. 27 d. š. m. raštu p. L. Gira pareikalavo dar prisiūsti:

1. knygnešystės įrodymus,
2. turto, amžiaus ir šeimos sudėties liudymą,
3. gydytojo liudymą apie sveikatą ir
4. paklausimų lapą.

Į visą tai atsakiau sausio mėn. 31 d. š. m.

Nežiūrint liudymų kan. Tumo, Lietuvos Universiteto, Pane-

vėžio Mokytojų Seminarijos direktoriaus apie mano darbuotę, liudymų apie mano neturtą ir nesveikatą, iki šiolai nesulaukiau pensijos net už knygnešystę, tuo tarpu gi mano organizuoti knygnešiai – mažesni gauna jau pensijas ir aš, kaipo žymesnis visuomenės veikėjas, duodu jiems liudijimus.

Dabar atsimenu žodžius savo draugo prof. Bron. Žangolavičiaus, Varšuvos Švietimo Ministerio padėjėjo, kurs manęs nekentė už „Tėvynės Sargo“ redagavimą ir ypač už mano ten patalpintą straipsnį „Teisybės vardan“, dėl kurio buvo užsigavęs ir Vyskupas. Pasakė man tuomet kancleris: esi įrašytas į juodąją knygą – iki gyvas klebonijos negausi. Tai ir pildos. Gyvenu Velykiuose, kame tėra keletas gyventojų, vieta žema, drėgna, vandeniui užliejama, nors skaitosi parapija, bet žemės neturi nė pėdos, kad ir čia pat buvo parceliuojama du dvaru; pragyvenimui prisena žemę nuomoti ir gyventojų malonės prašyti, jiems pataraujant ir ką nors parašant.

Čia tai, tariant J. E. Vyskupo žodžiais, skirta man gyventi „amžinai“. Kentėti nebijau, by tikt pragyventi galėčiau. Toji mintis ir reikalas verčia mane kreiptis į Jus, Gerbiamasai kun. Prelatai, kaipo likusį Vyriausiąjį Tėvynės darbuotoją, su giliausiu prašymu tarti už mane galingą žodį Švietimo Ministeriui ir Ponui Prezidentui, kurie mane asmeniškai pažįsta, kad nuo š. m. rugpjūčio mėnesio paskirtų man mėnesinę pensiją 400 litų ir dar suteiktų vienkartinę pašalpą 800 litų pasigydymui. Pensija prašoma iki gyvos galvos.

Kasdien atmenu Jūsų Malonybę ir dėkingas Jums būsiu per visas dienas savo vargingo gyvenimo, reikšdamas Jums giliausią pagalbą

Kun. Felicijonas Lelis
senas sądarbininkas
1931 m. liepos 26 d.
Velykiai p. ag.
Panevėžio apskr.

venimo laikotarpis, akivaizdu, kad ir daugelis kitų jo biografijos momentų verti atidesnio dėmesio ir, reikia tikėtis, ateityje to sulauks. Šiuokart beliktų pasitenkinti keliomis baigiamosiomis pastabomis.

Kaip jau minėta, į patį nelegalios lietuviškos spaudos leidimo ir platinimo sukūrį F. Lialis pateko gana atsitiktinai, „dėka“ carinės valdžios „užfundytos“ tremties į Kretingos vicuolyną. Tačiau nėra abejonės, kad jaunas kunigas buvo dvasiškai subrendęs dirbti tokį darbą, ką liudija ne tik jo ligtolinė biografija, ypač veikla slaptose klierikų organizacijose, bet ir faktas, kad prisiimtą kryžių jis nešė ypač kantriai ir ištvermingai. „Tėvynės sargas“ užgrūdinio F. Lialį, tad vėliau galėjo sėkmingai darbuotis tiek

F. Lialio kapas Panevėžio katedros kapinėse. V. Jankausko nuotr. 2004

turėdamas palyginti geras sąlygas (kaip Kupiškėje), tiek likimo nublokštas į, atrodo, visai nedėkingus kokiai nors veiklai užkampius (pvz., Budrius). Visą gyvenimą išliko veiklus, energingas, linksmas, visuomeniškas kunigas ir aktyvus, atviras, pilietinės pozicijos neslepiantis, kiekvienam prieinamas ir todėl didelį žmonių pasitikėjimą turintis visuomenės veikėjas⁶⁴. Pirmojoje gyvenimo pusėje daugiau reikėsi kultūrinėje veikloje, rašė į spaudą (aktyviai bendradarbiavo „Vilniaus žiniose“, „Nedėldienio skaityme“, „Šaltinyje“, „Viltyje“, „Vienybėje“), o susikūrus Nepriklausomai Lietuvai daug savo laiko ir jėgų skyrė atstovaudamas bei gindamas žmonių, ypač savo parapijiečių, reikalus įvairiose valdžios įtaigose. Suprantama, toks veiklus, gerai matomas žmogus, ir dar kunigas, negalėjo kam nors neužkliūti, tad nenuostabu, kad įvairiausi incidentai, konfliktai, didesni ar mažesni nesusipratimai lydėjo F. Lialį visą gyvenimą (vien ta kolegų švelniai pašiepiama kaunietiška „komandovanije voiskami“ istorija ko verta!). Žiūrint pragmatiškai, „šakotas“ charakteris gerokai pakenkė dvasininko karjerai: jį blaškė po visą vyskupiją lyg kokį Strazdelį. Labai iškalbinga istorija su Žemaičių vyskupijos kancleriu B. Žongolovičiumi, kai tas, rodydamas F. Lialiui jo asmens bylą su uždėtu kryžiu, paaiškino, kad tai reiškia, jog niekad neturės parapijos, iš filijos į altariją, ir mirtis⁶⁵.

Jūsų Prakiltybe kun. Prelate!

Jūsų asmenyje turiu vienintelį prietelį ir užtarėją, todėl ir kreipiuos į Jus savo asmeniškais reikalais. Paskutinius šešius metus buvau klebonu Velykiuose, atstume nuo Panevėžio 14 km. Kaip visur, taip ir čia gyvai prisidėjau prie visuomeninio darbo ypač pagerinimo sunkios būklės kaimų gyventojų įvairiose šakose, keldamas ir dvasinį gyvenimą. Nuo 1928 m. Panevėžio apylinkės lygumose neturėta gerbūvio. Užjaučiant kaimą, įstojau į Panevėžio valsčiaus ir apskrities Tarybų narius, po šiai dienai tebesu Žemės Reformos Komisijoje, buvau Kontrolės komisijos valsčiuje pirmininku, Šiaurės Lietuvai nuo nederliaus šelpti ir Vytauto Didžiojo Komitetų skyriuose turėjau vadovauti: visur sėkmingai ir vaisingai. Kaip apskrities įstaiigos, taip ir Kauno Ministrtrijos turi mano raštų ir prašymų kaimų gerbūvio reikalais. Pernai vasarą per Kongresą Panevėžio apylinkę, ypač į pietus, ledai ir liūtys sunaikino pasėlius: šimtai ūkių liko be duonos ir sėklos. Apkroviau raštais Mokesčių Inspekciją ir Žemės Ūkio Ministeriją. Pasėkos: paliuosuota nuo žemės mokesčių už vieną pusmetį, kiti atidėti, prisiusti 1500 cent. sėklos ir piniginės pašalpos po 80 litų ūkiui Velykių parapijoje. Tuo tarpu Panevėžio Ekscelencija mano veikime ir kalbose įstaigose numatė per didelį tautiškumą ir ne kartą kanonais siūlė man išsikelti toliau nuo Panevėžio ar visai nueiti nuo gyvenimo scenos. Galop, praeitų metų lapkričio 28 d. iškilmingai pašventinau Panevėžį naują valsčiaus rūmą su tinkamomis valdžios atstovams prakalbomis ir štai lapkričio 30 d. jau gavau iš Kurijos užimti naujai įsteigtą Krekenavoje altariją – pasiūlymą.

Turėjau sutikti ir nuo sausio 16 d. š.m. apsigyvenau pirmas altaristas Krekenavoje. Parapijos kunigams darbais ir pamokslais padėdu; už tai iš klebonijos ir parapijos jokių pajamų negaunu; iš altoriaus mažai teturiu stipendijos; iš valdžios kaipo altaristas nustoju ir to šimto litų mėnesinės algos; Emeritų

kasa paskaitė pensijon užimamą namelį su daržu 1 ha plote vertės 100 litų per mėnesį – reikšia, atrokuoja per metus 1200 litų nuomos, daugiau nieko iki šiolai nepridedant. Gyventi reikia iš skatiko, kurio susikrauti negalėjau blaškomas po mažas vietas Vyskupų naujų, kurie manęs nepažįsta ir vadovaujasi šmeižtais. Iš valdžios laukiamos pensijos irgi nesulaukiu. Pirma Ponas Švietimo Ministeris man pačiam aiškino, kad dar esu sveikas ir klebono pareigas einu, todėl man pensija neskiriama. Bet š.m. vasario mėn. 5 d. buvau šiame reikale pas Poną Prezidentą; išklauses manęs, Ponas Prezidentas nustebo ir pečiais patraukė, kad iki šiolai negaunu pensijos – „Tai, sako, mūsų biurokratizmas ir reikia prašymą pakartoti“. Rytojaus, vasario 6 d. padaviau pakartotiną nuo 1929 metų prašymą asmeniškai ponui Ministeriui, kad dabar esu be pareigų ir jokių pajamų neturiu, todėl ir prašau skirti pensiją nuo sausio mėn. po 400 lt. per mėnesį. Ponas Ministeris atsakė: dabar tai kaip altaristui bus skirta pensija, tik mažesnė, kaip prašyta. Aš sutikčiau nors ir ant pusės.

Išdėstęs savo reikalą, nuolankiausiai prašau Jūsų Prakiltybės galingo užtarimo, kad, visą gyvenimą pašventęs Dievo ir tėvynės aukurui, nors senatvėje gaučiau iš Valdžios pragyvenimui pensiją, kaip ne vienas jau gavo pašalpas ir ordenus su amno liudijimais.

Su giliausia pagalba lieku
senasis darbuotojas kun. Felicijonas Lelis
Krekenavos altaristas
1934 m. gegužės 8 d.

Balandžio 29 die annivers* mirties mylimo draugo šv. at. kun. Juozapo padariau parapijos salėje vidur. mok. mokiniams paminėjimą, nupiešdamas neužmirštamo draugo gyvenimą ir nuopelnus.

* metinių dieną (lot.)

Kryžius F. Lialio sodybos vietoje Pumpnuose. M. Kalvaičio nuotr. 2004.

Nors šie žodžiai ne visai pasitvirtino (kai ką pakoregavo pasikeitę laikai), akivaizdu, kad visą gyvenimą iš vienos vietos į kitą mėtytas kunigas nuolat jautė tą „kryžiuką“ lyg kokį raupsuotojo ženklą. Tas ypač atsiskleidžia ir iš čia publikuojamų laiškų. Aišku, galima pasakyti, kad tuose skunduose galbūt daugiau atsispindi senstančio žmogaus rezignacinės nuotikos nei realiai egzistavusios įtampos ar problemos, tačiau nėra jokios abejonės: tiek pirmosios Lietuvos Respublikos (tiek ir kitais) laikais valdžiai „ramybės“ neduodantieji nebuvo mėgstami ir buvo vertinami geriausiai atveju įtariai. O ar ne kitaip yra šiandien? Ar valdininkų požiūriu įkyrus, savo praeities nuopelnų neslepiantis ir savo teisių reikalaujantis

veteranas (rezistentas, tremtinys) mėgstamas mūsų valdiškose įstaigose? Ar nepasišaipoma iš jo už akių ar net visai atvirai? Banalu sakyti, bet knygnešio Felicijono Lialio likimas, ko gero, tipiškas lietuvių inteligento idealisto patrioto likimas. Kaip tikras žodžio kareivis jis atliko pašauktinio pareigą tėvynei, tačiau jam nebuvo lemta žūti pakirstam džiovos, žandaro kulkos ar Sibiro speigų, jis išliko paprastas žmogus su savo privalumais bei trūkumais ir atėjusiems po jo kaip toks buvo nebereikalingas, nebeįdomus, todėl daugumos užmirštas. Tačiau kartu ir laimė, jog jis nepavirto koku nors tik savo ūkiu ir pajamomis besirūpinančiu turtingos parapijos klebonu, kad netapo vien savo interesų žiūrinčiu valdininku ar nenugrimzdo į nevilties liūną, ko jam gal ir ne vienas slapta linkėjo. Laimė, kad jis išliko toks amžinas keleivis, toks lietuviškų lygumų donkichotas, laimė, kad nenusigręžė nuo savo jaunystės siekių ir galiausiai už tai buvo kad ir kukliai įvertintas: 1928 m. apdovanotas Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio medaliu, 1934 m. sulaukė valstybinės pensijos, o 1940 m., kaip jau minėta, dar pamatė (ar bent sužinojo), jog jo vardas įrašytas tarp šimto žymiausių Knygnešių sienelėje...

Kun. J. Kasperavičius F. Lialį pavadino „Valančiaus kariuomenės karininku“. Metafora labai taikli, nes tuomet iš tikrųjų vyko arši kova, su aiškia fronto linija ir

*Magnifice ac Aestimatissime Domine!**

Giliai dėkoju už atmintį dėl manęs: štai grįžęs iš Kauno Seminarijos auklėtinis pasakojo man, kad Jūs Malonybė teiravotės, ar gaunu aš pensiją? Deja, dar negaunu. Daug pirmiau gavęs iš Jūsų Malonybės pranešimą, kad tas klausimas pareina nuo p. L. Giros, rašiau Gerb. Kan. Dogeliui, prašydamas kuo karščiausiai, idant mano reikalą pas p. Girą paremtų, ir, jeigu pensijos ieškojimas yra tuščias darbas, kad galutinai paaiškintų, jog pensija nebus skiriama ir dėl kokių kliūčių? Iki šiolai iš kan. Dogelio jokio atsakymo negavau, ir nežinau, ką bemanyi? Tiesa, p. Prezidentas nustebė, kad man pensija neišmokama ir tai pas save pasižymėjo š.m. vasario mėn. 5 d.; p. Šakenis vasario mėn. 6 d. užtikrino, kad man pensija tikrai bus skirta, bet, matomai, tas priklauso nuo p. Giros, kurs apie mane klaidingai yra nusistatęs. Taip man reikia spėti, nes ir šv. at. mano kursinis draugas kan. Tumas 1929 metais man šį reikalą gynė karščiausiai, o vėliau po keletos metų, man asmeniškai užklausius kan. Tumo: „dėl ko man neduoda pensijos?“ – atsakė: „skirti tau pensiją, tai reiškia pilti vandenį ant malūno, ir paminėk p. Švietimo Ministeriui, kad aš tai esu tau sakęs!“ Kai p. Ministeriui tą pasakiau, jisai nusišypsojo ir pradėjo aiškinti, kad pensija yra skiriama kunigams invalidams, be to, ir pinigų nesą. Dėl susidariusios apie mane klaidingos nuomonės, kad esu „ebrius“, reikia grįžti į praeitį. Pradžioje „Tėvynės sargo“ leidimo dėl vieno mano straipsnio už teisybę didžiai buvo užsigavęs šv. at. vysk. Paliulionis ir kancleris kun. Bronius Žangolavičius, dabartinis Švietimo viceministeris Varšuvoje. Be to, vienoje puotoje prie tosto už Vyskupo sveikatą man buvo liepta užtraukti „Plurimus annos“ – užgiedojau sopranu, o mano draugas bosu, – kadangi jisai neturėjo geros klausos, tai mūsų giedojimas ausis draskė. Ši kaltė man priskaityta, ir po pietų kun. Žangolavičius man pabrėžė: „nuo šiol turi kryželį, – visi tave minės, ir aukščiau filijos vietos negausi“. Reiškia, mano gyvenimo paginoje užrašė, kad esu „ebrius“. Šį užrašą perėmė nauji vyskupai, apart Kauno

Arkivyskupo, ir tą kaliumniją su priedais dar labiau išplatino. Tuo tarpu visą savo gyvenimą išbuvau „ebrius“ – ką liudija mano darbai ir visuomenė.

Atbulai, už blaivybės platinimą Kaune 1893 metais buvau prelatu pašieptas, ką paliudytų, jeigu būtų gyvas šv. atm. Kan. Dambrauskas – Karmelitų klebonas ir dekanas. Vėliau už blaivybę grasinta man buvo ištremimu į Sibirą ir Vokietiją. Dėl minėtos kaliumnijos ir dabar prisecina kentėti ypač mūsų Vyskupijoje, kur VIII Dievo įsakymas ignoruojamas yra ir dvasiškija mano šaukties Apaštališkojo Sosto. Jeigu būčiau „ebrius“, neturėčiau vietos ir balso visuomeniniame veikime, Komitetuose ir Komisijose valdiškų įstaigų ir niekas su manim nesiskaitytų; tuo tarpu mano raštai ir ministerijose yra žinomi.

Dėl dabartinės tautinės vyriausybės palaikymo esu ne kartą įspėtas ir nukentėjęs. 1926 metais per Kalėdas, man esant klebonu Papily, Biržų apskr., kalvinai-socialdemokratai su peiliais užpuolė Gajūnų kaimo katalikus, šaukdami: „išpjauti katalikus, kam jie nuvertė mūsų valdžią ir pastatė Smetoną!“ Griežtai pareikalavau, kad užpuolikai ir teisėtos vyriausybės niekintojai būtų tinkamai nubausti, kas nepatiko Biržų reformatų viršūnėms. 1927 metais liepos mėn. 28 d. Biržuose per pietus, suruoštas J.E. p. Prezidentui ir palydovams, pasakiau prakalbą lotynų kalba, kad reformatų tūzai nė išsižioti negalėjo. Už tai reformatai-socialdemokratai padarė man kerštą, būtent: prasimanė ir paleido balsą, kad aš neva naktį laikęs pamaldas Papilio bažnyčioje už tautinę vyriausybę. Ir štai 1927 m. spalio mėn. 4 d. Ordinariats siunčiamas atvyksta Papilyn *incognito*** Biržų dekanas ir veda kvotą valsčiaus raštinėje, pas bažnyčios tarnus ir mokykloje: kokias pamaldas klebonas laikė naktį bažnyčioje už vyriausybę? Pas mane dekanas nebuvo užsukęs. Nors jokių pamaldų nesurado, tačiau po to surias'o dekanas valsčiaus raštinėje prie reformatų išsitarė: klebonas bus iškeltas. Reformatai džiūgaudami sušneko: vienok mūsų balsas mačyjo! Ir pradžioje 1928 metų, nežiūrint parapijiečių dedamų pastangų mane vietoje su-

pačiomis tikriausiomis aukomis. Tiesa, karinių laipsnių, bent jau vienoje apkasų pusėje besigrumiantys, tikrai neturėjo. Laipsnius jiems suteikė istorija. Todėl šiandien, matyt, nederėtų abejoti, kad „Tėvynės sargo“ kūrėjas, vienas iš aktyviausių knygnešių kariuomenės telkėjų vertas jos generolo vardo. Ir buvo jis vienas iš tų, kurie vadinami mūsų žemės druska, vienas iš tokių generolų, kokių Lietuvoje niekada nebus per daug. Tik ar visada jie bus laiku prisiminti?

Nuorodos

1. Šimtas knygnešių. Knygnešių sienėlės vardai. V., 1998
2. Knygnešys. 1864–1904. T. 1. Red. P. Ruseckas. Kaunas, 1926. P. 326.
3. Kasperavičius J. Mano ir kunigo F. Lialio darbų žiupsnelis // Knygnešys. 1864–1904. T. 2. Kaunas, 1928. P.185–190.
4. Burokas P. Iš mano tėvo darbų // Knygnešys. 1864–1904. T. 2. Kaunas, 1928, p.181.
5. Tumas J. Vaižganto raštai. T.12. Kaunas, 1929. P.237.
6. Merkėlis A. Juozas Tumas Vaižgantas. Kaunas, 1989.
7. Stakauskas J. Lietuviškos minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje // Naujieji nacionalizmai ir katalikų bažnyčia Lietuvoje. V., 2003. P. 142–148.
8. Lietuvių enciklopedija. T.14, Boston, 1958. P.372–273.
9. Vidmantas E. Religinis tautinis sąjūdis Žemaitijoje XIX a. pabaigoje // Atgimimas ir Katalikų bažnyčia. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 7. V., 1994.
10. Žemaitytė-Narkevičienė O. Priėmė kaip pareigą tarnauti Tėvynei // XXI amžius, 1996 12 20; Gradinskienė R. Lietuviškos spaudos sargas // Darbas (Pasvalys), 2000 05 06.
11. Pajstietis P. Kun. F. Lialis – komandiras ir „Tėvynės Sargo“ pradžia // Mūsų senovė, kn.4, K., 1922. P.627–643.

12. Stakauskas J. Min. veik. P.147–148.
13. Ten pat. P.134; Petkus N. Vyskupo Valančiaus intaka // „Aušros“ 40 m. sukaktuvės. 1923, Philadelphia. P.206–207.
14. Dambrauskas A. Šv. Kazimiero draugija. Jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas. Kaunas, 1932. p.5; Stakauskas J. Min. veik. P.134–135; Misius K. Kunigo vaidmuo kovoje prieš lietuvių spaudos draudimą 1864–1904 metais // Knygnešių krivulė Nr.31, 2002.
15. Stakauskas J. Min. veik. P.142; Tumas J. Min. veik. P.234.
16. Gaidys A. Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907 m. //Atgimimas ir Katalikų bažnyčia. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 7. V., 1994, p. 263
17. Pajstietis P. Min. veik. P.627–631.
18. Tumas J. Min. veik. P.232.
19. Pajstietis P. Min. veik. P.634.
20. Eigirdas. Vardan teisybės apie kun. Kazlauskį // Tėvynės sargas. 1896. Nr.1. p.21–23.
21. Merkėlis A. Min. veik. P.61.
22. Šimtas knygnešių. P.75.
23. Merkėlis A. Min. veik. P.61–62.
24. Pajstietis P. Min. veik. P.638–640; Merkys V. Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias. V., 1994. p.475.
25. Merkėlis A. Min. veik. P.62.
26. Šimtas knygnešių. P.101.
27. Pajstietis P. Min. veik. P.637.
28. Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. V., 1982. P.64–65.
29. Pajstietis P. Min. veik. P.642–643.
30. Directorium horarum canonicarum et missarum pro diocesi Telsensi seu Samogitensi ..., Vilnae, 1895, 1898.
31. Knabikaitė-Zabulionienė B. Iš spaudos draudimo gadynės // Knygnešys, T.2. P.183
32. Kasperavičius J. Mano ir kunigo F. Lialio darbų žiupsnelis // Knygnešys, T.2. P.185.
33. Lietuvių enciklopedija. T.14, P.372.
34. Šimtas knygnešių. P.118.
35. Kasperavičius J. Min. veik. P.186.
36. Matukaitė L. Prėš šimtų matų pas Aleknų... // Kupiškėnų mintys, 1998 10 24–27.

laikyti, ypač, kad padėjau pamatus naujai bažnyčiai, iš Papilio buvau iškeltas arčiau Panevėžio ištyrimui. Čia netrukus buvau išrinktas į Panevėžio apskrities tarybą atstovu ir Žemės Reformos komisijos nariu kuomi iki šiolai tebesu iki naujų rinkimų, nežinūrint, kad esu paliuosuotas nuo beneficijos už darbavimąsi su tautininkais. Būdamas altarijoje, vis tiek tarnauju parapijai, visuomenei ir valdžiai, tuo tarpu iš parapijos negaunu jokių pajamų, iš klebonijos nė šiaudelio, iš valdžios nė cento, nes kaip altaristas nebeimu iš valdžios nė 100 litų mėnesinės algos, ir štai operarius sine mercede turiu gyventi, nesudarant niekam naštos. O žmonių interesantų apsiginti negaliu; jų reikalus ir santykius su vyriausybe reguliuoju, nors nuo gyvenimo scenos esu nublokštąs. Duokime rytoj yra Vilniaus diena: turima parapijose garbingų kunigų, tačiau organizacijos išrinko mane pasakyti pamokslą bažnyčioje ir prakalbą susirinkime, nors abiejų vyriausybų esu laikomas *filiius spuriius****. Dar charakteringas faktelis, man senam nebesvarbus: nors veikimu esu prisidėjęs prie spaudos atgavimo, Tėvynės nepriklausomybės ir šiandieną dar, man užtariant, savanoriai gauna sklypus ir pašalpas, knygnešiai su mano liudymais pensijas, tačiau 1928 metais man skirtas Nepriklausomybės medalis mano rankų nepasiekė. Mano draugai ir bendradarbiai daugumoje jau amžinybėje. Pasilieka man kreiptis į Jūsų Malonybės autoritetą ir galingą užtarimą su nuolankiausiu prašymu išgauti dėl manęs pensiją J. E. Prezidento Jubiliejaus proga.

Magnifice! aš užrašiau Jus savo širdyje į Geradarius, kad kasdien už jus daryčiau *momento* prie altoriaus. Lieku viltyje ir Jums giliausios pagarbos reiškime.

Kun. Felicijonas Lelis, emeritas.

Krekenava

25. VIII. 1934.

* Prakilnus ir brangus pone (lot.)

** man nežinanant (lot.)

*** sūnumi palaidūnu (lot.)

Aestimatissime ae Magnifice Domine!

Tandem aliquando gavau pensijų knygelę. Nuo 1 d. liepos š.m. ligi būsiu gyvas gausiu iš valdžios kas mėnesį 128 litus, nes į biudžetą ir pašto ženklus išskaitoma 22 litu 10 centų. Šia pensija pilnai esu patenkintas, nes pragyvenimui užteks, by tik Visagalis laikytų sveikatoje. Už visus Jūsų Prakilynybės žygius, amiccissime mano reikale padarytus, teiktis priimti mano širdingiausią ir neišdildomą padėką, atnaujinamą *quotidie coram altare D-ni*.* Duok Dieve tam nežinomam valdininkui, mane įtariančiam, pagyventi ir pamatyti, kaip mano bus sunaudota skirta pensija? Tokių žodelių esu ne kartą girdėjęs. Tūlas prelatas mane sutikęs sako: „ty pijesz!“ – „a žkąd wiadomo?“ – klausiu, – „bo czerwony jester!“*** – atsako. Štai argumentas. Ir vėl: vienoje bažnyčioje klebono prašomas, tuojau po Mišių, nebuves klebonijoje prie stalo, visai ant tuščios renku aukas ir girdžių dvi moteris šnekant: „veizčk, tat kunigs jau girts besąs!“ – praėjau tyliai. Panašius žodelius girdėjo ir Išganytojas ir Apaštalai Sekminių dieną. Žmonėms burnos neužčiaups. Už patarimus priešpaskutiniamė laiške man suteiktus irgi Jūsų prakilynbei nuoširdžiai dėkoju, nes kiekviena šviesesnė mintis gyvenimą gaivina ir pakelia. Iš savo Vyriausybės gaunu pasiūlymą grįžti į parapijos darbus, tačiau galutinai dar esu nenusprendęs. Lauksiu įkvėpimo iš Aukštybių.

Lieku savo geradariui su giliausia pagarba

emeritas kun. F. Lelis

1934 m. rugsėjo 21 d.

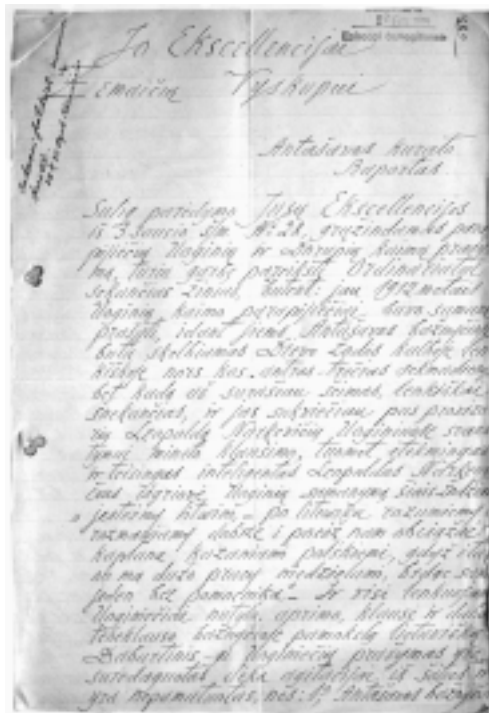
Krekenava

VUB F1-E330

* kasdien prie Viešpaties altoriaus (lot.)

**Tu geri? O iš kur žinai? Nes raudonas esi! (lenk.)

37. Kasperavičius J. Min. veik. P.186.
38. Knabikaitė-Zabulionienė B. Min. veik. P.183.
39. Pajstietis P. Min. veik. P.643.
40. Directorium horarum canonicarum..., Vilnae, 1900.
41. LVIA. F.696. Ap.2. B.566.
42. Tėvynės sargas. 1899. Nr.5, P.81; Varpas. 1901. Nr.7. P.76–77.
43. Pajstietis P. Min. veik. P.643.
44. Stakauskas J. Min. veik. P.143.
45. Lietuvių laikraštis. 1904 11 18 (12 01) Nr. 1. P.9.
46. Motieka E. Didysis Vilniaus Scimas. V., 1996. P.220.
47. Misius K., Šinkūnas R. Lietuvos katalikų bažnyčios, V., 1993. P. 373.
48. Nedėldienio skaitymas, 1906. Nr.34.
49. Stakauskas J. Min. veik. P.143.
50. Faktą, kad bažnyčios statybai buvo paruošta medžiaga, paliudija ir 1925 m. vyskupo vizitacijos įrašas, iš kurio žinoma, kad „buv. kuratas Lialis pskolinęs įvair[ie]m. žmonėm daug paruoštos bažnyčiai statyti medžiagos, kurios skolintojai nesirūpino atiduoti.“
51. Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas (toliau PVKA). Antašavos bažnyčios byla.
52. Atsiminimai apie F. Lialį. Užrašė D. Baronienė. KVB; Makariūnienė E. Povilas Brazdžiūnas. Kaunas, 1990. P.16.
53. Pauliukų archyvas. Privati kolekcija.
54. PVKA. Alizavos bažnyčios byla.
55. Lelis P. Lietuvos keliu. 1910–1973. Toronto, 1973. P.103.
56. PVKA. Papilio bažnyčios byla.
57. Pauliukų archyvas. Privati kolekcija.
58. Misius K., Šinkūnas R. Min. veik. p. 276.
59. PVKA. Krekenavos bažnyčios byla.
60. VUB. F.1. B.330, 395.
61. LCVA. F.387. Ap.5. B.201. L.2–4.
62. Lelis P. Min. veik. P.103.
63. PVKA. Pumpėnų bažnyčios byla.
64. Įdomią charakteristiką yra pateikęs Žemaičių vyskupas P. Karevičius, 1921 m. vizitavęs Antašavos parapiją. Jis rašė: „Kur. Felicijonas Lialis, gabus, gerų norų, mėgstas pavaišinti, išgerti, impulsyvus.“
65. Pajstietis P. Min. veik. P.643.

Antašavos kurato F. Lialio raporto Žemaičių vyskupui faksimilė. 1923

Už pagalbą rengiant šį straipsnį dėkoju Stanislavai Graniūnienei ir Benjamini Kaluškevičiui

Laiškas Juozui Tumui-Vaižgantui

*Aestimatisime Amice!**

Radęs liuosą minutę nuo savo darbų, malonėk, Brangusis, perskaityti šį mano laiškėlį ir išklausti mano prašymo, nors man nemalonu Jus gąišinti. Jau treti metai gyvenu Velykiuose: vieta žema, šlapi, užmiršta, – čia įgijau reumatizmą. Turėjau aukštą vietą Papily, dėka arkivyskupiui Skvireckui, – darbai visuomeniniai sekėsi: po 35 metų papiliečių laukimo pradėjęs buvau statyti naują bažnyčią ir uždėjau pamatus sulig inž. Vizbaro planu, – maniau darbą iki galui išvesti. 1927 metais vasarą pasakiau Biržuose per pietus ponui Prezidentui patriotišką prakalbą lotyniškai, kuri visiems patiko ir patsai J. E. Prezidentas pagyrė prie ministerio p. Šakenio ir Direktoriaus p. Sruogos, bet tai nepatiko mano tiesioginei Vyriausybei, be to, sugalvota, kad aš Papilio bažnyčioje nakty laikęs pamaldas už tautinę Vyriausybę, – dekanas kun. Andrašūno pravesta kvota nekanoniškai, nors nieko nesurasta, tačiau pareikštas man J. E. Vyskupo nepasitikėjimas ir, nežiūrint protesto parapiliečių, esu iš Papilio po 2 1/2 metų buvimo atkeltas po akių Ordinariato, kaip pats J. E. teikė išsireikšti.

Gyvenu kaip šunelis būdoje. Bet štai praeitais metais rudenį važiuoja pro Miežiškius Panevėžin J. E. Nuntius apostolicus Bartaloni; klebono kun. Paurio prašomas, pasakiau prie garbės vartų Miežiškiuose J. E. Nuncijui prakalbą, išteikiant jam gražią medinę žuvelę – kaip gvyą karmą – vietos išdirbinį, dėl ko Svečias apsidžiaugė, ilgiau užtruko ir pavėlavo pusvalandžiu Panevėžin, nematęs, kaip sudegė išstatytos smalinės statinės. Panevėžy Nuncijus pasigyrė gautąja žuvelė J. E. Vyskupui, kuriam minėtas mano pasveikinimas nepatiko ir vėl įgijau nemalonę. „Blaškais po mažas vietas“, – kalbėjo man Vyskupas, o vienas iš prelatų, man užjausdamas išsitarė: iš Velykių be mirties neišsikraustysi. Per visą gyvenimą spaudžia mane našta, šv. at. Vyskupo Paliulionies pažymėta paginose iš šiokiu užsigavimo: kun. Stakelė, esant mudviem Kretingos vienuolyne, tapo vyskupo suspenduotas – aš jam patariau kai kuriam laikui pasišalinti užrubežin, – jis paklausė ir pasi-

ėmė „Tėvynės Sargo“ numerį, kur buvo įdėtas mano straipsnelis „Tėisybės vardan“, – čia buvo mano išreikšta jam užuojauta, kad kenčia nekaltai ir kad visuomenė juomi užinteresuota. Romoje šio straipsnio pagalba kun. Stakelėi suspensa tapo nuimta ir Vyskupui padaryta pastaba. Kancleris kun. Br. Žangolavičius man pareiškė, kad Vyskupas minėto straipsnio autorių žino ir kad aš, apart filijos ir altarijos, didesnės vietos negausiu. Turint tai omeny, aš iki šiolai jokio avanso neišėkau, nes ir mažose vietose galima būti naudingam visuomenei. Štai Velykiuose būdamas, iš visos apskrities kunigų aš vienas esu išrinktas Panevėžio apskrities Tarybos ir Žemės Reformos Komisijos nariu, be to, Panevėžio valsčiaus Vytauto Didžiojo ir Blaivybės Komitetų skyrių pirmininku, reiškia, su liaudimi gyvenu gerai. Bet štai kas: iš mažų vietelių skatiko sutaupyti senatvei negalėjau, algų priedai sulaukomi įvairioms aukoms, ekonominė būklė žmonių taip sumenkėjo, kad užviešpatavo bepinigė, nes žemės produktų niekas neperka. Nėra ko stebėtis, kad iš bažnyčios ir parapijos pajamos kaip ir pranyko. Knygnešiai pensijas gauna; rodos Konstantinui Baltinui, kurio laišką čia pridėdu, pensija skirta. Noriu ir aš gauti iki gyvos galvos pensiją iš Vyriausybės, tam tikslui reikalingas man liudymas apie mano darbuotę. Kas gi geriausiai galės tai paliudyti, jeigu ne Jūsų Malonybė, Kanauninke! Taigi atsimindamas Jūsų draugišką širdį su didžiu pasitikėjimu prašau išduoti man liudymą apie mano darbus ir vargus Tėvynei, prisegtį tą liudymą prie mano prašymo ir paštu nusiųsti p. Švietimo Ministeriui J. M. Gerb. Šakeniui. Jeigu prašymas netiktų, prašau ištaisyti, nes žodis į žodį toks mano prašymas paduotas Ministerių Kabinetai 11 gruodžio 1929 m., bet atsakymo negauta. Ką daryti? Lieku visad didžiai gerbiąs ir mylįs

kun. F. Lialis
Velykiai, 1930. V. 27

Kad galėčiau pragyventi nuošaliai, reikalinga pašalpos nors 300 lt. į mėnesį. Altarijų nėra, priscina kitur glausties.

VUB. F1-F395

* Brangus drauge (lot.)

Vidmantas JANKAUSKAS

BRAŽIŠKIAI

Parašyti apie vietovę, iš kurios šiandien belikę vos viena kita sodyba – nelengvai įgyvendinamas užmojis. Jei imiesi gilintis į kokio tebegyvuojančio kaimo istoriją, už vedlį dažnai gali pasirinkti tos bendruomenės narių prisiminimus, kurie, tegul ir subjektyvūs, visad padės išlaikyti ranką ant „aktualių pulso“, nenuves į šunkelius. Kai susiduri su vietove, kurios istorija praktiškai visiškai užgožta praeities rūkų, gyvajai istorinei medžiagai belieka tik menkas pagalbinis vaidmuo; visa kita tenka susieškoti giliai panirus į tą rūką. Tuomet rašinys begali pretenduoti tik į hipotetinę rekonstrukciją, menką atspindį kažkada buvusio gyvenimo. Kartu su informacine toks tekstas įgauna labai aiškiam paminklinę, memorialinę funkciją. Reikia sutikti, kad pastaroji kaskart darosi vis aktualesnė, nes kaimų ir kaimelių nykimo procesas, įgavęs pagreitį melioracijos laikais, nežada lėtėti.

Taigi Bražiškiai. 1959 m. duomenimis, Lietuvoje tokių pavadinimą turėjo trys kaimai. Vienas buvo Žagarės, kitas – Molėtų, trečias – Kupiškio rajone, Subačiaus apylinkėje. Čia pat nurodoma buvus ir Bruožiškių kaimą¹. Vėliau abu šie subatėnų kaimai jau vadinami Bražiškiais. Šiandieninėje Subačiaus seniūnijoje taipogi tebėra dvi vietovės tuo pačiu pavadinimu. Viena jų, tai maždaug pusiaukelėje tarp Subačiaus miestelio ir geležinkelio stoties, kairiajame Viešintos krante esantis senas vienkiemis, visų vietinių gyventojų geriau žinomas Ringelynės pavadinimu. Antroji bendravarde – du vienkiemiai į pietvakarius nuo Subačiaus miestelio, jau prie pat Anykščių rajono ribos. Ugniagesiai ar medikai, atsitikus nelaimėi iškvieisti į Bražiškis, neretai supainioja vieną vietovę su kita ir atvyksta ten, kur jų visai nelaukia, o dažnas subatėnas ir apskritai nežino, jog tų Bražiškių esama dviejų. Taip visi įpratę prie to Ringelynės pavadinimo. Visose sodybose senųjų gyventojų, deja, nebelikę, todėl ir siūlo galo kaimo istorijos rekonstrukcijai reikia ieškoti kitur.

O tos istorijos būta tikrai netrumpos ir permainingos. Joje slepiasi ir atsakymas, kodėl du miestelio atskirti vienkiemiai vadinasi tuo pačiu vardu.

Seniausių duomenų apie Bražiškių pradžią reikėtų ieškoti jau XVI a. vidurio dokumentuose. Štai 1554 m. sudarytame karališkojo Upytės valsčiaus inventoriuje, kuriame aprašomos ir valdovui priklausiusios žemės dabartinio Subačiaus apylinkėse, minimi Parnakių vaitijos Paviešinčių (*село Повешинти*) ir Jono Kumpeninko (*село Яна Кумпеника*) kaimai, bu-

vę prie Viešintos upės ir iš visų pusių apsupti Pienionių (jam tuomet priklausė ir Kupiškis su aplinkiniais kaimais) valsčiaus žemių². Kumpeninko kaimą, be jokios abejonės, reikėtų identifikuoti su būsimoju Subačiaus miesteliu (XVI a. pab. jis vadintas Kumpeninkais³), o kur dingo prie šiaurinės Kumpeninko sienos besiglaudę Paviešinčiai – sunku pasakyti. Kaip matyti iš vėlesnių duomenų, Bražiškiai XVI a. priklausė Pienionių valsčiui ir, kadangi šio valsčiaus žemės tuo metu beveik iš visų pusių supo minėtą dviejų kaimų Upytės valsčiaus anklavą, galima spėti, jog 1545 m. inventoriuje minimos su Paviešinčių ir Kumpeninko kaimais besiribojančios Pienionių teritorijos kaip tik ir buvo būsimosios Bražiškių bajorų valdos. Ši hipotezė būtų daug tvirtesnė, jei ją galėtume pagrįsti kokiu nors tuo laikiu Pienionių seniūnijos teritorijų aprašu, deja, tokio dokumento nežinoma. Maža to, nepavyko rasti ir kokių nors vėlesnių planų ar tikslesnių aprašų, pagal kuriuos galėtume nustatyti Bražiškių žemėvaldą iki pat XIX a. Visi turimi seniausieji šaltiniai – tai fragmen-

Apytikrė Bražiškių valdų situacija XVII–XVIII a.

tiškos užuominos, geriausiu atveju – pirkimo-pardavaimo ar įvados aktai, testamentai ir kiti panašūs dokumentai, iš kurių galima sužinoti tik apie savininkų kaitą, na dar apie pastatus, žemės plotą, vietovardžius. Tai bendra lietuviškų privačių dvarų, ypač bajorkaimių, istoriografijos problema. Tuo tarpu su Bražiškiais susijusių vietovardžių gausa ir kaita rodo, kad tai būta gana nemažo ir komplikotos žemėvaldos darinio. Vietovardžiai liudija buvus tiesioginį ryšį tarp Bražiškių ir Kumpininkų. Štai net iki XVIII a. pabaigos dalis teritorijos aplink Subačių vadinta Kumpininkais arba Bražiškiais (*Kumpiniki alias Brożyszki*)⁴. Tokių ryšių būta ir dau-

giau, todėl panašu, kad ieškodami seniausios Bražiškių istorijos, turime kalbėti apie visos didelės teritorijos, ties Subačiumi įsiterpusios tarp valdovui priklausiusių Upytės ir Pienionių valdų, praeitį.

Seniausiu dokumentu, kuriame pirmąsyk paminėti Bražiškiai, reikėtų laikyti 1570 m. Lenkijos karaliaus ir didžiojo Lietuvos kunigikščio Žygimanto Augusto privilegiją Aleksandrui Vladykai, kurioje tarp kitų šiam bajorui atiduodamų Pienionių valsčiaus vietovių (Surdugio, Kumpeninko, Gaidžiupių, Skverbų ir kt.) minimas ir Bražiškių (*Brozyszki*) kaimas su 4 valakais ir 20 margų žemės⁵. Plotas kaip kaimui gana nedidelis, tad galima spėti, jog A. Vladykai tuomet atiteko tik kažkuri Bražiškių dalis. Kita aplink Subačių buvusi ir valsctiečiams Valakų reformos metu neišdalinta Pienionių valsčiaus (po to Ukmergės pavieto) žemės dalis turėjo likti valdoma kitų bajorų. 1597 m. minimas Bražiškių lauko (*поле Брожиское*) dalis, vadinama Žemaitėliais (*Ужемойтели*). XVII a. pradžios duomenys rodo, kad čia neabejotinai būta ne vieno palivarko, taigi Bražiškis nuo to laiko jau tikrai galima vadinti bajorkaimiu. Štai 1604 m., po bevaikio Stanislovo Motiejaičio mirties, jam priklausiusį Bražiškių ūkį (dvarą) gavo valdyti giminaičiai Adomas ir Steponas Jonaičiai. Ūkis tuomet buvęs visai neapgyventas, jame stovėjusi tik viena pusiau sugriuvusi troba⁶. 1605 m. Margarita Talevičienė testamentu dukrai užrašė 1/4 dalį Bražiškių dvaro⁷. 1623 m. atliktas Motiejaus ir Vaitiekaus Torčylų įvados aktas į Jonui Mackevičiui priklausantį Bražiškių palivarką⁸. Gana dažnos užuominos apie Bražiškių bajorkaimį ir XVII a. antros pusės dokumentuose. Senieji dokumentai išsaugojo kelerių tuomet čia buvusių smulkių palivarkų pavadinimus bei savininkų vardus. 1667 m. Bražiškiuose (z *Brozyszek*) minimi bajorai Adomas Daunoravičius ir Petras Brožinskis, turėję po 1 dūmą, taipogi Aleksandras Kievlčius, po Stanislovo Micevičiaus mokėjęs mokėstį už 1 dūmą⁹. Žinomas ir 1687 m. dalybų aktas, kuriuo miško užusienį, vadinamą Tur-

Bražiškių kaimo skirstymo į vienkiemius planas. 1936. LCVA

kiškiu (buvusį Žemaitėlių lauke), pasidalijo bajorai Straševičius, Kristupas ir Jonas Mikalojaičiai Ilcevičiai bei Vaitiekus ir Petras Brožinskiai. Iš jų kaimynų minimi Mročekas, Radutis ir Ordos¹⁰. Čia galima spėti, kad Brožinskių pavardė kaip tik ir bus kilusi nuo Bražiškių vietovės pavadinimo, na, o Ilcevičių pavardės paminėjimas leidžia daryti prielaidą, kad būtent iš jų (o gal ir daugiau savininkų) valdų Bražiškių lauke vėliau susiformavo atskiras Ilčiūnų bajorkaimis¹¹. Tokį spėjimą patvirtintų faktas, kad 1750 m. šis Turkiškio užusienis priklausė Glovackiui ir Gintautui¹². O Gintautai kaip tik buvo vieni iš Ilčiūnų savininkų. Net jų palivarkas Ilčiūnuose XIX a. pradžioje vadintas Gintaučizna¹³. Na, o nuo XVI a. pab. žinomą Žemaitėlių pavadinimą reikėtų laikyti Bražiškių sinonimu. Toks dvigubas pavadinimas (*Brozyszki alias Žemeytele*) sutinkamas ir XVIII a. dokumentuose¹⁴.

1690 m. minimos dvi vietovės tuo pačiu pavadinimu (*Brozyszki*). Pirmojoje po 1 dūmą priklausė Vaitiekui Brožinskiui, Kristupui Straševičiui, našlei Radutienei, 2

Bražiškių palivarko žemių planas. 1936. LCVA

dūmai Mikalojui Kazimierui Ordai; antrojoje po 1 dūmą – Jonui Ilcevičiui, Aleksandrui Mročekui, Povilui Ilcevičiui¹⁵. Iš to galima spręsti, jog vėlesnieji Ilčiūnai pasidėjo nuo trijų Antrųjų Bražiškių dūmų.

1697–1703 m. Subačiaus parapijos metrikų knygose minimi šie Bražiškių gyventojai: Kazimieras Ilcevičius, Simonas Ilcevičius, Motiejus Kreblunas, Baltrus Nemira, Mykolas Boika, Stanislovas Lasičekis, Jonas Brožinskis, Aleksandras Lansevicius, Jonas Lukoševičius¹⁶.

1740 m. teises į kažkurią Bražiškių dalį iš savo žmonos Sirvydaitės (pagal pirmą vyrą Micevičienės) įgijo poručikas Jokūbas iš Kiko Peliskis. Su šia žmona palikuonių jis, matyt, neturėjo, nes Bražiškių dvarą padalijo savo sūnams iš antros santuokos su Konstancija Salagubaitė: Motiejui, Antanui ir Pranciškui. Jauniausias iš jų – Pranciškus buvo vedęs Rožę Bartoševičiūtę, Ukmergės miesto teisėjo dukrą, kuri atnešė vyrui nemažą kraitį pinigais ir 1792 m. įgijo teises į Bražiškių dvaro dalį. Pranciškus su Rože turėjo sūnų Jokūbą Dionyzą Joną (g. 1794), kuris jau 1807 m. tapo teisėtu Bražiškių savininku. Dvaro reikalus tvarkė globėjas¹⁷. 1790 m. Peliskio Bražiškių palivarkui priklausė 2 kaimai su

5 baudžiauninkais, 1 činšininku, 1 trobelninku ir 2 karčemos¹⁸. 1820 m. Jokūbo Peliskio Bražiškių dvare buvo 1 sodyba ir 7 gyventojai¹⁹.

Jokūbas D. J. Peliskis turėjo sūnų Mauricijų Vladislovą Juozapą. Peliskių dvaras, matyt, buvo nuolat išnuomojamas arba įkeitinėjamas. Štai 1816 m. iš Peliskio žemę nuomojo Mykolas Gorodeckis. Palivarke tuo metu buvo 22 vyriškos lyties baudžiauninkai²⁰. Kitas nuomininkas buvo bajoras Simonas Bušas²¹. Matyt, nuomininkai gerokai nugyveno ūkį ir pridarė skolų, nes 1838 m. dvaras išparceliuotas. Po to čia atsirado naujas savininkas – Juozapas Bžeskis. 1844 m. jam Bražiškiuose priklausė 24 vyriškos lyties baudžiauninkai. Bžeskiui priklausanti Vingėliško užsienį nuomojo bajoras Jurgis Lipnevičius²². 1852 m. palivarko savininku vadinamas Juozapo sūnus Ignotas Bžeskis (kitur nurodoma, kad dvaras jam atiteko dalijantis valdas dar 1842 m.²³), kuris ten gyveno su žmona Karolina Šemiotaitė, sūnumi Liucijonu, giminaičiu Feliksu Opulskiu, žmonos seserimi Marija Dluska. Iš viso buvo 15 gyventojų²⁴. 1858 m. Bražiškiuose Ignotui Bžeskiui priklausė 160 dešimtinių žemės ir 14 baudžiauninkų. Jo valdos buvo įsiterpę tarp Subačiaus valstybinio dvaro žemių ir ribojosi su Subačiumi, Žviliūniais, Pajuodžiais, taip pat ir su Komaro Raguvėlės dvarui priklausančiais kaimais²⁵. Dvaro sodyba stovėjo tarp kelių į Viešintas ir Raguvėlę, prie Bražiuko upelio. 66,80 dešimtinės Bražiškių dvaro žemių (į vakarus nuo miestelio) buvo ginčijama su Subačiaus valstybiniu dvaru. 1886 m. Bražiškių savininku tapo Ignoto Bžeskio sūnus Liucijonas. Jam priklausė 160 dešimtinių žemės, tarp jų 69,85 deš. ginčytinos su valstybiniais valstiečiais žemės²⁶. 1889 m. nurodoma, kad Liucijonui Bžeskiui Bražiškiuose priklausė 129 dešimtinės²⁷. Palivarkas buvo užstatytas Vilniaus žemės bankui. Beje, Bžeskis, kaip ir daugelis Lietuvos žemvaldžių, pats neūkininkavo, gyveno Kijeve, o jo reikalus Bražiškiuose tvarkė patikėtinis bajoras Juozas Ivanauskas. Liucijonui Bžeskiui mirus, nuo 1901 m. Bražiškių palivarkas perėjo jo sūnaus gydytojo Česlovo nuosavybėn. Jo įgaliota ūkio reikalais rūpinosi motina Antanina. Palivarkas buvo iš-

Buvusi Vilaniškių sodyba. 2004

Pranas Rudzinskas

nuomojamas. Vienu iš tokių nuomininkų XIX a. pabaigoje minimas Benediktas Rudzinskas, vėliau – jo sūnus Matas. Liucijono Bžeskio laikais palivarkas pradėtas išpardavinėti. Jau 1888 m. iš Bražiškių valdų valstiečiui Mykolui Dekšniui perduotas 14,48 dešimtinių sklypas²⁸. 1913 m. Antanina Bžeskienė B. Rudzinsko sūnams Matui ir Pranui (tuo metu gyvenusiam Rygoje ir dirbusiam apygardos teisme) už 2100 rb pardavė 15 deš. ploto sklypą be pastatų, buvusių kirtimų vietoje. Kadangi Matas mirė bevaikis, tai šioje vietoje įkurtame vienkiemyje, kuriam prigijo Zaltiesės pavadinimas, vėliau ūkininkavo iš Rygos sugrįžęs Pranas Rudzinskas. Čia augo jo sūnus Juozas, būsimasis aktorius ir režisierius.

1903 m. Bražiškių palivarke buvo 9 gyventojai²⁹. 1923 m. šiame vienkiemyje minima buvus 2 sodybas ir 19 gyventojų³⁰. Viena ūkį tvarkė Antanas Rudzinskas, o kitas priklausė Antaninai Bžeskienai, bet buvo išnuomotas Matui Rudzinskui. Tuomet pastarąjį ūkį sudarė 65 ha žemės (2 – sodybinės, 17 – ariamosios, 11 – pievų, 24 – miško ir krūmų, 11 – ganyklų). Sodyboje buvo 2 gyvenamieji namai, svirnas, klojimas, daržinė, 2 tvartai, arklidė. Daugumos pastatų būklė buvo vidutinė, o tvartų – bloga. 1929 m. minima, kad Bžeskienės ūkį nuomoja Matas Rudzinskas, Petras Vilaniškis, Juozas Mackevičius, Juozas Jonušis³¹. Atskirai buvusiam Bražiškių kaime nurodoma buvus 57,28 ha žemės³². Vėliau A. Bžeskienės, kuri į Lietuvą negrįžo iš Lenkijos, ūkis perimtas valstybės žinion, o 1936 m. matininkas Kazimieras Karpavičius nustatė jo ribas. Palivarką sudarė 2 sklypai. Didysis, kuriame buvo ir sodyba, užėmė 57,57 ha, o

Buvusi Tolušienės sodyba. 2004

mažesnis, kur buvo tik miškas – 22,28 ha. Iš viso palivarke buvo 79,85 ha žemės (3,04 – sodybinės, 31,86 – ariamosios, 16,41 – pievų, 4,64 – ganyklų, 22,25 – miško). Didysis sklypas driekėsi nuo Subačiaus–Raguvos kelio iki Viešintos upės ir ribojosi su Čirpiškiais, Bražiškiais (kaimu), Liaukiškiais (kaimu ir dvaru), Paryže, Subačium. Mažesnis sklypas, išsidėstęs į dešinę nuo Subačiaus–Raguvos kelio, ribojosi su Bražiškiais (kaimu), Zaliese, Liaukiškiais, Žviliūnais³³. Po karo čia buvo „Pirmūno“ vėliau „Šviesos“ kolūkio teritorija. Palivarko sodyba galutinai išnyko vykstant melioracijai.

Kiek geriau pasisekė šalia palivarko buvusiam ir kažkada jam priklausiusiam to paties pavadinimo kaimui. Nuo XVIII a. vidurio kaimas, kaip ir palivarkas, buvo Peliskių valda. Kaimas ribojosi su klebonijos palivarku – Kumpininkais. 1820 m. kaime buvo 6 dūmai ir 34 gyventojai³⁴. Po baudžiavos panaikinimo valstiečių žemės tarpurėžiuose liko palivarkui priklausanti žemė, kuri nuo seno buvo išnuomojama įvairiems asmenims. Dėl to ji ir neatiduota valstiečiams kaip skirtinė žemė. Kaip minėta, dalį šios žemės L. Bžeskis pardavė palivarko valstiečiui M. Dekšniui, likusią dalį (14 įvairaus dydžio sklypelių-rėžių ariamosios, pievų ir sodybinės žemės, iš viso 17,15 dešimtinės su troba, tvartu, kluonu, daržine) 1897 m. už 600 rb paskolą įkeitė Vilniaus žemės bankui. Tais pačiais metais šią žemę už 1620 rb iš banko nupirko valstietis Kazimieras Vilaniškis. Šalia jo žemę jau turėjo valstiečiai Leščinskas, Juozas Pauliukas ir kiti. 1900 m. K. Vilaniškis prašė banko 2000 rb paskolos naujam namui statyti ir pirkti daugiau žemės, bet bankas atsisakė³⁵.

1915 m. einant frontui ties Bražiškiais būta rimtų susirėmimų, prie kaimo palaidota nemažai žuvusių karių, iš jų 100 – vokiečiai. 1923 m. buvo 6 sodybos ir 23 gyventojai³⁶. 1936 m. matininkas Kazimieras Karpavičius kaimą išskirstė į vienkiemius. Tuomet Bražiškiuose buvo 89,36 ha žemės. Ji išdalyta 9 savininkams: 1) Paulinai Mackevičienei, 2) Juozapui Mackevičiui, 3) Viktorijai Mackevičienei, 4) Marijonai Morkūnienei, 5) Grasildai Pauliukienei, 6) Zofijai Pajuodienai, 7) Julijonui Vėtai, Pranui Vėtai, 8) Petruil Vilaniškiui, Domicelai ir Karolinai Vilaniškytėms, 9) Antanui Vingriui. Didžiausias ūkis buvo Vila-

Pirmojo pasaulinio karo kapinės. 2004

niškių (32,09 ha). Kaip bendra kaimo nuosavybė palikti vokiečių karių kapai. Išskirstymo projektas patvirtintas 1937 m.³⁷ 1942 m. kaime buvo 11 savininkų (Juozas Jonušis, Petras Vilaniškis, Petras Kareckas, Jonas Zadžinskas, Kazys Mackevičius, Bronius Mackevičius, Tadas Mackevičius, Petras Vėta, Teofilis Lukasevičius, Antanas Rudzinskas, Pranas Rudzinskas) ir 57 gyventojai³⁸. 1956 m. kaime minimi šie namų ūkiai: Teofilio Lukoševičiaus, Antano Savičiaus, Justo Žalneriūno, Broniaus Mackevičiaus, Jono Mackevičiaus, Jono Zdažinsko, Antano Vilėniškio, Boguslovo Griganavičiaus, Povilo Tolušio, Antano Rudzinsko. Iš viso 38 gyventojai. Kaimas priklausė „Pirmūno“ kolūkiui³⁹. Šiuo metu likę 2 sodybos: buvusi Vilaniškių ir buvusi Tolušienės. Iš Bražiškių kilęs Vyčio kryžiaus kavaliereus Aleksas Vėta (g.1898).

Tačiau Peliskių-Bžeskių palivarko istorija, tai tik dalis Bražiškių istorijos. Nesigilinant į atskirą kaimą susiformavusių Ilčiūnų tolesnį likimą, galima paminėti, kad 1775 m. minimas kitas Bražiškių (*Brazyszki*) dvaras su kaimu – Končos valda. Ten būta 4 valstiečių ir 1 bajoro (Lukaševičiaus) dūmo, padūmės mokesčių mokėta 46 auksinai 20 grašių. Šalia minimas ir bajorės Kotrynos Gintautienės dūmas⁴⁰. 1790 m. čia tebebuvo 1 dūmas (Kazimiero ir Stanislovo Gintautų)⁴¹. 1795 m. Bražiškių palivarką valdė poručikas Stanislovas Gintautas (40 m.) su broliu Kazimieru iki 1816 m.⁴²

Dar vieną Bražiškių (*Wilkowszczyzna czyli Mroczyzski alias Brozyszki*) valdą (iš viso – 4 valakus ir 20 margų) 1791 m. iš Motiejaus ir Karolinos Sugielų bei Juozapo Virvičiaus įsigijo Juozas Petkevičius⁴³.

Kaip jau minėjome, nuo XVII a. būta Bražiškiuose ir Kievličių (Kievlevičių) giminės. 1777 m. sudaryta pirkimo-pardavimo sutartis liudija, kad Bražiškių arba Žemaitėlių (*Brozyszki alias Žemeytele*) bajorkaimyje Kazimieras Glovackis už 100 talerių iš Tado ir Marijonos Kievličių įsigijo po pusę dviejų palivarkų. Pirmasis palivarkas pardavėjui buvo likęs po jo tėvų Jono ir Marijonos Kievličių mirties ir vadintas Ilčiškiu (*Ilcyszki*), o antrasis – paveldėtas iš dėdės Mykolo Kievličiaus, vadintas Stražiškiais, kitaip Bražiškiais arba Žemaitėliais (*Straszyszki alias Brozyszki*). Pardavėjai liko gyventi antroje palivarko pusėje prie vyresniojo brolio Stanislovo Kievličiaus⁴⁴. Ko gero, tą patį palivarką, bet jau buvusį tik laikinoje Stanislovo ir Tado Kievličių nuosavybėje, 1784 m. Ukmergės statybininkas Antanas Kievličius testamentu užrašė savo sūnėnui Breslaujos vietininkui Pranciškui Kievličiui⁴⁵. 1790 m. Antano Kievličiaus palivarkas nurodomas esąs Ilčiūnų bajorkaimyje⁴⁶. Taip išryškėjusi vietovardžių raidos logika tik dar kartą patvirtina Ilčiūnų kilmę iš Bražiškių valdų ir leidžia bent apytikriai lokalizuoti Kievličių palivarką.

Greičiausiai iš XVII a. minimos Radučių pavardės

Bražiškių lauke atsirado Radutiškio (*Радуцишки*) palivarkas. 1790 m. jis nurodomas kaip Kulikovskio valda⁴⁷. 1812 m. Subačiaus parapijos plane Bražiškių ir Radutiškio palivarkai nurodyti kaip atskiros, bet gretimos vietovės⁴⁸. 1837 m. Radutiškio palivarką iš savo tėvo Juozapo paveldėjo Julijonas Chžčonavičius (gimęs apie 1820 m.). 1858 m. jo dvaras jau vadintas Radutiškiu arba Bražiškiais. Tiesa, toks dvigubas pavadinimas ilgam neprigijo, bet užtat ir XIX a. pabaigoje Radutiškio valdose dar buvo išlikęs Bražiškiais vadinamas užusienis⁴⁹. 1881 m. Radutiškyje arba Bražiškiuose Julijonas Chžčonavičius valdė 120 dešimtinių žemės (50 – dirbamosios, 40 – pievų, 30 – miško). Šis palivarkas ribojosi su Ilčiūnų bajorkaimiu, L. Bžeskio Bražiškių palivarku, Subačiaus miestelio ganyklomis, valstybiniu mišku, Sacevičienės Bražiškių palivarku, Vėveliškio, Čečelių ir Dundiškio (Užubalių) kaimais⁵⁰.

Be minėtų palivarkų, Bražiškių bajorkaimyje dar gyveno Rajumai ar Rajuncai. Jų palivarkas (*kondycja Brożyski Raiunca*) minimas jau 1790 m.⁵¹ 1820 m. Rajumo valdomuose Bražiškiuose nurodoma buvus 1 dūmą ir 6 gyventojus⁵². Kiek vėliau minimas Fortunatas Rajuncas (*Rayuniec*), paveldėjęs ūkį iš tėvo Anupro Juozo. Iš šito F. Rajunco 1844 m. žemę nuomojo bajoras Antanas Kviras. Šalia (Vėveliškyje) buvo ir kito Rajunco (gal giminaičio?) Ferdinando ūkis⁵³. 1856 m. kaip Rajunco valda nurodomas tik Vėveliškio palivarkas, nors, kitais duomenimis, ir 1862 m. Fortunatas Rajuncas tebevaldė Bražiškius⁵⁴. Toks sugretinimas ne tik gerai iliustruoja, kaip yra suvelta šaltiniuose randama informacija apie šią vietovę, bet ir užduoda kartais neįmanomų mįslių.

Viena iš tokių mįslių lieka ir neatsakytas klausimas, kaip ir kada Bražiškiuose atsirado Sacevičiai (Sarsevičiai). Žinoma, kad 1881 m. Simonas Sacevičius (Stanislovo sūnus) Vėveliškyje turėjo 10 dešimtinių žemės, kurias buvo gavęs kaip palikimą dar 1833 m. Tais pačiais 1881 m. Bražiškiuose bajorės Ieva Sacevičienė (Jokūbo) ir Bronislava Aleksandra Tupalskytė valdė 1871 m. paveldėtas 30 dešimtinių dirbamosios žemės ir 28

dešimtines miško⁵⁵. Šis Bražiškių palivarkas ribojosi su Radutiškiu, Vėveliškio, valstybiniu Subačiaus mišku, Subačiaus miestelio žemėmis. Panašu, kad Ieva Sacevičienė palikuonių neturėjo. Užtat Bronislava Tupalskytė, ištekėjusi už Eustachijaus Boleslovo Choinovskio, su juo išaugino tris dukteris (Jaroslava, Česlava, Ona) ir sūnų

Jaroslava ir Stasys Renigeriai. 1912

Kazimierą. Tiesa, gana anksti vaikus paliko našlaičiais, nes mirė gimdydama 1901 m. Choinovskių giminės lizdas buvo Junkūnų dvare prie Obelių. Eustachijus Boleslovas šį dvarą pagal dalybų aktą įgijo 1882 m. Bronislavai Aleksandrai pagal analogišką 1899 m. dalybų aktą teko Bražiškių arba Pelyšų (*Брожишки или Пелише*) dvaras (62,468 dešimtinės), įkainotas 3150 rb. 1912 m. vyriausiajai dukrai Jaroslavai (g. 1888) ištekėjus už Panevėžio miestiečio matininko Stasio Renigerio, Choinovskių turtas buvo dar sykių pasidalytas. Junkūnų dvaras liko Kazimierui, Bražiškiai teko Jaroslavai, o Onai ir Česlavai dalys išmokėtos pinigais po 897,85 rb.⁵⁶ Taip jaunoji Renigerių šeima apsigyveno Bražiškių palivarke. Su Renigeriais susijusi visa tolesnė šio ūkio istorija, nuo iškraipytos jų pavardės vietei prilipo ir jau minėtas Ringelynės pavadinimas.

Beje, Stasio Renigerio (1875–1957) savo laiku būta gana žinomos Lietuvoje asmenybės. Panevėžio miestiečio ir prancūzų hugenotų palikuonės Leitezer sūnus, baigęs matininkų mokyklą Tiflise, iki Pirmojo pasaulio

Renigerių ir Daugių šeimos Bražiškiuose. Apie 1938

Laimutė Renigerytė Bražiškiuose. Apie 1938

linio karo dirbo Vilniaus apskrities žemės tvarkytoju. Karo metais su šeima buvo pasitraukęs į Rusiją. 1918 m. grįžęs Lietuvon, apsigyveno Bražiškiuose. Dirbo Žemės ūkio ministerijoje, vėliau buvo laisvai samdomas matininkas, redagavo matininkų žurnalą. Buvo Panevėžio apskrities tarybos narys. Kupiškio krašte į vienkiemius išskirstė keletą kaimų.

Verta paminėti, kad nuo jaunumės S. Renigeris laikė save lietuviu, gyvendamas Vilniuje rėmė lietuvių judėjimą, bendravo su J. Basanavičium, A. Smetona, Vileišiais, kitais Atgimimo veikėjais. Lietuvybę vėliau skleidė ir savo šeimoje. Anot dukros Aldonos Renigerytės-Stonkus liudijimo, „tėvas visą amžių likosi kuklus, uždarbiavo gan sunkiai kaipo matininkas ir nemėgo jokio taip sakant „poniškumo“. Net, atsimenu, kai mūsų mama sėsdavo į poros arklių traukiamą vežimą, taip vadinamą „bričką“, tai tėvas niekad nesėdo į tą vežimą. Iš Brožiškių į Panevėžį važiuodavo traukiniu“⁵⁷. Stasys ir Jaroslava Renigeriai išaugino sūnų Kęstutį bei dukras Aldoną, Nijolę, Laimutę. Visus vaikus leido į mokslus, todėl šeima gana ilgai gyveno Panevėžyje, kur Ramygalos gatvėje turėjo savo namus. Visi jaunieji Renigeriai baigė Panevėžio gimnazijas, o po to siekė ir aukštojo mokslo. Kęstutis Renigeris pirmasis baigė Vytauto Didžiojo universitetą⁵⁸.

Naujieji savininkai gerokai atnaujino ir sutvarkė Bražiškių sodybą. J. Renigerienė mokėjo gerai tvarkytis ūkyje, S. Renigeris čia investavo visas savo pajamas. Apie tai liudija iki šiandien išlikęs akmens mūro tvartas su įrašyta 1926 m. data, mūrinis gyvenamojo namo priestatas. Kaip prisimena Aldona Stonkus, „mama ūkininkavo, tėvas visas savo pajamas iš matininko profesijos dėjo į tą mūsų vienkiemį, Brožiškis, pristatydamas mūrinę dalį, kur buvo virtuvė, samdytos šeimos valgomasis ir antram aukšte jų miegamasis<...> Taip, kad tie Brožiškiai su mamos ūkininkavimo gabumais ir samdomais dviem taip vadinamais „bernais“ ir dviem ar trim „mergom“ tą visą ūkį labai pakėlė, taip pat trobesius, tvartus ir t. t.“⁵⁹

1923 m. Bražiškiuose buvo 1 sodyba ir 18 gyventojų⁶⁰. J. Renigerienei Bražiškiuose priklausė 67,75 ha žemės (iš jų 3 – pievų, 12 – ganyklų, 20 – miško). 1936 m. ūkis įkeistas Žemės ūkio bankui už 5000 Lt paskolą⁶¹. „Nepaprastai gražūs buvo tada Brožiškiai, – prisimena Laimutė Renigerytė-Baranovska. – Ir upelė Viešinta, ir sodelis, ir miškelis. O vakarais buvo girdėti gražūs balsai, dainuojantys dainėles. Kaimynai mūsų buvo gerbiami p. Liutkevičiai. Jų ūkis gi buvo pavadintas Vėveliškiai. Taip pat labai gražūs. P. Liutkevičius buvo išvežtas į Sibirą, o jų duktė – ma-

no geriausia vaikystės draugė Jūratė mirė Panevėžyje vėžio liga. O kokia gi iš kitos pusės Bražiškių buvo kaiminystė? Ir Lukšių, ir Skardžių ūkiai. Profesorius Pranas Skardžius – garsus lituanistas, kaip atvažiuodavo pas brolių, tai ir pas mus užeidavo. Labai mėgo su Tėveliu kalbėti“⁶².

Ūkis Bražiškiuose keletą metų buvo išnuomotas Petruui Daugiuui, kuris čia ūkininkavo gana sumaniai, turėjo įsigijęs našios technikos. Sovietų valdžiai 1940 m. spalio 19 d. dalį Bražiškių valdų (37,75 ha) nacionalizavus, ūkyje liko 30 ha. Tuo Bražiškių bėdos nesibaigė. 1941 m. birželio 14 d. P. Daugis su šeima (žmona Alviną ir vaikais Teodoru bei Malvina) ištremtas į Sibirą. Tą momentą prisimindama L. Renigerytė rašo: „Labai gerai atsimenu tą 1941 m. birželio naktį, kaip NKVD kareiviai bėgo su šautuviais apie namą ir garsiai beldėsi į duris rėkdamai „otverai“. Per kokias 30 min. vargšo Daugio šeima turėjo pasiimti drabužius ir valgymą (nebuvo tik Valdo). Mes su mama tik dvi iš mūsų šeimos buvome Brožiškiuose. Rusai neprišileido arčiau pakalbėti su Petru ar jo žmona. Rėkė „molčat“. Kai iš antro aukšto vedė laiptais apačion, mačiau kaip Petras Daugis verkė. Aš tada turėjau tik 14 metų ir buvau gi tokia drąsi, kad atsiliepiu „Neverkite – mes dar pasimatysime“ ir ant tų žodžių Petras atsakė: „Panele, mes pasimatysime danguje“⁶³. Daugių šeima iš pradžių ištremta į Omsko sritį, o paskui į Janos žiotis prie Laptevų jūros. Vyresnio amžiaus P. Daugiuui iš tiesų nebebuvo lemta sugrįžti Lietuvon. Neatlaikęs žiaurių tremties sąlygų jis 1950 m. mirė Jakutijoje. Šeima 1958 m. grįžo į Lietuvą. Vyresnysis Daugių sūnus Valdemaras buvo likęs Lietuvoje⁶⁴.

Tuo tarpu Renigerių šeimą 1941-ųjų trėmimai aplenkė, nors sūnus gydytojas Kęstutis daugiau kaip pusmetį ir buvo kalintas Kaune. Į laisvę išėjo Birželio sukilimo metu, vėliau tarnavo policijoje. Vokiečių okupacijos metais J. Renigerienė grįžo ūkininkauti į Bražiškis, buvo prisiėmusi nuomininkus Čeriaukas. Tą padėtį fiksuoja 1942 m. gyventojų surašymas: Bražiškiuose nurodomos 2 šeimos (Jaroslavos Renigerienės, Povilo Čeriaukos) bei 9 gyventojai⁶⁵. Aldona Renige-

Aldona Renigerytė

Nijolė Renigerytė

Kęstutis Renigeris

rytė dirbdama Panevėžyje artimai bendravo su vokiečių komendantu Peteriu Harmu, kuris buvo ypač prieilankus lietuviams. Komendantas labai mėgo lankytis Bražiškiuose. Norėjo padėti atkurti ūkį, tačiau viską nutraukė artėjantys sovietai.

Subačiaus valsčiaus viršaitis Bražiškiuose buvo apgyvendinęs vokiečių bataliono vadą kpt. Timm'ą. Kai reikėjo trauktis, vokiečiai primygtinai ragino visą Renigerių šeimą vykti kartu, davė net savo vairuotoją ir automobilį. Per Žemaitiją jie pasiekė Palangą ir iš čia ketino plaukti į Švediją, deja, tai pasirodė neįmanoma. Per Kuršių neriją pasiekė Rytų Prusiją. Renigerienė su dukra Laimute apsistojo Olštynė, Aldona po kurio laiko pasiekė Kanadą, o S. Renigerį rusai vėliau gražino į Lietuvą. Gyveno jis Vilniuje prie vidurinėsios dukros gydytojos Nijolės, kuri buvo ištekėjusi už sovietinės Lietuvos teisingumo ministro kupiškėno Povilo Pakarklio. Panašu, kad ši giminytė ir išgelbėjo S. Renigerį nuo represijų. Jis mirė Vilniuje, palaidotas Saulės kapinėse. Jaroslava Renigerienė vyrą pragyveno beveik dvidešimt metų ir mirė 1975 m. Palaidota Olštynė, kur tebegyvena ir Laimutė Renigerytė. Ji 1955 m. baigė medicinos studijas, ištekėjo už lenko gydytojo. Kęstutis Renigeris iš Lietuvos pasitraukė kartu su žmona Genovaite. Vokietijoje pabuvo neilgai ir, atsiradus pirmai galimybei, išvyko į Australiją. 1952 m. mirė Sidnėjuje. Australijoje gyvena jo sūnus Alfredas⁶⁶.

Pokario metais Bražiškiuose buvo „Pirmūno“ kolūkio kontora. 1956 m. gyveno Povilas Kasperiūnas, Vladas Breskis. Iš viso buvo 7 gyventojai⁶⁷. Kolūkio laikais netoliese buvo pastatytos fermos (šiuo metu jau sugriuvusios). Dabar senasis ūkis priklauso Renigerių anūkiui Kasparui Adomaičiui. Neblogai išlikęs visas pastatų kompleksas: gyvenamasis namas, mūrinis tvartas, medinis kluonas, malkinė, pirtis. 2000 m. čia gyvena 8 žmonės.

Bene 2000-aisiais ir teko pirmąsyk gana atsitiktinai užklysti į Bražiškius, išgirsti pirmuosius pasakojimus apie šios vietovės praeitį. Gal paslaptinga paviešiniųjų sodybos aura, o gal tiesiog pažadintas tyrinėtojo smalsumas pamažėl įsuko paieškų girnas, į kurias vienas po kito biro atradimų grūdai. Ką per tuos metus pavyko primalti, čia ir supyliau...

Nuorodos

1. Lietuvos TSR administracinių-teritorinis suskirstymas. V., 1959. P.220, 650.
2. Археографический сборник документов относящихся к истории Северо западной Руси. Т.8. Вильно, 1870. С.34.
3. Kupiškio kraštas. V., 1997. P.118.
4. LVIA. F.694. Ap.1. B.3504. L.2059.
5. LVIA. SA. 13946. L.12–15.
6. Описание документов Виленского центрального архива древних актов. Вып. IX. С.221–222.
7. Ten pat. С.221.

8. Описание документов..., Т.9. С.437.
9. LVIA. SA. 3720. L.5–6, 40.
10. LVIA. SA.13920. L.137.
11. XVIII a. žiniomis, Ilčiūnuose (*Ilczuny, Ильчуны*) jau tikrai būta bajorkaimio, kuriame spaudėsi keli palivarkai.
12. LVIA. SA. 13920. L.137.
13. Ten pat. SA.3369. L.24; F.708. Ap.2. B.404.
14. Ten pat. SA.13933. L.120.
15. Metryka Litewska. Rejestrzy podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wojewodztwo wilenskie 1690 r. Warszawa, 1989. P.
16. LVIA. F.1359. Ap.1. B.8.
17. Ten pat. F.391. Ap.1. B.1046. L.57–58.
18. Ten pat. SA.3369. L.24.
19. Ten pat. F.669. Ap.2. B.222. L.274.
20. Ten pat. F.515. Ap.15. B.451. L.549.
21. Ten pat. L.208–209.
22. Ten pat. F.708. Ap.2. B.404.
23. LVIA. F.544. Ap.1. B.1890.
24. VUB. F.207–13. L.211.
25. LVIA. F.708. Ap.2. B.720. L.229–230.
26. LVIA. F.544. Ap.1. B.1890.
27. Землевладельцы Ковенской губерний. Ковно, 1889.
28. LVIA. F.544. Ap.1. B.1890.
29. Алфавитный список населенных мест Ковенской губерний. Ковно, 1903.
30. Lietuvos gyvenamosios vietovės. Kaunas, 1925. P.182.
31. LCVA. F.1250. Ap.3. B.3952.
32. Ten pat.
33. Ten pat. Ap.4. B.8/858.
34. LVIA. F.669. Ap.2. B. 222. L.274.
35. Ten pat. 544.1.1890.
36. Lietuvos gyvenamosios vietovės ..., P.182.
37. LCVA. F.1250. Ap.4. B.8/857.
38. Ten pat. FR–743. Ap.2. B.4005.
39. Ten pat. FR–363. Ap.18. B.477. L.554–564.
40. LVIA. SA. 18584. L.158v.
41. Ten pat. SA. 3369. L.24.
42. Ten pat.
43. Ten pat. SA. 15284. L.150–151.
44. Ten pat. SA.14209. L.251, 369.
45. Ten pat. SA.14213. L.398
46. Ten pat. SA.3369. L.24.
47. Ten pat.
48. LVIA. F.525. Ap.8. B.1582.
49. LVIA. F.544. Ap.1. B.10430; F.708. Ap.2. B.41. L.143.
50. Землевладельцы Ковенской губерний по 1-гу 1881 г. Ковно, 1881
51. LVIA. SA.3369. L.26.
52. Ten pat. F.669. Ap.2. B.222. L.275.
53. Ten pat. F.708. Ap.2. B.404.
54. Ten pat. B.601.
55. Землевладельцы Ковенской губерний ...
56. LCVA. F.1524. Ap.2. B.3530.
57. Iš A. Renigerytės-Stonkus laiško, 2001 05 01.
58. LCVA. F. 631. Ap.7. B.11006.
59. Iš A. Renigerytės-Stonkus laiško, 2001 05 01.
60. Lietuvos apgyvendintos vietovės..., P.182.
61. LCVA. F.1524. Ap.2. B.3530.
62. Iš L. Renigerytės-Baranovskos laiško. 2001 04 14.
63. Ten pat.
64. Lietuvos gyventojų genocidas. 1939–1941. V., 1999. P.227.
65. LCVA. FR–743. AP.2. B.4005.
66. Iš A. Renigerytės-Stonkus laiško, 2001 05 01; 2001 06 15.
67. LCVA. FR–363. AP.18. B.477. L.634–635.

Albinas Tindžiulis: „AŠ NIEKADA NEIŠDUOSIU LIETUVOS“

Violeta ALEKNIENĖ

Per pokario Lietuvą prasiautė kruvina audra. Ją sukėlusį svetimos valstybės jėga sunaikino daugumą laisvės kovotojų. Tik atsitiktinai išlikę gyvi sulaukė išsvajotosios Laisvės. Ne visų partizanų kaulėliai ilsisi žinomose vietose ir ne ant visų jų kapų galime pasodinti lauko gėlių, uždegti Vėlinių žvakutę. Paguodžia bent tai, kad jie ilsisi savo Tėvynėje. Praėjus daugiau kaip pusei amžiaus nuo pokario įvykių, partizanų žygius beprisimena tik tie, kas praėjo kulkų krušas, kankinimo kameras, Sibiro lagerius... O kaip šiuos įvykius vertina ir ką apie juos žino jaunoji karta? Išvada, deja, nepaguodžianti: „Šiuolaikinė karta mažai žino, kokia kaina buvo sumokėta už mūsų visų Laisvę, ateinančios kartos dar mažiau žinos“¹. Vienintelė išeitis – remiantis istoriniais šaltiniais bandyti aprašyti atskirus partizaninio laikotarpio įvykius, asmenybes.

Viena iš tokių išskirtinių asmenybių buvo Šiaurės rytų Lietuvos partizanų organizatorius, salamiestėnų būrio vadas, Nepriklausomos Lietuvos aviacijos kapitonas Albinas Tindžiulis, slapyvardžiu „Dėdė“.

Nors niekas iki šiol nežino, kur ilsisi Albino Tindžiulio palaikai, tačiau atsiranda žmonių, kurie ryžtasi jį prikelti iš užmaršties, užrašyti likusių gyvų liudininkų prisiminimus. Tai Bakšėnų kaimo gyventojas Vygandas Dragūnas, keturių tomų veikalo „Aukštaitijos partizanų prisiminimai“ sudarytojas Romas Kaunietis, knygos „Kupiškiškis suėjimas“ autorius Vidmantas Jankauskas ir daugelis tų, kurie atvirai pasakojo apie pokarį. Šio straipsnio autorę, susidomėjusią A. Tindžiulio istorija, sujaudino susitikimai su „Dėdės“ ryšininke Janina Rasimavičiūte-Januševičiene, jo jaunystės drauge Ona Varnauskiene, Vladislavu Jakšiu, partizanų brolių Valentėlių seserimi Brone Vasiliauskiene... Ypač įsiminė susitikimas gimtuosiuose Albino Tindžiulio namuose – Rokiškio rajone, Pandėlio seniūnijoje, Gineišių kaime, kur šiandien gyvena „Dėdės“ krikštāsūnis Rimvydas Tindžiulis su šeima.

Gimtuosiuose A. Tindžiulio namuose yra išlikęs beveik nepasikeitęs jo kambarys, kaip brangios relikvijos saugoma lūpinė armonikėlė, fortepijonas, fotoaparatas, senosios fotografijos, odinė striukė, rašomoji mašinėlė, žemėlapiai, atvirukų rinkinys... Vertybės, kurios praturtintų bet kurį Lietuvos muziejų.

Į Tindžiulių vieniemi, esantį Gineišių kaimo gale, užsuka žmonės, besidomintys Nepriklausomos Lietuvos karo aviacijos istorija, pokario kovomis. Anot R. Tindžiulio, jau ketinama dėdės Albino atminimui kaime pastatyti paminklą.

Darbščių valstiečių Petro ir Petronelės Tindžiulių šeimoje 1910 m. rugsėjo 11 d. gimė paskutinysis sūnus Albinas. Abu būsimi aviacijos kapitono tėvai kilę iš to paties Gineišių kaimo. „Petras Tindžiulis senokai nusižiūrėjo ramiąją Petronėlę Šmogerytę. Jaunieji susituokė 1896 m. pabaigoje ir apsigyveno Tindžiulių vieniemyje. Man tėvas yra sakęs, kad pagausėjus šeimai namus teko perstatyti“ – pasakoja vaikaitis Rimvydas.

Petro ir Petronelės Tindžiulių šeimoje užaugo penki sūnūs – Ramusis, Kazimieras, Pranas, Vladas, Albinas ir duktė Bronislava. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą vyriausias sūnus Ramusis išvyko į JAV. Tėvai iš jo gavo vos du laiškus. Artimieji žinojo tik tiek, kad jis Amerikoje išmoko siuvėjo amato.

„Gineišiuose liko gyventi sūnus Pranas – mano tėvas, – tęsia pasakojimą R. Tindžiulis. – Jis vedė Salomėją Petkevičiūtę iš Šilelio kaimo. Mano tėveliai susilaukė dviejų sūnų. Aš gimiau 1938 m., o brolis Vytautas pasaulin atėjo 1945 m. Tėvas pasakojo, kad „visi broliai Tindžiuliai buvo darbštūs ir nagingi. Senelis Petras, Albino Tindžiulio tėvas, statydavo namus iš medžio ir molio, darydavo įvairius medžio darbus“. Pandėlio miestelyje ši šeima turėjo parduotuvę ir restoraną. Petras Tindžiulis prekių važiuodavo į Daugpilį ir Rygą. Traukinių jas atveždavo iki Panemunėlio geležinkelio stoties, o čia tėvo su arkliais jau laukdavo kuris nors iš sūnų. Prieš karą Albino tėvas ūkį ir parduotuvę su restoranu Pandėlio miestelyje perleido sūnui Pranui ir dukrai Bronislavai.

Pranas Tindžiulis ne tik tęsė tėvo verslą, bet ir išplėtė jį – namo rūsyje įrengė batų ir drabužių siuvyklas. Parduotuve ir restoranu rūpindavosi Bronislava Tindžiulytė-Viksvienė. Čia ji susipažino su savo būsimu vyru Viksva iš Vabalninko valsčiaus Žilių kaimo. „Apie Bronislavą noriu papasakoti plačiau, nes ji labai padėjo broliui Albinui, – sako R. Tindžiulis. – Visą palikusi broliui Pranui, ji išsikėlė gyventi į vyro tėviškę, susilaukė dukros Janinos, bet šia vienturte džiaugtis ilgai neteko – klasinga liga anksti pakirto mergaitę. Greitai Anapilin iškeliavo vyras. Likusi viena Bronislava dažnai sulaukdavo jaunesniojo brolio Albino. Jis noriai pagelbėdavo visuose ūkio darbuose. Ko gero, tuomet nė nenujautė, kad sesers kieme prisiglaus karo ir pokario metais“.

Iš šešių vaikų tik vienas Albinas baigęs pradinę tęsė mokslus Skapiškio progimnazijoje ir Rokiškio valstybinėje gimnazijoje. „Tėvas dažnai Albiną mums primindavo. Sakydavo, kad buvo be galo darbštus, gabus, ra-

mus, gražų balsą turėjęs⁴². Panašiai Albiną Tindžiulį apibūdina jo bendramokslė Vanda Baltušytė-Vaivadienė: „Mokinių tarpe pasižymėjo savo rimtumu ir neeiliniais gabumais, ypač matematikai. Visada prastai apsi- rengęs, smulkaus sudėjimo, liesas, nedidukas, šviesus šatenas, žvitrių akių, draugiškas, daug kam padėdavo moksle. Kai kurių tėvų vaikai jį net samdydavo, kad padėtų ruošti matematiką jų vaikams, iš ko jis susirinkdavo vieną kitą litą, gaudavo maisto“⁴³.

A. Tindžiulis –gimnazistas

Parvažiavęs namo Albinas stengdavosi padėti tėvams, o laisvu laiku skaitydavo, mėgdavo vienas pasėdėti medžių pavėsyje, dviračiu nuvažiuoti į Pandėlį. Kaip tvarkytis prekyboje, patardavo tik paprašius broliui Pranui ar seseriai Bronislavai.

A. Tindžiulis Rokiškio valdžios gimnaziją baigė 1931 m. pavasarį⁴. Grįžęs su atestatu į namus jau žinojo, kad gyvenimą susies su karine tarnyba. Tų pačių metų vasarą išvyko į Kauną ir įstojo į Karo mokyklą⁵. 1932 m. vasario 22 d. kariūnai, tarp jų ir A. Tindžiulis, priėmė priesaiką: „Aš prisiekiu Visagalio ir Visažinančio Dievo akivaizdoje, kad ištikimai tarnausiu Lietuvos Respublikos kariuomenėje, ginsiu Tėvynės Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę nuo visų jos priešų, nesigailėdamas nei savo sveikatos, nei gyvybės, saugosiu jos konstituciją, griežtai pildysiu jos įstatymus ir savo viršininkų įsakymus, šventai laikysiu visas patikėtas paslaptis, niekada su Lietuvos priešais nesutarsiu, jokių žinių jiems nei raštu, nei žodžiu neteiksiu ir viską, ką tik apie juos sužinosiu, tuoj savo viršininkam pranešiu, saugosiu šalies gerovę, gerbsiu ir ginsiu savo šalies vėliavą ir visur elgsiuos, kaip doram, klusniam ir narsiam kariui elgtis pridera. Tegul man padeda Viešpats Dievas ir ta jo šventoji Evangelija“. Pasirašo „jaunesnysis leitenantas A. Tindžiulis“⁶.

Mokydamasis Karo mokykloje 1932 m. rugpjūčio-rugsėjo mėnesiais atliko praktiką 9-ajame pėstininkų pulke⁷. 1933 m. balandžio 7 d., gavęs jaunesniojo puskarininkio laipsnį, išvyko atlikti stažuotės į 2-ąjį pėstininkų pulką. Paskaitų šurmulyje ir pratybose greitai prabėgo dveji metai. Baigęs Karo mokyklą (XV laida) pakeltas į jaunesniojo leitenanto laipsnį, paskirtas išvykti į 4-tą pėstininkų Karaliaus Mindaugo pulką, kuris stovėjo Panevėžyje⁸. Pulko vadovybė jaunesniajam leitenantui patikėjo vadovauti 2-osios kuopos būriui.

A. Tindžiulis –aviacijos leitenantas

Paskelbus konkursą apie priėmimą į aviacijos kursus, daug jaunų karininkų pareiškė norą tapti lakūnais. „1934 m. vien iš 4-ojo pėstininkų pulko į karo aviacijos karininkų kursus užsirašė septyni kandidatai, atitinkantys konkurso sąlygas. Griežta komisija po sveikatos patikrinimo atrinko tik du leitenantus – pasvalietį J. Vaičeliūną ir pandėlietį A. Tindžiulį“⁹. Apie tai liudija jo asmens byloje likęs įrašas: „Komandiruotas Kaunan į karo aviacijos kariuomenės kursus“¹⁰. Jaunas, gabus karininkas per metus sugebėjo išmokti valdyti lėktuvą ir pakilti pirmam savarankiškam skrydžiui. Tai įvyko 1935 m. spalio 15 d.

A. Tindžiulis, gavęs 2 eilės lakūno vardą, paskiriamas 4-os eskadrilės karo lakūnų būrio vadu. Kilti karjeros laiptais jam padėjo įgimti gabumai, logiškas mąstymas, darbštumas. Savo žinias ir gebėjimus patobulines areodromo radijo stotyje fotografų kursuose, 1936 04 01 pakeltas į leitenantus. Tų pačių metų rugsėjo 8 d. paskirtas tos pačios eskadrilės karo lakūnų komandos viršininko teisėmis¹¹.

Santūrusis karys nepamiršdavo tėviškės. R. Tindžiulis pasakoja: „Mano krikšto tėvelis, mokydamasis Kaune ir būdamas kariuomenėje, į namus sugrįždavo per šv. Kalėdas, šv. Velykas ir vasaros atostogų metu. Jis atvažiuodavo motociklu, o kartais siaurojo geležinkelio traukinuku. Siaurukas sustodavo už kaimo. Motina labai laukdavo savo jaunėlio. Niekada sūnus negrįždavo be lauktuvių. Jai tekdavo džiaugtis ne tik sūnaus sugrįžimu, bet ir saldaus šokolado plytomis. Šeima gimtadienių, įvairių švenčių dienomis sulaukdavo atvirukų. Visus atvirukus esu išsaugojęs...“¹²

Tindžiulių gyvenamasis namas Gineišiuose. XX a. IV dešimtmečio nuotrauka

Albinas Tindžiulis (dešinėje) su savo kolega aerodrome po nesėkmingo skrydžio.

Ir atostogų metu A. Tindžiulis mėgo dirbti. Jo kambaryje namiškiai girdėdavo rašomosios mašinėlės tarškėjimą. Mėgdavo kaimo aplinkoje dirbti su žemėlapiais, fotografuoti. „Mano krikštatėvis beveik kiekvieną atostogų dieną pradėdavo ir užbaigdavo su daina. Gineišių kaimo žmonės žinojo, kad iš Pandėlio pieninės Albinas ryte grįš su daina. Dainuojantį Albiną užgirsdavome už 2 kilometrų“¹³.

Pusmetį pasitobulinus ginklų rūšių karininkų ryšių kursuose, A. Tindžiuliui patikimos neetatinės Zoknių įgulos ryšių viršininko pareigos. 1937 12 31 jam suteikiamas I eilės karo lakūno vardas, o netrukus jis paaugstinamas į kuopos vado pareigas¹⁴. Tai pasiekęs nesustojo, ėjo toliau ir siekė baigti aukštuosius mokslus. 1938-ųjų rudenį jis išlaiko egzaminus į Generalinio štabo skyriaus kursus (IV laida) ir tampa klausytoju kandidatu. 1939 09 01 priimtas į Vytauto Didžiojo aukštąją karo mokyklą ir tais pačiais metais Lietuvos kariuomenės šventės proga pakeltas į kapitonus. 1940 m. birželio 17 d., sovietams jau okupavus Lietuvą, A. Tindžiulis išbrauktas iš mokyklos keičiamosios sudėties karininkų sąrašų ir sugrąžintas į savo dalį. Bet į Zoknius nesugrįžo, tą pačią dieną buvo paskirtas Karo aviacijos štabo I skyriaus (operacijų) viršininku. Birželio pabaigoje plk. ltn. Juozą Jankauską paskyrus Karo aviacijos štabo viršininku, kapitonas A. Tindžiulis tapo štabo adjutantu¹⁵.

A. Tindžiuliui tik dvejus metus tebuvo lemta džiaugtis savo pasiekimais ir mažuoju sūnėnu Rimvydu. „Dėdė Albinas labai mylėjo mane. Kartais pagalvoju, kad gal jo meilė, atidumas man, vėliau išėjus partizanauti paskatino jį pasirinkti „Dėdės“ slapyvardį“¹⁶.

Greičiausiai 1941 m. pradžioje A. Tindžiuliui, prisidengus repatriantais, pavyko pasitraukti į Vokietiją. Apie tai prisimena Vanda Vaivadienė: „1942 m. A. Tindžiulis pas mus atvyko į Uteną. Jis pasakojo, kad padėjęs išsikraustyti vienai aviacijos pulkininko šeimai (Griškiui ar Šembergui). Padėjęs sukrauti į vagoną baldus, o pats tarp jų pasislėpęs ir slapta išvažiavęs į Vokietiją. Ten išbuvęs iki vokiečių okupacijos Lietuvoje. Tada vėl

slaptai sugrįžęs Lietuvon, jausdamas, kad čia galys būti reikalingesnis. Pas mus jis nakvojo vieną naktį, aiškino, kad čia irgi okupacija ir Lietuvai galima padėti tik ką nors veikiant slapta. Kitą dieną A. Tindžiulis iš mūsų išvyko ir daugiau apie jį man nieko neteko girdėti“¹⁷.

Panašiai 1940–1941 m. įvykius apibūdina ir R. Tindžiulis: „Atvykęs į Vokietijos sostinę įsidarbino kroviku. Gyventi ir dirbti nebuvo sunku, nes gerai mokėjo vokiečių kalbą. Vokietijai užpuolus Rusiją jis iki Daugpilio atvedė vieną vokiečių pulką. Atsisakė tarnauti vokiečių armijoje, grįžo į Kauną, o vėliau į tėviškę“¹⁸.

Gimtuosiuose Gineišiuose Albinas likti negalėjo. Pasitaręs su namiškiais, apsigyveno sesers Bronislavos Viksvienės namuose Žilių kaime – nuošalioje ir miškingoje vietoje. Čia Albinas galėjo jaustis gana saugiai, nes aplinkinių kaimų jaunimas jį gerai pažinojo iš ankstesnių apsilankymų. „Persirengęs civiliais drabužiais, pasiėmęs būtiniausius daiktus, atsiveikinęs su namiškiais, dviračiu išvairavo link Alizavos. Pranešė per pažįstamus, kad laimingai pasiekė Žilių kaimą“¹⁹. Iš sesers vienkiamio Albinas niekur neišeidavo, retsykais dviračiu pasiekdavo Salamiesčio miestelį. Artimai bendravo su vietiniais inteligentais broliais Antanu ir Kostu Bielskiais. Bakšėniškė J. Rasimavičiūtė-Januševičienė prisimena: „Pirmą kartą Albiną pamačiau važiuojant su

Albinas Tindžiulis (centre) su broliu Pranu ir seserimi Bronislava

dviračiu į Salamiestį. Jo išskirtinė išvaizda, santūrus, šiltas žvilgsnis privertė mane įsiminti šį jauną, į mūsų kraštus atklydusį vyrą. Ateidavo aviacijos kapitonas į vakaruškas. Retai šokdindavo merginas. Mėgo stebėti aplinką ir dainuoti. Netikėjo jis, kad grįš rusai, ir neketino niekur bėgti“²⁰.

A. Tindžiulis atidžiai sekė to laiko įvykius. Anot A. Bielskio sūnaus Gyčio, „Artėjant frontui, dažnai pasiklausyti žinių ateidavo aviacijos kapitonas Albinas Tindžiulis, kiti vyrai. Buvo kalbama, ar čia trauktis į užsienį ar likti Lietuvoje. Tindžiulis kalbėjo, kad gal čia viskas neilgai tęsis, rusai bus išvyti, likim vietoje ginti Lietuvos“²¹.

1944-ųjų vasarą salamiestėnai, pamatę, kad traukiasi žmonės nuo Utenos, Švenčionių, sukruoto bėgti. Tų įvykių

liudininkas P. Tūra prisimena: „Kas dviračiais, kas arkliais, kas pėsti pasiekėm Pasvalį. Iš Pasvalio mudu su kapitonu Tindžiuliu dviračiais pavažiavom iki Joniškėlio, į Biržų pusę ir pamatėm, kad vokiečiai nesiruošia nieko daryti, nei priešintis, nei mums padėt. <...> Grįžtant į Pasvalį kapitonas ir sako: „Žinai, aš tai nesirengiu toliau trauktis. Pas vokiečius syki jau buvau, daugiau nebeneriu. Kas bus, tas bus, aš grįšiu. O tu kaip nori“. Tokiu būdu, kai kiti dar ruošėsi trauktis tolyn, mes, gal kokia keturiolika ginkluotų vyrų, visi iš Žilių ar Bakšėnų, kartu su kapitonu pavakare temstant sėdom ant dviračių ir pasukom atgal. Aplenkę Vabalninką ir Salamiesčių, kur jau buvo rusai, pro Paulianką pasiekėm Puznos mišką prie Vaidaginės...“²²

Sugrįžęs A. Tindžiulis toliau gyveno sesers Bronislavos namuose. Jis kartu su kitais jaunais vyrais viską stebėjo, lankydavosi vakaruškose, galvodavo apie pasitraukusiuosius. J. Rasimavičiūtė-Januševičienė: „Su Albinu artimiau susipažinau 1944 m. vasarą po šv. Baltramiejaus atleidų vykusioje pakermošėje tėvų namuose. Jono Rasimavičiaus kieme jaunimas šoko, daivano. Albiną labai sujaudino daina apie pasitraukusiuosius. Jis niekam nieko nesakęs išėjo. Aš dar norėjau sustabdyti. Mano brolis Ramusis prasiatarė, kas iš tiesų yra šis trisdešimt trejų metų vyras“. Visur tvyrojo nežinia. Pasklidus šnekoms, kad vyrus ims į sovietų armiją, jie ėmė slapstytis, trumpam susiburdavo negyvenamose patikimų žmonių sodybose, daržinėse. Tačiau slapstėsi pavieniui. J. Januševičienės liudijimu: „Paskelbus mobilizaciją Albinas Tindžiulis dažnai slapstydavosi Jono Rasimavičiaus tvarte įrengtame bunkeryje, kartu su broliais Albinu ir Ramusiu. Vasarą vyrai praleisdavo prie Pyvesos upės krūmuose įrengtose palapinėse. Jos buvo skirtingose vietose. Nakties metu Albinas aplankydamas sesers B. Viksvienės namus. Iš pradžių A. Tindžiulis nelabai norėjo palaikyti ryšių su aplinkiniais. Visiems bakšėniškiams nebuvo lengva slapstytis“²³.

Salamiestėnų partizanų būrys susiformavo 1944–1945 m. sandūroje. Pirmas bendras besislapstančių aplinkinių kaimų vyrų susirinkimas įvyko Zasinyčių miške, negyvenamoje Povilonio gryčioje. A. Skukauskas prisimena: „Su kapitonu Tindžiuliu pirmą kartą susitikau 1945 m. pavasarį Girelėj už Bakšėnų kaimo. Atvykau su Laužikais Vytautu ir Povilu iš Astravų kaimo, Vaitiekūnais Tautviliumi ir Vytautu iš Likalaukių kaimo ir Jėčiumi Vincu irgi iš Likalaukių. Tada kapitonas A. Tindžiulis jau buvo pradėjęs formuoti partizanų būrį. Tuo metu jis su salamiestėnų būriu prisilaikė Zasinyčių Girelėj, Bakšėnų kaimo pamiškėje. Iš pirmo žvilgsnio kapitonas padarė labai gerą įspūdį. Suskirstė mus į keturis skyrius po keturiolika žmonių, paskyrė skyrininkus. Aš patekau į 4-ą skyrių. Pasijuto kariška drausmė. Iš karto mus naujokus susodino, išdėliojo bulves ir ėmė sudaryti žvalgybos, sekimo, mūšių variantus. Čia

pabuvę apie dvi savaites išsikėlėm į Vaidaginės–Buožių kaimo jaują, ten šventėm Kazimierą. Po to persikėlėm į tuščią namuką tarp Girelės ir Puznos miško“²⁴.

Salamiestėio partizanų skaičius nuolat augo, tačiau veikti kartu buvo nelengva. A. Tindžiulis būrį suskirstė į skyrius pagal kaimus. Pirmąjį skyrių sudarė Žilių ir Bakšėnų, antrąjį – Stuburų, Berniūniškio, Salamiesčio, trečiąjį – Tuitų, Buožių, Akmenės, ketvirtąjį – Likalaukių, Didžprūdžių vyrai. Būryje būdavo nuo 20 iki 30 žmonių. Antra vertus, organizuotesnei veiklai trukdė tai, kad dalis vyrų slapstėsi tik norėdami išvengti mobilizacijos. Laimė, pirmaisiais metais pavyko išvengti didesnių susirėmimų ir aukų.

Slapstytis partizanams teko įvairiose vietose. Štai 1945 m. liepos 30 d. areštuotas partizanas Juozas Buzevičius, tardymo metu prisipažinęs, kad buvo Tindžiulio bū-

Rokiškio valdžios gimnazijos 1931 m. laidos abiturientų išleistuvių vakaras. Dešinėje pusėje trečias iš eilės sėdi A. Tindžiulis

ryje, išvardijo 25 kovotojų pavardes. „Vad. kpt. Albinas Tindžiulis, ginkluotas rusišku automatu, pistoletu parobelum. Trys slapstymosi vietos: 1. Bakšėnai, Pavilionio vienkiemyje (prie miško) negyvenamuose pastatuose. 2. Bartašiškiai–Božiai prie miško gyvenamuose ir negyvenamuose pastatuose, kai miškus siausdavo kareiviai. 3. Stuburai, prie Pyvesos, ten yra 5–6 daržinė. Vadas kpt. Tindžiulis daugiausia būna Žilių kaime pas Viksvienę ir Stuburų kaime pas Vilčinską Juozą arba Užbalį Antaną“²⁵.

Vieną iš pirmųjų susirėmimų su sribais, kurie į Salamiestį ir aplinkinius kaimus atklysdavo dažniausiai iš Vabalninko, prisimena P. Tūra. Tai įvyko 1945 m. pavasarį, kai pamatęs į Bakšėnų kaimą atvažiuojančius „liaudies ginejus“, „Dėdė“ nusprendė juos sulaikyti. „Pagiriais, slėniais atsikėlėm prie Salamiesčio ir apsistojom krūmuose. Kapitonas Janušką „Rėksni“ ir Riešimą pasiuntė į žvalgybą. Pats kapitonas išėjo jų laukti pamiškėje. Staiga atbėgo kapitono pasiuntinys ir suriko: „Aštuoni vyrai, gerai šaudantys, paskui mane! Iš karto atsirado aštuoni savanoriai, jų tarpe ir aš. Išbėgau ant kelio ir tiesiai pasileidom miestelio link“²⁶. Miestelyje įvyko susišaudymas. Keli priešai buvo

nušauti, o partizanams pavyko pasitraukti į Sipsalę. Kapitonas su būriu liko Salamiesčio miške iki 1945 m. vasaros.

Tą vasarą baudėjai itin suaktyvino savo veiksmus. Ties Vainiūniškio ežerėliu apsupti žuvo keliolika partizanų. P. Tūra prisimena: „Kapitonas Tindžiulis mus vis mokė: ‘Kai tik pajusit, kad bus kokia ablava, tai jau lįskit kas kur. Jeigu ras ar nušaus, tai vis po vieną, o ne visus...’ Ir iš tikrųjų tai buvo naudingi patarimai“²⁷. Rei-

Albinas Tindžiulis tėviškėje prie žemėlapiu

kalui esant vadas organizavo pasipriešinimą. Partizanų ryšiai nenutrūko. Tai įrodė operatyvus ryšininkų darbas ir susidūrimas su vadinamaisiais „vokiečiais“, kurių būrys Salamiesčio kraštą pasiekė 1945-ųjų vasarą. Tai būta provokatorių, kurie norėjo pasinaudodami klasta sučiupti partizanų būrių vadus. Iš pradžių „vokiečiai“ apsisotojo Zasinycių girelėj. Sipsalės vyrai juos sutiko Antašavos miestelyje, grįždami iš Čiuladų pieninės. „Vokiečiai“ klausinėjo apie partizanus ir vadą A. Tindžiulį. P. Tūra pasakoja: „Susitarėm, kad jie apsisotos Daršiškių šile, apie Geležius, o mes su kapitonu ateisim sekmadienį. Davėm jiems dėžę sviesto, tabako. Grįžę apie visa tai papasakojom Tindžiuliui. Jis galvojo dieną, kitą ir pasakė, kad nelinkęs ten eiti. Taigi mes septynišios sekmadienio pavakare nuėjom pas tuos „vokiečius“. Pasitinka jų sargybinis, nuveda į mišką. Pilna pievutė ten jų prigulę, sėdi toks storusis su akiniais. Sugulėm ant pievutės. Sakom, kad kapitonas nespėjo ateit, toli buvo, reikėtų dieną ar dvi dar palaukt“²⁸. Provokatoriai „Dėdės“ taip ir nepamatė. Netrukus partizanai sužinojo, kad tie „vokiečiai“ žiauriai nukankino keturis vyrus iš Daujėnų. A. Tindžiulis žvalgams įsakė atidžiai sekti, kas vyksta aplinkui. Dar kelias savaites pasišlaistę po apylinkes, nušovę keletą žmonių per susidūrimus, „vokiečiai“ išsinešdino.

Po šių įvykių „Dėdė“ vėl pradėjo slapstyti ir kovai vadovavo per ryšininkus. P. Tūra: „Bakšėnuose daugiausia glausdavomės Jono Rasimavičiaus kieme. Sėdim, būdavo, klojime šešiese, septynišios. Jei gražus oras – krūmuose prie Pyvesos. Labai mums padėdavo Janina Rasimavičiūtė. Ji nuolat sekdamo, ar stribai kur nepasirodys, gamindavo valgį. Šalia jų buvo Jevalto sodyba. Alfonsas Jevaltas taip pat slapstėsi. Ir jo seserys atnešdavo

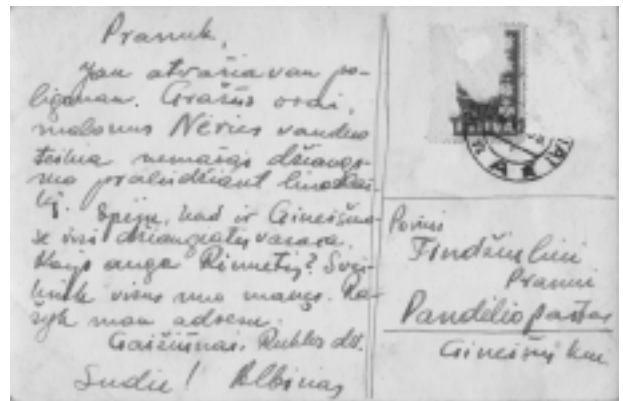
valgyti, kai būdavo ramu, eidavom pavalgyti į namus“²⁹.

Yra duomenų apie ryšininkus ir Alfonso Skukauskos, areštuoto 1949 m. vasario 12 d., byloje. Štai jis „prisipažįsta, kad ryšininkas „Jogas“ su „Dėde“ palaikė ryšį per Janiną Rasimavičiūtę iš Bakšėnų. Susitikdavo sekmadieniais Salamiestyje bažnyčioje. Apart Rasimavičiūtės, „Dėdės“ ryšininkais su Laužiku buvo Gurklytė Bronė ir Skardžiūtė Vincė iš Astravų“³⁰.

Sulyginus tardymo protokolų medžiagą ir žmonių prisiminimus aiškėja, kad iki 1947 m. žiemos pabaigos „Dėdė“ daugiausia laiko praleido Pyvesos krūmuose ir Jono Rasimavičiaus tvarte įrengtuose bunkeriuose. „Bunkeryje laikė radiją, rašymo mašinėlę. Aš pati ją atvežiau iš Kauno. Parašytus laiškus nunešdavau į nurodytas vietas“, – sako J. Januševičienė³¹. „Dėdė“ į bunkerį, esantį Maugurų kaime, atvedė 1947 m. vasarį ir balandį. Ten „Dėdė“ slapstėsi iki 1947 m. gegužės mėn.“³², 1948 m. kovo mėn. „Dėdė“ atėjo į bunkerį Sypsalėj ir ten išbuvo iki gegužės mėn.“³³

Priešas gerai žinojo, kad Albinas Tindžiulis kelerius metus gyveno ir slapstėsi Bronislavos Viksvienės namuose. Šiai moteriai už brolio veiklą teko sumokėti išties didelę kainą. „Vieniu metu ją paėmė Vabalninko stribai ir tenai stribų būstinėje mušė. Paskui aš ją sutikau: visa buvo mėlynių išmarginta, ištinusi, ji pati man sakė: „Liepė man ant vienos kojos stovėt, o stribai tada gumine lazda daužė kur pakliuvo ir reikdavo pasakyt, kur brolis Albinas“³⁴. Ji buvo tardoma ir mušama ne vieną kartą. Galiausiai ištremta į Sibirą, ūkis sunaikintas.

J. Rasimavičiūtė-Januševičienė ir A. Skukauskas gerai prisimena 1948-aisiais, per šv. Velykas, suruoštą balių Jono Rasimavičiaus sodyboje. Tardant A. Skukaus-

Atvirlaiškio broliui Pranuii faksimilė

kas teigė, kad balius buvo sukviestas „Dėdės“ gimimo proga, tačiau kapitonas gimęs rugsėjo 11 d. „Ten mane pakvietė banditai. Ten buvo pakviestas brolis Jonas Skukauskas ir sesuo Elena Skukauskaitė. Dalyvavo Aukštikalnis Paulinas iš Tuitų kaimo, Petronytė iš Gumbelių, Šidlauskaitė, Rasimavičiūtė Janė, dvi seserys Emilija, Ona ar Julė, kurios gyveno pas Dyrą ir Zuožą, ir keletas

nepažįstamų merginų. Iš banditų dalyvavo Tindžiulis Albinas „Dėdė“, Laužikas Vytautas, Skardžius Jonas, Devainis Jonas, Mikonis Petras ir keletas nepažįstamų banditų. Gėrė. Šoko. Armonika grojo Rasimavičius Ramusis. Pasigėriau ir miegojau⁴³⁵. Atšilus orams, nuo 1948 m. gegužės „Dėdė“ nekeitė savo buvimo vietos. Tik reitsyiais naktimis nuceidavo į žinomą vienkiemį pavalgyti. A. Tindžiulis su Jonu Devainiu gyveno pasiūrėję ant Pyvesos upės kranto, netoli Jono Rasimavičiaus namų. „Jonas Devainis „Mašinistas“ kartą man atvežė lentų ir iš jų aš partizanams padariau tokį namuką apie 2 metrus ilgio, išpjoviau langelį šone, paskui išardžiau ir sukroviau kluone. Jei rastų stribai, sakyčiau, kad padariau grūdams aruodą. Vėliau naktį su arkliais atvažiavo Devainis ir tą namuką išvežė. Jį pastatėm miškelyje prie Pyvesos, ties Rasimavičių sodyba. Viduryje turėjo „buržuiką“ pasistatę ir ten gyveno gana ilgai, kol traukdami nuo stribų persekiojimo išsikėlė kitur⁴³⁶. J. Rasimavičiūtė papildo: „Viduryje stovėjo PCHILIPS radio aparatas, perneštas iš mūsų tvarto. Jie klausydavo žinių iš užsienio, darė vertimus, po to – jų santraukas. Dalį užrašų laikydavo ant mūsų tvarto spaliuose, klėties šiaudų stoge. Dalį užrašų saugojo Sadulai savo vienkiemyje Suvainių kaime. Bendražygiai jo užrašus slėpė nežinamose vietose“⁴³⁷.

1948 m. gruodį iš Kupiškio atvykęs NKVD kariuomenės dalinys ties Salamiesčiu susidūrė su partizanų grupe. Įvyko susišaudymas. Partizanai traukėsi miškelio link. „Kai Jonas Devainis ėjo valgyti į Žilių kaimą pas Jevaltus, pamatė, kad ten yra skrebai. Bėgdamas Jonas spėjo pasakyti Albinui. Jono Devainio niekas nematė, kur jis dingo“⁴³⁸. P. Rudys panašiai pasakoja apie pabėgimą iš namelio, tačiau nemini Jono Devainio: „Po susišaudymo Tindžiulis, įtardamas, kad slėptuvė gali būti NKVD surasta, nutarė pasitraukt ir pasislėpt kitoje vietoje. Žodžiu, jis nedelsdamas traukėsi, o tada kaip tyčia buvo šviežiai pasnigta. Persekiojotjai skubėjo įkandin“⁴³⁹. Tuo metu J. Rasimavičiūtė, buvusi Jakubkų vienkiemyje, matė, kaip persekiojo bėgantį „Dėdė“. Pavyko kapitoniui vingiais pasiekti Alfonso Skukausko „Aleksiuko“ vienkiemį.

A. Skukauskas: „Aš gulėjau klėtyje. Išgirdau: ‘Gelbėk, Aleksiuk, mane vejasi!’ Aš šokau iš lovos, tiesiai ant baltinių užsimečiau kailinius, pažadinau gryčioje miegantį tėvą, pakinkėm arklį ir taip, prisidengdami sodybų trobesiais, per kaimą pasileidom tolyn. Išvažiavę apšukom Maugarų kaimą, Didžprūdžius, mėtėm pėdas ir prieš pat aušrą nuvažiavom į Ožkinių kaimą pas Augustauską“. Grįždamas „Aleksiukas“ pastebėjo, kad namuose dega žiburys. Tik įvažiavus į kiemą sesuo liepė greitai slėptis. „Kirtau arkliui ir vėl atsigulęs rogėse, pasileidau atgal kaimo pusėn“⁴⁴⁰. Skukauskų kiemą jau buvo pasiekę skrebai.

Po mėnesio Pranas Rudys „Dėdė“ apgyvendino sa-

vo namuose įrengtoje slėptuvėje. Šalia Rudžių namų gyveno iš Rusijos grįžusi moteris Elzbietytė Aizinaitė. Vėliau buvo išsiaiškinta, kad ji sekė, kas vyksta Rudžių namuose. „Kartą ta Elzbietytė pasisiūlė išplaut mums grindis. Mano žmona tada sirguliavo, todėl sutiko. Aišku, Elzbietytė pastebėjo, kad po grindinis yra slėptuvė, o joje žmogus. Apie tai pranešė savo žentui Benosui Antašavoje... Šitas Benosas, pasirodo, turėjo ryšį su Geležiuose dislokuotu NKVD kariuomenės garnizonu ir

Brolio Prano vestuvėse 1937 m. A. Tindžiulis stovi pirmas iš dešinės

pranešė, kad mano namuose slapstosi „Dėdė“. Nors jautėmės saugiai, nes turėjom žinių, jog nei Vabalninko, nei Kupiškio NKVD apie „Dėdės“ buvimo vietą nieko nežino, o čia va kaip išėjo...“ – pasakoja P. Rudys⁴¹.

Kapitonas išsiaiškino slėptuvę, tačiau niekur iš namų neišeidavo. 1949 m. vasario 2-osios rytas išaušo kaip įprasta ir niekas nenujautė, kad nelaimė jau čia pat. Apie 10 val. ryto sodybos gyventojai pamatė besitartinant ginkluotų vyrų būrį, tačiau neatrodė, kad jie panorės užsukti į trobą. P. Rudys: „Dėdė“ tuoj pat įlindo, aš uždėjau ant viršaus lentas, užstūmiau lovą, o pats, užrakinęs duris, nuėjau viralinėn ir atsitūpiau“⁴².

Kareiviai, nesulaukę atidarant durų, jas išlaužė ir suėję į vidų tuojau puolė prie lovos. Atstūmė ją, atvertė lentas, vienas kyštelėjo galvą, pasakė „jestj“ ir paleido keletą automato serijų. Pasigirdo balsas „Pasiduo du“. Visi kareiviai išbėgo iš namo, nes galvojo, kad kapitonas mes granatą. Pasirodo, kai šovė į slėptuvės vidų, pataikė automato aušintuvan. Kai kapitonas Tindžiulis, iškėlęs rankas, jau lindo iš slėptuvės, siaurais kareivis paleido automato seriją. Matyt, kulkos nenunešė viso kiaušo, tik smegenys ištiško.

Kapitono kūną P. Rudys iškėlė iš duobės. Prie jo lavono buvo atvestas šuo, bet šis žuvusiojo nelietė. P. Rudį baudėjai sumušė iki sąmonės netekimo. Po to pasikvietę kaimyną įdėjo į roges Tindžiulio kūną ir pasodinę ant jo P. Rudį išvežė į Geležius. Ten „Dėdės“ kūnas buvo numestas prie posūkio į Ničiūnus. „Girdėjau kalbant, kad lavoną vakare skrebai atitempė arčiau namų, kad

Bronislavos Viksvienės sodyba Žiliuose

šunys nesukandžiotų. Kitą dieną jo užpakalinėj kišenėj dar rado pistoletą – šeštuką. Kur Tindžiulio kūną užkasė, aš jau nežinau. Tiesa, pas jį rado raštelį, parašytą jo paties ranka, kad pas mus jis gyveno tik penktą dieną, todėl manęs apie jo gyvenimą kitur ir apie jo veiklą daug ir neklausinėjo“, – prisimena P. Rudys⁴³.

Saugumiečių akciją užfiksavusiame akte nurodoma, kad „1949 m. sausio 31 d. 12 val. nušautas banditas Rudžio Prano namuose. Susišaudymo metu... rastas automatas PPS 43.553, du rageliai – 20 šovinių, pistoletas 7,65 mm. kalibro, pasas NW3/3107 [išduotas]1946 m. Černiaus Napalio, Kazio, g. 1892 m. Papilių kaime, vardu, antitarybinių lapelių ir laikraščių“⁴⁴.

A. Tindžiulio mirtis pagreitino likusių gyvų partizanų, jų ryšininkų ir prijuočiančių žmonių areštus. Jautų pačių metų vasario 2 d. tardytas P. Rudys, vasario 12 d. – A. Skukauskas ir J. Rasimavičiūtė. Iš P. Rudžio parodymų: „1949 m. sausio 25 d. atvažiavo rogėm 3 – Laužikas Algirdas, Vaitiekūnas Tautvilis ir nepažįstamasis, ginkluotas automatu, „Dėdė“. Esą juos iš Salamiesčio miško išvijo kareiviai. Paprašė priimti savaitę „Dėdę“, vėliau ras vietą ir pasiims jį. 31 sausio kareiviai atitraukė lovą, atidarė grindų angą, rado „Dėdę“ ir tuoj nušovė“⁴⁵. P. Rudys pateikia dvi „Dėdės“ nužudymo datas: 1949 sausio 31-ąją – tardymo metu ir vasario 2-ąją – pasakodamas prisiminimus tremtyje.

Kupiškyje tardė J. Rasimavičiūtė ir A. Skukauską. Janina prisimena: „Tris dienas nieko nesakiau. Mušė ir gąsdino, kad paims brolių Alfonsą. Jeigu aš būčiau išsitarusi, ką dėl „Dėdės“ ir visos partizanų kovos dariau, iš karto mane būtų sušaudę. Jiems labai rūpėjo, ką vadas rašydavo laiškeliuose. Sakiau, kad Albinas juose rašė išverstas iš užsienio kalbų radijo žinias. Aš nieko svarbaus neišdaviau. Nuteisė 10 metų. A. Skukauskas mane pagyrė už protingumą tardymo metu“⁴⁶.

Albino Tindžiulio žūtis buvo didelė netektis Šiaurės Lietuvos partizaniniam judėjimui. Bet didžiausią skausmą patyrė kapitono tėvai – Petras ir Petronėlė Tindžiuliai. Motina apie jaunėlio Albiniuko mirtį sužinojo

Pandėlio bažnyčios šventoriuje. Netekties neištvėrė – greitai pasiligojo ir mirė. Tėvas kentėjo tyliai, niekam nesiguosdamas, nedejuodamas. Labiausiai norėjo surasti sūnaus kapą, deja 1961 m. taip ir pasimirė nieko neišsiaiškinęs. Partizanų vado tėvai ilsisi Pandėlio parapijos kapinėse.

Kaip atrodė partizanų vadas Albinas Tindžiulis? Amžininkai mena jį buvus neaukštą, žilstelėjusiais ūsais, šviesiais plaukais. Buvo protingas, gražus, merginų mylimas. Visą laiką sugebėjo išlikti ramus, atsargus, jautrus. „Visi Tindžiulių giminės vyrai išsiskyrė atsargumu, – dėdės charakteristiką papildė sūnėnas Rimvydas. – Ilgai galvodavę ir tada priimdavę sprendimus. Krikštaitėvis užaugęs vidutinio valstiečio šeimoje liko ištikimas savo žodžiams „aš niekada neišduosiu Lietuvos“. Jis tai ištarė vieną kartą slapčia atvykęs į namus. Tėvas Pranas mėgo juokauti ir rimtai porinti, kad „priklauso tik „plūgo“ partijai“⁴⁷.

Iš „Plūgo“ partijos – valstietiškos kasdienybės – į kovotojų už Lietuvos laisvę gretas atėjo ne tik Albinas Tindžiulis, bet ir didesnė dalis partizanų. „Dėdės“ tvirtą charakterį, atsargumą, sumanumą sugebėjo įvertinti net priešas. Kupiškyje tardytojas rusas P. Rudžiui sakė: „Tardytoju dirbu daugiau kaip dešimt metų, bet tokių žmonių kaip Tindžiulis pas jus sutikti teko labai mažai. Man tik neaišku, kodėl jis nei vokiečiams nedirbo, nei mums, o tokio proto žmogus galėjo labai daug pasiekti“⁴⁸.

Nemėgo „Dėdė“ daug pasakoti apie save. Nedaugelis bendražygių žinojo, kur jo gimtinė. Siekdamas išlaikyti būryje drausmę galėdavo ir balsą pakelti. „Bardavosi ant pačių partizanų. Sakydavo: ‘Jei esi partizanas, būk

A. Tindžiulis „Dėdė“ Sipsaloje. Apie 1948

A. Tindžiulio ryšininkė J. Rasimavičiūtė-Januševičienė su vyru Povilu. 2004

vertas jo vardo, partizanauk, o ne šunybes krėsk'. Labai smerkė tuos, kurie žmones šaudė keršto sumetimais. Aiškino, kad dėl tokių partizanų veiksmų daug kas yra nepatenkinti ir priešų susidaro tuoj daugiau. Beveik kiekvienoje kovinėje situacijoje mokėdavo pasielgti teisingai“, – charakterizuoja vadą P. Rudys⁴⁹.

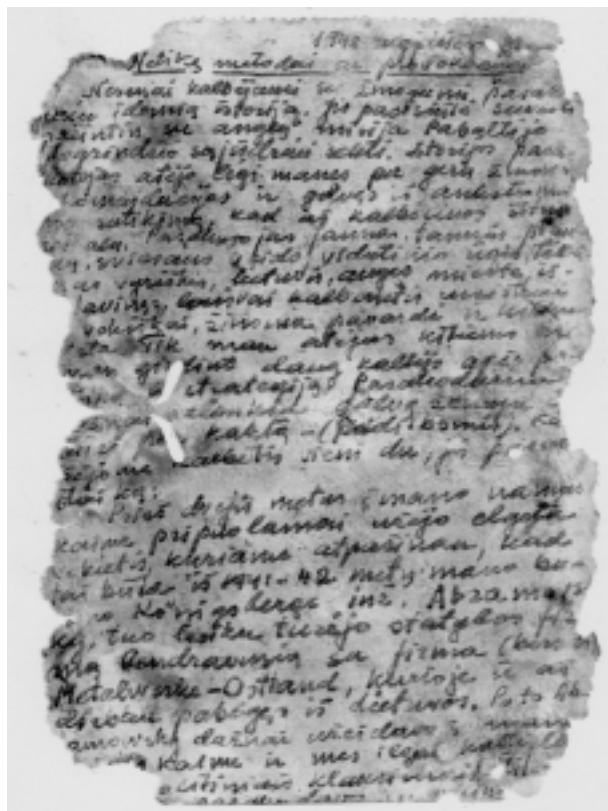
Kaip ir daugelis kitų partizanų vadų, A. Tindžiulis turėjo savąją „kanceliariją“. Ranka rašyti ar mašinėle spausdinti pranešimai, įsakymai per ryšininkus pasiekdavo tolimesnes vietas ir taip būdavo galima suderinti partizanų susitikimų, persikėlimų ir pan. vietas bei datas. Kaupėsi ir kitokie dokumentai. Kaip prisimena P. Rudys, „kartą jis („Dėdė“) man padavė kažkokius popierius ir liepė juos paslėpti arba sunaikinti, sakė, jeigu NKVD ras šituos popierius, sužinos, kur aš buvau ir dar daugiau ką. Užsirašinėjo viską, ką tik suspėjo. Rašė, tiesiog savotišką savo asmeninį dienoraštį“⁵⁰. A. Tindžiuliui žuvus, ilgą laiką apie šį jo archyvą nebuvo jokių žinių. Tik 2001-ųjų pabaigoje Kupiškio muziejininkai iš paminklosaugininko K. Stančiko sužinojo, kad Palėvenėlės gyventojas Vladislavas Jakšys turi išsaugojęs kapitono Albino Tindžiulio dokumentų. V. Jakšys parodė šią relikviją. Iš tiesų tai buvo A. Tindžiulio ranka cheminiu pieštuku ir mašinėle prirašytų sąsiuvinio lapų pluoštelis. Jūs atskleidus tik vietomis galima buvo įskaityti, kas parašyta. Per ilgą laiką popierius sudūlėjo, tekstas išbluko... Sulaukęs garbingo amžiaus V. Jakšys negalėjo labai tiksliai atsakyti, kaip pas jį atsirado A. Tindžiulio archyvas. Kalbinamas prisiminė: „Suvainių kaimo vyrai dažnai susitikdavo su vadu A. Tindžiuliu. Į susitikimus atvykdavo alizaviečių. Tai buvo viena partizaninės kovos teritorija. Vyrai slapstėsi Pyvesos upės krūmuose, o vieną žiemą žiemojo Povilo Bielskio sodyboje. Į mano sodybą vyrai ateidavo žiemą ir vasarą. Mes iškūrendavome jiems pirtį. Saugoti dokumentus padavė bėgdamas A. Tindžiulis. Gautus sąsiuvinio lapus įdėjau į spalių pripiltą puodynę. Vėliau juos išėmęs, paslėpiau po namo stogo šiaudais. Ardant senąją trobą radau, ką bu-

vau paslėpęs. Parsivežiau į naujus namus, pastatytus Palėvenėlės miestelyje“⁵¹.

Apie šį radinį susitikimo metu kalbėjau su J. Rasimavičiūte-Januševičiene. Ji teigė, kad turbūt „Dėdės“ užrašus pas V. Jakšį paliko bėgdamas Jonas Devainis arba perdavė kažkas iš Sadulų. J. Devainio apsilankymus prisimena ir V. Jakšys. Kapitonas negalėjo pats nunešti savo užrašų į Suvainių kaimą, nes jis bėgo į priešingą, Likalaukių, pusę. Remiantis šiais prisiminimais galima daryti išvadą, kad tai buvo paskutinių metų „Dėdės“ užrašai.

Retu radiniu susidomėjo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro (LGGRTC) Genocido aukų muziejus. Prieš tai Kupiškio etnografijos muziejus kreipėsi į Kultūros ministeriją prašydamas skirti lėšų šiems dokumentams restauruoti. Deja, gautame atsakyme buvo nurodyta, kad nesant Kupiškio etnografijos muziejuje istorinės pokario laikotarpio ekspozicijos rastus dokumentus būtina perduoti LGGRTC Genocido aukų muziejui. Sutvarkius perdavimo formalumus A. Tindžiulio archyvas 2002 m. atiteko šiai įstaigai. Kupiškio etnografijos muziejus gavo dokumentų kopijas. Tai išties vertingas šaltinis. Atlikus išsamų išlikusių dokumentų tyrimą bus galima juos ne tik tiksliau datuoti, bet ir papildyti partizaninių kovų Salamiesčio krašte istoriją.

nukelta į 93 psl.

Vienas iš A. Tindžiulio archyvo dokumentų

Bronislava JACEVIČIŪTĖ-JEČIŪTĖ

PRAEITIES KNYGĄ ATVERTUS

Žmogus yra toks – nei baltas nei juodas. Yra ir to, ir to. Kiekvienas yra turėjęs ir pakilimų ir kritimų... Kai gyvenu prisiminimais, aš jaučiu pagarbą išėjusiems, pradėdant tėvais ir baigiant mano sutiktais žmonėmis, kurie mane mokė, buvo šalia ir, atrodo, kad jie deda tau ranką ant peties ir sako: „Eik, būk stipri, eik ir eik...“

Mano pradžia 1919 m. vasario 1 diena. Dabar tai Kupiškio rajonas, o seniau čia buvo Subačiaus valsčius, Šaltenių vienkiemis. Man buvo gal kokie treji metai, kai tėvai pardavė namus ir pirkto Mazgeliškį. Iš Šaltenių laikotarpio mažai ką prisimenu, tik kad buvo kūdra. Didžiausias prisiminimas – kelionė, nes sunkvežimių tai nebuvo, keliavome vežimais. Ir gyvuliai kartu, ir žmonės, ir alaus bačkos. Iki Mazgeliškio gerokas kelio tarpas. Atsimenu, visi sustojome, arkliai pakinkyti, karvės pririštos prie ratų. Bačkos be kranų, tai vienos bačkos volę ištraukė, alaus visi išgėrė ir toliau vėl važiavo. Keliavome tikriausiai pavasarį, atsimenu, kad nebuvo labai šalta. O naujoje vietoje tuoj pat ir pasiklydau.

To krašto žmonės pirkto žemę, mišką, statėsi trobesius. Žemę pirkto iš prancūzės grafienės Šuazel de Gufje. Centras – Mirabelyje. Mazgeliškis tik apleistas filialas, namas didelis, langai maži. Sutvarkyti sodybai tėvas pasiėmė paskolą iš Žemės banko ir ilgai mokėjo. Reikėjo visiems labai susispausti, sunkiai vertėmės. Vis dėlto tėvas buvo labai šviesus žmogus. Viską atidavė, kad vaikai mokytoji. Ir man, ir broliui. O vėliau, renkantis gyvenimo kelią, nenurodinėjo, kokią specialybę rinktis. Tuo metu prestižiniu dalyku buvo laikoma tapti kunigu arba gydytoju. Brolis juo tapo. Menai tuo laiku mažiau vertinti. Tačiau niekada dėl mano pasirinkto kelio motina ir tėvas nepriekaištavo, nors ūkyje nė vienas iš mūsų ir nepasiliko.

Pirmi prisiminimai apie mokslą – kelionė į pradžios mokyklą Juodpėnuose. Septynerių aštuonerių metų išmokau arkliu nujoti į mokyklą ir parjoti. Iš pradžių mane iki mokyklos palydėdavo mūsų darbininkas. Jis jodavo su kitu arkliu šalia. Kai nelabai šlapia ar nelabai šalta, iš mokyklos kartais eidavau su Jukniaučiu. Žiemą nuveždavo rogėmis. Kartais atgal važiuojant kaimynų Vaišvilų berniuką kartu su manimi parveždavo. Juodpėnuose mane mokė Kairytė. Ji mokė visas klases. O mokykla, atsimenu, buvo ant kalnelio, vadinamo „panytės“ kalneliu. Dabar, atrodo, ten pastatytas sandėlis.

Kai baigiau pradinės mokyklos tris klases, tėvai nuvežė į Kupiškį. Stojamųjų egzaminų nebuvo. Mane priėmė. Kambarį išnuomojo pas Čepelienę. Gyvenau kar-

tu su Gildutaite iš Kėginių kaimo ir dar viena mergaite – Vaivadaite. Pas Čepelienę neilgai gyvenau, persikėliau pas Dirdaitę.

Tuo metu į Kupiškį atvažiuodavo teatras iš Šiaulių. Mano tėvas labai domėjosi teatru. Vieną kartą jis atvažiavo su arkliu į Kupiškį, arklių pastatė, o pats nuėjo žiūrėti spektaklio. Po spektaklio grįžta ir mato, kad nebėra nei arklio, nei važio. Pasirodo, kad kažkas Kupiškyje apvogė skalbyklą, o arklių paleido, nes šalia jos buvo paliktas. Tada tėtūšis pasisamdė vežiką ir parvažiavo namo. Čia pamatė, kad arklys pats vienas parkeliavęs į namus. Tai taip pasibaigė tėtūšio pažintis su teatru.

Kupiškyje mokiausi ketverius metus. Labiausiai įstrigo Adelės Visockienės ir Felikso Visocko pamokos. A. Visockienė dėstė matematiką, o F. Visockas buvo kūno kultūros mokytojas. Vėliau, kai aš jau buvau išvažiavusi iš Kupiškio, ne kartą čia atvykdavau, su jais susitikdavau ir pasikalbėdavau. Mokytoja Adelė buvo labai mielas ir šiltas žmogus.

Kupiškyje daugiau draugavau su vyresniais mokiniais – ketvirtokais. Atsimenu, kaip Povilas Zulonas („Senovinių kupiškėnų vestuvių“ piršlys) mane pakėlė, užsisodino ant pečių ir nešiojo po mokyklos koridorių. Tai man labai atmintinas dalykas, kad tokią „pacaniukę“ taip vyresnieji mokiniai gražiai globojo.

Mokyklos metais dar nebuvo polėkio piešti. Norėjosi nubėgti prie Varležerio pačiuožinėti. Man tas labai patiko.

Kai pradėjau mokytis Panevėžyje, tėvams vėl prisidėjo rūpestis. Tėvukas mane nuveždavo į Skapiškio geležinkelio stotį. Atsimenu, vieną kartą buvo labai daug prilyta, arklys įbridęs į vandenį išsikinkė, tai tē-

Jėčių šeima Mazgeliškyje. 1932

veliu teko bristi ir pakinkyti. Labai manimi rūpinosi. Dieve duok, kad visi dabartiniai vaikai turėtų tokius tėvus, kurie taip aukotųsi dėl vaikų. Kai pradėjau mokytis Panevėžio mergaičių gimnazijoje, ji buvo ką tik pastatyta. Vėliau ji pavadinta Salomėjos Nėries, o dabar vadinama Gabrieliaus Žemkalnio-Landsbergio vardu. Poetė Salomėja Nėris man dėstė vokiečių kalbą ir buvo klasės auklėtoja. Vos pradėjusi mokslus Panevėžyje aš jau žinojau, kad S. Nėris yra poetė, nes domėjausi literatūra, skaičiau jos eilėraščius. Mes ją išskirdavome iš visų kitų pedagogų. Buvo labai jautri, jausminga, netgi pamokų metu mums pasakodama giliai susimąstydavo. Tas pedagoginis darbas nepasiekė jos vidaus, jinai kažkur kitur buvo su savo kūryba. Draugiški santykiai, susiklostę tarp jos ir manęs, paveikė tolesnį mano kelią. Pamačiusi mano piešinius, ji pasiūlė iliustruoti Jono Biliūno „Laimės žiburį“, savo pačios eilėraščius. Kartą poetė perskaitė mano dienoraštį, kurį aš jai daviau, ir pasakė: „Tau geriau sekasi rašyti proza“. Bet vėliau, aišku, viskas nukrypo į dailę.

Aš turiu Salomėjos Nėries palinkėjimą: „...Išdidi, drąsi nekasdieniška siela. Ar audringa kalnų kaskada pavasari, be atodairos, be atodairos viską nešanti, viską griauinant pakeliui?... Ar Prometėjui žiburys?...

Mes patys esame savo likimo kalviai, savo sielos deimantų šlifuojujai. Čia reikalinga valia ir darbas.

Išminties pažabotu laukiniu jausmų žirgu galima užjoti ir stiklo kalną, išbudinti miegančios laimės karalaitės, galima būti palimos švyturiu sutemų kraštui... Ilgesys!... Gero, tobulo žmogaus ir gražios, žydinčios žemės ilgesys mus verčia pamilti žemę ir žmones...

Žmonių meilė ir – darbas, darbas, darbas! – tebūna Tavo gyvenimo gairės!... Salomėja Nėris“.

Kai rašė šį palinkėjimą, poetė jau man nebedėstė. O baigusi mokslus Panevėžyje, aš su ja atsiveikinau, ir Salomėja Nėris išvyko į Paryžių.

Turiu ir kitą brangų daiktą – jos knygelę „Pėdos smėly“, kur poetės ranka man užrašyta: „Jaunutei dailininkei Salomėja Nėris. Panevėžys 1935.11.20“.

1938 m. baigusi Panevėžio gimnaziją įstojau į Kauno universitetą mokytis literatūros, o po kelerių metų pradėjau studijas Vilniaus dailės institute. Man dėstė tokie žymūs tapytojai kaip J. Vienožinskis ir V. Mackevičius.

Kadangi buvau pažįstama su Nijole Vienožiskaitė, tai man teko garbė kurį laiką pagventi pas Vienožinskius Vilniuje. Nijolė tikriausiai paprašė tėvo ir jis mane priėmė. Pas profesorių J. Vienožinskį ateidavo Kazys Boruta, J. Mikėnas ir kiti. Aš klausydavau jų kalbų, jų minčių, apmąstymų. Tai buvo Bernardinų gatvėje, priešais Šv. Onos bažnyčią, antrame aukšte. Atsimenu, okupacijos metais, kai bombarduodavo Vilnių, lėkdavome visi slėptis į rūsį. Kartą profesorius J. Vienožinskis ateina linksmai nusiteikęs ir sako: „Chocz jedno bombeczko“.

B. Jacevičiūtė studijų metais

Balys Sruoga dėstė literatūros istoriją. Vincas Krėvė, jau vyresnio amžiaus, labai nedidelis, kai atsistodavo į tribūną, tai tik galva matydavosi. Jis galėjo valandų valandas „Eugenijų Oneginą“ atmintinai deklamuoti. Mano diplominis darbas susijęs su žemės ūkiu. Atsimenu, Juodpėnuose šikavau, berods, Mackevičiaus klėtį. Ten ir arkliai, ir vežimas...

Vestuvinių ciklą pradėjau nuo paveiklo „Į dainų šventę“. Tada tas darbas dailininkų sąjungos pirmininkui Juozui Mikėnui labai patiko kaip geras išpūdis iš dainų šventės Kupiškyje. Gavau užsakymą nupiešti „Senovinių kupiškėnų vestuvių“ paveikslą. Išsirutuliojo visas ciklas. Man tas darbas buvo mielas, mėgstamas. Juo labiau, kad vaidintojai – Konstancija Jugulienė (jaunoji), Povilas Zulonas (piršlys), Edvardas Šerelis (jaunasis) ir kiti – su malonumu pozavo. Tarp Kupiškio kraštotyros muziejuje. Tiesa, tarp ten sukrautų kuparų, skrynių pavargdavau tapydama. Tačiau nieko nepadarysi, darbą reikia atlikti.

Su poetė Janina Degutyte susipažinau vėlgi per Salomėją Nėrį. Tuo metu tapiau didelį paveikslą „Salomėja Nėris prie gimtosios Baltijos“. Janina dirbo „Vagos“ leidykloje, buvo ką tik baigusi Universitetą. Taigi Janiną į dirbtuvę atvedė „Vagos“ leidyklos redaktorė. Atsimenu, kad paveiksle jau matėsi prie jūros einanti moteris, kurios suknelę plauksto vėjas.

Dailininkės tėvas J. Ječius Vilniuje

Janina pasižiūrėjo, pasižiūrėjo ir jai, labai brangus tas Salomėjos Nėries atminimas, kaip ir man. Vėliau, kai Janina susirgo ir turėjo mesti darbą leidykloje, pradėjau nuėdinti į rašytojų sąjungos butuką, kuriame ji su motina gyveno viename kambaryje. Tas mūsų bendravimas truko visus trisdešimt metų. Ją visą laiką kankino ligos, sunkumai rūpinantis motina. Tik vėliau, kai motiną pasiėmė sesuo, galėjo atsikvėpti. Janina padėdavo motiną išlaikyti materialiai, siūsdavo seseriai pinigų.

Janina mokėjo jausti kaip ekstrasensas. Pirmą kartą pamačiusi žmogų nusprendavo: „Viskas arba nieko“. Tai ryšku ir jos poezijoje. Arba viskas, arba nieko. Arba tiesa, arba melas. O apskritai ar gali būti pusiau tiesa arba pusiau melas? Nors kai kada, manau, kai ką reikia paaukoti (čia diplomatijos menas), jeigu nenori nuskriausti žmogaus. Bet jeigu tuo melu nori sau kažką sukurpti, tai negerai. Be to, ne kiekvienas žmogus toks tvirtas. Stebėjausi Janinos tvirtybe, kai jinai taip sunkiai sirgdama ir žinodama, kad eina į mirtį, vis tiek tuos raštus (poezijos) per savo rankas ir per savo širdį perleisdavo, sugebėjo atsidėti neįmanomam dalykui.

Mus abi siejo ryšys su gamta. Ir jai, ir man gamta – svarbiausias dalykas. Miestas mums buvo svetimas. Jai buvo labai gera mano tėviškėje Mazgeliškio vienkiemyje. Ji galėjo prisiliesti rankomis prie žemės, sodino gležnus daigelius, Vilniuje sode sodino gėles. Janina turėjo daug literatūros apie augalus ir gėles. Grožėjosi stebėdama, kaip auga jos pasodinti augalai. Mazgeliškyje džiaugėsi dideliais seniai sodintais medžiais, kai už lango girdėdavo, kaip paukščiukas čiulba, kaip ankstyvą rudenį obuolys nukrenta nuo obels ir į žemę puptelė, kai per langą pamatydavo toluomoje briedę su briedžiuku... Ir visur jos poezijoje atsispindi betarpiškas ryšys su gamta.

Į Mazgeliškį vasaromis atvažiuodavo Janinos puseserė su vyru, teta iš Kauno kartu pabūti. Janinai labai patiko lankytis Migonyse, Lauryno Gucevičiaus tėviškėje, o Kupiškis ne vieną kartą skersai išilgai išvaikščiotas.

Kita mėgstamiausia mūsų abiejų vieta – Sartai, tarp Dusetų ir tarp Obelių. Čia ir tapytojo Justino Vienožinskio, poeto Antano Vienažindžio tėviškės. Be to, ten Janinos studijų draugės Venslovaitės tėviškė, kur buvo gimę dvi seserys; viena tapo mokytoja, o kita – redaktore. Mes ten abi nuvažiuodavome su jomis pabūti. Ypač žavėjo seserų tėvukas Adomas, labai mielas žmogus. Prie Sartų ežero stovėjusioje jų klėtelėje praleisdavome daug laiko. Janina pamėgo miegoti ant kvapnaus, šviežiai suvežto šieno. Nors po kiek laiko ji persikėlė į kambarį, kur patogiau. O man ypač patiko gražūs peizažai.

Nuo 1960 m. pradėjusi važinėti po didžiųjų žmonių tėviškes, pasijutau dvasiškai pakylėta. Tai buvo valstybiniai užsakymai man labai priimtina tema. Didelė lai-

B. Jacevičiūtė-Jėčiūtė. Tėviškės obelys. 1973. KEM

mė, kad galėjau dirbti kūrybinį darbą, susietą su savo krašto žmonėmis ir žeme. Šita gija mano darbuose ėjo iš pat pradžių. Beveik visi mano darbai turi literatūrinę potekstę arba susiję su gimtojo krašto žmonėmis.

Nuo vaikystės ir tie žmonės, ir ta žemė tarsi suaugę su manimi, todėl aš per daug nesusiviliojau abstrakčiais dalykais, ieškojau paprastumo ir tai dariau nuširdžiai. Kupiškio etnografijos muziejuje esantys darbai susieti su savo krašto žmonėmis, vietovėmis.

Su mašinomis tai tik vieną portretą nutapiau „Kombainininkas St. Kaulakys“. Man patiko, kad geras tipažas. Atėjo ir papozuoti. Jis mano krašto žmogus, dirbo Šimonių kolūkio laukuose. Po mano tėviškės medžiais susirinkdavo ir daugiau tuo metu dirbančių žmonių. Jie atsiveždavo maisto, valgydavo pietus. Ir moterys, ir vyrai. Mano akyse buvo gyvas, kintantis gyvenimas. Labai krito į akį, kaip tie solidūs vyrai ir jau vyresni kaimiečiai bendrauja su jauna, nežinau, kokios buvo jos pareigos, mergina. Paveiksle „Sėjėjų atokvėpis“ tarp kitų pavaizdavau ir ją...

Mano mintyse ir širdyje visada buvo savo krašto, savo kaimo, Pustelninkų, Būtėnų, Šimonių žmonės, o darbuose atsirado apibendrinti jų tipažai. Taip aš išreiškiau savo meilę ir pagarbą gimtinei.

2003 05 14 Vilnius
Užrašė Aušra Jonušytė

Akvilija MARCINKEVIČIŪTĖ-BALZIENĖ

Buvęs Strošiūnų kaimas

Prisimenu Strošiūnų kaimą, kai jis buvo dar neišskirstytas į vienkiemius. Tada gyveno aštuoni gyventojai. Per kaimą ėjo kelias nuo Abejutų į Čečiškius. Gyventojai gyveno iš abiejų kelio, kupiškėnų vadinamo „ulyčia“, pusių.

Abejutai

Antanas Dovidonis	Jonas Baronas
Kazys Marcinkevičius	Alzbieta Marcinkevičienė
Alfonsas Čiučkis	Romualdas Zolba
Albinas Marcinkevičius	Kazimieras Vilkas

Čia tik kaimo vaizdas kaip buvo išsidėstę kiemai, o kelias į Čečiškius dar buvo apie 1,5 km iki to kaimo. Prastas kaimo keliukas, tik arkliais išvažiuojamas, nors tada kitokio transporto ir nebuvo. Visi gyveno šeimomis, turėjo vaikų, tik Alzbieta Marcinkevičienė gyveno viena. Antanas Dovidonis su žmona Ona turėjo 5 vaikus: Joną, Povilą, Stefą, Leoną, Pauliną. Romualdas Zolba su žmona Antanina turėjo 2 vaikus: sūnų Joną ir dukrą Bronę. Kazys Marcinkevičius su žmona Veronika augino dukrą Akviliją. Alfonsas Čiučkis su žmona Elzbieta augino du vaikus: Julijų ir Birutę. Vilkas su žmona Ona turėjo du sūnus: Antaną ir Apolinarą. Albinas Marcinkevičius su žmona Prane augino dukrą Bronislavą. Jonas Baronas su žmona Elzbieta augino 3 vaikus: Petrą, Aldoną ir Janiną.

Kai kaimą išdalijo, žmonės statėsi savo sodybas, veisė sodus, uogynus ir taip pamažu susidarė vienkiemiai. Kaime buvo 8 kiemai, o kai išsiskirstė į vienkiemius, jau atsirado 9, nes Alfonsas Čiučkis pasidalijo žemę su seserim Liudvika, kuri ištekėjo už Juozo Misiūno. Misiūnai užaugino du vaikus: Joną ir Janiną.

Į Ameriką išvyko Vilko sūnus Apolinaras ir Dovidonio sūnus Jonas.

Laikui bėgant senieji gyventojai išėjo į anapilį. Jau nieji sukūrė šeimas, augino vaikus. Kiti išėjo į miestus arba į kitus kaimus ar rajonus. Ir taip pamažu kaimas tirpo. Baronus išvežė į Sibirą, Pranę Marcinkevičienę irgi, Vilko šeimyna išvažiavo į miestą. Alzbieta Marcinkevičiūtė ištekėjo už Aloyzo Lukošiuo iš Rokiškio rajono, Obelių kaimo, ir išvažiavo gyventi tenai. Antano Dovidonio šeimoje liko ūkininkauti Povilas. Jis gyveno su žmona Stase Samulionyte iš Girsteikių kaimo. Tėvai mirė, o Stefa ištekėjo į Girsteikius už Povilo Samulionio, susilaukė dviejų vaikų: Bronytės ir Rimanto. Leonas vedė Alfonsą Bratėnaitę iš Abejutų kaimo ir išsikėlė gyventi į Gliaudelių kaimą. Užaugino sūnų Joną ir dukrą Zitą. Paulina ištekėjo už Povilo Stašio iš Rokiškio rajono, Stunkūnų kaimo, ir išsikėlė ten gyventi. Užaugino

tris vaikus: Zitą, Petrą ir Irutę. Stašys jau miręs, Paulina gyvena prie vaikų. Povilas susilaukė dukros Reginos ir dvyneukų Armino ir Sigito, bet žmona anksti mirė, tai po metų vedė Verutę iš skapiškėnų, su ja susilaukė dukros Linutės. Iš Dovidonio šeimos 5 vaikų tik Paulina gyva, o kiti jau mirę. Žuvo ir Povilo sūnus Apolinaras. Dukterė Regina ištekėjo už Jono Petkevičiaus iš Alizavos, augina du sūnus: Dalių ir Gintarą.

Zolbos tėvams mirus, liko ūkininkauti Jonas. Jis vedė Lionę Vogulytę iš Girbučių kaimo ir užaugino tris vaikus: Rimantą ir Viliją, o sesuo Bronė ištekėjo už Alfonso Smailio iš Girbučių kaimo ir užaugino sūnus Saulių ir Giedrių. Smailys jau miręs, vaikai vedę, augina savo vaikus.

Kazimierui Marcinkevičiui mirus liko žmona su dukra Akvilija, kurią vėliau išvežė į Sibiro lagerius. Grįžo po 6 metų. Netrukus po to mirė motina ir Akvilija ištekėjo už Leono Balzos iš Juodinių kaimo, užaugino 4 vaikus: Liuciją, Albertą, Alį, Danutę. Vaikai sukūrė šeimą ir gyvena miestuose.

Elzbieta Čiučkienė mirė anksti, liko tėvas su dukra Birute ir sūnum Julium. Vėliau jie išsikėlė į Panevėžį, Julius vedė iš kažkur atklydusią Marytę ir išvažiavo į Biržus. Dabar Julius jau miręs. Alfonsas Čiučkis irgi mirė. Birutė ištekėjo už Leono Vaitiekūno iš Virbališkių kaimo, susilaukė dviejų sūnų ir gyveno Panevėžyje. Leonas ir vienas sūnus žuvo, liko tik Birutė su sūnumi.

Vilko šeimoje pirma mirė motina. Alfonsas vedė Paulę Vaitiekaitę iš Girsteikių kaimo ir susilaukė dviejų vaikų: Laimutės ir Kę-

*Kazio ir Veronikos Marcinkevičių šeima. 1932
Čadovičiaus nuotrauka.*

Dovidonių šeima

Vogulių ir Misiūnų šeimos Strošiūnuose. Apie 1973

Baronų šeima keliasi į Panevėžį. 1972–1973

tučio. Kai prasidėjo trėmimai į Sibirą, jie pasitraukė iš kaimo, išvažiavo į Panevėžį. Ten tėvas greitai mirė, po to neliko ir Antano, o dar vėliau žuvo sūnus Kęstutis. Liko Vilkienė su dukra ir žentu. Gyvena Panevėžyje.

Kai į Sibirą vežė Barono šeimą, jų Janytė buvo visai maža, dar vystyklusė. Turtą, gyvulius ir grūdus paėmė valdžia: varė pastotes ir reikėjo viską vežti į rajoną. Kai Baronai grįžo iš tremties, namus rado išdraskytus, o ir jie patys jau buvo be sveikatos. Bet po truputį namus pasitvarkė ir gyveno. Vaikai išvažiavo į Panevėžį, gavo darbus, sukūrė šeimas. Petras vedė Genutę, taipogi buvusią Sibire, susilaukė dviejų vaikų: Vaido ir Irutės. Aldutė ištekėjo už Alfonso Kukenio ir užaugino du sūnus Darių ir Vaidą. Janytė ištekėjo už Rimanto Petrikėno iš Bakšėnų kaimo ir užaugino Gražvydą. Senasis Baronas neilgai namuose pabuvęs mirė, o Baronienė dar kiek pagyveno viena Strošiūnuose. Vėliau ji išsikėlė pas vaikus į Panevėžį ir ten mirė.

Albino Marcinkevičiaus šeima buvo išardyta. Marcinkevičienę išvežė į Sibirą, ten ji ir mirė. Marcinkevičius liko su dukra Brone, ji ištekėjo už Juozo Mickaus iš Žemaitijos, užaugino 5 vaikus: Virginijų, Robertą, Renatą, Violetą ir Gražiną. Gyveno miestuose, o tėvelis persikėlė gyventi į Girsteikius ir ten mirė. Bronė apsistojusi Gar-

liavoje. Juozas Mickus jau miręs, nebėra ir sūnaus Roberto. Beje, Albinas Marcinkevičius buvo bitininkas ir turėjo veislinių avių fermą. Tuo laiku mažai kas tuo užsiėmė, o pas dėdę buvo didžiausias pulkas avių – juodagalvių. Atvažiuodavo iš kažkur veterinariai ar zootechnikai, jas žymėdavo, karpydavo. Prisimenu, toje bandoje buvo didelis avinas. Kai mes, vaikai, nueidavom pas piemenuką, tas avinas mūsų neliesdavo, bet jeigu ganant prie keliuko pasitaikydavo, kad tuo keliuku eina koks vyras, avinas jį tuojau pasivydavo ir duodavo į užpakalį. Kai žmogus parkrenta, avinas stovi ir žiūri, bet jei tik auka pabando keltis, vėl duoda. Tada piemenukas nueidavo ir aviną parsivarydavo arba užsėdęs ant jo parjodavo. Mes, vaikai, irgi jodinėdavom, tik šeimininkas bardavosi, jei pamatydavo. Kai Marcinkevičienę išvežė į Sibirą, visas avis, kitus gyvulius ir turtą paėmė valstybė. Į Albino Marcinkevičiaus sodybą niekas nebegrižo. Kolūkis ten buvo fermą padaręs, laikė penimus gyvulius, o iš pradžių ir avis.

Kaime turėjome akordeono mylėtoją Julijų Čiučkį, grodavusį visose apylinkėse vestuvėse. Kokių nors garsių

meistrų nebuvo, bet medžio darbus mėgo Baronas. Jis padarydavo įvairių suvenyrų. Buvo padaręs labai gražų kryžių. Nežinau, ar vaikai jį tebeturi. Baronas ir kalvis buvo geras, visiems kaimynams ūkio padargus pataisydavo. Ir Kazimieras Marcinkevičius mė-

Prisiminimų autorė ką tik grįžusi iš lagerio tėviškėje su savo motina. 1956

go drožinėti iš medžio. Buvo Nukryžiuotąjį išdrožęs ir padaręs kryžių. Turėjo daug bičių, didelį sodą, vienu metu buvo Sabuliškių seniūnijos seniūnas.

Kaimas nyko pamažu, po truputį mažėjo žmonių, tuštėjo sodybos. Galiausiai melioracija išvijo visus likusius. Jonas Zolba išsikėlė gyventi į Pandėlį, Povilas Dovidonis – į Stunkūnus. Ilgiausiai išsilaikė Kazimiero Marcinkevičiaus sodyba, kur jau ūkininkavo žentas Leonas Balza. Marcinkevičiaus sodybą melioratoriai paskutinę kaimą sulygino su žeme.

Prabėgomis paminėjome visus kaimo gyventojus. Jo vardas greit bus pamirštas, nebeliko nė vieno pastato, gal tik nuošaliau, kur melioracijos traktoriai neįveikė palaidoti, likęs koks medelis. Žmonės atvažiuoja čia, pavažišto po tuos laukus ir jau nebelabai suranda savo kaimo vietą. Kai vertė mūsų sodybą, kurioje augo labai dideli medžiai – ąžuolai, uosiai, liepos, klevai – tai tikrai buvo labai graudu. Kaip tik pasitaikė tuo laiku nuvažiuoti į gimtinę, kurios dabar neliko nė pamatų. Iš to liūdesio ir širdies skausmo gimė toks eilėraštis.

Mano gimtinė

Mačiau, traktoriai kaukė, riaumojo,
Virto liepos, šventi ąžuolai,
Dar ilgai čia stovėjau, galvojau,
Gaila kaip ir labai negerai.
Nebėra gimto namo, nei klėties,
Ąžuolų prie keliuko nėra,
Nėra šulinio, girgždančios svirties,
Visai nieko čionai nebėra.
Čia smūtkelis, ten diemedžio kerai,
Čia jazminas ir rožė balta –
Viskas, menas, lyg vakar čia buvo,
Šiandien tuščia, tik žemė juoda.
Kur praminti keliai ir takeliai,
Kur sodyba paskendus klevuos?
Dažnai širdį suspaudžia ir gelia,
Niekas niekad čionai nedainuos.
Čia gimtinė ir pievos, ir kloniai –
Viskas menas, lyg vakar buvau,
Metų ratas vis sukas vienodai,
Jau dešimtį, o gal ir daugiau.
O tos mintys vis grįžta gimtinėn,
Čia gimiau ir užaugau čionai,
Dažnai teko su prakaitu praustis,
Ir nuo šakių pūslėti delnai.
Bet vis tiek, oi, kaip gera gimtinėj,
Kaip norėtus truputį pabūt,
Senas namas tarp sodo parimęs,
O bitutės kaip dūzgė, motut!
Šiandien sako: „Sugrižk, apsistoki,
Tėvų žemė, tai žemė tava...“
Bet nei gryčios, nei šulinio, klėties,
Juk ten nieko visai nebėra.

Prisikelkit tėvai ir seneliai,
Ir pabūkim visi ten kartu,
Senas smūtkas rymos, o berželiai
Jiems lopšinę dainuos – kaip graudu.
Kad sugrižtų tos dienos laimingos,
Kad sugrižtų vaikystės sapnai –
Kur prie upės drugelis sustingo,
Vilkduobės ir gelsvi ajerai.

Tai iliuzija, pasaka vaiko,
Žinau, niekad jau to nebebus,
Kartais gera ištrūkti iš laiko,
Tegul suka jis vienas ratus.
Būk prakeiktas, tu laike beširdi,
Iš namų mus visus išvarei.
Būk prakeiktas, sakau, ar tu girdi?
Juk blogai tu labai padarei.

Kiek žemelėj palaidota sodų,
Kiek užarta uogynų vešlių,
Kiek sudėta liūdnu mūsų godų,
Kiek raukšlių išvagota gilių.
Susirinkim, vaikai, tarp arimų
Ir prigluskim prie žemės juodos,
Juk čia mano ir jūsų gimtinė,
Juk čia buvo ir mūsų namai.

Čia tėvai bėrė grūdą į žemę,
Ir kvepėjo duonelė kepta,
Čia taip daugel gaivinancio peno,
Kur pažvelgi – žemelė sava.
Kur dabar mes kaltus besurasim,
Ką nubausim, ką – barsim labai?
Žemė tyli, jos nebekasim,
Kur sodybų sužerti pelenai.

Tad palaimink, Aukščiausias, mūs šalį,
Gal po metų, kitų bus lengviau,
Jau užtenka skausmų ir dejonių,
Aš tave, Visagali, prašau.
Jau – žemelė prigrirdyta sočiai,
Sūnų kraujo ir ašarų karčių,
Iš kapų teprisikelia bočiai,
Pašvytruot kalaviju aštriu.

Ir išbart mus visus ligi vieno,
Kad apleidom žemelę visai,
Kad nemylime draugo šiandieną,
Tik pikti ir kerštaujam labai.
Kurgi santarvė brolio, kaimyno,
Kurgi meilė – kaip buvo seniau...
Bočiai narsiai mūs Lietuvą gynė
Susiburkim visi mes kaip vienas
Ir už rankų laikykim stipriai –
Kelias Baltijos tvirtas kaip plienas,
Kelias Baltijos liks amžinai.

Skurdžios nuotrupos iš Laičių dvaro istorijos

Viktoras SAKALAS (SAKALAUSKAS)

Laičių dvarui, buvusiam tuometiniame Pandėlio valsčiuje, Novoaleksandrovsko apskrityje, Kauno gubernijoje, priklausė apie 200 ha žemės. Dvare buvo apie 100 ha dirbamos žemės ir pievų, apie 60 ha miško, likusioji žemė – užmirkusios pievos, krūmokšniai, balos. Be dvaro žemės, masyve, kaimo žemėje, buvo įsiterpę 3 valakai žemės, kuria naudojosi Drunseikų, Gintautų ir Navickų šeimos. Ginčijamos žemės valaką prisiteisė Navickas, vėliau jį perleidęs Ridikui.

Žemę dirbo trys ordinarininkų šeimos: Matijosų, Drunseikų (vėliau – Junokų), Rakalskių. Darbymečiais talkėdavo padieniai darbininkai.

Ūkyje laikė 12 darbinių arklių ir 2 išvažiuojamuosius. Šie buvo kinkomi į fajetoną su užtraukiama odine būda. Kurmonu tarnavo šaunus ūsuotas vyras Petras Junokas, prieš jį – Balys Banelis – dailios povyzos, puošėiva. Buvo vedęs gražią merginą, augino dukrą, kurią nuo kirminų išgydė dvaro ponias.

Be arklių, dvaro pievose ganydavosi apie 16 karvių, daug prieauglio, avių, žąsų ir kitos smulkmės. Ordinarininkai laikydavo po karvę, kiaulę ar dvi, avių, pasisėdavo miežių, turėjo daržus.

Dvaro sodyba buvo įsikūrusi ant kalnelio, iš jos vedė du keliai: vienas – į šiaurę, Panemunėlin, žilvičiais apsodintas, kitas – vakaruosna, per kaimą Skapiškin, šermukšniais padabintas. Sodybą nuo šiaurės vėjų dengė dvi eilės eglių, tarp kurių vešėjo lazdynai.

Tarp rūmo ir rytuose augusių šermukšnių, liepų, beržų, senos dvišakės pušies (tebėra), lazdynų vešėjo apie 1 ha sodas. Jame augo įvairūs vaismedžiai – obelys, kriaušės (papiežankos – didelės, geltonos, aromatingos, smalinės – nedidelės, kietos, išstovėdavusios ant rūmo iki pavasario), slyvos (geltonos, didelės, labai saldžios) ir vaiskrūmiai – agrastai, serbentai. Sode tyvuliavo tvenkinys, pro kurį tekėjo upelis, karštomis vasaromis išdžiūstantis. Per upelį buvo permestas tiltelis. Dvišakėje pušyje, augusioje sodo rytuose, gandrai buvo susinešę lizdą, kurį dvariškiai globojo. Vakaraus po dvarą skraidydavo pelėdos, šikšnosparniai, dudendavo dudutis, buvo daug įvairių paukščių ir paukštelių.

Priešais dvaro rūmą plytėjo apvažiuojama pievelė, apsodinta alyvomis ir jazminais, o jo vidury – didelė žiedinė gėlių klomba. Pietinėje rūmo pusėje buvo kita gėlių klombelė (taip pat žiedo formos), tik žymiai mažesnė, už jos – altana.

Dvaro rūmas buvo statytas XIX a. vidury iš sienojų, sienos apmuštos stačiomis lentomis, stogas dengtas lentelėmis. Rūmė buvo aštuoni kambariai – salonas, salonėlis, kabinetas, salė, vaikų, du miegamieji, tarnaičių ir virtuvė. Virtuvėje buvo didelė krosnis, prie jos – virykla. Virtuvėje šeiminkavo virėja Emilė, kambariuose tvarką palaikė kambarinė Bronė, kuri kartu buvo ir auklė. Kalbėta šeimoje lenkiškai, retkarčiais – prancūziškai, o su žmonėmis – lietuviškai.

Baldai – talentingų netolimų meistrų darbo, tik salone ir

salonėly – pirkti. Grindys buvo dažytos, be kilimų. Vertingiausias rūmė daiktas buvo fortepionas.

Ordinarininkams gyventi buvo suręstas didokas namas, kuriame gyveno trys minėtos šeimos. Šalia kumetyno tyvuliavo du prūdai, skirti žlugtui žlugti, gyvuliams girdyti, maudyti.

Be gyvenamųjų pastatų, buvo suręstas svirnas, kiaulidė, didelis keturpusis tvartas su kiemu ir šuliniu vidury, vištidė, didelis dviejų durų klojimas. Visi ūkiniai pastatai buvo mediniai, stogai – šiaudais dengti. Be rūmo, lentelėmis buvo užkloti kumetyno ir svirno stogai, o vėliau – ir klojimo.

Dar caro Aleksandro II viešpatavimo metu Laičių dvarą valdė jūrų kapitonas Būras. Jam mirus dvarą paveldėjo Juozas Sakalauskas, už kurį, kaip nepilnametį, valdė jo tetos. Kai Juozui Sakalauskui suėjo 21 metai, jis paveldėjo dvarą, bet turėjo išmokėti dalis – broliui Antanui, tuo metu tarnavusiam caro kariuomenėje, taip pat seseriai Zofijai, kuri buvo ištekėjusi už advokato Poniatovskio, turėjusio dvarą Volynėje. Be to, Sakalauskas su Laičių dvaru paveldėjo ir skolas valdžiai, vadinamąsias kontribucijas, valdžios uždėtas dvaro savininkui už 1863 metų sukilėlių rėmimą. Juozo Sakalausko tėvas Pranas dalyvavo 1863 metų sukilime. Be to, jis buvo kaltinamas per tardymą užmušęs pristavą ir už tai buvo nuteistas ilgiems metams kalėti. Po kelerių metų gubernatoriaus žmonos dėka jis iš katorgos buvo paleistas ir kurį laiką dirbo pas gubernatorių vežikų, mat buvo gražaus stoto, dailaus veido vyras, gerai kalbėjęs prancūziškai. Po tremties grįžęs į Laičius netrukus pasimirė ir buvo Laičių kapinėse palaidotas.

Dvaro šeiminkė Vanda Siemiradska-Sokolovska – vilnietė, iš gausios šeimos. Vandos tėvas – rusų pulkininkas, pasižymėjęs rusų–turkų (1877 m.) kare, iš meilės mylimai merginai perėjęs iš pravoslavijos į katalikybę. Šį savo žingsnį apmokėjo tarnyba caro kariuomenėje. Vandos motina – vilnietė, turėjusi didelius namus Vilniuje, Zažecės (dabar Užupio 7) gatvėje.

Laičių dvare. Iš kairės: Viktoras Sakalas, Sakalienė, Algis Sakalas, kaimynas Petras Žintikas („Pažangos“ bendrovės tarnautojas). 1936

Petro Sakalausko, kilusio nuo Kališo (netoli Lodzės), brolis Liucijonas buvo stipraus sudėjimo vyras, tarnavęs caro armijoje poručiku, kovojęs su Kaukazo sukilėliais, pasižymėjęs jėga ir žiaurumu. Buvo vedęs baudžiauninkę. Lėbaudamas susiginčio ir žuvo dvikovoje. Dvare buvo jo portretas, dingęs per I pasaulinį karą.

Ramų, pasiturintį dvaro gyvenimą nutraukė atūžęs baisusis karas. 1915 metų vasarą, artėjant vokiečiams ir plintant baisesiems gandams (vokiečiai esą vaikus verda ir valgo, merginas prievartauja ir pan.), be to, norėdamas padėti savo žmonai Vandai, kuri tuo metu Vilniuje buvo pagimdžiusi sūnų Stanislovą, Juozas Sakalauskas, palikęs visą dvare esantį gerą likimo valiai, galvotrukčiais išvažiavo su dviem sūnumis – Viktoru (Viteku) ir Juozu (Ziuneku) į Vilnių. Išvažiavo dviem vežimais, pilnais maisto ir vertingų daiktų, o grįžo pėsti, be nieko, džiaugdamiės gyvastį išgelbėję...

Nuo tada pasibaigė ramus ir laimingas gyvenimas ir prasiėjo, kaip ir milijonams kitų šeimų, vargai ir nelaimės. Išstisus dvejus metus (1915–1917) Sakalauskų šeima vargo Vilniuje, iš pradžių maitindamasi atsivežtomis gėrybėmis, o vėliau – pusbadžiaudama. Pusvelčiui išpardavinėjo vertingus daiktus, bet nuo bado apsiginti neįstengė. Vyriausias sūnus Viktoras eidavo pas vokiečius prašyti sriubos – kartais gaudavo, bet dažniausiai vokiečiai „pavaišindavo“ jį diržu.

Patyrus Vilniuje didelį vargą, 1917 metais pavyko iš miesto ištrūkti ir parsigauti į gimtuosius Laičius, kuriuose viešpa-

Viktoras Sakalas – Lietuvos kariuomenės kapitonas. Apie 1939

tavo vokiečių tvarka, o dvarą valdė vokiečių kareiviai. Po ilgų derybų su vokiečiais Juozą Sakalauską, kaip mokantį vokiškai, priėmė tarnauti ūkvedžiu nuosavame dvare. Beveik viską, ką užaugindavo, reikėdavo atiduoti vokiečiams.

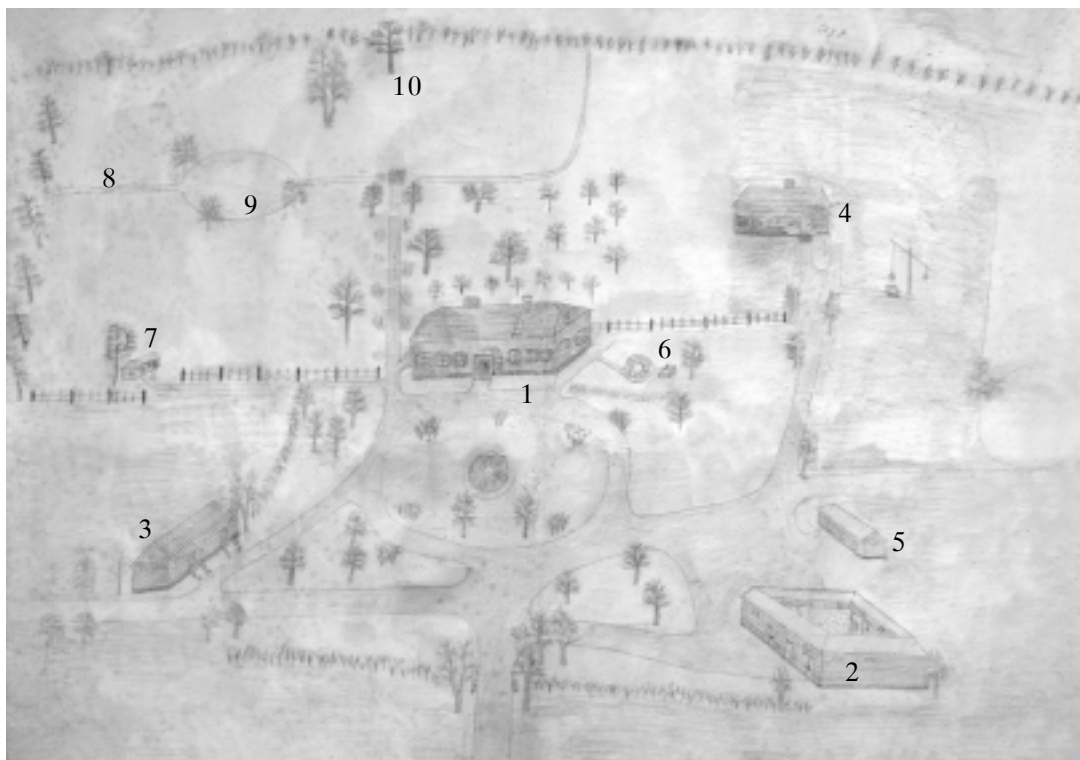
1918 metais, berods rudenį, vokiečiams pasitraukus, atėjo bolševikai, kurie Laičiuose įvedė savo valdžią, o Laičių dvare sudarė kumečių komitetą, kuris privalėjo sekti savininko veiksmus. Praėjus pusmečiui, 1919 metais Juozą Sakalauską areštavo, išvežė į Kupiškio kalėjimą. Nors visi būvę kumečiai prašė jį paleisti kaip gerą žmogų ir šeimnininką, kuris jų neskriaudė, bet revkomas jų prašymo nepaisė ir išvežė Sakalauską Rusijon, Smolenskan. Iš ten keturių vaikų tėvas grįžo 1920 metų vasarą, kai buvo sudaryta Taikos sutartis. Grįžo suvargęs, išbadėjęs, gyvių apipultas. Žmonos Vandos neberado. Ji mirė 1920 m. vasario 26 d. nuo tada siautuosios vidurių šiltinės epidemijos, nusinešusios ir Laičių kaime nemaža gyvybių. 1927 m. balandžio 19 d. mirus Juozui Sakalauskui, Laičių dvarą, Žemės ūkio reformos (1922 m.) jau apkarpyta, paveldėjo jo vaikai: Viktoras, Juozas, Stasys ir Zofija. Juozas žuvo pokario metais, o Stasys su Zofija išvyko į Lenkiją.

Didelę dalį žemės Juozas Sakalauskas pardavė vietos ūkininkams, bet pirkimo-pardavimo sutarčių nespėjo padaryti. Tą darbą nuveikė jo vyriausias sūnus Viktoras, kuris apiformino sutartis ir išmokėjo visas mirusio tėvo skolas.

1988

Laičių dvaras iki 1915 m.

1. Gyvenamasis namas
 2. Tvirtai su diendaržiu
 3. Svirnas
 4. Kumetynas
 5. Kiaulidė
 6. Pavėsinė
 7. Paukštūnė
 8. Upelis
 9. Tvenkinys
 10. Pušis.
- Piešė Viktoras Sakalas

Šįmet sukako 20 metų, kai Prancūzijoje gimė ir įgyvendinta Paveldo dienų idėja, kuri Europos Tarybos iniciatyva nuo 1991 metų paplito ir visame Senajame žemyne. Europos paveldo dienų (EPD) vėliavos Lietuvoje, taigi ir Kupiškyje, šiais metais iškeltos jau dešimtąjį kartą, rugsėjo 10–19 dienomis, kurių metu kultūrinės visuomenės dėmesys sutelktas į žydų paveldo temą.

Ši tema pasirinkta dėl to, kad vėlesniam laikui atidėti žydų paveldo problemų sprendimą gali būti per vėlu. Antra vertus, mūsų šalyje iki pat Antrojo pasaulinio karo šalia lietuvių nebuvo kitos tokios didelės kitataučių bendruomenės kaip žydai, kurie ženkliai prisidėjo kuriant Lietuvos valstybę.

Kupiškyje žydų gyventa per 300 metų, ir prieškario laikais jie čia sudarė apie pusę gyventojų, nuo seno turėjo savo maldos namus. Tačiau 1941-aisiais jų istorijos vyksmą tragiškai nutraukė masinės žudynės. Tik patys seniausi kupiškėnai beprisimena vardus buvusių savo kaimynų ir iki šiol juos apgaili smerkdami žydšaudžius.

Su žydų paveldo tema susijusios EPD kupiškėnams šįmet simboliškai prasidėjo kur kas anksčiau, negu pakelta šios kampanijos vėliava. Mat dar vasarą čia surengta Panevėžio apskrities rajonų moksleivių darbų konkursinė paroda su jų surinkta medžiaga, piešiniais, fotonuotraukomis, rekonstrukcijų maketais apie žydų gyvenimo, jų kultūros, švietimo bei religijos paveldą, išlikusį mūsų miestuose ir miesteliuose. Ši kilnojamoji paroda eksponuota buvusioje Kupiškio sinagogoje, vėliau – ir Panevėžyje.

Parodą, jai dar viešint Kupiškyje, susidomėję apžiūrėjo bei pačių dovanotomis nuotraukomis papildė mūsų miesto svečiai žydai, liepos 13 d. atvykę kilnios misijos – sau ir kupiškėnams priminti holokausto aukas ir įamžinti jų atminimą.

Taigi liepos 13-ąją Kupiškis sulaukė per 50 svečių, atvykusių iš Izraelio, JAV, Jungtinės Karalystės, Pietų Afrikos Respublikos bei Australijos. Visų atvykusių žydų šaknys – čia, Kupiškyje, ir nepaisant to, kad jų seneliai, tėvai ar kiti giminės čia žuvo tragiškais holokausto dienomis, jie save tebelaiko kupiškėnais. Mūsų miestelis jiems – nors ir tolima, bet savaip šventa vieta. Užtat didelė garbė Mejeravičių ir Goldinų palikuonims, kad jie nuo pat pirmojo savo apsilankymo Kupiškyje 1997 metais, bendradarbiaudami su rajono Savivaldybės vadovais, ieškojo būdų, kaip ir kur įamžinti visų čia žuvusių žydų atminimą. Akstiną šiai

idėjai davė iš Kupiškio parsivežtas pokario metais Stefanijos Glemžaitės ir jos talkininkų sudarytas gan išsamus žuvusiųjų sąrašas. Jį perkelti į metalo plokštę pasiryžo broliai Normanas ir Alekas Mejeriai, žuvusių Naftolio ir Malkės Mejeravičių anūkai, su kitais Kupiškio žydų palikuonimis.

Viena iš buvusios sinagogos, o dabar Viešosios bibliotekos, sienų tapo Atminimo siena, kuri iškilmingai ir pamaldžiai atidengta liepos 13-ąją. Atminimo siena, kurioje – per 800 žuvusių žydų duomenys, pašven-

Liepos 13-osios iškilnių – Atminimo sienos atidengimo – momentas. Uždegamos žvakelės žuvusių gentainių atminimui. Pirmasis iš kairės – Normanas Mejeris} jo brolis Alekas – pirmas iš dešinės.

Juozo Kraujūno nuotr.

tino atvykę rabinai, o judėjų pamaldose už žuvusiuosius dalyvavo ir gausiai susirinkę kupiškėnai.

Atminimo siena liko kiekvienam iš mūsų, kad prisimintume, jog tokioms tragedijoms neleistina pasikartoti.

... Kai rugsėjo 13 dieną Lauryno Stuokos-Gucevičiaus aikštėje iškilmingai buvo pakelta EPD vėliava, žmonės rinkosi į biblioteką stabteldami ir prie Atminimo sienos. O salėje jų laukė dar vienas jaudinantis renginys – literatūrinės-muzikinės kompozicijos „Širdy nepasakyta žodį aš nešu“ premjera. Kompoziciją atliko ją parengusi aktorė Virginija Kochanskytė, dainininkė Rita Preikšaitė, smuikininkas Juozas Staniulis ir pianistas Saulius Šiaučiulis. Ji skirta jaunutės žydų poetės Matildos Olkinaitės, kuri yra mokiuisis Kupiškyje, o 1941 metais su artimaisiais nužudyta Panemunėlyje, atminimui.

Po senosios sinagogos skliautais skambėję M. Olki-

naitės eilėraščiai, fragmentai iš jos dienoraščio, atsiminimai, žydų kompozitorių kūriniai tiems, kas jų klausėsi, paliko gilų įspūdį.

Sis EPD renginys tapo vertingu žydų kultūrinio palikimo studijų epizodu visiems, kas norėtų jį geriau pažinti. Todėl tuos, kas domisi žydų gyvenimu Kupiškyje, mūsų miesto ir miestelių istorija, patikinu, jog gana daug medžiagos žinių bagažui papildyti galite rasti internete. Tik nepatingėkite jos paieškoti adresu: <http://www.shtetlinks.jewishgen.org/kupiskis/kupishok.htm>

Atminimo siena Kupiškio viešojoje bibliotekoje. V. Jankausko nuotr.

„AŠ NIEKADA NEIŠDUOSIU LIETUVOS“

atkelta iš 83 psl.

Reikia tikėtis, kad ateityje mūsų laukia dar daug įdomių atradimų. Norint visapusiškai atskleisti A. Tindžiulio asmenybę ir jo nuopelnus Lietuvai, to, kas padaryta, tikrai neužtenka. Ir šiame straipsnyje panaudota tik dalis surinktos medžiagos. Tiesa, gali pasitaikyti netikslumų, nes kiekvienas žmogus apie tuos pačius įvykius pasakoja skirtingai. Archyvuose išlikę liudijimai irgi ne visada yra patikimi, nes suimtieji tardymo metu visos tiesos nepasakydavo. Apskritai pradėtas darbas pasiektų tikslą tik peržiūrėjus visus esamus istorinius šaltinius ir parašius apie „Dėdę“ knygą.

Niekas neprikels iš kapų už Tėvynę ir Laisvę gyvybes atidavusių vyrų, bet jų užgesę gyvenimai lieka kaip auka ir priesakas gyviesiems – niekada neišduoti Lietuvos.

Šaltiniai

1. *Kaunietis R.* Aukštaitijos partizanų prisiminimai. T.4. Vilnius, 2004, P.5.
2. *Tindžiulis R.* Prisiminimai. 2004. Kupiškio etnografijos muziejus. Byla Nr.66. P.1–2.
3. *Baltušytė-Vaivadienė V.* Prisiminimai. 2001. Kupiškio etnografijos muziejus. Byla Nr.66. P.10.
4. A. Tindžiulio asmens byla. LCVA. F.930. Ap.5. B.2812. L.1.
5. Ten pat. L.2.
6. Ten pat. L.5.
7. Ten pat. L.2.
8. Ten pat.
9. *Jankauskas V.* Kupiškėniškias suėjimas. Vilnius, 2000. P.127–128.
10. LCVA. F.930. Ap.5. B. 2812. P.2a
11. *Jankauskas V.* Min. veik., P.128.
12. *Tindžiulis R.* Prisiminimai., P.2.
13. Ten pat.
14. *Jankauskas V.* Min. veik., P.128.
15. Ten pat. P.128.
16. *Tindžiulis R.* Prisiminimai., P.2.
17. *Baltušytė-Vaivadienė V.* Prisiminimai., P.10.
18. *Tindžiulis R.* Prisiminimai., P.3.
19. Ten pat.
20. *Rasimavičiūtė-Januševičienė J.* Prisiminimai. 2004. Kupiškio etnografijos muziejus. Byla Nr.66. P.6.
21. *Kaunietis R.* Min. veik., T.4. P.90.
22. *Jankauskas V.* Min.veik., P.130.
23. *Rasimavičiūtė-Januševičienė J.* Prisiminimai., P.6.
24. *Skukauskas A.* Prisiminimai. 1999. Kupiškio etnografijos muziejus. Byla Nr.66. P.11.
25. Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA). B. 10530/3.
26. *Skukauskas A.* Prisiminimai., P.11–12.
27. *Jankauskas V.* Min.veik., P.132.
28. *Kaunietis R.* Min.veik. T.2. P.503.
29. Ten pat. P.500.
30. A. Skukausko parodymai. LYA. B. 17315/3.
31. *Rasimavičiūtė-Januševičienė J.* Prisiminimai., P.6.
32. *Kaunietis R.* Min. veik., T.4. P.106.
33. LYA. B.17315/3.
34. *Kaunietis R.* Min. veik., T.4. P.106.
35. LYA. B. 17315/3.
36. *Kaunietis R.* Min. veik., T.4. P.93.
37. *Rasimavičiūtė-Januševičienė J.* Prisiminimai., P.5.
38. Ten pat.
39. *Rudys P.* Prisiminimai. 1999. Kupiškio etnografijos muziejus. Byla Nr.66. P.15.
40. *Skukauskas A.* Prisiminimai. 1999. Kupiškio etnografijos muziejus. Byla Nr.60 P.13–14.
41. *Rudys P.* Prisiminimai., P.15.
42. Ten pat. P.16.
43. Ten pat.
44. LYA. B. 43609/3. L.65
45. Ten pat.
46. *Rasimavičiūtė-Januševičienė J.* Prisiminimai., P.5.
47. *Tindžiulis R.* Prisiminimai., P.4.
48. *Rudys P.* Prisiminimai., P.8.
49. Ten pat. P.9.
50. Ten pat.
51. *Jakšys V.* Prisiminimai. 2002. Kupiškio etnografijos muziejus. Byla Nr.66. P.22.

Leonardas Juozėnas. 1974

*Marija BALTUŠYTĖ
Leonardas JUOŽENAS*

VALSČIAUS TEISMAS

– Užeikim pasiklausyti, – pasiūlė teta, mums einant pro valsčiaus teismo namus. – Šiandien čia mano vieną pažįstamą teisiamą už arkliavagystę.

Valsčiaus teismo salė didelė, bet apytamsė. Viename gale beveik trečdalį salės nuo jos likusios dalies skiria medinė pertvara, už kurios stovi didelis ketvirtainis stalas. Ant stalo stovi didelis kryžius ir stora Evangelija. Palei salės sienas išrikiuoti ilgi suolai, sukalti iš lentų. Žmonių nedaug: vieni sėdiniuoja pakraščiais ant suolų, kiti stačiuoja po salės vidurį, rūko, kalbasi. Tik visi kažko labai susirūpinę, net iš veidų matyti jų nerimastis. Aš nė karto nebuvau buvusi valsčiaus teisme, tai mes su teta Bukėniene susėdom netoli lango ir laukiam, kaip gi čia bus teisiamas. Tetulė aiškina, jog žmonės nerimauja dėl to, kad nesulaukia teisėjų iš Leibuko karčemos pareinant. Teismas jau seniai turėjo prasidėti, bet matai, kaip yra – teisėjus abi pusės vaišina. Ir ieškovai, ir atsakovai įsitikinę – kurie daugiau įpils jiems į gerklę, tų ir bus viršus, tie ir laimės bylą. Bet bevaišindami ir vieni, ir kiti taip nugirdo teisėjus, kad tie pradeda nebesuvokti, kas juos vaišina ir už ką vaišina.

Mums taip bekalbant, iš Leibuko karčemos, kuri buvo kitoj pusėj gatvės priešais valsčiaus valdybą, išvirto pulkas vyrų, vedančių už pažastų tris visiškai girtus žmones ir taip jiems rėkiančių į ausį, lyg tie būtų kurti.

– Žiūrėk, teisėjus veda, – pakuždėjo man teta. – Matai, kaip jiems kala į ausį savo bylos reikalus?

Taip ir įvedė į teismo salę. Teisėjai, įsitverdami stalo, nuėjo į savo vietą, o paskui juos pro duris į salę sugarmėjo apie penkiasdešimt šešiasdešimt vyrų. Tai buvo liudininkai, o ir šiaip pašaliniai žmonės, atėję pasiklausyti teismo.

Pasvirduliuavę prie krėslų, teisėjai susėdo, o vidurinis jų pasiėmė nuo stalo tokį medalį, didumo sulig konser-

Šių metų gegužės 14 d. lakūnui ir žurnalistui **Leonardui Juozėnui** būtų sukakę 90 metų. Deja, jau daugiau kaip dešimtmetį jo nebėra tarp mūsų. L. Juozėnas gimė 1914 m. Rygoje. 1918 m. su tėvais ir broliu (būsimuoju rašytoju Juozu Baltušiu) grįžo į Kupiškio kraštą, gyveno Puponių kaime. Mokėsi Kupiškio vidurinėje mokykloje, vėliau – Kauno gimnazijoje. Keletą metų tarnavo Karo aviacijoje. Po karo gyveno Vilniuje, Klaipėdoje. Nuo 1957 m. pradėjo žurnalisto karjerą, dirbo televizijoje, „Šluotos“, „Kooperatininko“, „Statbos ir architektūros“ redakcijose. Išleido feljetonų ir humoreskų rinkinį „Pirmoji nuodėmė“. Gyvenimo pabaigoje pagal savo motinos Marijos Baltušytės pasakojimus rašė memuarų romaną „Žemė ir žmonės“, kurio, deja, nebaigė. Išlikę fragmentai liudija (vieną jų čia ir pateikiame), kad tai turėjo būti itin įdomus ir istoriografiškai vertingas pasakojimas apie XIX a. pab.–XX a. pradžios kupiškėnų gyvenimą.

vų dėžute, su kažin kokiom didelėm raidėm ir užsikabinu ant kaklo. Liudininkai per tris eiles sustojo šiapus pertvaros. Tik teisiamasis liko kieme. Tai buvo margas arklys, visas baltas, tik rudais lopais išmėtytas. Nieko nelaukdami liudininkai pradėjo liudyti. O jų liudijimas buvo toks: žiūri visi į teisėjus ir visa gerkle rėkia. Vieni rėkia, kad čia arklys Aukštikalnio Adomo, Aukštikalnis jį gavęs pasogos, tas arklys buvo tik dvejų metų, kai Aukštikalnis vedė Bražiūnaitę. Kiti vėl visa gerkle rėkia: – Aš pats buvau svotijoj pas Bražiūnaitę ir gerai pažįstu – jos pasoginis šitas arklys! Priešingosios pusės liudininkai, irgi čia pat stovėdami, rėkia visa gerkle, jog tai neteisybė, negavo Aukštikalnis šito arklio kraičiui, čia Kūlio arklys, mes su Kūliu kaimynystėj gyvenam ir žinom, kad čia Kūlio arklys, o kai jam buvo treji metai, tai jį pavogė, o dabar atrado pas Aukštikalnį. Mūsų teisybė, anų neklausykit, ponai teisėjai!

O teisėjas, per girtumą visiškai nebeskirdamas, kuris čia ką rėkia, tik matydamas, kad visi rėkia, paima nuo stalo kryžių, atkiša jį liudininkų pusėn ir sako:

– Še, bučiuok!

O kas turi kryžių bučiuoti, jis nemato, nes pats nė į tą pusę nežiūri.

Kai ir ieškovo pusė, ir atsakovo pusė galutinai įsitikino, kad teisėjai visiškai girti ir nieko nebenutuokia, tai susitarė ir išėjo kiemam dar kartą pasižiūrėti į margą arklį ir paieškoti kokių nors ženklų, iš kurių būtų aišku, kieno tas arklys – Aukštikalnio ar Kūlio.

– O teisėjai irgi tegul eina! – pareikalavo kažkas. – O tai vėl nesurasim teisybės...

– Teisingai! – pradėjo rėkti kiti. – Ir teisėjai tegul eina į kiemą!..

Teisėjai klusniai mėgino atsistoti, bet nebeturėjo jėgų, tai tik numojo ranka ir sudribo atgal į savo krėslus. O vyrai išėjo prie arklio. Trepinėjo aplink, žiūrinėjo, ginčijosi. Tik arklys buvo ramus. Stovėjo jis ant trijų kojų, ketvirtą tingiai parietęs ir dairėsi, ar nesusimylės kas ir nepaduos jam kuokšteliu šieno.

Pagaliau vienas Kūlio liudininkas – Vaitekūnas suabejojo: – Velniai žino, kaip čia yra... Ar tik čia bus Kūlio ar-

klys?.. Kad, man rodos, Kūlio kumelioko, kaip atsime-
nu, tai visos kojos buvo baltos, o šito, va, ant dešinės
kojos ruda dėmė... Žinot, vyrai, aš nebeliudysiu, kad čia
Kūlio arklys, kad nenuskriausčiau Aukštikalnio. Kam
man sakyti tikrai nežinant?..

Netrukus prie Vaitekūno prisidėjo dar vienas, pas-
kui dar vienas liudininkas, o greit ir visi nutarė nebeliu-
dyti, kad čia Kūlio arklys. Dabar jau visi ėmė prisieki-
nėti, kad čia arklys Aukštikalnio. Kūlys ir pats prisipa-
žino apsirikęs.

Kai reikalai taip pasisuko, tai dabar reikia sugerti
ant „ugodos“ – už susitaikymą.

Ir vyrai, nė nebeužję į teismo salę, sugarmėjo vėl
pas Leibuką.

O teisme tuo metu prasidėjo kita byla.

Senyva motina su pagyvenusiu, bet dar nevedusiu sū-
num padavė į teismą antrojo sūnaus žmoną, našlę, kad
teismas ją su trim mažais vaikais iškeldintų iš trobelės.

Visa šita šeima buvo stambūs ūkininkai. Jų buvo tē-
vas, motina ir du sūnūs. Jaunesnysis sūnus pamilo ne-
turtingą mergaitę ir panorą ją vesti. Tėvai ir antrasis sū-
nus pasipriešino. Jaunėlis nepaklausė ir apsidėdė. Tada
tėvai ir vyresnysis brolis atsisakė įsileisti neturtingą mar-
čią į namus. Jaunėlis su savo jauna žmonele apsigyveno
pas vieną kamininką. Visas kaimas pradėjo tėvus gė-
dinti – ką jūs darot, koks bebūtų, o vis tiek jūsų sūnus,
kaip taip galima? Tėvas nebeapsikentęs atrėžė gale sa-
vo lauko rėžį žemės ir leido toje pakrūmėje jaunesnia-
jam sūnui pasistatyti trobelę. Sūnus pasistatė, pats pra-
moko batsiuvio amato ir labai gražiai gyveno. Begyven-
dami jaunavedžiai susilaukė trijų vaikų. Tada mirė sena-
sis tėvas, nepalikdamas jokio testamentu. O netrukus
mirė ir jaunasis batsiuvis, palikdamas žmoną su trimis
mažais vaikais. Naudodamasi tuo, kad tėvas jaunesnia-
jam sūnui jokio turto neužrašė, o jam atrėžta žemė taip
pat buvo atiduota tik žodiniu susitarimu, be jokių doku-
mentų, senė motina prikalbino vyresnįjį sūnų atsiimti ir
žemę, ir trobą ir išvyti našlę savo marčią.

Kai pradėjo šitą bylą svarstyti, du teisėjai jau miego-
jo užsikniaubę ant stalo, ir vienas iš jų taip knarkė, kad
vidurinysis teisėjas, tas, kur su medaliu, vis niūktelėda-
vo jam į žandą, kad nustotų knarkti. Nebuvo šitoj byloj
jokių liudininkų ir niekas nieko neklausinėjo. Kaip senė
pasakė, taip teisėjas ir nutarė – išmesti marčią iš trobos
ir nuo žemės.

Apsiverkė marti. Aš nebeiškenčiau, priėjau jos pa-
guosti.

– Kur aš dabar eisiu su mažais vaikais? – pro ašaras
skundėsi ji. – Kam aš reikalinga, kas mane priims?..

– O tu neik, – mėginau pamokyti. – Gi ne žvėrys,
nepakels rankos prieš savo pačių marčią...

– Taigi, neik. O kad vis tiek gyventi nebegalima... Svai-
nis vis gąsdina. Mano trobelė pakrūmėj, ir miškas netoli,
tai jis atėjo vieną vakarą su išgėrusiais draugais, išlupo

langus... visą naktį išdrebėjom ir iš baimės, ir nuo šalčio...

Kaip tik tuo metu pro šalį ėjo bylą laimėjusi jos any-
ta, senoji vyro motina. Marti nebeiškentė, sustabdė ją ir
pasakė:

– Kur tu, mama, išvarai savo tikrus anūkus? Kur iš-
varai savo tikro sūnaus vaikus?... – O kad toji tylėjo ir tik
šnarpštė nosim, pridūrė: – Dar mat daviau vyro batus
apsiauti, kad nesušaltum... Nusiauk ir tuojau atiduok,
kad tokia esi!..

Mes su Bukėniene išėjom iš teismo. Čia pat valsčiaus
kieme susitikom mano dėdę, mamos tikrą brolių Petrą
Stančiką. Aš lyg kokią naujieną pradėjau jam pasakoti,
ką mačiau ir regėjau teisme, bet jis nutraukė mane, trump-
pai tepasakęs:

– Čia pragaras, tik dar neliepsnoja...

Aš ir nutilau.

Tada aš gyvenau Rygoje, tik buvau atvažiavusi į Lie-
tuvą pasisvečiuoti, saviškius aplankyti.

Praslinkus porai savaitių po šio teismo, manęs ap-
lankyti atėjo brolis Jonas. Jis tuo metu tarnavo pas ūki-
ninką ir vargais negalais išsiprašė, kad leistų jį su ma-
nim pasimatyti. Kai besikalbant aš ir jam papasakojau,
ką mačiau valsčiaus teisme, jis kažkaip keistai šyptelė-
jo, o paskui paklausė:

– Taigi viskas buvo tam pačiam kaime, kur aš tar-
nauju. O tu moki laikyti liežuvį už dantų?

Šito jis galėjo ir neklausti, nes aš niekad gyvenime
neplepėdavau, ko nereikia, ir ypač saugodavau paslap-
tis. Tai Jonas ir papasakojo:

– Mes jiems savo teismu... Nuėjom šešiese pas tą
vyresnįjį brolių ir taip prišveitėm, kad vargšelis priža-
dėjo viską, ko tik pareikalavom... O pareikalavom va
ko: – Atmatuok tuojau marčią pusę žemės, kurią val-
dai, atiduok jai pusę visų gyvulių, pataisyk kaminą, ku-
rį nuvertei, norėdamas ją išjoti iš trobelės, atiduok pu-
sę visų grūdų ir pusę mėsos, kad marti nebadautų. Ir
jokių intrigu ar gąsdinimų kad nebūtų. O nepadarysi –
atsakysi savo galva. Dabar paliekame tave gyvą, o neiš-
pildysi ir priversi mus dar kartą ateiti – neliksi gyvas!...

Aš persigandau:

– Jonai! – sakau, – Ką tu darai!... Juk pažins tave –
prapulsi visam gyvenimui...

O Jonas tik pasišaipė:

– Aha, ne toks aš mulkis pats eiti... Ten nuėjo vyrai
iš kito Kupiškio parapijos pakraščio, jų niekas nepa-
žins. O kai pas juos bus reikalas – mes nueisim.

– Mat kaip... O ką darėt su motina?

– Nieko. Pagąsdino ir viskas... Dabar marti gali būti
rami, niekas jos nejudina, ir badauti neteks su mažais
vaikais...

Vėliau girdėjau – viską išpildė anyta su svainiu. O
kas buvo teisėjai – nei senoji motina, nei jos sūnus, nei
pati marti taip ir nesužinojo...

Kupiškis, 1906 m. birželis

VIDA KAULAKIENĖ

Tautodailininkė, poetė Vida Kaulakienė gimė 1960 m. gegužės 19 d. ūksmingais miškais ir grybais garsėjančiame Šimonių krašte. Čia baigė vidurinę mokyklą, vėliau Kauno meno mokykloje įgijo baldų ir suvenyrų pynimo specialybę. Nuo 1983 m. dalyvauja parodose kaip pynėja, o nuo 1995 m. – kaip tapytoja.

Literatūrinė kūryba – dar ankstyvesnis Vidos pomėgis. Eilėraščius rašo nuo dvylikos metų. Iš pradžių parodydavo tik draugams, vėliau spausdino rajono laikraščiuose. 2000 m. pasirodė poezijos knygelė „Šimtas šilumos blyksnių“. Pastaraisiais metais bando jėgas ir prozoje – rašo noveles, apybraižas.

Dar mokyklos laikais kartu su Valdemaru Kukuliu, Zita Lukošūte buvo aktyvi jaunųjų literatų sambūrio dalyvė. Šiuo metu – Kupiškio rajono literatų klubo „Lėvens balsai“ pirmininkė.

Vida apie save: „Kūrybos semiuosi iš gamtos, kaip iš neišsemiamo šulinio su savo vandens sudėtimi ir skoniu. Gyvendama ramiaiame Lietuvos kampelyje Šimonyse, matau ir jaučiu žmonių darbštumą, santūrumą, jų tvirtą charakterį. Kad ir kaip gairintų likimo vėjai, stengiamės džiaugtis tuo, ką turim savyje.“

KETURIOS MINTYS IŠ GEGUŽIO NAKTIES

Reikia nors vieną žiemos naktį
nemiegoti,
kad žinotum, ką tau reiškia speigų
įkalinta žemė,
užmigdyta brandžios tylos...

Reikia nors vieną rudenio naktį
nemiegoti,
kad pajustum, kaip lauki pavasario...

Reikia nors vienos vasaros nakties,
kad žinotum, kam duoti paukščiui
sparnai,
dangaus erdvė kuriančiam...

Reikia nors vieną pavasario naktį
nemiegoti,
kad pajustum, kaip per tavo esatį
prateka laikas...

* * *

Toks gegužis –
vėl tave jaučiu,
nors žadėjau ir atsižadėjau ...
Kaip nenoriu grįžti nuo pradžių,
kaip nenoriu pragaištingo vėjo!
Gera, kai ramybėje laukai
migdo palaimingą naktį.
– Aš nelauksiu, – ir pušų sakais
pabandai pasaulio ugnį degti.
Pratari... ir suliepsnoja ji,
ąžuolų kaimienais nuvilnija.
Ir ugnies būtis tokia plati
man prie kojų padega leliją.
– Nekalbėk, prašau, neįkalbėk,
ne tas laikas į šventoves grįžti.
Toks gegužis, kuriame vis tiek
teks geltono aukso siūlą rišti!

PRAEITIS ATSPINDŽIAI

Atkartot pavasarių nemoku
aksominio jausmo ir malonių.
Ant jaunystės uosių tylą suokia
rasotą šiugždesį šventorių.

Aukso krantą gražia laiko
bėgsmas –
nenustok, o geisme, nenumik! –
Akmenėjančiame – savitumo
grėsmės
spalvomis paletėse ims rimti.

Šitos ugnies liežuvis lėtas
laižo medžio ilgesingą stotą.
Lyg iš meilės man tiktai sudėtą,
neregį, – matau tave kuprotą.

Betgi uosiai, tarsi iš jaunystės!
Iš medaus šukelės laša laikas.
Iš purienų puokštė ima vysti
tarp mažų pirštelių mano vaiko.

Nieks nemoka atkartot likimo.
Veidrodžiai – tik atspindžiai su
uosiais...
Ir labai labai toli ... be grimto
žydi vyšnios ir kutena uoslę.

* * *

Aš vasarą pargenu į naktį,
nematomom jausmų užuolaidom
uždengiu langą.
Bijau ramybės salsvoje sudegti,
bijau artėt, užburdama tau dangų.

O vasara trumpa lyg meditacija
sudėvi marškinius ir nuima vainiką.
Tave pavergs dulkėto būvio anotacija,
aš nieko iš tavęs nemoku imt už
dyką.

Rašau. Randėtais pirštais pasikliauju,
nakties tamsa ir žibalinėm lempom.
Į dangų ir į pragarą dusyk keliauju,
nes pomirtinis katinas jau tyko
lemtį.

Agurkų skonį paverčia į figos,
užgrojęs svirplio apsilupęs smuikas.
Gal jį, o gal mane kankina ligos?
Į medų byra bailios tiesos dulkės.

Statinę vietoj saulės pakabinę,
išvarvins tamsą į geltoną šviesą.
Ir gros pavasario trapi švilpynė
tiems vabalams, kurie geismų
trūnėsiuos.

Todėl ir vakarą aš pargenu į naktį.
rašau eilėdara, nes pasakyt nemoku.
Bijau ramybės salsvoje sudegti,
pagelst ant tavo stalo neatplėštu
voku.

* * *

Iki rudens – tik tūkstantis klevų,
tik tūkstantis beržų laukimų...
Iki žiemos – nežinia einu,
nereikalingi žodžiai – piligrimai.

Iki manęs – tik žingsnis nuo tavęs,
aš jau ne ta ... aš nežinojau...
Kokia naktis birželio įprasta –
kaip amžinybė, įsisiautus mėlynoji.

Žolynais, medžiais, ligi pat dangaus,
akis apgaus liepsna beribė...
Auksiniai žodžiai padriki nuplauks,
vėjuotoj sąšaukoj – likimų vygė.

* * *

Auksiniuos laiškuose nebetelpa
rugsėjai
nemeilės amžių priebėkšmoj slepiu
tokie didingi tuštumos teisėjai –
sekmadieniai su kasdienos kvapu.

Auksiniuos žodžiuos šitiek
prarajos
lyg vyžom, naginėm apautos kojos
istorijos arimuose klampoja
tik nekuris šuo pėdas suuos.

Iš dulkės dulkėn . . . pelenai
iš amžių prakuros ir amžinųjų
didėja klausimuos nežinomųjų
iš potekscių, vardų ... Taip amžinai.

* * *

Chaosas kambary
ir vyno kvapas
šermukšnio šlamesys
langų dugne
ir muzika nubėga
krūtine
lyg akvarelės spalvos
šlapios...

Ir ačiū, kad pažinusi
tave
nepriartėjau, nuėjau
pavėju
bet vyno kvapas
dvelkė meile
ir naktų dugne
kerėtojom kartojos
perlamutro žvaigždės –
miražai, išdabinti
eilėmis...

Juodų naktų sparnų
fone
chaosas – lyg užgautas
sfinksas
gal mūsų amžiaus
muzikos šviesa.

* * *

Savais nebūsim – išskleidžiau
sparnus
aš vieniša pušis prie balto kiemo
kai žvakių liepsną paskutinį kart
užpūs –
išeisiu sau prisiekusi ir Dievui...

Ta tolina kelionė kiekvienam
gesins tikėjimą laukimo vingy –
visi pasyvūs ir pavydūs žmonės
net sau likimą pasišildyti tingi ...

Visiems atleidžiu ... Takas
akmenuotas
kaip ir kiekvieno mažo, kuris
daugiau norėjo
težydi pušys! – žodžių dekalogas
ir visas turtas – smėlis vėjy ...

VASARIO SAVOKA

Jaučiu, reikia keisti temą,
bagažas pasenęs ir dulkinas...
Pelenais apipylusi žiemą,
sparnus sau kaišausi tulpėmis.

Kalba proveržiai, lyg „kredo asai“ –
kaip nedaug tarp mūsų bendra ...
Gulbės žuvį ir duoną lesa
ir papurto pašiauštą sprandą.

Šuns gyvenimą kaukiantį pabaigiau,
užkasiau visa, kas šventa.
Sužeistos letenos tvarsčiuose,
nešuos negyjantį randą.

Jaučiu, per sodriai ryškina
tamsa panardintą veidą.
Mėnesėtojų gavėnių kryžkelėj
mano žirgas likimą paleido.

Netektim prisiglaus jis sodybose –
Našlaitės palangėse mėlynos...
Aštriabriaunės, kas vakarą
žibancios,
žvaigždės vasarį sugėlusios...

Jaučiu, reikia keisti temą.

DANUTĖ JUOZĖNAITĖ
1929 – 1954

Danutė Ona Juozėnaitė gimė 1929 m. vasario 19 d. Breskuose. Augo motinos tėviškėje – Mikiškių kaime. 1936–1940 m. mokėsi Skapiškio pradžios mokykloje, po to Skapiškio ir Pandėlio vidurinėse mokyklose, o 1942–1944 m. Kupiškio gimnazijoje, kur baigė 6 klases. Dar mokydamasi Kupiškyje 1943–1944 m. dalyvavo gimnazijos literatų būrelio veikloje, tačiau kai reikėjo rinktis gyvenimo kelią, nugalėjo, matyt, iš motinos (mėgusios laisvalaikio daryti skulptūras, pinti) paveldėtas polinkis į dailę. 1945–1951 m. studijavo Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute skulptūrą. Pasižymėjo kaip gera piešėja, gabi studentė. Studijuodama 1948 m. eksternu baigė Kauno vidurinę dailės mokyklą, o baigusis studijas ten nuėjo ir mokytojauti. Parvykusi į tėviškę, 1954 m. spalio 11 d. neaiškiais aplinkybėmis žuvo ant geležinkelio ties Skapiškiu. 1999 m. Panevėžyje brolio L. Jozėno pastangomis išleista jos eilėraščių rinktinė „Į šviesą“. Paminėdami 50-ąsias poetės mirties metines spausdiname keletą eilėraščių iš šio rinkinio.

* * *

Mano juokas kančių nemalšina.
Mano ašaros skausmo negeso.
Ilgesys tiktai užburia dvasią
Ir nugirdo ją nerimo vynu...
Ateis dienos rudens geltonkasės...
Vėjas plaukus žarstys jų išpynęs...
Pasakyk, ar gražins mums Tėvynę?
Ar ramybę nors kartą surasim?
Tarp manęs ir tavęs – ilgas kelias
Ir pusiaukelėjų toj – praraja...
Bet išgirstu tave aš, – joks melas
Neužrėks tavo žodžių, o ne! –
Jis tik blaško, į dulkes sumalęs,
Mano giedras jaunystės svajas...

Skapiškis, 1949 08 05

**VIDURNAKČIO
PABĖGIMAS**

Blanki šviesa už lango. Šoka.
Šampanas. Vynas. Klegesys.
Negrišiu ten. Kažko liūdnoka,
Jau ten pabodo man visi.
Einu kažkur, kur nieks nebuvo,
Prie vartų veltui užustos,
Negrišiu. Mano svajos guvios
Neverks linksmybės prarastos...
Sudie ir tau. Nors taip mylėjau...
Bet apsisotot neįpratau.
Gyvenimas manasis – vėjas –
Aš niekad laimės neradau.

Kaunas, 1953 06 29

Dianai G.

Bus pavasaris... kai bitės
Sultis ims iš plukių.
Būk palaiminta, mergyte,
Didžiadvase būki...
Pilkas sparnas rėžia žemėj
Debesis niekšybių...
O sugrįžt butis ar lemia
Tau, kur žvaigždės žiba?
O kad grįžtum iš kovos Tu,
Kad nepralaimėjus!..
Kad likimas neparduotų
Tavo laimės vėjams!..
.....
Bus pavasaris... Žibutės
Bus nenužydėję...
Kai aš eisiu, seks gegutė,
Kur jinai nuėjo...

Kaunas, 1947 04 16

DAINA

Žalioj Aukštaitijos girelėj
Siūbuoja liepelė liauna...
Ji žymi mažytį kapelį,
Kur krito tėvynės dukra.
Liepelę sodino jai broliai,
Narsieji miškų sakalai...
Kai priešas jų būstinę puolė,
Lavonų nerado tenai –
Dabar jai čia suokia paukšteliai...
Jos verkia vėjelis švelnus...
Pražyduš žibuoklės žiedely,
Ji ilgisi laisvės dainų...
Aikštelė užžels gal tankiausiai,
Gal mišką ilgainiui iškirs,
Bet vardo jos žemę paklausim,
Su meile nešiosim širdy...

Tankioj Aukštaitijos girelėj
Yr daug akmenėlių pilkų,
Jie žino kapus mūsų brolelių
Ir slepia nuo priešo akių.

ŽIBURĖLIS

Tolima žvaigždė dangaus,
Žavi ji mane žvilgsniu.
Man ramybės nėra daugiau,
Kai tamsoj ją pamatau.
Žiburėli nuostabus,
Kelią man nušvieski tu,
Neužmerk savų akių,
Su manim keliauk kartu.
Su tavim aš per dienas,
Su tavim aš per naktis,
Tik mirtis atskirs mane, –
Žiburėlį užgesys.

1954

NORS SUDIEV PASAKYTI...

Bučiuok mane dabar dvasingai,
Bučiuok dabar mane...
Širdy klaikus ruduo sustingo,
O sieloj – nežinia.
Tai Viešpats vedė mane rytą
Žmogaus pasižiūrėt,
O aš mokėjau tik draskyti
Jo vargas bures.
Aš sapnavau Tave šią naktį,
Sakei man: „...nors sudiev...“
Žinau, tai – mano žodžių raktas,
Ir nebijau mirties.
Tik gaila sąžinės pirmosios
Ir buvusių draugų,
Ką jiems dabar bepaaukosiu,
Jei visko netenku.

1954 09 18

Knygos apie Kupiškio kraštą, išleistos 2004 metais

Monsinjas Klemensas Gutauskas: monografija / Aldona Vasiliauskienė. – Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2004. – 482 p.: iliustr.

Populiariausias Kupiškio rajono žmogus, Kupiškio krašto Garbės pilietis. Monsinjas, dekanas, Kupiškio parapijos tikinčiųjų mylimas dvasios tėvas. Tolerancijos žmogus visiems jį pažinojusiems. Net ir tiems, kuriuos gyvenimas, pažūros, įsitikinimai, laikmetis vedė ne link Dievo nukreiptais keliais. „Klemukas“ giminėms, jo luomo artimiems bičiuliams. Kunigas. Žmogus, kurio akyse, giliose lyg Rubikių ežeras, atsispindėjo poetiška siela ir kilni meilė Dievui ir žmonėms, gimtiesiems Leliūnams, Lietuvai.

Toks Jis iškyla prieš akis perskaičius knygą, išleistą minint garbaus kunigo pirmąsias mirties metines. Knyga vertinga ne tik šviesios asmenybės bruožų atskleidimu. Joje daug vertingos medžiagos apie sudėtingus istorinius, politinius įvykius: karą, rezistenciją, KGB veiklą, išbandymus, tekusius bažnyčiai, kuri niekada nepaliovė kovoti už žmogaus vidinę laisvę, nepavargo sėti ir auginti tikėjimo ir meilės sėklas vaiko, jaunuolio, abejojančio, ieškančio širdyje.

Autorė pateikia nemažai informacijos ir apie minimas vietas, kuriose lankėsi, gyveno, kunigavo Klemensas Gutauskas, trumpus, bet labai reikalingus, bažnyčių statymo faktus.

Kupiškis: fotonovelės / Jonas Danauskas, Valdemaras Kukulas. – Vilnius: Atkula, 2004. – 48 p.

J. Danausko fotografija ir V. Kukulo įtaigus žodis – tai tarsi dviejų menų sintezė.

Albume Kupiškio gamtos, miestų ir kaimų vaizdai, kultūros ir architektūros paminklai. Fotografas – molėtiškis, bet

jau labai gerai pažįstantis mūsų rajoną, pabuvojęs ir užfiksavęs daug jo kampelių. Žinomas poetas, literatūros kritikas – kupiškėnas. Ir tik jis taip savitai ir jautriai

galėjo išlieti savo mintis apie vaikystės ir jaunystės miestelį, jo apylinkes. Leidinio įžangoje V. Kukulas rašo: „Norėtusi

sakyti, kad šis albumas, dar viena solidi knyga apie Kupiškį, yra ekologinio, dvasinio, kultūrinio čia gyvenančių žmonių buvimo ir buvimo kontekstų dokumentas. Kita vertus, matau, kad čia užfiksuoti pamąstymai galėtų būti suprantami kaip čia eksponuojamų vaizdų, išgyvenimų sociologinis kontekstas. Kaip ten bebūtų, į rankas imame ir išpūdingą leidinį, kurio prasmė kiekvienam atsiskleis savaip ir turbūt kitaip. Toks kiekvienos meninės knygos likimas“.

Tai iš tiesų su meile Kupiškui ir jo apylinkių grožiui autorių sudarytas fotonovelių albumas. Malonu jį dovanoti ir gauti dovanų. O tiems, kurie išvysta akiai mielus vaikystės takelius, per širdį nuvilnija šviesus prisiminimų graudumas.

Laurynas Gucevičius ir jo epocha / sud. Rasa Butvilaitė, Vidmantas Jankauskas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004. – 190 p.: iliustr.

Praėjus keliems dešimtmečiams po E. Budreikos monografijų pasirodymo, šiame straipsnių rinkinyje skelbiami naujai tyrinėjimai, susiję su Lietuvos architektūros mokyklos pradininko ir iškiliausio kupiškėno

Lauryno Gucevičiaus gyvenimu ir veikla. Knyga parengta pagal jubiliejinės L. Gucevičiaus konferencijos, vykusios Vilniaus dailės akademijoje 2003 m., medžiagą. Gana platų XVIII a. pabaigos politinių įvykių Lietuvoje, 1794 m. T. Kosciuškos vadovaujamo sukilimo (L. Gucevičius buvo vienas iš jo vadų Vilniuje) kontekstą pateikia istorikų Z. Kiaupos, V. Rakučio, E. Brusoko publikacijos. Jas įdomiai papildo V. Ruzo straipsnis apie Lietuvos ir Lenkijos valstybių padalinimo laikotarpio medalius. Du straipsniai (V. Jankausko *Kupiškio kraštas Lauryno Gucevičiaus laikais* ir J. Minkevičiaus *Lauryno Masiulio Gucevičiaus veikla kupiškėnų psichoemocinės pasaulėjautos fone*) skirti konkreitiems architekto ryšiams su Kupiškio kraštu. Architektūrinės ir inžinerinės L. Gucevičiaus veiklos aspektus nagrinėja V. Levandauskas, L. Klimka, o menotyrininkė iš Maskvos I. Svirida plačiai aptaria iki šiol mažai tyrinėtą masonų idėjų įtaką architektui kūrybai. V. Girininkienė bando atsakyti į vis dar aktualų klausimą, kur yra tikrasis L. Gucevičiaus kapas, R. Butvilaitė apžvelgia Vilniaus katedros vaizdinio raidą XIX–XX a. Kiek labiau nuo L. Gucevičiaus asmenybės atsietoms klasicizmo kultūros sklaidos Lietuvoje problemoms skirti D. Grimalauskaitės, H. Šabasevičiaus, G. Povilionio straipsniai. Knygos pabaigoje pirmąsyk lietuvių kalba skelbiamos ankstyviausios L. Gucevičiaus biografijos, kitų svarbių dokumentų vertimai.

Lina Matiukaitė, Nijolė Matulienė, Vidmantas Jankauskas

prieš 100 metų

Šimonys (Ūkm. pav.) *Nauja mokykla*. Keli metai atgal valdžia reikalavo nuo valsčionių, kad jie apsiimtų pastatyti savo valsčiui antrą mokyklą. Tam tikslui ji davė Mičiūnų sodžiujė lauką (8 verstai nuo Šimonių). Valsčionys vienbalsiai atmetė tą „geradėjystę“ sakydami, kad jiems užteksią ir vienos mokyklos. Matydama neprivieksianti valsčionių, valdžia savo lėšomis atidengė šįmet Juodpenuose (šaly Mičiūnų) mokyklą. Mokyklai vietą gavo pas žydą, kuris pertaisė seną odinę dirbtuvę; pas ūkininkus negalėjo gaut pasisamdyt. Mokykla teip pavadinta: „Apšvietimo ministerijos Mičiūnų žmonių mokykla“. Paskui ją perkels į Mičiūnus, kai bus prirengtas butas. Nevyriškai pasielgė šį kartą mūsų žmonės. Iš pradžių tarėsi neleisti vaikų į naują mokyklą, vienok, atsidengus jai, iš pirmos pilną privežė: dabar ten mokinas 40–50 vaikų. Patys nenorėjo mokyklos, o dabar leidžia vaikus, gerai žinodami, kad nemokys jų tenai lietuviškai skaityt, rašyt, nežadys savo kalbos, tikėjimo meilės, o mokys visokių maldų už carą ir jo giminių, įkvėps vaikams maskolišką dvasią. Būtų gerai, kad žmonės susitarę nebeleistų vaikų į tą mokyklą – tuomet pati valdžia ją uždengtų ir atsisakytų nuo jos statytmo Mičiūnuose.

Šimonietis

Ūkinininkas, 1904, Nr.3, p.85–86

Mūsų ponai. Už vieną dalyką galima būtų šimoniečiai pagirt – tai už gerą jų apsiėjimą su savo ponais. Teip, šįmet jie gerai pasielgė, pirmą sykį pasižindami su savo nauju ponu žemiečių viršininku (zemskiu). Žmonių prisirinko labai daug. Todėl mūsų viršininkas, norėdamas visiems parodyt savo didybę, išvarė žmones ant oro: pats gi, išėjęs prieš juos, liepė jiems nusiimti kepurės. Žmonės nepaklausė, kadangi nieks ant šalčio nenorėjo stovėt be kepurė prieš tokį pat žmogų, kaip jie. Paskui viršininkas pradėjo rusiškai skaityt apie naujai įvedamą tvarką. Žmonės pareikalavo, kad lietuviškai skaitytų, ir liepė raštininkui versti. Kai-kurie da ir tuo nepasikakino ir reikalavo, kad jis pats lietuviškai skaitytų. Nebegalėdamas suvaldyt žmonių, nepabaigęs nė įstatymų skaityt, mūsų viršininkas spruko atgal į valsčių.

Šiometiniai rinkimai valsčiaus viršininkų gerai pasisekė; išrinkti: staršina – Šlapelis, valsčiaus teismo (sūdo) pirmasėdžiu Daukas, žmogų doru, išmintingu, lengvai prieinamu be buteliuko ir pusrubliuko.

Šimonietis

Ūkinininkas, 1904, Nr.3, p.86

Kupiškis. Streikas. Pas Judelį Vin kailių (odų) dirbtuvė (gaborinėj) dirba 4 darbininkai: 2 lietuviai ir 2 žydu. Darbo sąlygos labai blogos, moka tik po 40 kap. ant dienos, o diena tęsiasi, kiek meistras nori. Ačiu agitacijai, žydu varytai, 19 rugpj. m. darbininkai susstreikavo, reikalaudami pakėlimo užmokesčio ant 10 kap. ir sumažinimui darbo iki 12 val. ant dienos. Streikavo visą savaitę. Streikas laimėtas, visi reikalavimai išpildyti. Streikui pasibaigus meistris nebenorėjo priimti atgal abiejų darbininkų lietuvių. Bet čia abu darbininku žydu pasakė, kad jie lig tol nestos prie darbo, kol nebus atgal gražinti lietuviai. Meistris nusigando tokios vienybės tarp lietuvių ir žydu ir priėmė visus atgal. – Reikia paminėti dar vienas atsitikimas: vienas žydelis dirbo kaip gizelis pas tą meistrį ir pas jį valgė. Streikui esant valgė kur

kitur. Pasibaigus streikui pareikalavo užmokėti du rubliu, kuriuos išleido bepirkdamas valgi. Meistris išsigandęs ir tą reikalavimą išpildė: atidavė du rubliu.

Šnipai. Buvo jau pirmiau pranešta, kad Kupiškį buvo aplankęs šnipas (žr. DB N5 [18] pusl.134). Dabar garsinam pilnesnes ir teisingesnes žinias. Pasisakė jis esąs po valdžios priežiūra, priklausąs prie „Revoliucijinės Partijos“, esąs iš Kauno, norįs susipažinti su vietiniais prakilnesniais žmonėmis. Klausinėjo, ar skaitą žmonės „Iskra“. Prižadėjo atvežti. Buvo išsivedęs porą žmonių ant alaus, bet nenugirdė: mažai ką dasižinojo. Tą pačią dieną (29 liep.) išvažiavo traukiniu. 1 rugp. pagrižo atgal, sakės turįs „Iskra“, bet nežinąs kam bejuduoti. – Pasivadino save Sadževyčium. Lietuviškai beveik nemoka. Ugio vidutinio, apystoris, apyjuodi usai ir plaukai, nosis bent kiek priplota.

– Urednikas pas mus buvo pradėjęs kalbėti žmonėms, kad tuose raudonuose popieriuose („Karė“) rašą apie uždegimą Kupiškio; jau, girdi, Panevėžys sudegęs. Koks vaikas tas urednikas!

Darbininkų balsas, 1904, Nr.6, p.182–183

<...> [domus atsitikimas 24 birželio Palavėnyj (Vilkm. pav. Kauno gub.). Atvažiavusiam Subačiaus urednikui į vežimą įmetė kažinkas klebonijos kieme porą proklamacijų. Klebonijos kieme, kur apsistojo urednikas, jis terado vieną ubagą. Urednikas buvo jau įgėręs. Prikibo prie ubago, kad jis įmetęs atsišaukimus, ir režė su kančiuuku per pečius. Moteriškė, einanti pro šalį, užsistojo už ubagą, urednikas puolė prie jos. Netoli stovėjo burelis girtų vyrų. Apsiautė ir laukia, kad kas pradėtų. Atsirado vienas vaikinąs, sudavė akmeniui per galvą, kitas metė pagaliu. Urednikas pasileido bėgti, kiti vyties, norėjo įbėgti į krautuvę, bet žydas-krautvininkas duris uždarė. Pasakoja, kad uredniko galvoj esą 4 didelės žaizdos. Policija tyrinėja dabar, bet kaltininkų neranda. Policija spėja, kad urednikui teko už proklamacijas. Butų tai neblogas dalykas tokiu budu atpratinti urednikus nuo nereikalingo gaudymo. 29 birž. Subačiaus urednikas buvo ant rinkos nutvėręs ir areštavęs vaikiną su proklamacijoms, bet greit paleido. O jau Kupiškįj (Vilkm. p.) bijojo judinti platintojus, nes bijosi tokių pamokslų į pakaušį, kaip atsitikimas Palavėnyj. <...> Negalime užmiršti ir tulus bažnyčios tarnus. Matyt dauguma apsirato su atsišaukimais, o kitur dar nenori apsirasti su tuom. Subačiuj, pasirodžius 29 birž. proklamacijoms, tą pačią dieną toks ten jaunas kunigėlis, sujudintas jomis, pasakė graudų pamokslą, iškeikė platintojus proklamacijų ir abelnai visus socialistus...

Darbininkų balsas, 1904, Nr.5, p.136–137

Kupiškis (Aukmergės pav.) Vartotojų draugystė. Šią vasarą pas mus čia susitvėrė vartotojų draugystė, kuri buvo pradėta taisyt jau dveji metai atgal. Neseniai buvo pirmas draugystės susirinkimas, kuriame rinkojos perdėtinis. Prie jos įtaisymo prisidėjo ir nemažai pasidarbavo, kiek man žinoma, d-ras Kodis ir kun. Lalis ir Mockus. Draugystė pasisamdė netgi rinkų (turgavietės) namą, kur neužilgo įtaisys visokių daiktų krautuvę.

Dabar mums nebereiks vaikščioti pirktų pas žydu, kurie nuo mūsų ir brangiaus atplėšia ir pagedusius pirkinis atleidžia, neteisingai atsveria.

Lietuvių laikraštis, 1904 11 18 (12 01), Nr. 1, p.9

prieš 90 metų

Kupiškis (Ukm.ap.). Jau turim kinematografą, didžioje gatvėje ir daugumoj namų šviečia elektra. Tai vis tas vietas žydų sumanymas ir gudrumas. Kodėl tuo sumanymu pirmiau negalėjo pasinaudoti lietuviai? Butų iš to gero pelno turėję.

Kupiškio Ūkio Draugija tik pradėjo manyti statyti garinį malūną su valcais. Užgirdęs apie tai žydas ir matydamas, kad Kupiškį tik vienas tinkamas tokiam malūnui plecius, braukšt į kišenių butelį „rojaus skystimėlio“, nukulniavo pas ūkininką, dargi Draugijos narį, to pleciaus pirkūtį. Pamatęs pas tą ūkininką daugybę laikraščių pirklys net pašoko atgal apsigandęs; pagaliau atminęs, kad „rojaus skystimėlis“ dabar dar daug galingesnis už laikraščius, vėl nusiramino.

Tokiuo budu žydas išgavo plečių vertės 2000 rub. už 1600 ir užkirto Ūkio Draugijai kelią. Tai vis žmonių tamsumas vargina! Vartotojų Draugija stipriai miega, pasidėjusi pagalvin valdyba. Kai kurie valdybos nariai vargšai net sapnuoti pradėjo, kad vedėjui alga per brangi esanti.

Parapijos ubagynas baisiai apleistas: stogas kiauras, ant vargšų lovų lyja, lubos nuo šlapumo supuvusios grasina įlūžti. Nebeapsikęsdamos senučių prašymu, klebonas atėjęs apžiūrėti ir pataręs gulant į lovą nedėti galvos tan kraštan, kame lubos įlūžusios. Stogo taisyti vis dėlto neprižadėjęs. Jeigu atsitiks nelaimė, tai valdžia namus uždengs.

Medžiaga, atlikus nuo bažnyčios statymo, iš kurios galima buvo pastatyti geri liaudies namai, beveik visa jau žuvo: dalį aplinkiniai gyventojai išvagilavo, dalį klebonija perkeitė į malkas, o kita suvežė į klebono palivarką.

Kurgi parapijonų akys, protas ir sąžinė!?

Davatkėlių bičiulis

Lietuvos ūkininkas, 1914, Nr.1, p.6

Mokslas ir mokyklos. Kupiškis. Liaudies švietimu kupiškiečiai vis dėlto rūpinasi: turime bent 4 mokyklas, tarp kurių esama vienos net dviklasės. Viso labo vaikučių, lankančių tas mokyklas, apie 300. Į iškeltos vyresniojo mokytojo Paškovskio vietą paskirtas lietuvis P. Gudaitis, perkeltas iš Šiaulių apskr.; o naujai įsteigtoje Kupiškio antrojoje liaudies mokykloje mokytojauja irgi lietuvis E. Ščemirskis, perkeltas iš Palėvenės. Ta antroji mokykla iki šiol neturi savo atskiro buto ir gyvuoja drauge su dviklase. Daug vargo, todėl tenka mūsų mokykloms pakelti! Daug dar reikalų tebelaukia čia savo aprūpinimo. Dvi mokykli turi sau butus samdyti ir mokėti 410 rubl. nuomos. Viena visai neturi namų, o būtinai toms trims mokykloms yra nuosavi namai reikalingi. Reikalinga užvis, kad kupiškiečiai paaukotų mokyklos žemės plotą, padarytų nutarimą suvežti medžiagą, apsiimti mokėti ugnies pinigų, o valdžia pati pastatytų tuomet trobas.

Dviklasė užima namus, valstiečių lėšomis pastatytus: namai dideli ir puikūs iš oro, bet, ačiu nerūpestingumui ir besąžiningumui podriadčiko, jau dabar būtinai reikalauja kuo greičiausiai ir nemažo pataisymo, o pinigų valsčius nenori duoti...

Liūdnei išrodo mūsų mokykla viduryje: sienos nebaltintos nuo trijų metų, iš visų skylių pučia vėjas, tinkas kas valandą gali krist ir pavojinga ten mokyties ir mokyti. Šaltumas gi neapsakomas. Prie mokyklos mokinių ir mokytojų spēkomis šį rudenį pasodintas pavyzdingas sodnas iš apie 200 obelių ir kriaušiu.

Lietuvių kalbos mokykloje išguldoma.

Po Kalėdų buvo intaisyta vaikams eglė. Buvo dainų, deklamacijų, skambinimo balalaikomis, buvo ir vaidinimas, bet tik rusų kalba.

R. Š.

Lietuvos žinios, 1914, Nr.11

Susipratę žmonės. Mažoj Salamiesčio filijoj, turinčioj vos porą šimtų valakų žemės, parsisijusdinama 70 visokių lietuviškų laikraščių. Paskutiniais metais jaunuomenė ruošė 7 savybės vakarėlius su deklamacijomis, šokiais ir t. t.

Vairas, 1914, Nr.9, p.22–23

Dėl bažnytinio komiteto. Subačių (Ukm. ap.). Kovo 9 d. įvyko visuotinis „Blaiv.“ skyriaus susirinkimas išklausti A. Šimkūno, delegato į visuotinį draug. susirinkimą Kaune, apyskaitos. Valdybos pirmininkas kun. Stonis, nieko nesiklausęs, pasiėmė pirmininkauti, tartum nežinodamas, kad narių susirinkimas tam kartui renka sau pirmininką. Šimkūnui apyskaitą beduodant, kelios moterėlės padavė protestą, kad pereitas valdybos rinkimas esąs atliktas neteisotai, todėl šiandien reikalaujančios perrinkimo. Mat, valdybon buvo išrinkti žmonės, kunigams netinkami. Kilo didelis triukšmas, bet kuomet tų protestančių paklausė, kuom gi mato neteisotumą, tai jos negalėjo prirodyti, todėl jų raštas ir liko atmetas.

Tuomet senukas Savickas garsiai pradėjo šaukti: „Nereikia mums „pirmaeilų“ (suprask pirmeivių), jie reikalauja, kad būtų bažnytinis komitetas, kuris klebono pinigų skaitytų“. Klebonas gi šukterėjo, kad kas už Šimkūną, tas tegul stoji kairėn, o kas už kun. Stonį, tas – dešinėn. Po kairei stoji apie 20 rimtesnių jaunų vyrų, kiti gi, ypač moterys, subėgo dešinėn.

Paskui klebonas pastatė sau tinkamus kandidatus į valdybą ir tuos, žinoma, rėksmu dešinieji parėmė. Visam triukšmui pasibaigus, po protokolu nebuvo kam pasirašyti.

Visa dešiniųjų revoliucija prieš pirmėivę valdybą prasidėjo dėlei kalbų, kad ši valdyba mano padaryti skyriaus reviziją visų jo gyvavimo metų, kuomet valdyboj pirmėivių ir bute nebuvo. Taip-pat tie patys valdybos žmonės kalba, kad reikia bažnytinis komitetas išrinkti.

Stebėtina, kodėl kinigai taip bijo visų tų revizijų, komitetų, apyskaitų? Juk jei jie teisingi, tai revizija kaip tik ir turėtų parodyti jų teisingumą.

Alkanas

Lietuvos ūkininkas, 1914, Nr.14–15, p.129–130

Kupiškis, Ukmergės aps. Šįmet mūsų apylinkėj retai kas iš rudens tesuarė rugienas, nors ir žmonės ir arkliai per rudenį išdykinėjo. Neminint apie tai, kad iš rudens ariant žemei geriau, bet šįmet reikėjo ypač pasirūpinti laukų suarimu, nes tiek arklių sumobilizavus žmonės gali neapsidirbti ir pavėlinti sėją. Rūgus įsėjome anksti ir sausai, užtat jie gražiai sužėlė. Tik negera, kad prasidėjus karui niekas nebeatvežė dirbtinių trąšų ir beveik visi įsėjo rūgus be jų. O pasak žmonių, žemė jau prie jų priprato, ir neapsėjus jos trąšomis esti javi blogesni. Girdėti, jog Kauno Ūkio Draugija rūpinasi apie tai, kad intendantūra pradėtų supirkinėti stotyse ir gyvulius, kaip dabar kad daro su grūdais. Kadangi dabar gyvulių niekas neperka ir jie atpigo, tai žmonės be galo džiaugtųsi tokiu intendantų nusprendimu.

Po pirmosios mobilizacijos į mūsų apylinkę atvažiavo kažkoks žmogus aficerio rūbais ir važinėdamas po sodžius ėmė rašinėti mergaites, būk tai jos esančios reikalingos prižiūrėjimui sužeistųjų kareivių. Mergaitės persigando. Bet ponas

nukelta į 110 psl.

Elena Juškienė

1911 06 31

2004 02 05

Elena Laužikaitė-Juškienė gimė Dūbliškių kaime, Palėvenės parapijoje, ūkininkų šeimoje. Mokėsi Panevėžio gimnazijoje, o ją baigusi studijavo Vytauto Didžiojo universitete Kaune. Vėliau mokslus tęsė Prancūzijoje – Nancy ir Sorbonos universitetuose.

Su meile ir pasididžiavimu norėčiau šiandien prisiminti šviesios atminties E. Juškienę, Prancūzų kalbos katedros steigėją (1946 m.) ir ilgametę jos vedėją Vilniaus pedagoginiame institute (dabar Universitete). Man teko garbė būti viena iš pirmųjų jos auklėtinių – studenčių, pasirinkusių prancūzų kalbos mokytojos specialybę 1948-aisiais – sunkiais pokario metais. Nepaisant tų nepritekliais, dvasiniais suvaržymais bei sukrėtimais paženklintų metų, mūsų dėstytoja nemėgo dejuoti, o visas jėgas ir žinias atidavė darbui: nepaprastai kruopščiai rengdavosi paskaitoms, stengėsi jas pajavairinti ištraukomis iš grožinės prancūzų literatūros, skatino domėtis prancūzų tradicijomis.

Kai buvome jau kolegės, visada jausdavau palankų ir pagarbų vyresnės bendradarbės dėmesį. Jaunesniems kolegoms (beje, dauguma dėstytojų buvo šios katedros auklėtiniai) vedėją primindavo, jog reikia tobulėti, siekti mokslo. Todėl mes, tuometiniai jaunieji dėstytojai, važiuovome studijuoti į Maskvos, Leningrado, Minsko universitetų aspirantūras. Elena Juškienė domėjosi mūsų pasiekimais bei gyvenimo sąlygomis. Žodžiu, buvo jautri bei nuoširdi dėstytoja ir bendradarbė, patarimais ir materialine pagalba globojo jaunesnius kolegas bei studentus.

E. Juškienės indėlis į Lietuvos kultūrą apskritai ir švietimą atskirai yra svarus. Ji pirmoji (su kolegėmis) parengė „Prancūzų–lietuvių“ ir „Lietuvių–prancūzų“ kalbų žodynus mokykloms ir didįjį (kol kas vienintelį) „Prancūzų–lietuvių kalbų žodyną“. Visą brandų aktyvųjį gyvenimą E. Juškienė paskyrė prancūzų kalbos mokytojų rengimui bei prancūzų kalbos puoselėjimui. Už pedagoginę ir mokslinę veiklą jai suteiktas docentės vardas.

Norėčiau paminėti dar keletą kolegei būdingų bruožų: ji visada rengėsi elegantiškai, tvarkingai ir jos išorė atspindėjo vidinę eleganciją ir toleranciją. Nors ir labai užimta Institute, neapleido šeimos, lankydavosi teatruose, daug skaitė ir sekė visas švietėjiškos ir grožinės literatūros naujienas. Mielai bendravo neoficialioje aplinkoje. Ne kartą teko lankyti svetinguose Juškų namuose, susipažinti ir susibičiulianti su šeimos nariais, pasidžiaugti jų šeimai artimų žmonių – žinomų mokslo bei visuomenės atstovų – gyvenimo patirtimi ir šilta kultūringa elgsena.

Elena ir Bronius Juškos užaugino ir parengė gyvenimui du dorus vaikus: sūnų Gytį ir dukrą Skaidrę, du mokslininkus ir žinomus sportininkus mėgėjus.

Stanislava Kadžiulytė

Birutė Kriogaitė-Urbonienė

1948 12 31

2004 06 07

Birutė – Sibiro kūdikis. Du vaikus palikę giminėms Lietuvoje, du pasiėmę su savimi, jos tėvai 1948 m. ne savo valia atsidūrė Igarkoje (Krasnojarsko sritis). O ji gimė jau tenai – po širdimi motina atsivežė. Tėvas buvo Lietuvos kariuomenės karininkas, o motina – kupiškėnė, kilimo iš Dvaramiškio. Iš trylikos gyvenimo tremtyje metų daug ką išsaugojo vaiko atmintis: sunkus, katorgiškas tėvų ir vyresniųjų brolių darbas, skurdi šeimos butis, nuolatinis alkis, atšiauri taigos gamta. Į Lietuvą grįžo 1960 m., apsigyveno Kupiškyje. Varganas gyvenimas buvo ir čia: trumpam priglaudė teta, tik po metų prisiregistravo, tėvai ne iš karto gavo darbo. Į tremtinius buvo žiūrima su nepasitikėjimu, dažnai ir pasišaipoma.

Birutė baigė Kupiškio septynmetę rusų mokyklą, nes Sibire lietuviško rašto nebuvo pramokusi. Norėjo lavintis ir toliau. Taip atsidūrė pas pažįstamus Klaipėdoje – dienomis prižiūrėjo jų vaiką, o vakarais mokėsi vidurinėje mokykloje. 1970 m. įstojo į Sovetsko (Kaliningrado sritis) kultūros technikumą, režisūros specialybę. Ją baigusi grįžo į Kupiškį, 1974–1978 m. dirbo Antašavos kultūros namų direktore. Čia, Antašavoje, buvo lemta pasilikti ilgam: sukūrė šeimą, su vyru Viliumi išaugino tris sūnus. Vėliau dėl silpnos sveikatos nebedirbo, atsidėjo namams, vaikams.

Pirmuosius eilėraščius Birutė sukūrė 1976 m., jau tapusi mama. Sūneliai prieš miegą vis prašydavo pasakos. Nejučia tos pasakos virto eilėmis. Nors didžioji dalis kūrybos skirta vaikams, tačiau suskamba ir neišdylančios tremties prisiminimai, meilės Tėvynei, Motinai motyvai. Eilėraščiai spausdinti laikraščiuose, keletas įtraukta į poezijos rinktinę „Eilivimiai“ (1994). Buvo kviečiama įsitraukti į literatų klubo „Lėvens balsai“ veiklą. Dėl prastėjančios sveikatos kvietimo nepriėmė, bet sakydavo: „Širdyje aš visą laiką su jumis“.

Prisiminusi, kad mama Igarkoje, norėdama papuošti skurdžią tremtinių buitį, karpydavo iš popieriaus gražiausias servetėles, lentynų užtiesalus, netgi langų užuolaidas, Birutė apie 1980-uosius susidomėjo karpiniais. Sugalvotų ornamentų ant popieriaus nepiešdavo, o karpydavo iš karto. Menotyrininkų nuomone, tai unikalūs atvejais. B. Urbonienės darbų motyvai labai įvairūs – paukšteliai, žvėreliai, gėlės, žmonių figūros, pasakiški nameliai, apsupti fantastiškų augalų pynėmis, skaitytų knygų herojai. Tuometinio Kupiškio kraštotyros

muziejaus darbuotojos, atsitiktinai pamatę Birutės karpinius, pasiūlė dalyvauti parodose. Suspėta organizuoti keletą personalinių parodų, darbai buvo atrinkti ir eksponuoti zonišose parodose Panevėžyje ir respublikinėje – Vilniuje.

2001 m. Kupiškio kultūros centre, minint Gedulo ir vilties dieną, veikė B. Urbonienės karpinių paroda. Po renginio savo eilių sąsiuvinį ir prašymą pagelbėti leidžiant knygą Birutė perdavė parodos organizatoriams. Pasak Kultūros centro darbuotojos Laimos Bernadickienės, ji negalėjusi tai moteriai nepadėti. Taip L. Bernadickienės rūpesčiu (talkino Kupiškio L. Stuokos-Gucevičiaus gimnazijos mokytoja Liuda Kopūstienė su savo mokiniais, o finansiškai parėmė rajono savivaldybė, Kultūros ir švietimo skyrius) išsipildė Birutės svajonė – 2003 m. išleista poezijos rinktinė „Palaimink vaikus“, iliustruota pačios autorės karpiniais. Tų metų rudenį jos pristatymai vyko Kupiškyje ir Antašavoje.

Knygelės įžangoje skaitome: „Jos vaikystė ir jaunystė, kaip ir visas gyvenimas, paženklinanti negailestingu ženklų – išlikti, išgyventi bet kokiomis sąlygomis. Reikia kasdien kovoti, nugalint nelengvus gyvenimo išbandymus ir pačią save...“ Toks gyvenimas vis labiau sekino. Birutė jau nebespėjo pasidžiaugti savo paskutine vasara. Nusilpusi širdis nebeatlaikė, nustojo plakusi. Lydint Birutę į Antašavos kapines, visas miestelis skendėjo sodrioje žalumoje, darželiuose dar tebežydėjo pavasarinės gėlės. Atgulė ji visai šalia garsios šio krašto dukros – dailininkės Veronikos Šleivytės... Dvi artimos sielos. Jos abi jau amžinybėje...

Lina Matiukaitė

Pažintis su poetu, prozininku ir vertėju Linu Valbasiu buvo dvilypė. Dar tarybiniais laikais į poetą, atvykusį į gimtuosius Juodpėnus, mes, vaikai, žiūrėjom vienareikšmiškai – amerikonas. Po to buvo laikotarpis, kai jis atvažiuodavo gana retai. Todėl 1998 m. rugsėjo 11-osios netikėtas apsilankymas Juodpėnų pagrindinėje mokykloje buvo tarsi nauja pažintis. Gilesnė ir visapusiškesnė.

Linas Valbasys gimė 1909 m. sausio 11(24) d. juodpėniečio Justino Valbasio ir šimoniėtos iš Paplimblio vienkiamio Anelės Jėckaitės šeimoje. Vėliau gimė sesuo Aldona ir brolis Simas. Tėvai turėjo 5 ha žemės, buvo darbštūs, tvarkingi, taupūs, vertėsi linų auginimu. 1914 m. netikėtai susirgus ir mirus tėvui, šeimos gyvenimas labai pasunkėjo. Baigęs Juodpėnų pradžios mokyklą būsimois poetas 1921 m. įstojo į Kupiškio progimnaziją, bet pasimokė tik rudenį ir žiemą, kaip vėliau pasakys: „tespėjau progimnazijoje tik kojas sušilti...“ Mat būtent 1921-aisiais, pradėjus kaimo gyventojams keltis į vienkiemius, motina paėmė 8 ha dirvnuojančios žemės. Jaunajam Linui teko mesti mokslus ir imtis plėšti vadinamąjį Pasienio dirvoną. Vargui ir nepritekliams galo nesimatė.

Tikėdamasi lengvesnės ir sotesnės duonos, 1927 m. rugsėjo 8 d. Valbasių šeima išvyko į Braziliją ir įsikūrė San Paule. Pirmieji metai tropikų šalyje buvo labai sunkūs. Būsimajam poetui teko kasti griovius kanalizacijos vamzdžiams, vėliau – dirbti virvių sukimo fabrike, darbininku prie kelių, galiausiai – tekstilės fabrike. 1928 m. L. Valbasys įstojo į „Susivienijimą lietuvių Brazilijoje“, o po metų šio susivienijimo leidinyje „Garsas“ pasirodė pirmieji jo eilėraščiai. 1933 m. pradėjo mokytis Meno ir amatų licėjuje, bet antrame kurse mokslus nutraukė tuberkuliozė. Svajonėms išsipildyti nebuvo lemta – liga atėmė net šešerius jauno žmogaus metus.

1935 m. lietuvių išėivijos jaunimas įsteigė legalią organizaciją – lietuvių meno mėgėjų ratelį „Rytas“ ir pradėjo leisti to paties pavadinimo mėnesinį žurnalą, kuriame L. Valbasys aktyviai bendradarbiavo, spausdino savo eilėraščius. Jo kūrybą tuo metu taip pat spausdino Urugvajaus lietuvių laikraštis „Darbas“, JAV „Vilnis“ ir „Laisvė“. Poetas pasirašinėjo Lakūnėlio, Ažuolo, Laisvo, V. Janušausko, J. Rainio, L. Audicko, L. Juodpėniečio, Kapsio Sūnaus slapyvardžiais.

„Gyvendamas Brazilijoje visą laiką ilgėjausi Lietuvos“, – sakė poetas, todėl 1956 m. grįžo į Lietuvą. Nuo 1957 m. dirbo „Švyturio“ žurnalo redakcijoje. Jau 1958 m. pasirodė pirmasis L. Valbasio eilėraščių rinkinys „Leiskit į Tėvynę“. Vėlesniais metais išleido prisiminimų knygą „Pusė amžiaus tropikuose“ (1966), apysaką vaikams „Romuko nuotyčiai Brazilijoje“ (1972, 1979), poezijos rinkinius „Po pietų kryžium“ (1975), „Kelijantys paukščiai“ (1982), „Kryžkeliai“ (1989). Į lietuvių kalbą išvertė Čilės poeto P. Nerudos eilėraščių, brazilų rašytojo M. Lobato prozos rinkinį „Sasio paslaptys“ (1973). Poeto kūrybos tematika įvairi kaip ir gyvenimas: tai Brazilija ir Ispanija su tų kraštų papročiais, Vilnius su savo senamiesčiu, tėvynės ilgesys su liaudies dainų intonacijomis. Daug eilėraščių skirta Kupiškio kraštui, gimtajam Juodpėnų kaimui ir jo žmonėms.

L. Valbasys buvo Lietuvos rašytojų sąjungos narys, Lietuvos nusipelnęs kultūros veikėjas (1979). Kupiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka yra parengusi leidinį „Poetas dviejų Tėvynių“ (1999), skirtą poetui 90-mečiui.

Linas Valbasys

1909 01 24

2004 06 18

Linus Valbasys į gimtuosius Juodpėnus dažniausiai atvažiuodavo rudenį. Gal todėl, kad rudeniška gamta viliojo į gimtąsias vietas, gal traukė namų vietoje išlikęs vienintelis klevas, kas rudenį pasidabinantis braziliško karnavalo spalvomis. Šį rudenį pats poetas nei kaimo, nei klevo nebeaplankė ... ir nebeaplankys. Jo valia asmeninės bibliotekos lietuviškos knygos padovanotos Juodpėnų bibliotekai. Labai įdomus, vertingas ir kraštotyrininkams, ir visiems juodpėniečiams reikalingas poeto sudarytas žemėlapis „Juodpėnų kaimas XX a. pradžioje“.

„Klevas primena viską“, – kartodavo poetas aplankęs Juodpėnus. Jo dovanotos knygos mums, juodpėniečiams, visada primins poetą. *Rita Liogienė*

Algimantas Kinderys

1935 07 02

2004 10 11

Yra žmonių, kurių buvimo šalia aplinkiniai tarsi ir nepastebi – jis toks natūralus, savaime suprantamas, lyg mūsų pačių būties dalis. Jie visada pasirengę tau padėti, pasidalinti turimomis žiniomis, išklaudyti, patarti. Tokie žmonės niekada neatsuks tau nugaros, neatstums, nepašieps. Jie nelipa į tribūnas, nesiveržia į vadovaujančius postus, jų neįmanoma įsivaizduoti „žvaigždžių“ ar lyderių vaidmenyje. Būti jiems neabejotinai svarbiau negu turėti; jie neskuba pasmerkti, nepabandę išsiaiškinti ir suprasti. Kaip stipriai toks žmogus suaugęs su savo aplinka, mums parodo jo netektis. Tokią netektį neseniai patyrėme, mirus lituanistui kalbininkui Algimantui Kinderiui.

Algimantas – skapiškėnas. Jis yra gimęs sename Bajorų kaime netoli Skapiškio, Kupiškio rajone. Darbščių ūkininkų Antano ir Adelės Kinderių šeimoje, be Algimanto, augo ir trys seserys. Graži, darni tėvų šeima jam buvo ne tik globėja ir rūpintoja, saugus vaikystės prieglobstis nuo atšiaurių karo ir pokario metų vėjų, bet ir svarbiausių dvasinių vertybių šaltinis, iš kurio buvo taip gausiai pasisemta. Tvirti šeimos ryšiai, tokie būdingi Kupiškio krašto žmonėms, nenutrūko iki paskutinės Algimanto gyvenimo dienos ir padėjo išverti daugelį jam tekusių sunkių išmėginimų.

Algimantas Kinderys buvo iš tų žmonių, kuriems pasirinktoji profesija tapo ir jų pašaukimu, nulėmusiu visą tolesnį gyvenimo kelią. 1958-aisiais Vilniaus universitete baigęs lituanistikos studijas, jis šešetą metų mokė lietuvių kalbos Vilniaus apylinkių (Lavoriškių, Parudaminio, Antakalnių, Kalvelių) vaikus. Vėliau redagavo Vilniaus universiteto mokslinius darbus, 1968–1972 m. dirbo redaktoriumi, redakcijos vedėju „Minties“ leidykloje.

Plačiausią darbo barą Algimantas išvarė 1972–1992 m. dirbdamas enciklopedijų leidykloje. Su kitais kolegomis jis rūpinosi sklandžia, nepriekaištinga enciklopedinių leidinių kalba. Algimanto darbo sritis buvo terminija: enciklopedijų straipsniuose vartojamų terminų taisyklumas, tikslumas, vartosenos vienodumas. Kokio masto tai buvo darbas, galima suprasti, žinant, kad vien trylikatomę „Lietuviškąją tarybinę enciklopediją“ rašė daugiau kaip 1700 autorių, o visuose jos tomuose buvo išspausdinta per 80 tūkstančių straipsnių iš įvairiausių sričių. Visuose straipsniuose ir straipsneliuose buvo vienkiių arba kitokių terminų, todėl visą tekstą reikėjo perskaityti, kiekvieną terminą išrašyti į kortelę (kompiuterių mūsų leidyklos tuomet dar neturėjo), patikrinti, sulyginti su tokiais pat jau pavartotais ir kartotekoje užfiksuotais terminais, nustatyti, ar jie tiksliai vartojami, ar nepažeidžia lietuvių kalbos taisyklių. Per keliolika metų Algimantas Kinderys sukaupe didžiulę, daugiau kaip 100 tūkstančių kortelių terminologijos kartoteką, kuri tapo enciklopedinių leidinių terminijos tvarkymo pagrindu. Algimantas buvo pripažintas tos srities autoritetas, jis nuolat konsultuodavo terminologijos, dažnai ir kitais lietuvių kalbos klausimais ne vien enciklopedijų rengėjus, bet ir kitų leidyklų bei redakcijų darbuotojus. Keletą metų A. Kinderys buvo Valstybinės lietuvių kalbos komisijos narys.

Kita svarbi A. Kinderio veiklos sritis buvo žodynų rengimas. Jis buvo 1985 m. išleisto „Tarpautinių žodžių žodyno“ specialusis redaktorius ir 2001 m. išleisto „Tarpautinių žodžių žodyno“ atsakomasis redaktorius. Iš lietuvių kalba išleistų tos srities žodynų šis laikytinas didžiausiu – apima daugiausia aiškinamų žodžių reikšmių. Abiejų žodynų rengimui Algimantas paskyrė bemaž ketvertą savo gyvenimo metų. Kinderys yra prisidėjęs ir prie daugelio kitų mokslinių bei leksikografinių leidinių, vadovėlių rengimo, recenzavęs jų rankraščius, konsultavęs rengėjus. Jis suredagavo didelį ekonomisto J. Pričinausko parengtą prekių mokslo žodyną.

Paskutinis A. Kinderio darbo tarpsnis (1994–2000 m.) prabėgo leidykloje „Alma litera“. Ir čia jis paliko ženklų savo veiklos pėdsaką – daug pasidarbavo gerindamas šios leidyklos leidinių kalbą. Be minėto „Tarpautinių žodžių žodyno“, jis redagavo arba konsultavo kalbos klausimais „Antikos žodyno“, E. H. Gombricho „Meno istorijos“, daugelio atlasų, kitų mokslinių leidinių, vadovėlių autorius, redaktorius.

Malonus būdas, nuoširdumas ir paslaugumas, kruopštumas ir savo darbo išmanymas – šie ir kiti taurios Algimanto Kinderio asmenybės bruožai visuomet žavės jį pažinojusius, o stropus daugelio metų darbas gimtosios kalbos tarnyboje svariai prisidės prie jos puoselėjimo. *Bronius Kurkulis*

2004-ujų

KULTŪROS KRONIKA

Sausis

- 4 – Trijų Karalių (Kristaus apsireiškimo) šventės proga šv. Mišias Kupiškio Kristaus Žengimo į Dangų bažnyčioje aukojo Panevėžio vyskupas JE Jonas Kauneckas. Šv. Mišiose ir po jų giedojo Vilniaus arkikatedros bazilikos jaunimo choras (vad. Violeta Savickaitė-Pociūnienė).
- 9 – Dailininkės Veronikos Šleivytės vardinės rajono moksleivių natiurmorto parodos-konkurso uždarymas. 50 dalyvių eksponavo 130 darbų. Laureate pripažinta Kupiškio muzikos mokyklos (toliau KMM) Dailės skyriaus moksleivė Žygimantė Astrauskaitė (mokyt. Rita Laskauskienė). Kupiškio etnografijos muziejus (toliau – KEM).
- 9 – Laikraščio „Kupiškio žinios“ organizuoto konkurso „Metų kupiškėnas“ nugalėtojų pagerbimo šventė. Laureatais tapo: metų gydytojas – Kupiškio ligoninės vyr. gydytojas Robertas Lapka, metų mokytojas – Kupiškio P. Matulionio vidurinės mokyklos informatikos mokytojas Rimvydas Latvys, metų kultūros darbuotojas – Kupiškio KC renginių režisierė Vilija Morkūnaitė, metų moksleivis – P. Matulionio vidurinės mokyklos dvyliktokė Vaiva Petronytė, metų pardavėjas – UAB „Dogrima“ pardavėjas Rolandas Karnišovas, metų nevyriausybiinių organizacijų atstovas – Lietuvai pagražinti draugijos Kupiškio skyriaus pirmininkas Vidas Vilimas, metų sportininkas – automobilių sporto atstovas Naglis Čepelis, metų verslininkas – UAB „Narjanta“ direktorius Bronislovas Domža, metų valdininkas – UAB „Butų ūkis ir vandentiekis“ direktorius Albertas Audickas, metų ūkininkas – Jonas Ragauskas, metų policininkas – Kupiškio policijos komisaras Anatolijus Krestovas, metų politikas – meras Leonas Apšega, metų žurnalistas – „Kupiškio žinių“ korespondentė Rita Briedienė. Kupiškio kultūros centras (toliau – KKC).
- 13 - Laisvės gynėjų dienos paminėjimas. Koncertavo vaikų ir moksleivių konkurso „Dainų dainelė“ rajoninio turo dalyviai. KKC Vitražų salė.
- 16 – Parodos „Kūrybos erdvės – 2“ atidarymas. Darbus eksponavo rajono dailės mokytojai Rita Laskauskienė, Eugenija Paslauskienė, Lina Riaubienė, Elena Stanienė, Audronė Užtupienė, Genė Vaičiškienė, Algirdas Venckus, Elida Žalnieriūnienė bei Audrius Cicinskas ir Julius Alekna. Dainavo Kupiškio L. Stuokos-Gucevičiaus gimnazijos ansamblis (vad. Asta Remeikienė). Kupiškio rajono savivaldybės viešosios bibliotekos (toliau – KSVB) Parodų salė.
- 20 – Atidaryta Vinco Ferinausko fotografijų paroda „Miežiškiai ir jų apylinkės“. KEM.
- 24 – Pusiaužiemio šventė buvusiam stadione prie Kupiškio

piliakalnio. Koncertas KKC Vitražų salėje. Dalyvavo folkloro kolektyvai iš Kupiškio, Naivių, Salamiesčio, Virbališkių.

Vasaris

- 7 – Paskelbti laikraščio „Kupiškėnų mintys“ konkurso „Metų moteris“ rezultatai. Populiariausia metų moterimi tapo Kupiškio ligoninės gydytoja Alina Balčiūnienė.
- 10 – Atidaryta tapybos darbų paroda „Lietuvos XVII–XIX a. dailė“ (iš Lietuvos dailės muziejaus rinkinių), skirta Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo dienai. KEM.
- 13 – Argentiniečių aktorės ir dainininkės Natalijos Oreiro fanų klubo organizuotos parodos „Šalia Natalijos“ atidarymas. Eksponuoti N. Oreiro portretai, kurių autoriai KMM Dailės skyriaus moksleiviai (mokyt. Rita Laskauskienė). KSVB Parodų salė.
- 16 – Lietuvos Nepriklausomybės dienos paminėjimas. Valstybės vėliavos pakėlimas L. Stuokos-Gucevičiaus aikštėje. Šv. Mišios Kupiškio Kristaus Žengimo į Dangų bažnyčioje, atminimo lentos prie namo (Kapų gatvė, Nr.8), kuriame gyveno ilgametis Kupiškio dekanas monsinjoras Klemensas Gutauskas, atidengimas (aut. Jonas Šmigelskas ir Ramūnas Vizbaras). Savanorių ir rezistentų pagerbimas prie Nepriklausomybės paminklo Kupiškio kapinėse. Aldonos Vasiliauskienės knygos „Monsinjoras Klemensas Gutauskas“ pristatymas. KKC.
- 22 – Užgavėnių šventė L. Stuokos-Gucevičiaus aikštėje.
- 27 – Prancūzų kultūros centro (PKC) knygų ir plakatų parodos „Prancūzija iš arčiau“ atidarymas. Dalyvavo PKC mediatekos vedėja Lina Grėbliūnienė, VU dėstytoja Marina Paon ir viešnia iš Prancūzijos Beatričė Paon. KSVB.
- 28 – Tarpautinė vaikų ir jaunimo estradinio dainavimo šventė „Dainų lietutis“. Dalyvavo kolektyvai iš Suvalkų

Parodos „Prancūzija iš arčiau“ atidaryme. Iš kairės: KSVB direktorė Danguolė Tamulevičienė su viešniomis Lina Grėbliūniene (PKC mediatekos vedėja), Marina Paon (lektorė iš Prancūzijos) ir Beatričė Paon (Marinos motina).

(Lenkija), Anykščių, Kupiškio, Molėtų, Utenos, Zarasų. KKC.

28 – Iš Kupiškio krašto kilusių dailininkų seserų (gimę Tuitų kaime) – grafikės Irenos Kaziūnaitės-Žviliuvienės (Vilnius) ir tekstilininkės Savirijos Kaziūnaitės (Panevėžys) – parodos atidarymas. Dalyvavo autorės, koncertavo Salamiesčio pagrindinės mokyklos folklorinis ansamblis „Vyjūnytė“, eilės skaitė poetė Bronė Valinskaitė. Leidyklos „Žara“ darbuotojai prekiaavo knygomis. KSVB Parodų salė.

Kovas

5 – A. Vasiliauskienės knygos „Monsinoras Klemensas Gutauskas“ pristatymas. Skapiškio biblioteka.

6 – Muzikuojančių ir muziką mylinčių žmonių šventė „Aleksiuko bandonija“. Dalyvavo kapelos ir liaudies muzikantai ir Biržų, Kėdainių, Kupiškio, Mažeikių, Parkruojos, Panevėžio, Širvintų, Pastovių (Baltarusija) bei viešnia iš Estijos. KKC.

6 – Kupiškio rajono atstovų pasirodymas vaikų ir moksleivių konkurso „Dainų dainelė“ respublikiniame ture. Dainavo KMM mergaičių ansamblis (vad. Rita Stankevičienė), Kupiškio P. Matulionio vidurinės mokyklos solistė Gražina Ragauskaitė ir merginų duetas (visų vad. Daiva Šakickienė).

10 – Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo dienos minėjimas. KKC.

12 – Kupiškio diena Panevėžio „Ekranas“ kultūros rūmuose. Koncertavo KKC kolektyvai „Kupkėmis“ (vad. Alma Pustovaitienė) ir „Kupiškėnų kapelija“ (vad. Bronius Glemža), Noriūnų LC kapela „Iki ryto“ (vad. Birutė Petroševičienė), Salamiesčio LC „Dvaras“ (vad. Antanas Tušla), vokalinis ansamblis iš Antašavos KN „Žemdirbių daina“ (vad. Rapolas Lukoševičius) ir dainininkai iš Šepetos LC (vad. Sigitas Malinauskas).

17 – Kupiškio rajono tautodailininkų 2003 m. atskaitinės kūrybos darbų parodos atidarymas. 21 autorius pateikė per 100 darbų. 15 autorių 26 darbai atrinkti į zoninę tautodailininkų parodą Panevėžyje. KEM.

19 – Šventė „Atidarykim svečiams vartelius“. Salamiesčio LC.

26 – Tarptautinės teatro dienos renginiai. KKC teatras „Provincija“ parodė premjerą – komediją pagal Georgijaus Kanovičiaus pjesę „Skubėk lėtai“. Įteiktos „Provincijos“ penkmečio veiklos nominacijos „Mūzų malūnas“. KKC.

28 – Kupiškio L. Stuokos-Gucevičiaus gimnazijos poetinei kompozicijai „Į dievo ausį“ (mokyt. Vilija Morkūnaitė ir Audronė Šarskuvienė) respublikiniame meninio skaitymo konkurse pripažinta pirmoji vieta. Kompozicijos kūrėjai ir atlikėjai apdovanoti Švietimo ir mokslo ministerijos I laipsnio diplomu.

30 – Popietė „Kai atversi knygelę“, skirta Taptautinei vaikų knygos dienai. KSVB.

Balandis

2 – Istorijos ir kultūros almanacho „Kupiškis. 2003“ pristatymas. Dalyvavo leidinio autoriai Vidmantas Jankauskas, Eugenija Urbonienė, Violeta Aleknienė, Aušra Jonušytė, Danutė Baronienė, Lina Matiukaitė, Julius

Istorijos ir kultūros almanacho „Kupiškis“ autoriai: Aušra Jonušytė, Lina Matiukaitė, Danutė Baronienė, Violeta Aleknienė, Henrikas Orakauskas, Julius Alekna, Vidmantas Jankauskas, Andrius Kleniauskas

Alekna, Andrius Kleniauskas, Henrikas Orakauskas, Bronė Valinskaitė ir kt. Gimnazistai parodė poetinę kompoziciją „Į dievo ausį“. KSVB Parodų salė.

2 – Atidaryta fotografijų paroda „Prasmingo gyvenimo akimirkos“, skirta mokytojos, Kupiškio Garbės pilietės Felicijos Jakutytės 90-mečiui. KSVB Parodų salė.

7 – Pasvalio menininkų klubo „RATS“ kūrybos darbų parodos atidarymas. Eksponuojama 9 autorių kūryba: keramikės Nerutės Čiukšienės, tapytojų Prano Janulevičiaus ir Balio Tuskėno, skulptorių Arūno Grušo ir Alberto Bartašiaus, tekstilininkės Erikos Andriūnaitės, fotografų Aidos Dulkienės ir Vido Dulkės. KEM.

12 – Sakralinių giesmių šventė „Giedokime prisikėlusiam Kristui“. Dalyvavo Kupiškio parapijos jaunimo choras, dainininkai iš Alizavos, Antašavos, Subačiaus, Šimonių ir kitų rajono mokyklų, Kupiškio Kristaus Žemimo į Dangų bažnyčia ir KKC.

16 – Mokytojos F. Jakutytės 90-mečio šventė Kupiškio L. Stuokos-Gucevičiaus gimnazijoje.

16 – Tradicinė rajono kaimo teatrų šventė „Kaimo scena – 2004“. Naivių LC.

17 – Šiuolaikinio šokio šventė „Polėkis“. Dalyvavo 12 kolektyvų iš Panevėžio, Vilkaviškio, Anykščių, Rokiškio ir Kupiškio. KKC.

18 – Regioninė kaimų ir miestelių teatrų šventė „Pastogė“. Dalyvavo teatrai iš Viešintų ir Traupio (abu Anykščių r.), Saldutiškio (Utenos r.), Marcinkonių ir Matuizų (abu Varėnos r.), Dusetų (Zarasų r.), Pajstrio (Panevėžio r.), Kriaunų (Rokiškio r.) ir Skapiškio. Skapiškėnų teatras „Stebulė“ pateko į „Pastogės“ baigiamąją šventę. Skapiškio KN.

23–30 – Nacionalinės Lietuvos bibliotekų savaitės renginiai rajono viešosiose bibliotekose.

30 – Konferencija „Lietuviško žodžio kelias“, skirta lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo 100-mečiui. Pranešimus skaitė humanit. m. dr. Žiedūnė Zaveckienė, kraštotyrininkė Jonė Žebrytė, istorikas Andrius Kleniauskas, Kupiškio SVB Informacijos ir kraštotyros skyriaus vedėja Danutė Baronienė ir direktorės pavaduotoja Lina Matiukaitė, KEM direktorė Violeta Aleknienė, Kupiškio P. Matulionio vidurinės

mokyklos moksleivė Donata Liogytė. Veikė paroda „Knygnešių žygiai“. KSVB.

Gegužė

- 1 – Renginiai, skirti Lietuvos įstojimui į Europos Sąjungą. Miesto aikštėje pakeltos Lietuvos, ES ir valstybių, dalyvavusių šventėje (Estijos, Latvijos, Lenkijos ir Ukrainos), vėliavos, koncertavo KKC kolektyvai. Ovacijų sulaukė per iškilmes įjungti fontanai. Aikštėje prie Jono Černiaus paminklo savivaldybės ir užsienio delegacijų atstovai pasodino ažuoliuką. KKC Vitražų salėje diskutuota tema „Kas mūsų laukia ES?“. Prie prekybos centro „Senukai“ veikė mugė, susirinkusius linksmo kaimo kapelos, grupės „Nerija“, „Mink taką“, „N.E.O.“, vyko tarptautinės gatvės krepšinio varžybos.
- 3–31 – Rajono moksleivių ir pedagogų karpinių paroda. 166 autoriai pristatė 173 darbus. KEM.
- 3 – Janinos Vainienės megtų lėlių parodos atidarymas. KSVB Vaikų literatūros skyrius.
- 7 – Jaunučių chorų festivalis, skirtas Kupiškio miesto 475-osioms metinėms. Dalyvavo 11 rajono mokyklų chorų ir svečiai iš Pasvalio muzikos mokyklos. KMM.
- 7 – Rokiškio dailininkų klubo RODA parodos atidarymas. Eksponuoti dailininkų Arūno Augučio, Sigito Daščio, Astos ir Ligito Kuraičių, Sigitos Klemkaitės, Edmundo Petrovo, Rimvydo Pupelio ir Žilvino Vaičiūno darbai. Dalyvavo parodos autoriai A. Augutis, E. Petrovas ir Ž. Vaičiūnas, grojo ir dainavo Kupiškio L. Stuokos-Gucevičiaus gimnazijos moksleiviai (vad. Asta Remeikienė). KSVB Parodų salė.
- 20 – Kupiškio rajono tautodailininkų darbų parodos LR Seime atidarymas. Seimo nario Viktoro Rinkevičiaus iniciatyva organizuotoje parodoje 11 tautodailininkų pristatė 65 darbus. Eksponuoti skulptoriaus Vytauto Jasinsko, medžio drožėjų Leono Perekščio, Jono Šmigelsko, Algirdo Balnos, tapytojų Algirdo Venckaus, Genės Vaičiūskienės, Aldonos Bivainienės, Vidos Kaulakienės, Vytauto Pastarnoko, Renės Sriubiškienės, Irenos Vapšienės darbai. Dalyvavo KKC folkloro ansamblis „Kupkėmis“.
- 22–23 – I tarptautinė senjorų teatrų šventė „Pienės pūkas. 2004“ Skapiškyje. Dalyvavo Vilniaus Taurakalnio senjorų teatras, aktorius Tomas Vaisieta ir Dailės muziejaus

Rajono tautodailininkų parodoje Seime. Iš kairės muziejininkė Aušra Jonušytė, tautodailininkai Leonas Perekščis, Jonas Šmigelskas, Vytautas Pastarnokas, Renė Sriubiškienė, seimo narys Viktoras Rinkevičius, tautodailininkai Irena Vapšienė, Vytautas Jasinskas, Vida Kaulakienė, Algirdas Venckus

kančių trio, Skapiškio teatras „Stebulė“, Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų vokalinis ansamblis „Guostė“, aktoriai Petras Bielskis, Eugenija Bajorytė ir Regimantas Adomaitis, dr. Aldona Vasiliauskienė. Paminėtas kunigo Povilo Varžinsko pastoracinio darbo Skapiškyje 20-metis. Bibliotekoje veikusioje parodoje eksponuoti skapiškėnų darbai: Broniaus Bickaus medžio drožiniai, Valerijos Markevičiūtės tekstilės darbai, Laimutės Papučkaitės nėriniai. Skapiškėnus ir svečius linksmo ansamblis „Jonis“, KKC kapela „Linksmieji muzikantai“, Elena ir Petras Šakaliai, Kupiškio senjorų sportinių šokių klubas „Amrita“.

- 27 – Panevėžio apskrities muziejininkų šventė – Tarptautinė muziejų diena. Muziejų darbuotojai dalyvavo ekskursijoje po Kupiškį, Palėvenės bažnyčią ir vienuolyną. Šventė tęsėsi KKC Vitražų salėje.
- 30 – Tradicinė Sekminių šventė Šepetoje. Dalyvavo Kupiškio r. kaimo kultūros įstaigų kolektyvai („Obelėlė“ iš Navių, „Sidabrinė gija“ iš Antašavos, saviveiklininkai iš Adomynės) ir svečiai iš kaimyninio Panevėžio (Karsakiškio ir Tiltagalių kapelos, ansamblis „Versmė“).
- 31 – Kupiškio L. Stuokos-Gucevičiaus gimnazijos renginys „Mokyklinės atrakcijos“ – popamokinės veiklos pristatymas visuomenei: savo programėles parodė šokio, dainos, dramos kolektyvai, apie nuveiktus metų darbus išradingai informavo įvairūs būreliai. KKC.

Birželis

- 1 – Tarptautinei vaikų gynimo dienai skirta šventė „Pasitikim vasarą“ L. Stuokos-Gucevičiaus aikštėje. Pasirodė Kupiškio Kupos pradinės mokyklos mokiniai.
- 4 – II respublikinė žmonių su negalia teatrų šventė „Akimirklis lietus“. Dalyvavo teatrai iš Kauno, Kupiškio, Panevėžio, Utenos ir Zarasų rajonų. KKC.
- 4 – Grafiko Antano Kučo parodos, skirtos dailininko 95-erių metų gimimo sukakčiai ir lietuviškos spaudos atgavimo 100-mečiui, atidarymas. Eksponuoti estampai, knygų iliustracijos, ekslibrisai, piešiniai, akvarelės, eskizai, memorialiniai daiktai. Dalyvavo dailininko dukra Eglė, sūnus Vygimantas, A. Kučo mokinė Virginija Kalinaus-

Aukštaitijos regiono muziejininkų šventė Kupiškyje

kaitė. Liaudies instrumentais grojo KMM moksleiviai. KEM.

- 5–6 – IV sakralinio meno šventė „Sielos ilgesys“ Palėvenės Dominikonų vienuolyne. Dalyvavo Utenos KC suaugusiųjų teatras „Žaliaduoniai“, Jonišio KC teatras, Kretingos KC Egidijaus Radžio teatras, Kelmės mažasis teatras, Pasvalio krašto muziejaus teatras, Vilniaus Taurakalnio KR senjorų teatras, Vilniaus Arkikatedros bazilikos jaunimo choras (vad. Violeta Savickaitė-Pociūnienė), Vidaus reikalų ministerijos reprezentacinis pučiamųjų orkestras (vad. Algirdas Radzevičius). Klaipėdos universiteto doc. Petras Bielskis parodė monospektaklį „Motiejus Didysis“, dr. Aldona Vasiliauskienė pristatė savo knygas „Monsinjoras Klemensas Gutauskas“ ir „Arkivyskupo Mečislovo Reino gyvenimo ir veiklos datos“. Savo poetinę kūrybą skaitė Ramygalos šv. Jono Krikštytojo bažnyčios klebonas Edmundas Rinkevičius ir vienuolis pranciškonas brolis Bernardas (Saulius Belickas).
- 14 – Gedulo ir vilties dienos bei Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Kupiškio skyriaus 15 metų veiklos paminėjimas. Padėtos gėlės prie paminklų žuvusiems Sibiro tremtyje ir lageriuose, aukotos šv. Mišios Kupiškio Kristaus Žengimo į Dangų bažnyčioje.
- 18 – Sveikatos šventė „Nedelsk“. Krūties vėžio prevencijos projekto „Nedelsk“ renginiai. Viešajai bibliotekai padovanota „Rožinė lentyna“ su 30-čia knygų, kurių pagrindinė veikėja moteris. Dalyvavo projekto iniciatorė Agnė Zuokienė, projekto valdybos narė Vida Bovis, gydytoja Filomena Taunytė ir kt.
- 23 – Joninių renginiai prie Kupiškio piliakalnio ir kitose rajono vietose.

Liepa

- 2–4 – Panevėžio apskrities meno ir sporto šventė „Aukštaičių suėjimas“, skirta Kupiškio miesto 475-osoms metinėms. Šventės vyr. režisierė Vilija Morkūnaitė.
- 2 – Tautodailininkų plenero darbų pristatymas.
- 13 – Atminimo sienos, kurioje išrašytos 1941 m. nužudyti Kupiškyje gyvenusių žydų pavardės (808), atidengimo ceremonija buvusios sinagogos pastate – Kupiškio viešojoje bibliotekoje.

Tautodailininkų plenero dalyviai. Iš kairės: Leonas Perekšlis, Pijus Aižinas, Jonas Smigelskas, Vytautas Jasinskas (visi iš Kupiškio), Vytautas Jackūnas (Pasvalys), Kęstutis Krasauskas (Pasvalys), Vidas Jatulevičius (Biržai), Jonas Tvardauskas (Anykščiai).

Rugpjūtis

- 6 – Atidaryta KMM Dailės skyriaus moksleivių darbų paroda, skirta Kupiškio 475-mečiui. KSVB Parodų salė.
- 13 – Tautodailininko, medžio drožėjo Romo Dobricko jubiliejinės parodos, skirtos 50-mečiui, atidarymas. Smuiku griežė KMM mokytoja Asta Petronienė. KEM.
- 18 – Susitikimas su poetu, publicistu Antanu Drilinga. KSVB Parodų salė.
- 23 – Fotografijų parodos „Baltijos keliui – 15“ atidarymas. Fotografijas muziejui padovanojo kupiškėnas Algimantas Seibutis. KEM. Kupiškėnai dviem autobusais važiuo į Baltijos kelio 121-ąjį kilometrą, ties Šilagalio kaimu (Panevėžio r.). Simbolinę atminimo puokštę, perduotą kaimynų rokiškėnų, kupiškėnai įteikė Anykščių r. delegacijai. Grojo Kupiškio bočių bendrijos kapela.

Rugsėjis

- 7 – Aleknų–Venckų giminės atstovų meno darbų parodos „Iš to počio kėlmo“ atidarymas. Dalyvavo autoriai Julius Alekna (fotografija), Edmundas Alekna (tapyba, piešiniai), Guoda Aleknaitė (grafika, eskizai), Al-

Literatūrinis-muzikinis projektas „...širdy nepasakytą žodį aš nešu...“ Aktorė Virginija Kochanskytė (dešinėje), solistė Rita Preikšaitė

girdas Venckus (tapyba) ir Paulius Venckus (piešiniai). Grojo ir dainavo gitaristų duetas Vytautas Alekna ir Justas Jarutis. KSVB Parodų salė.

- 10–19 – Europos paveldo dienių „Žydų kultūros paveldas Lietuvoje“ renginiai.
- 13 – Europos paveldo dienių vėliavos pakėlimas L.Stuokos-Gucevičiaus aikštėje. Literatūrinis-muzikinis projektas „...širdy nepasakytą žodį aš nešu...“, skirtas poetės Matildos Olkinaitės (gimė Panemunėlyje, mokėsi Kupiškyje, Rokiškyje) atminimui. Dalyvavo aktorė Virginija Kochanskytė, solistė Rita Preikšaitė, pianistas Saulius Šiaučiulis ir smuikininkas Juozas Staniulis. KSVB Parodų salė.
- 17 – Šimoničių tautodailininkės Vidos Kaulakienės ir miškininko Eugenijaus Šukio fotografijų parodos „Šimonių giria“, skirtos Miškininkų dienai, atidarymas. Kon-

certavo Šimonių pagrindinės mokyklos moksleivių ansamblis (vad. Genovaitė Šukienė). KEM.

- 18 – Auksinės žuvelės apdovanojimų vakaras, skirtas Noriūnų laisvalaikio centro ir bibliotekos įkurtuvėms naujose patalpose.
- 25 – Bobų vasaros sutiktuvės Gedimino ir Aldonos Laužikų sodyboje, Astravų kaime. Dalyvavo KKC folkloro kolektyvo „Kupkėmis“ moterų grupė (vad. Alma Pustovaitienė), Antašavos KN ansamblis „Sidabrinė gija“ (vad. Antanas Tušla), Kupiškio literatų klubo „Lėvens balsai“ atstovai.

Spalis

- 1–2 – Lietuvos muzikų rėmimo fondo ir bendrijos „Atgaiva“ programa „Mūsų miesteliai“ Kupiškio KC, Antašavos, Skapiškio, Subačiaus KN. Dalyvavo Virgilijus Noreika (tenoras), Aušra Liutkutė (sopranas), Eugenijus Chrebtovas (bosas), Aleksandras Vizbaras (fortepijonas), Vaclovas Juodpusis (muzikologas).
- 6 – Muziejaininko, Kupiškio krašto Garbės piliečio Adomo Petrausko 90-mečio ir jo įkurto muziejaus 35-mečio paminėjimas. Atidaryta nauja ekspozicija, skirta A. Petrausko 90-mečiui, išleistas lankstinukas „Adomo Petrausko muziejus“, koncertavo Panevėžio kanklininkų ansamblis „Sigutė“. Renginys vyko A. Petrausko muziejuje, Uoginių kaime.
- 10 – Tradicinė šventė „Sveikas, kaimynėli“ Lukonių LC. Koncertavo Subačiaus vaikų lopšelio darželio ansamblis „Subatėlė“ ir Kupiškio KC kapela „Linksmieji muzikantai“.
- 15 – Kupiškio kultūros centro kūrybinio sezono atidarymas. Dalyvavo 22 meno kolektyvai.
- 16 – Tradicinė satyros ir humoro šventė „Subatjuokis“. Subačiaus KN.
- 22 – Jadvygos Pajuodienės rankdarbių parodos atidarymas. Dainavo Naivių LC ansamblis „Obelėlė“. KSVB Parodų salė.
- 22 – Šepetos pagrindinei mokyklai suteiktas Almos Adamkienės vardas. Šventėje dalyvavo LR Prezidentas Valdas Adamkus su žmona Alma, ilgamete mokyklos rėmėja ir globėja.
- 22 – LTV laidoje „Gero ūpo“ dalyvavo 4 rajono kolektyvai: KKC folkloro ansamblis „Kupkėmis“ ir „Kupiškėnų

KKC folkloro ansamblio „Kupkėmis“ pasirodymas VI Aukštaitijos folkloro kolektyvų suėjime-konkurse „Šviesos link“

- kapelija”, Salamiesčio LC kapela „Dvaras“ ir Antašavos KN ansamblis „Žemdirbių daina“.
- 27 – Lietuvai pagražinti draugijos Kupiškio skyriaus vakaronė „Metų darbus bebaigiant“. Jos metu pagerbti „Gražiausio balkono ir palangės“ konkurso nugalėtojai, pažintinių-turistinių maršrutų „Pėsiomis po Kupiškį“ konkurso dalyviai. Draugijos Garbės nario vardas suteiktas skapiškietei kraštotyrininkei, gamtos puoselėtojai Aliutei Elenai Markevičiūtei. Pristatytas videofilmas „Veslios anoj šaly“ (rež. V. Morkūnaitė), kuriame vaidina KKC folkloro ansamblis „Kupkėmis“ (vad. A. Pustovaitienė). KKC.
- ## Lapkritis
- 3 – Aklųjų kūrybos almanacho „Žodžio spalvos“ pristatymas. Dalyvavo Lietuvos aklųjų bibliotekos direktorė Jadvyga Kuolienė, šios bibliotekos Panevėžio filialo vedėja Aldona Galadauskienė, dainavo Arvydas Markevičius ir Petras Simonaitis. KSVB Parodų salė.
- 6 – Algimanto apygardos partizanų štabo žūties 55-mečio paminėjimas. Aukotos šv. Mišios Adomynės bažnyčioje, aplankytos Adomynės kapinės, kur palaidoti partizanai. Minėjimas tęsėsi rezistencijos dalyvių žūties vietoje – Šimonių girios 50-ame kvartale.
- 12 – Kupiškėnų suėjimas Vilniaus kultūros, pramogų ir sporto rūmuose. Dalyvavo Vilniaus miesto kupiškėnai, Kupiškio rajono savivaldybės delegacija, vadovaujama mero Leono Apšegos. Koncertavo Subačiaus KN gitaristų ansamblis ir moterų kvartetas, Šepetos LC mišrus vokalinis ansamblis, Antašavos KN ansamblis „Žemdirbių daina“, Salamiesčio LC kapela „Dvaras“, KMM kanklininkų ir smuikininkų ansamblis bei pučiamųjų kvintetas, Kupiškio senjorų sportinių šokių klubas „Amrita“ ir stilizuoto folkloro grupė „Kupkėmis“. Veikė KEM parengta paroda „Kupiškis vakar ir šiandien“ (audiniai, fotonuotraukos, tautodailininkų darbai).
- 13 – III apskrities kapelių šventė „Grok, harmonika, grok“ Noriūnų LC. Dalyvavo „Širvena“, „Čeriaukšta“ (Biržų r.), „Rudenėlis“ (Panevėžio r.), „Dvaras“, „Žemdirbių daina“ ir „Iki ryto“ (Kupiškio r.).
- 23 – Pilietinės visuomenės instituto (PVI) vieša diskusija „Ar įmanoma padori politika šiandienos Lietuvoje?“

KKC sezono atidarymas. Koncertuoja „Kupiškėnų kapelija“

III apskrities kapelų šventė „Grok, armonika, grok“. Noriūnų LC

Dalyvavo PVI direktorius dr. Darius Kuolys, PVI Tarp-tautinių programų direktorius Mantas Adomėnas. KSVB Parodų salė.

- 25 – Fotomenininko Algimanto Aleksandravičiaus parodos „Lietuvos menininkų portretai“ atidarymas. Dalyvavo autorius ir KMM moksleiviai, vadovaujami mokytojo Vytauto Muliaričio.
- 26 – Kapelų šventė „Žemdirbių daina“. Antašavos KN.
- 27 – VI Aukštaitijos folkloro kolektyvų suėjimas-konkursas „Šviesos link“, skirtas seserų kraštotyrininkų Stefanijos, Michalinos ir Elvyros Glemžaičių atminimo įprasminimui. Dalyvavo „Rags“ (Pasvalys), „Siaudala“ (Biržai), „Jorija“ (Kėdainiai), „Ringis“ ir „Ringužis“ (Miežiškiai, Panevėžio r.), „Subatėlė“ (Subačius), „Kupkėmis“ (Kupiškis). Diplomantais pripažinti Pasvalio, Kėdainių ir Subačiaus kolektyvai. KKC.

Gruodis

- 3 – III Aukštaitijos tautodailininkų tapybos ir grafikos darbų konkursinės parodos, skirtos Kaziuui Šimoniui, uždarymas. 17 autorių iš Biržų, Kupiškio, Panevėžio ir Utenos pateikė 85 darbus. Vertinimo komisija, vadovaujama Lietuvos tautodailininkų sąjungos pirmininko Jono Rudzinsko, laureatu pripažino tapytoją Vytautą Pastarnoką (Kupiškis). KEM.
- 7 – Tautodailininkės Irenos Vapšienės jubiliejinės parodos atidarymas. KEM.
- 11 – Moksleivių kūrybinių darbų šventė-konkursas „Kontraforsai“. Dalyvavo Juodupės, Kėdainių Šviesiosios, Kupiškio L.Stuokos Gucevičiaus, Pasvalio P.Vileišio, Švenčionėlių gimnazijų ir Kupiškio muzikos mokyklos komandos. L. Stuokos-Gucevičiaus gimnazija.
- 18 – Tautodailininko Leono Perekšlio jubiliejinės parodos atidarymas. KEM.
- 26 – Kalėdinis koncertas „Po zodiako ženklais“.
- 28 – Susitikimas su olimpinio čempionu, geriausiu Lietuvos sportininku (2004), Kupiškio Garbės piliečiu Virgilijumi Alekna. Šventės metu svečiui įteiktas paausuotas diskas. KKC.
- 30 – Tautodailininkės Rimos Kalinkienės tapybos darbų parodos atidarymas. KSVB Parodų salė.

Parengė Lina MATIUKAITĖ

prieš 90 metų

atkelta iš 101 psl.

„aficieris“ pasirodė esąs sukalbamas: kurios davė kokį rublį, tas paliko nerašęs – mat, davė išsipirkti... Bet neilgai nebagas gandino mergaites bemobilizuodamas jas: žmonės pradėjo abejoti apie jį, susiprato ir policija, kuri pirmiau padėjo jam. „Aficieris“ pabėgo, bet Panevėžį pasisėkė jį suimti. Kartu su juo girtuokliavusieji Kupiškio ir dar du uredniku esą atstatyti iš vietų, vienas gi miško sargas, važinėjęs kartu su apgaviku, gavo 3 mėnesius kalėjimo. Paties gi „aficiero“ teismo, rodos, dar nebuvo, tebeina tyrinėjimas.

A. Tauškutis

Lietuvos Ūkininkas, 1914, Nr. 48, p.431

Kupiškis, Ukmergės aps. Prasidėjus karui valsčiaus saniejoj tapo išrinktas komitetas surašymui ir globojimui pašauktųjų karan atsarginių šeimynų. Šis komitetas ir sprendžia, kam duoti pašalpą iš paskirtų tam reikalui valdžios pinigų. Tokiems, kurie turi daug žemės arba dar kelis galinčius dirbti šeimynos narius, pašalpos neduoda. Bet pirmųjų mėnesių pašalpą išdalijo raštininkas ir viršila nesiklausę komitetininkų, todėl buvo beiškylą nesutikimų tarp komitetininkų ir valsčiaus ponų, bet komitetininkai privertė klausyti jų nurodymų. Dabar būk atėjęs naujas įsakymas duoti pašalpą visiems be skirtumo.

Tie patys komitetininkai karo pradžioj rinko po sodžius grūdus ir pinigus šelpimui nukentėjusiu dël karo. Žmonės noromis aukavo.

– Prasidėjus karui dël pristatymo apsunkinimo ir kitų aplinkybių ūkininkams reikiamieji daiktai žymiai pabrango. Čia paduodu labiausia reikiamųjų prekių kainas: degtukų pakelis 15 kap. (prieš karą kaštavo 10 k.), cukraus svaras 18 (15) kap., maltosios druskos pūdas 80 (50) kap., žibalo svaras 7 (5) kap., blogojo taboko svaras 28 (22) kap., muilo svaras 12–15 (10–12 kap.) ir t.t. Ūkininkų parduodamos prekės kai-kurios atpigo, o kai-kurios pasiliko po senovei. Grūdai beveik visi, kaip prieš karą, taip ir dabar vienodai stovi. Kaip turguje, taip ir stotyj valdžia moka už pūdą nuo 90 kap. ligi 1 rub. Linų ir sėmenų beveik visai neperka. Gyvuliai, ypač galvijai, žymiai, beveik perpus, atpigo. Pavyzdžiui, už karvę, kaštavusią prieš karą 50–60 rub., dabar bemoka tik apie 30 rub. Arkliai taip-pat ...reikia pasakyti, kad visus geruosius mobilizavo. Taigi ūkininkams nelabai...

A. Tauškutis

Lietuvos ūkininkas, 1914, Nr.47, p.423–424

Skapiškis, Ežerėnų aps. Pražuvo degtinė, pražuvo jaunimui ir vardadienių apvaikščiojimas. Čia buvo toks paprotis. Kaip ateina kieno-nors vardo diena, tuoj nupina iš žolynų vainiką ir naktį pakabina ant jo durų. Ryto metą radusis vainiką važiuoja į Skapiškį, parveža degtinės ir sukviečia apylinkės jaunimą. Susirinkusieji gerdavo ir dainuodavo per kiaurą naktį. Nuo degtinės neatsisakydavo ir merginos. Kiekvienas vaišintojas stengdavosi duoti kuo daugiausia degtinės, nes mėgdavo, kad jį girtų. Nebepardavinėjant degtinės daugelis nusiminė. Vieton girtuokliavimo dabar jaunimas lošia kortomis iš pinigų. Lošia kas vakaras; kartais belošiant net susipeša, o laikraščių neima nė į rankas. Senesnieji kairie skaito. Gėda Skapiškio jaunimui!

A. S.

Lietuvos ūkininkas, 1914, p.463

KUPIŠKIO KALENDORIUS 2005 METAMS

J u b i l i e j a i , d a t o s

SAUSIS

1 ñ 70 metų, kai gimė JONAS ŠMIGELSKAS (1935), tautodailininkas. Gimė Anykščiuose, gyvena Kupiškyje.

4 – 65 metai, kai gimė ARIMANTAS DUMČIUS (1940), profesorius, habilituotas biomedicinos mokslų daktaras. Gimė Kaune, vidurinę mokyklą baigė Kupiškyje.

15 – 120 metų, kai gimė JONAS JANKAUSKAS (1885), išradėjas, Grincagalės k. Mirė 1958 m.

20 – 120 metų, kai gimė JONAS AUKŠTUOLIS (1885), diplomatas, Kalnagalių k. Mirė 1949 m.

24 – 120 metų, kai gimė PRANAS MAŽYLIS (1885), gydytojas, akademikas, Šileikiškio k. Mirė 1966 m.

VASARIS

2 ñ 85 metai, kai gimė DANIELIUS PALŠIŪNAS (1920), dailininkas vitražistas. Mirė 1997 m.

9 – 80 metų, kai gimė ALEKSAS BALTRŪNAS (1925), rašytojas, Kupiškyje. Mirė 2001 m.

9 – 95 metai, kai gimė KAZIMIERAS DULKSNYS (1910), kunigas, prelatas, Skodinių k. Mirė 2001 m.

15 – 75 metai, kai gimė JONAS LABAKOJIS (1930), kunigas, Alizavos klebonas.

17 – 95 metai, kai gimė VITAS MANELIS (1910), ekonomistas, pirmasis Lietuvos žemės ūkio akademijos agronomijos daktaras, Miškinėlių k. Mirė 1965 m.

20 – 100 metų, kai gimė ANTANAS RAUGALĖ (1905), karininkas, Naujikų k.

KOVAS

7 ñ 110 metų, kai gimė PETRAS PAJARSKAS (1895), literatas, Kupiškyje. Mirė 1942 m.

11 – 80 metų, kai gimė JONAS KALVELIS (1925), miškininkas, fotografas, Kikonų k. Mirė 1987 m.

27 – 125 metai, kai gimė FELIKSAS VIZBARAS (1880), inžinierius architektas, Zubiškių k. Mirė JAV.

31 – 80 metų, kai gimė BENJAMINAS ALEKNA (1925), kompozitorius, Bikonių k.

BALANDIS

1 ñ 75 metai, kai gimė JOANA SASNAUSKAITĖ–BAZARIENĖ (1930), dailininkė tekstilininkė, Kupiškyje. Mirė 1997 m.

1 – 110 metų, kai gimė ALPAS GILVYDIS (1895), agronomas, visuomenės veikėjas, Kikonų k. Mirė JAV.

1 – 65 metai, kai gimė ARVYDAS MATULIONIS (1940), fizikas, habilituotas gamtos mokslų daktaras, profesorius, Dūbliškių k.

GEGUŽĖ

23 – 55 metai, kai gimė POVILAS TEBELŠKIS (1950), istorikas, archeologas, Subačiuje. Mirė 2003 m.

30 – 50 metų, kai gimė BRONĖ VALINSKAITĖ (1955), poetė, Žilių k.

BIRŽELIS

12 ñ 95 metai, kai gimė ALGIRDAS NASVYTIS (1910), inžinierius, technikos mokslų daktaras, Subačiuje. Mirė 1981 m.

29 – 60 metų, kai gimė JONAS JAGĖLA (1945), skulptorius, Čivų k.

LIEPA

10 – 70 metų, kai gimė JUOZAS MANELIS (1935), gydytojas, profesorius, JAV kariuomenės pulkininkas, Salamiestyje. Mirė 1986 m.

13 – 125 metai, kai gimė PETRAS PUNDZEVIČIUS–PETLIUKAS (1880), dramaturgas, pulkininkas, Kreipšių k. Mirė 1955 m.

23 – 95 metai, kai gimė PAULIUS PREIKŠAS (1910), poetas, Asiūklynės k. Mirė 1944 m.

29 – 85 metai, kai gimė ALGIRDAS ZALANSKAS (1920), aktorius, Subačiuje. Mirė 1983 m.

29 – 50 metų, kai gimė KAJETONAS JURĖNAS (1955), architektas, Kupiškyje.

RUGPJŪTIS

8 ñ 115 metų, kai gimė JURGIS BUKĖNAS (1890), kultūros ir visuomenės veikėjas, Bukonių vienk. Mirė 1977 m.

30 – 60 metų, kai gimė ANTANAS MALINAUSKAS (1945), miškininkas, agrarinių mokslų daktaras, vadovėlių autorius, Lukonių k.

RUGSĖJIS

2 – 60 metų, kai gimė BIRUTĖ VOSYLYTĖ (1945), zoologė, gamtos mokslų daktarė, Bakšėnų k.

23 – 65 metai, kai gimė PETRAS ZLATKUS (1940), poetas, Noriūnų k.

SPALIS

6 – 125 metai, kai gimė TADAS ŠULCAS (1880), inžinierius, Palėvenės k. Mirė 1940 m.

10 – 120 metų, kai gimė STEFANIJA GLEMŽAITĖ (1885), akušerė, etnografė, Kupiškyje. Mirė 1974 m.

13 – 65 metai, kai gimė ANTANAS PEDIŠIUS (1940), fizikas, habilituotas technologijos mokslų daktaras, Tatkonų k.

23 – 125 metai, kai gimė KAZIMIERAS JOKANTAS (1880), gydytojas, pedagogas, valstybės veikėjas, Valiukiškio k. Mirė 1942 m.

23 – 85 metai, kai gimė AGNĖ LUKŠYTĖ-MEILŪNIENĖ (1920), rašytoja, dramaturgė, Subačiuje.

24 – 65 metai, kai gimė EGIDIJA JANKAUSKIENĖ (1940), chemijos mokslų daktarė, Subačiuje.

25 – 80 metų, kai gimė JŪRATĖ JANKEVIČIŪTĖ (1925), gydytoja, profesorė, Šileikiškio k. Mirė 1976 m.

29 – 80 metų, kai gimė ROMUALDA DIANA GLEMŽAITĖ (1925), rezistentė, poetė, Degučiuose (Zarasų r.). Mokėsi Kupiškyje. Žuvo 1949 m.

LAPKRITIS

14 *ir* 75 metai, kai gimė VYTAUTAS MONKEVIČIUS (1930), dailininkas, keramikas, Dvaramišio k.

16 – 95 metai, kai gimė PETRAS ZULONAS (1910), aktorius, Čiovydžių k. Mirė 1982 m.

17 – 120 metų, kai gimė JUSTINAS JANKEVIČIUS (1885), pedagogas, Kupiškio progimnazijos direktorius (1918–1924 m.), Girvalakių k. Mirė 1940 m.

22 – 80 metų, kai gimė JONAS GIMŽAUSKAS (1925), ilgametis Kupiškio bažnyčios vargonininkas. Mirė 2000 m.

28 – 90 metų, kai gimė KLEMENSAS GUTAUSKAS (1915), kunigas, monsinjoras, Kupiškio Garbės pilietis. Mirė 2002 m.

GRUODIS

10 – 65 metai, kai gimė LEONAS APŠEGA (1940), Lietuvos Nepriklausomos valstybės Atstatymo akto signataras, Kupiškio meras, Kinderių k.

10 – 80 metų, kai gimė ADELĖ VALECKIENĖ (1925), kalbininkė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė, Skapiškyje.

14 – 75 metai, kai gimė STASYS KARAZIJA (1930), miškininkas, habilituotas biomedicinos mokslų daktaras, Terpeikių k.

24 – 95 metai, kai gimė BOLESLOVAS MOTUZAMATUZEVIČIUS (1910), dailininkas, gimė Rygoje, gyveno Kupiškyje. Mirė 1990 m.

31 – 90 metų, kai gimė JUOZAS KĖDAINIS (1915), dailininkas skulptorius, Karaliūniškio k. Mirė 1998 m.

* * *

Prieš 525 metus (1480) pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėtas Kupiškio vardas.

Prieš 450 metų (1555) pirmą kartą paminėtas Skapiškis.

Prieš 420 metų (1585) pirmą kartą paminėti Uoginiai.

Prieš 420 metų (1585) pirmą kartą paminėti Žiliai.

Prieš 415 metus (1590) pastatyta katalikų bažnyčia

Subačiaus miestelyje.

Prieš 410 metų (1595) įsteigta mokykla Salamiestyje.

Prieš 340 metų (1665) pirmą kartą paminėti Akmeniai.

Prieš 340 metų (1665) pirmą kartą paminėtas Noriūnų dvaras.

Prieš 315 metus (1690) pastatyta katalikų bažnyčia Salamiestyje.

Prieš 255 metus (1750) įkurtas Skapiškio dominikonų vienuolynas.

Prieš 250 metų (1755) įkurta mokykla Skapiškyje.

Prieš 125 metus (1880) įsteigta mokykla Šimonyse.

Prieš 100 metų (1905) įsikūrė vartotojų kooperatyvas Kupiškyje.

Prieš 85 metus (1920) įsteigta pradinė mokykla Bugailiškiuose.

Prieš 85 metus (1920) įsteigta pradinė mokykla Čivonyse.

Prieš 85 metus (1920) įsteigta pradinė mokykla Miliūnuose.

Prieš 85 metus (1920) įsteigta pradinė mokykla Vėžio nyse.

Prieš 70 metų (1935) pastatyta duonos kepykla Kupiškyje.

Prieš 65 metus (1940) pradėjo veikti durpių įmonė Šepetoje.

Prieš 65 metus (1940 03 21) įsteigta Subačiaus (geležinkelio stoties) biblioteka.

Prieš 65 metus (1940 05) pašventinta bažnyčia Subačiuje (geležinkelio stotyje).

Prieš 65 metus (1940 12 01) įsteigta biblioteka Skapiškyje.

Prieš 65 metus (1940 12 29) įsteigta biblioteka Aliza voje.

Prieš 55 metus (1950) įsteigta biblioteka Adomynėje.

Prieš 55 metus (1950) įsteigta biblioteka Šepetoje.

Prieš 55 metus (1950) Kupiškis tapo rajono centru.

Prieš 55 metus (1950) įsteigti Kupiškio kultūros namai.

Prieš 50 metų (1955) įsteigti Adomynės kultūros namai.

Prieš 50 metų (1955) įsteigti Antašavos kultūros namai.

Prieš 35 metus (1970) įsteigti Lukonių kultūros namai.

Prieš 20 metų (1985) įsteigti Laičių kultūros namai.

Prieš 20 metų (1985) įkurta Veronikos Šleivytės paveikslų galerija (Viktariškų k.).

Prieš 15 metų (1990) įsteigta Kupiškio žemės ūkio mokykla (dabar Kupiškio technologijos ir verslo mokykla).

*Parengė Danutė BARONIENĖ
Kupiškio rajono savivaldybės viešoji biblioteka*